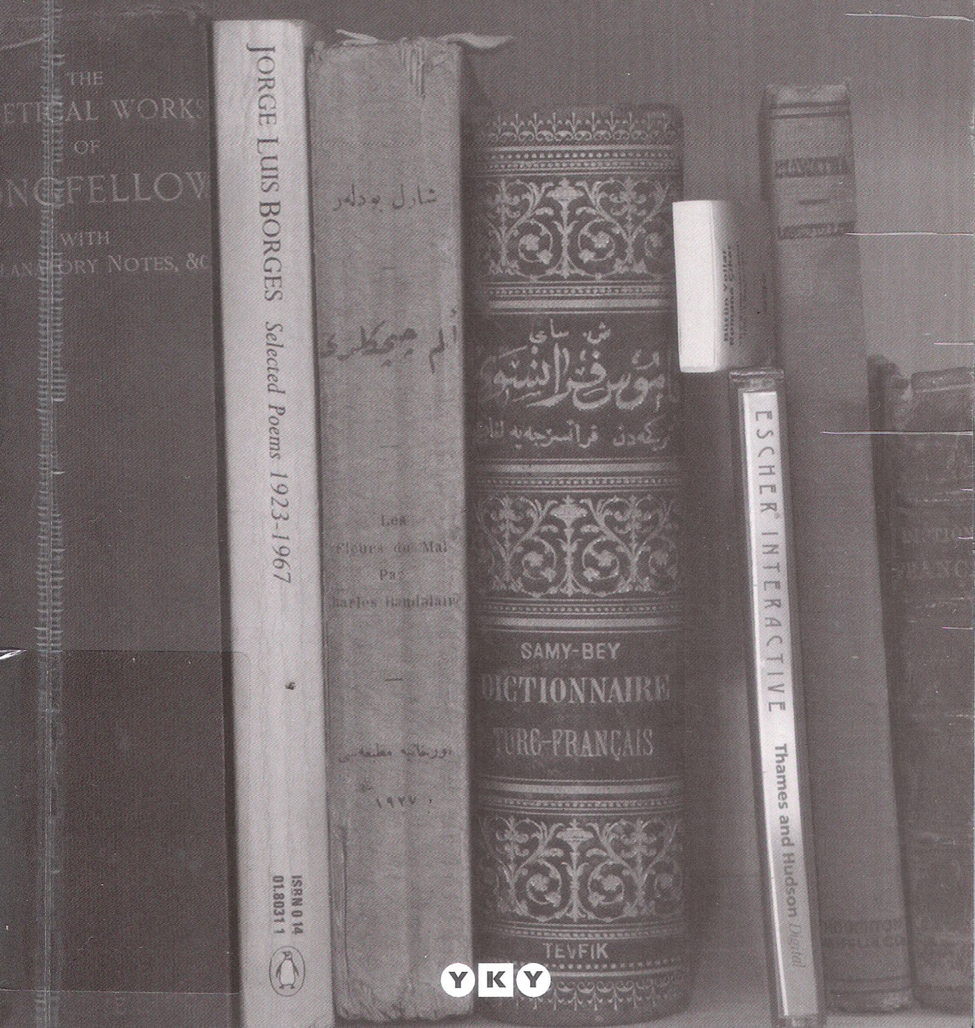
Alberto Manguel

Geceleyin Kütüphane

Çeviren: Dilek Şendil

İNCELEME

GECELEYİN KÜTÜPHANE

Alberto Manguel 1948'de Buenos Aires'te Arjantinli bir ana babanın çocuğu olarak doğdu. Çocukluğunu babasının diplomatik görevi nedeniyle İsrail'de geçirdi. Çek bakıcısından İngilizce ve Almanca öğrendi. Anadili İspanyolcayı, 1955'te Arjantin'e döndükten sonra öğrendi. Öğrenciliğinde Jorge Luis Borges'e dört yıl süresince kitap okudu. Yaşamını Fransa, İtalya ve İngiltere gibi değişik ülkelerde sürdüren Manguel, 1988'den beri Kanada vatandaşı.

Yazarlığı yanında çokdilli bir çevirmen, antoloji yazarı ve editör olarak uluslararası ün kazanan Manguel'in başlıca yapıtları arasında *Hayali Yerler Sözlüğü* (Çev. Sevin Okyay-Kutlukhan Kutlu, YKY, 2005), 1992'de McKitterick Ödülü'nü kazanan romanı *News from a Foreign Country Came* (Yabancı Bir Ülkeden Haberler Geldi, roman) ve Kanada'da Kurmaca-Dışı dalında Genel Vali Ödülü'nü kazanan *Reading Pictures: A History of Love and Hate* (Resimleri Okumak: Aşk ve Nefretin Tarihi) sayılabilir.

Manguel'in Türkçeye çevrilen diğer kitapları şunlardır: *Başka Ateşler: Latin Amerikalı Kadın Hikâyeciler Antolojisi* (Çev. Tomris Uyar, 1988); otuzdan fazla dile çevrilip uluslararası bir çoksatar olan, *Times Literary Supplement* tarafından Yılın En İyi Kitapları arasına seçilen ve Fransa'da Médicis Ödülü'nü kazanan *Okumanın Tarihi* (Çev. Füsun Elioğlu, YKY, 2001); Borges'e kitap okuduğu günlere ilişkin anılarını anlattığı *Borges'in Evinde* (Çev. Cem Akaş, YKY, 2002); *Palmiyelerin Altında Stevenson* (Çev. Cem Akaş, YKY, 2004), *Okuma Günlüğü* (Çev. Mehmet H. Doğan, YKY, 2007).

Dilek Şendil 1979 yılında Kadıköy Maarif Koleji'ni bitirdi. Yabancı Diller Yüksek Okulu ve İstanbul Üniversitesi Amerikan Edebiyatı Bölümü'nde okudu. Enid Blyton'dan çevirdiği *Cesur Hafiyeler*'den (1982) bugüne kadar kırkı aşkın çevirisi yayımlandı. Başlıca çevirileri arasında Robert D. Kaplan'dan *Balkanlarda Kaynayan Kazan*, Richard Clogg'dan *Modern Yunanistan Tarihi*, Maria Todorova'dan *Balkanları Tahayyül Etmek*, Zvi Elpeleg'den *Filistin Kurtuluş Hareketinin Kurucusu Hacı Emin El-Hüseyni*, Doris Lessing'den *Mara ile Dann*, Amy Singer'dan *Osmanlı'da Hayırseverlik: Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti* ve Jeannette Angell'dan *Telekız* sayılabilir. Şendil'in daha önce yayınevimizden çıkan çevirileri ise Ian Hodder'dan *Çatalhöyük, Leoparın Öyküsü* (2006), Gerald McLean'dan *Doğu'ya Yolculuğun Yükselişi* (2006) ve John Gray'den *Saman Köpekler*'dir (2008).

Alberto Manguel'in
YKY'deki kitapları:

Okumanın Tarihi *(2001)*
Borges'in Evinde *(2002)*
Palmiyelerin Altında Stevenson *(2004)*
Hayali Yerler Sözlüğü *(2005)*
Okuma Günlüğü *(2007)*
Geceleyin Kütüphane *(2008)*

ALBERTO MANGUEL

Geceleyin Kütüphane

Çeviren:
Dilek Şendil

İnceleme

YKY
İSTANBUL

Yapı Kredi Yayınları - 2765
Edebiyat - 841

Geceleyin Kütüphane / Alberto Manguel
Özgün adı: The Library at Night

Çeviren: Dilek Şendil

Kitap editörü: Selahattin Özpalabıyıklar
Düzelti: Hakan Toker

Kapak tasarımı: Nahide Dikel
Kapak fotoğrafı: Selahattin Özpalabıyıklar
Grafik uygulama: Gülçin Erol

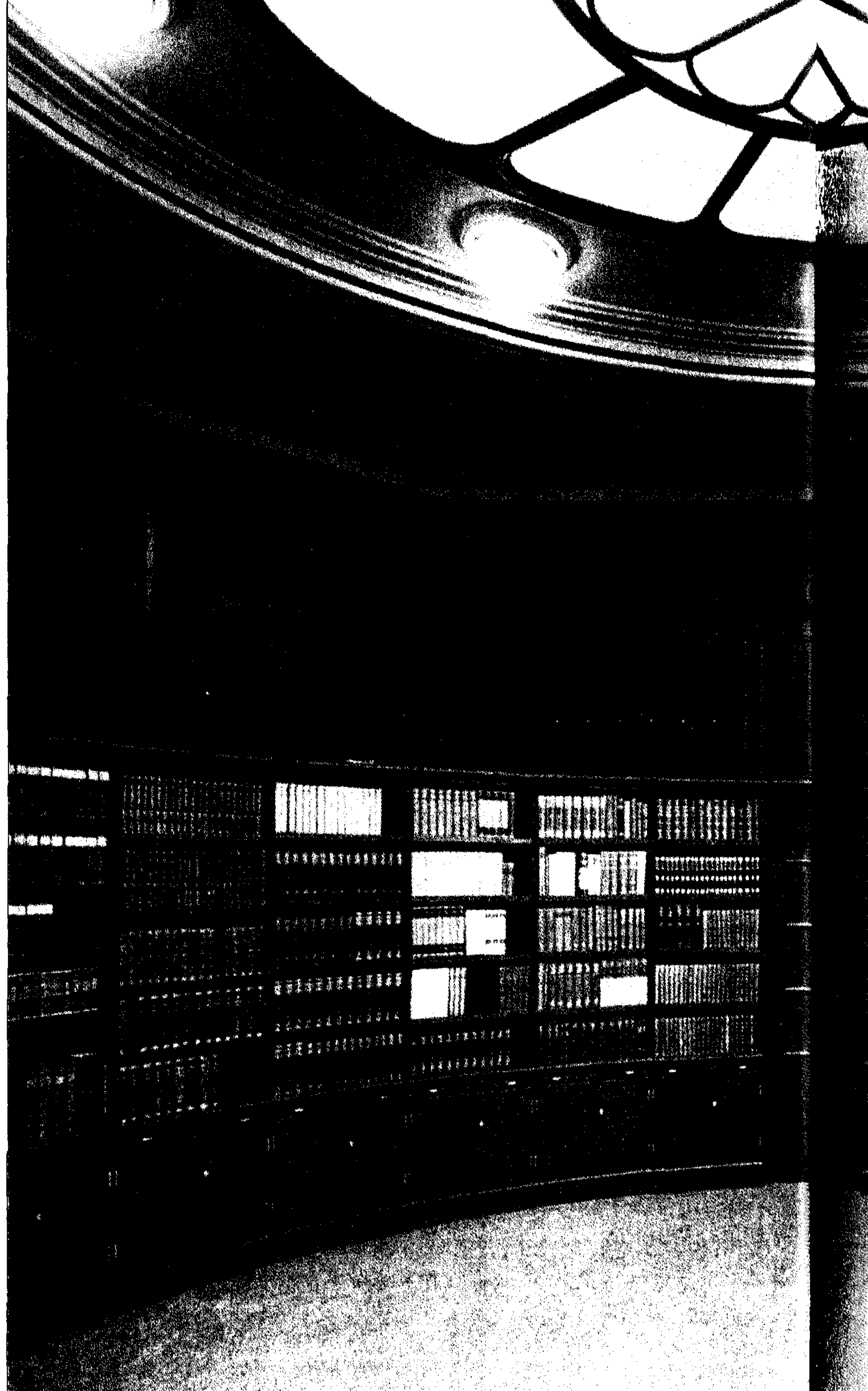
Baskı: Promat Basım Yayım San. ve Tic. A.Ş.
Namık Kemal Mah. Adile Naşit Bulvarı 122. Sk. No: 8 34513 Esenyurt / İstanbul

Çeviriye temel alınan baskı: Alfred A. Knopf Canada, 2006
YKY'de 1. baskı: İstanbul, Eylül 2008
ISNB 978-975-08-1477-8

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2008
Sertifika No: 1206-34-003513
© Alberto Manguel c/o Quillermo Schavelzon Asoc., Agencia Literaria
Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.yapikrediyayinlari.com
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr
http://www.yapikredi.com.tr

İÇİNDEKİLER

On altıncı yüzyılda, daha çok Latifî adıyla bilinen Osmanlı şairi Abdüllatif Çelebi kütüphanesindeki her bir kitap için şöyle demişti: "bütün dertleri defeden hakiki ve müşfik dost".

Bu kitap Craig için.

Bir Atina kütüphanesinden geriye kalan tek şey: "Birinci saatten altıncı saate kadar" açık olduğunu bildiren ve "kütüphaneden eserleri almak yasaktır" diye belirten bir yazıt.

Önsöz

> Bu serseri mizah anlayışına (pek başarılı olmasa da) ilk kez sahibim ve her gördüğü kuşa havlayıp avını bırakan bir çiftlik köpeği misali ben de elimde tutmam gerekenleri biriktirmiş bulunuyorum, ama sağlam bir yöntem arayışıyla boşuna çok kitap okuduğum için şikâyetim haklı ve doğru (çünkü her yerde olan hiçbir yerde değildir); pek faydasını görmesem de sanat, düzen, hafıza, muhakeme uğruna Kütüphanelerimizde kafamı allak bullak eden çeşitli yazarlara takıldım.
>
> Robert Burton,[1] *Melankolinin Anatomisi*

Başlangıç noktası bir soru.

Teoloji ve fantastik edebiyat dışında, evrenimizin belli başlı özelliğinin anlam eksikliği ve gözle görülür amaç yoksunu olmasından kuşku duyan birkaç kişi ancak çıkar. Yine de şaşırtıcı bir iyimserlikle yazı tomarlarından, kitaplardan, bilgisayar yongalarından, ister somut olsun ister sanal ya da başka türlü, dünyaya akıl ve düzen kazandırmak gibi acınası bir çabayla kütüphane raflarından sonra kitaplıklardan toplayabildiğimiz kadar kırpık bilgileri bir araya getirmeyi sürdürürüz, aksine inanmak istesek de uğraşlarımızın başarısızlıkla sonuçlanmaya mahkûm olduğunu bile bile.

1 Robert Burton (1577-1640) İngiliz bilim adamı ve papaz. Oxford Üniversitesi'nde rektördü. En bilinen eseri *Melankolinin Anatomisi*'dir (Ç.N.)

Peki bunu niye yaparız? En başından beri sorunun olasılıkla yanıtsız kalacağını bilmeme rağmen onun izinden gitmeye değer. Bu kitap o arayışın öyküsüdür.

Sonu gelmeyen biriktirme çabaları kadar tarihlerin ve isimlerin sıralamasına titizlenmeyen biri olarak yola çıkalı birkaç yıl oldu, amacım ne kütüphanelerin bir tarihini daha derlemekti ne de dehşet uyandıracak kadar kapsamlı kitap endüstrisine bir cilt daha eklemek, yalnızca şaşkınlığımı anlatmak istiyordum. Robert Louis Stevenson[2] yaklaşık bir yüzyıl kadar önce, "başarının uzaklaştırıldığı bir alanda soyumuzun çabalarına ara vermemesi gerektiğini," diye yazmıştı, "kuşkusuz hem dokunaklı hem de özendirici olarak görmeliyiz."[3]

İster kendime ait olsun ister geniş bir okur kitlesiyle paylaştığım kütüphaneler bana hep çılgın yerler olarak görünür, onların labirenti andıran, kitapların uyumsuz düzenlerine (becerinin olmasa bile) aklın egemen olduğunu düşündüren mantık beni oldum olası çekmiştir. Sıkış tıkış raflar arasında kaybolup gitmekten maceracı bir tat alır, harflerin ya da rakamların kurdukları sıradüzenin bir gün beni vaat edilen yere götüreceğine dair boş bir inanca kapılırım. Kitaplar nicedir falcılık yeteneğinin araçlarıdır. Northrop Frye[4] yazdığı onca kitaptan birinde, "Büyük bir kütüphane," diye düşünmüştü, "dil yeteneğine ve telepatik iletişimin uçsuz bucaksız etkisine sahiptir."[5]

Böyle hoş sanrılarla yarım yüzyılım kitap toplayarak geçti. Son derece verici olan kitaplarım benden hiçbir şey talep etmez

2 Tam adı Robert Louis Balfour Stevenson (1850-1894). İskoçyalı romancı, şair, İngiliz edebiyatında yeni romantik akımın temsilcisi. *Define Adası, Kaçırılan Çocuk, Dr. Jeykll ve Mr. Hyde* gibi dünyaca ünlü romanların yazarı (Ç.N.)

3 Robert Louis Stevenson, "Pulvis et Umbra," II, *Across the Plains* (Londra : Chatto & Windus, 1892).

4 Northrop Frye (1912-1991) Kanadalı. 20. yüzyılın önde gelen edebiyat eleştirmenlerinden ve edebiyat kuramcılarından. Bıraktığı pek çok kitabın yanında denemeleri, akademik yayınlarda yayımlanmış makale ve görüşleri, Kanada şiirini inceleyen yaşamöyküsü niteliğindeki bir çalışması da vardır (Ç.N.)

5 Northrop Frye, Defter 3:128, alıntı *Northrop Frye Unbuttoned: Wit and Wisdom from the Notebooks and Diaries*, Robert D. Denham (Toronto: Anansi 2004).

ama bana her türlü ışığı sunarlar. Petrarca[6] bir arkadaşına, "Kütüphanem," diye yazmıştı, "bilgisiz birine ait olsa bile kendisi bilgisiz bir koleksiyon değildir."[7] Petrarca'nınkiler gibi benim kitaplarım da benden çok daha fazlasını bilirler, onların bana gösterdikleri hoşgörüye minnettarım. Kimi zaman bu ayrıcalığı kötüye kullandığımı düşünürüm.

Çoğu aşklar gibi kütüphanelere duyulan aşkın da öğrenilmesi gerekir. Kitaplarla dolu bir odaya ilk kez adım atan hiç kimse içgüdüsel olarak nasıl davranacağını, ne bekleneceğini, neyin vaat edildiğini, neye izin verildiğini bilemez. Sergilenen dağınıklık ya da çokluk, hareketsizlik, birinin bilmediği her şeyi alay edercesine anımsatılması, gözetim altına tutulması yüzünden korkuya kapılabilir, ritüelleriyle geleneksel kurallarını öğrendikten, haritasını çıkardıktan, yerlileriyle dost olduktan sonra bile onda uyandırdığı eziklik duygusunu kolay kolay üzerinden atamaz.

Delidolu gençlik yıllarımda arkadaşlarım mühendislik ve hukuk, finans ve uluslararası siyaset alanlarında başarılı olmanın düşünü kurarlarken, ben kütüphaneci olmayı düşlerdim. Tembellik ve seyahate olan ölçüsüz düşkünlüğüm beni başka bir yere sürükledi. Şimdi, elli altı yaşını devirmiş olmakla birlikte (ki, *Budala*'da Dostoyevski'ye[8] göre, "*gerçek* hayatın başlangıcı olduğu haklı yere söylenen yaş" budur), o ilk idealime dönmüş bulunuyorum, kendime tam anlamıyla kütüphaneci diyemem

6 Francesco Petrarca (1304-1374). Devrinin en büyük bilgini sayılan İtalyan hümanist ve şair. Araştırma merakı ve klasik döneme ilgisi onu birçok yer dolaşmaya, klasik elyazmalarını bulmak için manastır kitaplıklarını ziyaret etmeye yöneltti. Kişisel gelişiminde Aziz Augustinus'un *İtiraflar* adlı eserinin etkisi büyüktü. Felsefesi, bugünün geçmişten beslendiği bilincine dayanıyordu. Hümanizmin kurucularından olarak kabul edilir. Yapıtlarının çoğunu Latince yazmış olsa da İtalyanca şiirleri de vardır. *Triumphi* ve *Canzoniere* adlı şiir kitapları, Kemal Atakay'ın çevirisiyle *Utku Şiirleri* ve *Canzoniere* adıyla Yapı Kredi Yayınları'ndan çıkmıştır (Ç.N.)

7 Francesco Petrarca, *Invectives* içinde "Kendisinin ve Başkalarının Bilgisizliği Üzerine", editör David Marsh (Cambridge, MA ve Londra: Harvard University Press, 2003).

8 Fyodor Mihayloviç Dostoyevski (1821-1881). 19. yüzyıl Rus yazarları arasında önde gelen romancılardan. İnsanın en gizli yönlerini açıkça gözler önüne serdiği, neredeyse her biri bugün hâlâ başyapıt niteliğindeki yapıtlarının çoğu Türkçe'ye çevrilmiştir (Ç.N.)

ama sınırları evinkilerle karışarak ya da örtüşerek giderek artan kitap rafları arasında yaşıyorum. Aslında bu kitabın adı *Odamda Seyahat* olmalıydı. Ne yazık ki bunu iki yüzyıl kadar önce ün salmış olan Xavier de Maistre[9] düşünmüş.

Alberto Manguel, 30 Ocak 2005

9 Xavier de Maistre (1763-1852). Sardinya krallığında görevli Fransız ordusu subayı olmasına rağmen ismini Fransız edebiyatında duyurmuştur. *Voyage autour de ma chambre* (*Odamda Seyahat*) Torino'da tutsak olduğu sırada (1794) yayımladığı fantezilerini anlattığı bir yapıt ve ilk kitabıdır (Ç.N.)

Mit olarak Kütüphane

Pagan teolojisinin Kaos'un kızı yaptığı gece düzenin tanımına hiç yarar sağlamaz.

Sir Thomas Browne[1], *The Garden of Cyrus*

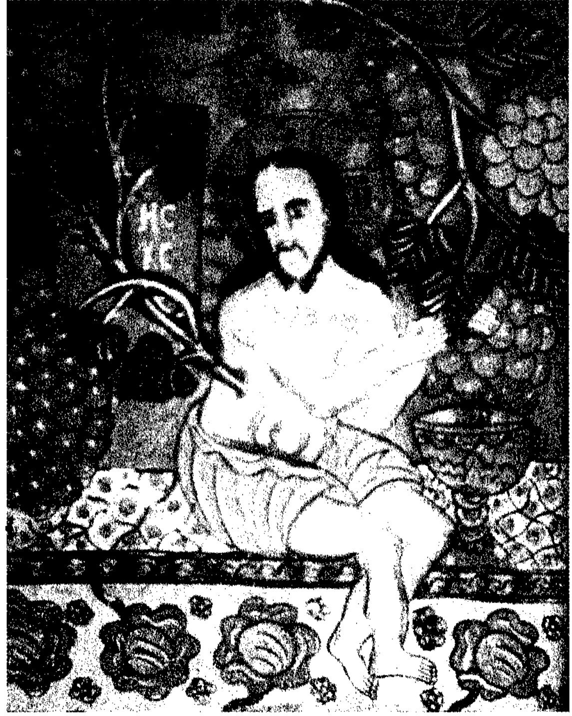
Sonunda topladığım kitaplarımın bulunduğu kütüphane 15. yüzyılda bir gün Loire'ın güneyinde küçük bir tepeye kurulmuş bir çiftlik ambarı olarak dünyaya gelmişti. Romalılar buraya, Miladi tarihten önceki son yıllarda şarap üreticisi bu bölgenin tanrısı Dionysos adına bir tapınak dikmişlerdi; on iki yüzyıl sonra Hıristiyan kilisesi içkiyle kendinden geçmiş tanrının yerine kanını şaraba döndüren tanrıyı koyacaktı. (Elimde, İsa'nın sağ yanındaki bir yaradan Dionysos asmalarının büyüdüğünü gösteren vitrayın resmi var.) Daha sonra köylüler kilisenin bitişiğine papazlarının kalacağı bir ev yapmışlar, bu papaz evine sonradan güvercinlikler, küçük bir bağ ve bir ambar eklenmişti. 2000 yılının güz aylarında artık benim evim olan bu yapıları ilk gördüğümde ambardan geriye kala kala evle tavuk kümesini bölen tek bir taş duvar ve komşunun tarlası kalmıştı. Köyde anlatılan efsaneye göre o duvar ambardan önce Fransa

1 Sir Thomas Browne (1605-1682). Tıptan dine ve bilime kadar pek çok konuda, ayrıca ezoterik konularda yazmış İngiliz yazar, filozof, doktor. Doğal yaşama duyduğu merak eserlerine de yansımıştır. Francis Bacon'dan etkilenmiş, kendisi de pek çok yazar ve bilim insanını etkilemiştir. Ayrıca çok çeşitli konularda topladığı kitaplarla dolu kütüphanesiyle tanınır (Ç.N.)

Üstte: *Le Presbytère'deki kütüphane*
Altta: *Buenos Aires'teki Colegio Nacional kütüphanesi*

İsa'yı hayat veren asma ile tasvir eden Chinon'daki vitray

kralı XI. Louis'nin bakanlarından olan, zalimliği dillere destan Tristan L'Hermite'in 1433 dolaylarında oğulları için yaptırdığı iki kaleden birininmiş. Bu kalelerden ilki hâlâ yerinde durur, 18. yüzyılda pek çok değişiklik geçirmiştir. İkincisi üç dört yüzyıl önce yanmış, ayakta kalan tek duvarı bir ucundaki güvercinlikle birlikte papaz evinin bahçesiyle bitişik kilisenin arazisinde bulunuyordu. 1693 yılında sayısı artan ölüleri barındıracak bir mezarlık açıldıktan sonra köy sakinleri (tapu senedinde, "kilise kapılarının önünde toplandılar," der) görevli papazın eski mezarlığı bahçeye katmasına ve boşalan mezarların üzerine meyve ağaçları ekmesine izin vermişler. Kale duvarı da yeni yapılan ambar için kullanılmış. Fransız Devrimi'nden sonra savaş, fırtınalar ve ihmal yüzünden ambar yıkılmaya yüz tutmuş, kilisenin yeniden hizmete girdiği ve yeni papazın eve yerleştiği 1837'den sonra bile ambar tekrar inşa edilmemişti. Bir tarafı bir

çiftçinin tarlasına bakan, diğer tarafı papaz evindeki manolya ağacıyla ortancalara gölge yapan eski zamandan kalma duvar, arazi sınırı işlevini sürdürüyordu.[2]

Sissinghurst'daki Long Hall kütüphanesi

Duvarı ve çevresine saçılmış taşları görür görmez, kitaplarımın barınacağı odayı buraya yapmaya karar verdim. Aklımda belli bir kütüphane vardı, Sissinghurst'taki uzun salonla (yakınlarda ziyaret ettiğim Vita Sackville-West'in Kent'teki evi) Buenos Aires'te okuduğum lise Colegio Nacional'deki kütüphane arası bir yer. Koyu renk ahşap panolarla kaplı, hafif ışıklandırılmış, rahat oturma yerleri olan, hemen yanında yazı masamla başvuru kitaplarımı koyacağım küçük bir alan. Raflar bel hizamdan başlayacak ve kolumu yukarı kaldırdığımda parmak uçlarımla dokunabileceğim yüksekliğe çıkacaktı, çünkü kendi deneyimlerimden, merdivenle çıkılması gerekecek kadar yüksekte ya da okurun yüzükoyun yere yatarak uzanmasını gerektirecek kadar

2 M. le Comte de Mondion, "Mondion, le chateau –la paroisse, 1096-1908," alıntı *Bulletins de la Société des Antiquaires de l'Ouest* (Poitiers, 1909'un ikinci çeyreği).

derinlerde duran kitapların konularına ya da içeriklerine bakılmaksızın orta katlardaki ahbapları kadar ilgi görmediklerini öğrenmiş bulunuyorum. Ancak bu ideal düzenlemeler için ortadan kalkmış ambarın boyutlarından üç dört kat daha büyük bir alan gerekiyordu, Stevenson'ın da hazin bir dille belirttiği gibi, "sanatın acısıdır bu: iyi bir anlam yakalarsınız ama amaçla ilgili bir saçmalık durmadan müdahale eder."[3] Zorunlu olarak kütüphanemdeki raflar süpürgeliklerin hemen üstünde başlayıp tavan sınırındaki kirişlere oktavo boyunda kitap sığacak mesafede bitiyordu.

Kütüphane yapılırken duvarcılar eski duvarın içinde uzun zaman önce tuğlayla örülmüş iki pencere ortaya çıkardılar. Biri, olasılıkla ayaklanan köylülere karşı Tristan L'Hermite'in oğlunu koruyan okçuların kullandıkları daracık bir boşluk; öbürü yaprakları sarkan bitki gövdesi şeklinde biçim verilmiş ortaçağa özgü demir parmaklıkların koruduğu dörtgen, alçak bir pencereydi. Gün boyunca bu pencerelerden komşumun tavuklarının bir köşeden diğerine koşturduklarını, bir orayı, bir burayı gagaladıklarını, kütüphaneye girince aklını kaybeden bilim insanları misali önlerine sunulanların çokluğu karşısında çılgına döndüklerini görüyorum; karşıdaki yeni duvarın pencereleriyse, papaz eviyle benim bahçemdeki asırlık iki sofora ağacına bakıyor. Ama geceleri kütüphanenin ışıkları yandığında, dış dünya gözden kayboluyor ve geriye bir tek kitapların bu mekânı kalıyor. Dışarıda, bahçede duran biri için kütüphane geceleri, 1888'de kaprisli İmparatoriçe Cixi'nin ısrarıyla Yazlık Sarayı'nın bahçesindeki gölde gemi şeklinde inşa edilen kocaman bir tekneye benziyor olmalı. Karanlıkta pencereler aydınlanıp da sıra sıra kitaplar ışıyınca, kütüphane kapalı bir mekâna, uzaktaki biçimsiz evrenin kurallarının yerine geçmiş ya da onların çevirisiymiş gibi davranan kendine özgü kuralları olan bir evrene dönüşür. Kütüphane gün içinde düzen dünyasıdır. Yukarıdan aşağıya, bir baştan bir başa uzanan harflerle işaretli dehlizlerde belli bir amaçla gezinirim, bir isim ya da bir ses ararken kendilerine ayrılmış sıraya göre kitaplardan dikkatimi çekmelerini iste-

3 R. L. Stevenson (Bayan Stevenson ile ortaklaşa) *More New Arabian Nights*: "The Dynamiter" (Londra: Longmans, Green & Co., 1885).

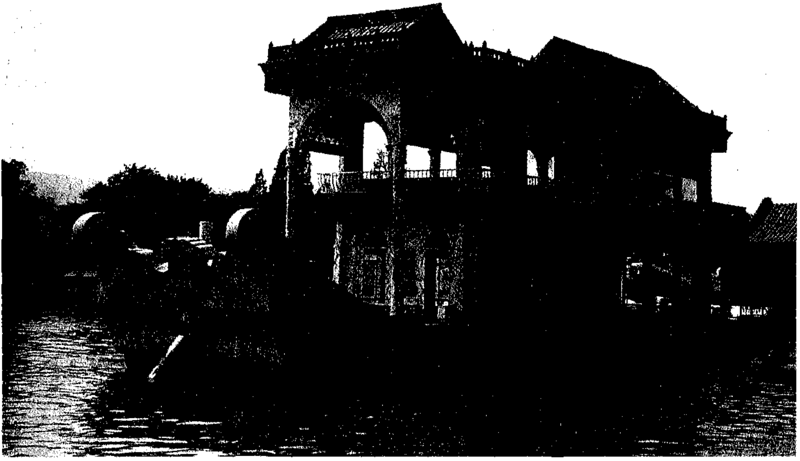
rim. Mekânın yapısı belli: düz çizgilerle çizilmiş, kaybolmak için değil bulmak için hazırlanmış bir labirent; mantıklı bir sınıflandırma sırası takip eden bölünmüş bir oda; önceden belirlenmiş içerik tablosuna ve alfabeyle rakamların unutulmaz hiyerarşisine bağlı bir coğrafya.

Gelgelelim gece olunca ortam değişiverir. Sesler boğulur, düşünceler yükselir. Hegel'den[4] alıntı yaparken "Minerva'nın baykuşu yalnızca karanlık çökünce havalanır,"[5] diye belirtmişti Walter Benjamin.[6] Bu da uyanmakla uyku arasında dünyanın rahatlıkla yeni baştan hayal edilebildiği o âna yakın sanki. Hareketlerim istemeden kuşku uyandırır, yaptıklarım gizli kapaklı bir havadadır. Hayaletten farkım kalmaz. Artık kitaplar gerçek varlığını hissettirir ve ben, bir görünüp bir kaybolan harflerin sergiledikleri Kabala ayinleri aracılığıyla onların okuru olarak göreve çağrılırım, belirli bir cilt ve belirli bir sayfa kendine çeker beni. Geceleri, kataloglarının buyruğundaki beylik düzendir kütüphane; karanlıkta hükmü olmaz. Benim kütüphanem her ne kadar otoriter bir kataloga sahip olmasa da yazara göre harf sırası ya da dile göre ayrılan bölümler çaptan düştüklerini fark ederler. Geç saatlerde dikkat edilmeyen günlük kısıtlamalardan kurtulmuş gözlerimle ellerim düzenli sıralarda gelişigüzel gezinerek kargaşa yaratır. Bir kitap beklenmedik bir anda diğerini çağırır, farklı kültürler ve yüzyıllar arasında ittifaklar kurar. Gün ışığında belli olmayan bir nedenden ötürü yarım yamalak hatırlanan bir satır bir başkasını çağrıştırır. Kütüphane sabahleyin dünyanın katı ve akla yatkın ölçüde düşünceli düzenini yansıtırsa, gece kütüphanesi de dünyanın gerçek, hoş karışıklığının tadını çıkarır sanki.

4 Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) Alman düşünür ve Alman idealizminin kurucularından (Ç.N.)

5 Walter Benjamin, *Illuminations*, "Unpacking My Library", haz. Hannah Arendt, çev. Harry Zohn (New York. Harcourt Brace & World, 1968; Türkçesi: *Parıltılar*, çev. Yılmaz Öner, Belge Yayınları, İstanbul 1990).

6 Walter Bendix Schönflies Benjamin (1892-1940). Marksist Alman edebiyatı eleştirmeni, estetik kuramcısı, denemeci, çevirmen, düşünür. Başlıca yapıtları *Goethes Wahlverwandtschaften* (1924-25; Goethe'nin Seçilmiş Akrabalıkları), *Einbahnstrasse* (1928; *Tek Yön*, YKY, 1999), *Berliner Kindheit um Neunzehnhundert* (1950; *Bin Dokuz Yüzlerin Başında Berlin'de Çocukluk*, YKY, 2004) ve Benjamin'in 1927'de başlayıp ölümü nedeniyle tamamlayamadığı *Das Passagenwerk* (*Pasajlar*, YKY, 1993) gibi kitaplarda toplandı (Ç.N.)

İmparator Cixi'nin mermer tekne sarayı

İS 1. yüzyılda Lucanus yüz yıl önce yaşanmış Roma iç savaşı hakkında yazdığı kitapta Julius Caesar'ı Troya harabelerinde dolaşırken tasvir etmiş ve gördüğü her kovuğun kahramanına eski çağdaki Homeros öykülerini hatırlattığını belirtmişti. "Her bir taşta bir efsane yazılı,"[7] diye anlatan Lucanus hem Caesar'ın anlatılarla dolu yolculuğunu hem de bugün içinde bulunduğum uzak bir gelecekteki kütüphaneyi tasvir etmektedir. Kitaplarımın kapakları arasında öğrendiğim ve hâlâ anımsadığım veya artık unuttuğum ya da belki de bir gün okuyacağım her öykü saklı; eski ve yeni seslerle sararlar etrafımı. Hiç kuşkusuz bu öyküler gün içinde de oldukları yerde, ama belki gecenin hayali görüntülerle gammaz düşlere aşina olması nedeniyle güneş battıktan sonra daha da canlanırlar. Koridorda ilerlerken Voltaire'in eserleri ilişir gözüme, karanlıkta Zadig'in şark masalını dinlerim; uzaklarda bir yerde William Beckford'ın kahramanı *Vathek* öykünün ucundan tutar, sonra da Salman Rushdie'nin *Şeytan Ayetleri*'nin mavi kapağının arkasındaki palyaçolara verir; başka bir Doğulu da Semerkant'ın 12. yüzyıldaki büyülü Zahiri köyün-

7 Lucan, *The Civil War (Pharsalia)*, haz. J. D. Duff, IX: 973 (Cambridge, MA: Harvard University Press; Londra: William Heinemann, 1988).

Montaigne'in Kulesi

den çıkagelir, öyküyü Necib Mahfuz'un günümüz Mısırı'nda sağ kalan dertli insanlarına devreder. Lucanus'un anlattığı Caesar'a hayaletlere basmasın diye Troya ortamında dikkatli yürümesi gerektiği söylenir. Geceleri burada, kütüphanede hayaletler dillenir.

Gelgelelim gece kütüphanesi her okura göre değil. Örneğin, Michel de Montaigne benim tercihlerimi doğru bulmaz. Onun kütüphanesi (*librairie* değil *bibliothèque* derdi, çünkü bu sözcüklerin kullanımı baş döndürücü 16. yüzyılda değişmeye başlıyordu) kulesinin üçüncü katında, eskiden kalma bir depodaydı. "Çoğu günlerimi, günün çoğu saatlerini orada geçiririm; geceleri oraya adımımı atmam,"[8] diye itiraf etmişti. Montaigne geceleri

8 *Essai de Montaigne*, haz. Amaury-Duval (Paris: Chassériau, 1820).

uyurdu, çünkü bedenin gündüzleri okuyan akıl için yeterince yorucu olduğuna inanırdı. "Onları seçmesini bilenler için kitapların pek hoş özellikleri vardır, ama çaba harcamadan iyiye ulaşılmaz; bu yalın ve temiz bir zevk değil, diğerlerinden daha fazla değil; rahatsız edici yanları da var, hem de çok; ruh kendini eğlendirir, ama savsakladığım beden işlemez, bitkin düşer ve mahzunlaşır."[9]

Benimki değil. Benim okumalarımın türlü özellikleri içime işlemiş sanki, böylelikle sonunda kütüphanenin ışıklarını kapatmaya karar verdiğim zaman kapağını henüz kapadığım kitaptaki seslerle hareketleri uykuma taşırım. Uzun deneyimlerimden öğrendiğime göre eğer sabah olduğunda belirli bir konuda yazmak istiyorsam, gece o konuda okuduklarım düşlerimi yalnızca savlarla değil aynı zamanda öyküde yaşanan olaylarla da besler. Bayan Ramsay'in *kızarmış bifteği* hakkında bir şey okuduğumda karnım acıkır, Petrarca'nın Vernoux Dağı'na çıkışı beni soluk soluğa bırakır, Keats'in[10] nasıl yüzdüğünü anlatması beni zinde kılar, *Kim*'in son sayfaları içimi sevgiyle doldurur, Baskervilles'in köpeğine ilişkin ilk tasvirler tedirgin olup omzumun üstünden bakmama neden olur. Coleridge[11] için böyle anılar bir okurda olası coşkuların en mağrurunu, onun "dışarıdaki bir nesnenin görüntüsüyle değil, onu seyreden kimsede bıraktığı etkinin; duyusal izlenimin değil hayali yansımasının uyandırdığı yücelik duygusunu açığa çıkarır."[12] Coleridge "duyusal izlenimi" yok saymaya fazlasıyla hazırdır; gece hayallerinin zenginleşmesi

9 agy.

10 John Keats (1795-1821). İngiliz romantik şair. Yunan mitolojisinden alınma öykülerle felsefi bir bakış yansıtan şiirleri canlı imgeleri ve duyumsal özellikleriyle dikkat çeker. Tıp okumuştu, bir süre doktorlukla edebiyatı bir arada yürütmeyi başardıysa da sonunda bundan vazgeçerek edebiyatta karar kıldı. Şairin duygularını kimliğinin etkilemesine izin vermemesi, tersine bütün deneyimlerin etkisine açık olması ve onların özelliklerini yansıtması gerektiğine inanırdı. Şiirleri yalnızca 19. yüzyıl şairlerini değil çağdaş şairleri de önemli ölçüde etkilemiştir (Ç.N.)

11 Samuel Taylor Coleridge (1772-1834) İngiliz şair, eleştirmen, filozof. İngiltere'deki Romantik akımın kurucularından. Shakespeare'in *Romeo ve Juliet*, *Hamlet ve Kral Lear* gibi eserleriyle ilgili yazdıkları yararlı değerlendirmeler yapan bir eleştirmen olduğunu ortaya koymuştur (Ç.N.)

12 Samuel Taylor Coleridge, *Literary Remains*, II: 206, haz. Henry Nelson Coleridge (New York: Harper 1853).

için diğer duyularımı uyanık tutmam, sayfaları görüp dokunmam, kâğıdın kırıştığını, hışırdadığını ve kitap sırtının tüyler ürpertici çıtırtısını duymam, ahşap rafları, deri kapaklı ciltlerin misk kokusunu, sararan cep kitaplarımın kekremsi kokusunu solumam gerekir. Ancak ondan sonra uykuya dalabilirim.

Gün boyunca yazarım, kitaplara göz atar, onları yeniden düzenlerim, yeni gelenleri kaldırırım, yer kazanmak adına bölmeleri yeniden kararım. Yeni gelenler bir süre incelemeden geçirildikten sonra kabul edilir. Eğer söz konusu olan ikinci el bir kitapsa, bütün işaretlerini, daha önceki okurlarının, yaptıkları karalamalarla geçtikleri yolu kayda alan, bir sayfayı işaretlemek için araya küçük not kâğıtları, bir otobüs bileti iliştiren yoldaşların izlerini olduğu gibi bırakırım. İster eski olsun ister yeni, kitaplarımdan uzak tutmaya çalıştığım tek işaret türü uğursuz satıcıların kitapların arka kapaklarına yapıştırdıkları fiyat etiketleridir (ama bu konuda pek başarılı olamam). Bu musibet beyaz kabukları söküp çıkarmak hiç kolay değildir, cüzam yaraları bırakıp yılların tozunu ve tüyünü üzerlerine çekerek bende onları icat edenlerin zamk cehenneminde cezalandırılması isteğini uyandırırlar.

Geceleri oturup okurum ve bir kez daha komşular arasında bağ kurayım, onlar için ortak öyküler uydurayım, akla gelen bir parçayla bir başkasını ilişkilendireyim diye aklımı çelen sıra sıra kitapları seyrederim. Virginia Woolf[13] bir zamanlar öğrenmeyi sevenle okumayı seven kimseyi birbirinden ayırt etmeye çalışmış ve "ikisi arasında kesinlikle bağlantı yoktur" sonucuna varmıştı. "Okumuş adam," diye yazıyordu,

> "yüreğine koyduğu belli hakikat zerresini keşfetmek adına oturduğu yerde kitapları araştıran yapayalnız biridir. Eğer okuma tutkusu onu ele geçirirse, kazanımları gittikçe azalır, parmaklarının arasında gözden kaybolur. Okura gelince, o

13 Virginia Woolf (1882-1941). Modern edebiyatta 20. yüzyılın önde gelen İngiliz romancısı ve deneme yazarı, aynı zamanda feminist ve eleştirmen. Victoria döneminin yazarlarından Sir Leslie Stephen'ın kızı Adeline Virginia Stephen olarak dünyaya geldi, Leonard Woolf ile evlendikten sonra onun soyadını kullandı. Eserlerinin birçoğu Türkçe'ye çevrilmiştir (Ç.N.)

> öğrenme isteğini daha en başından kontrol etmelidir; bilgi ona uyar ve yararsa, ne olursa olsun peşinden giderse, bir kurala bağlı kalarak okursa, uzman ya da söz sahibi olursa, işimize geldiğince insanca tutku diye gördüğümüz yalın ve önyargısız okumayı etmeye pekâlâ yatkındır."[14]

Gündüzleri yoğunlaşma ve düzen çeker beni; ama geceleri aldırmazlığa yaklaşan gamsız bir havada okuyabilirim.

Bununla birlikte gece ya da gündüz kütüphanem özel bir dünyadır, ne büyük ne küçük halk kütüphanelerine benzer, ne de evrenselliğine ölçülü bir kuşkuyla baktığım hayalet misali elektronik kütüphaneye. Her ne kadar bilgimize ve imgelemimize uyum kazandırmak, verileri bir araya toplamak ve kısımlara ayırmak, dünyaya ilişkin vekaleten edindiğimiz deneyimi bir yere toplamak ve pintilik, cehalet, beceriksizlik ya da korkuyla diğer nice okurun deneyimlerini dışlamak konusunda kesin iradeleri ortak olsa bile üçünün coğrafyası ve gelenekleri farklı açılardan birbirlerinden ayrılmaktadır.

Kendilerine özgü edebi işaretler taşıyan (en azından Batı'da) kapsama ve dışlama konusunda çelişkili gibi görünen çabalar öyle sürekli ve geniş kapsamlıdır ki iki anıt bize olduğumuz gibi sahip çıkar. İlki, erişilmez göklere ulaşmak için dikilmiş uzayı keşfetme arzumuzdan yükselmişti, bugün bile kendimizi birbirimize tanıtma çabalarımıza karşı bize günlük engeller çıkaran dil çokluğuyla cezalandırılan arzudan. İkincisi, zamanı yenilgiye uğratma umudumuzdan fışkırmış ve bugünü bile yiyip bitiren efsanevi bir yangınla yok olmuş dünyanın dört bir yanından gelme dillerin kayda geçirmeye çalıştıklarını bir araya toplamak için inşa edilmişti. Uzamda Babil Kulesi ve zamanda İskenderiye Kütüphanesi bu tutkuların ikiz simgeleridir. Onların gölgesinde benim küçük kütüphanem olmayacak bu iki özlemi akla getirmektedir – Babil'in bütün dillerini içerme ve İskenderiye'deki bütün kitap ciltlerine sahip olma arzusunu.

Babil'in öyküsü Kitabı Mukaddes'teki Yaratılış'ın on birinci bölümünde anlatılır. Tufandan sonra yeryüzünün insanları

14 Virginia Woolf, "Hours in Library," *Essays of Virginia Woolf, Cilt ii, 1912-1918*, haz. Andrew McNeillie (Londra: The Hogarth Press, 1987).

doğuya doğru Şin'ar ülkesine gitmiş ve orada göğe erişecek bir şehirle kule inşa etmeye karar vermişlerdi. "Ve Tanrı insanların çocuklarının inşa ettiği şehirle kuleyi görmeye geldi. Tanrı dedi ki, İşte, insanlar birdir, hepsinin tek bir dili var; bunu yapmaya başlıyorlar: artık hayal ettiklerinin önünde hiçbir şey onları durduramaz. Gidin, aşağı inelim, dillerini karıştıralım ki birbirlerinin dediklerini anlamasınlar."[15] Söylenceye göre Tanrı işbirliği yapmamızı önlemek için dil çokluğunu yaratmıştı, böylece gücümüzü aşamayacaktık. Sanhedrin'e (1. yüzyılda Kudüs'te kurulmuş Yahudi ihtiyarlar meclisi) göre bir zamanlar kulenin yükseldiği yer tuhaf özelliklerini hiç kaybetmemişti, bugün bile oradan kim geçerse bütün bildiklerini unutur.[16]

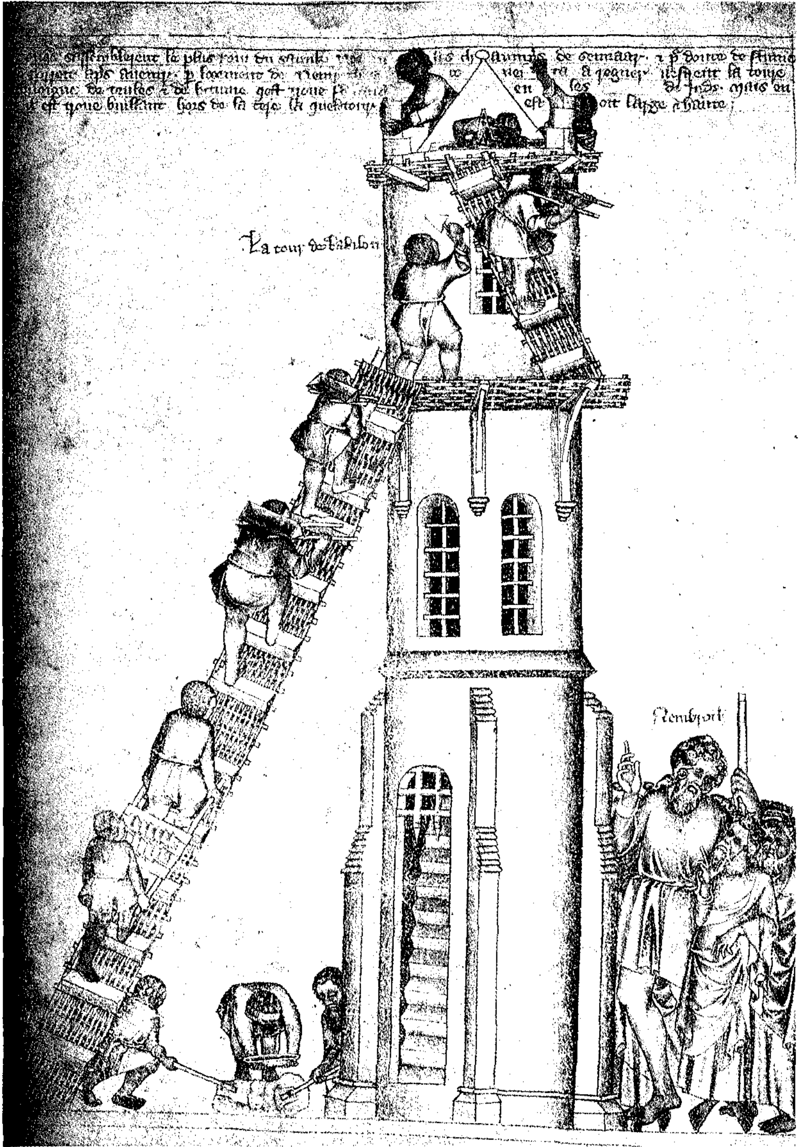
Yıllar önce Babylon'un duvarlarının dışında bana bir enkaz yığını göstermiş ve bir zamanların Babil'inden geriye ne kaldıysa, hepsi bu, demişlerdi.

İskenderiye Kütüphanesi İÖ 3. yüzyılda Ptolemaios sülalesi krallarının Aristoteles'in öğretilerini daha iyi takip edebilmek için kurdukları bir bilim merkeziydi. İÖ 1. yüzyılda yaşayan Yunan coğrafyacı Strabon'a göre,[17] kütüphanede Aristoteles'in çömezlerinden Theophrastos'a bıraktığı, onun da kütüphanenin kurulmasında görev alan Skepsisli Neleos'a devrettiği kendi kitapları bulunuyordu. İskenderiye Kütüphanesi'nin kuruluşuna dek antik dünyanın kitaplıkları ya tek kişilik çalışmaların özel koleksiyonlarıydı ya da hukuki ve edebi belgelerin resmi başvuru kaynakları olarak kullanılmak üzere saklandığı devletin depoları. İlk kütüphanelerin kurulmasına yol açan neden öğrenme merakından çok emniyete alma çabasıydı, her şeyi kucaklama arzusundan çok belirli konuları danışma gereğinden doğmuştu. İskenderiye Kütüphanesi tutku ve kapsam açısından varolan bütün kitaplıkları geride bırakan yeni bir hayal gücü sergiliyordu. Küçük Asya'nın kuzeybatısında Pergamon'un Attalos sülalesinden kralları İskenderiye ile yarışmak adına kendi kütüphaneleri-

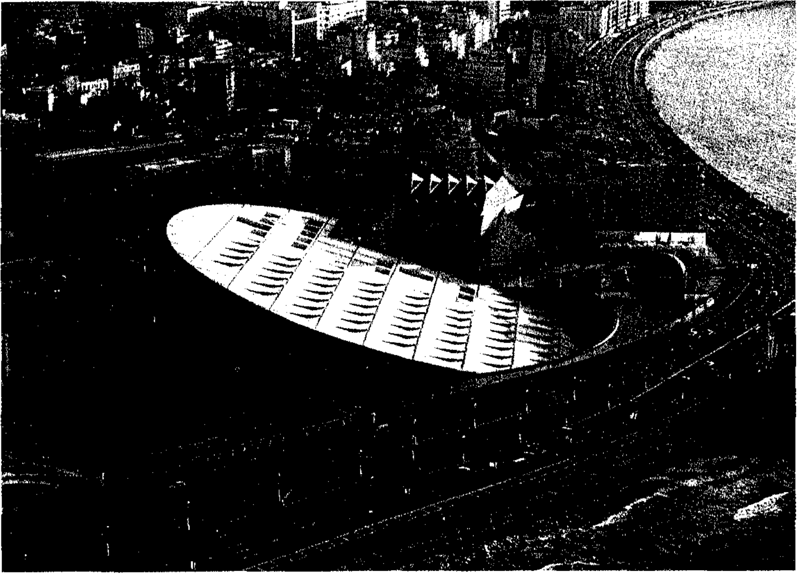
15 Yaratılış 11: 5-7

16 Louis Ginzberg, *The Legends of the Jews,* Cilt I (Baltimore & Londra: John Hopkins University Press, 1987).

17 Strabon, *Geography*, XIII. Kitap, alıntı Luciano Canfora, "Aristote, 'fondateur' de la Bibliothèque d'Alexandrie," *La nouvelle Bibliothèque d'Alexandrie*, haz. Fabrice Pataut (Paris : Buchet/Chastel, 2003).

Yaradılış Kitabı'nın resimli İngilizce elyazmasında tasvir edilen Babil Kulesi'nin inşaatı, yak. 1390.

Temeli 1988'de atılan yeni İskenderiye Kütüphanesi

ni inşa etmiş ama hiçbir zaman İskenderiye'deki görkeme erişememişlerdi. Rakiplerinin kendi kütüphaneleri için elyazmaları üretmesini engellemek amacıyla Ptolemaios papirüs ihracatını yasaklamış, Pergamon kütüphanecileri de buna karşılık yeni bir yazma malzemesi icat etmişlerdi, bu, adını kentten alan *pergamenon* ya da parşömendi.[18]

İÖ 2. yüzyıldan gelme ilginç bir belge olan doğruluğu kuşkulu *Aristeas'ın Mektupları* İskenderiye Kütüphanesi'nin muazzam olma düşünün simgesinin nereden geldiğini kaydetmiştir. Evrensel bir kütüphane kurmak adına (der mektupta), Kral I. Ptolemaios "yeryüzündeki bütün hükümdarlarla valilere" mektup yazarak onlardan "şairler, manzume yazarları, retorikçiler ve sofistler, doktorlar ve kahinler, tarihçiler ve daha başkaları" da dahil her türlü eser sahibinin her çeşit kitabını kendisine göndermelerini rica etmişti. Madem İskenderiye'de "dünyanın bü-

18 Yaşlı Plinius, *Natural History*, İngilizce çevirisi ve önsöz John Healy (Londra: Penguin, 1991); XII. Kitap, 69-70.

tün insanlarının kitaplarının tamamını"[19] toplayacaklardı, kralın uzmanlarının yaptığı hesaba göre beş yüz bin tomar gerekliydi. (Zaman tutkuyu besler; 1988'de yalnızca Washington'daki Kongre Kütüphanesi'nin bir yıl içinde kayıtlarına aldığı basılı eser sayısı o kadardı, o tarihten itibaren bu adedi dört yüz bin dolaylarında tuttu.)[20] İskenderiye Kütüphanesi günümüzde Mısır hükümetinin düzenlediği tasarım yarışmasını kazanan Snøhetta adlı bir Norveç mimar bürosu tarafından yeniden inşa edilmiştir. 220 milyon Amerikan dolarlık maliyeti, otuz iki metre yüksekliği, 160 metre dairesel çevresiyle sekiz milyondan fazla kitap cildini içine alacak raf alanıyla yeni İskenderiye Kütüphanesi aynı zamanda ferah odalarında işitsel-görsel malzemeye ve sanal koleksiyonlara da yer vermektedir.[21]

Babil Kulesi (ayakta kaldığı süre boyunca) evrenin birliğine olan inanışımızın kanıtı olarak ayakta kalmıştı. Rivayete göre, Babil'in giderek kararan gölgesinde insanoğlu dilsel sınırları olmayan bir dünyada yaşar, gökyüzünün de en az somut yeryüzü kadar kendi hakları olduğuna inanırdı. İskenderiye Kütüphanesi (olasılıkla Babil'in dikildiği yerden daha sağlam bir zemindeydi) ise bunun tam tersini, evrenin şaşırtıcı bir çeşitlilik olduğu ve bu çeşitliliğin gizli bir düzeni bulunduğunu kanıtlamak üzere yükselmişti. İlki, yeryüzünden gökyüzüne bütün varlıkların sözlerini dile getirdiği tek, sürekli, tek dil konuşan bir tanrı sezgisini; ikincisiyse, bu sözleri içeren kitapların her birinin başlı başına karmaşık bir düzen olduğu, her birinin yaratılışın tümüne seslenme özelliği taşıdığının doğruluğunu kabul eden inanışını yansıtırdı. Babil Kulesi hikâye anlatıcılığm tarihöncesinde devrilmiş; İskenderiye Kütüphanesi öykülerin kitap şeklini aldığı ve her bir sözcüğe, her bir tablet, her bir tomara aydınlatıcı ve gerekli yerini veren sözdizimi kurallarını bulmak için çabaladığı bir çağda yükselmişti. O uçsuz bucaksız Kütüphane'nin belli belirsiz, muhteşem, hep varolagelmiş üstü kapalı mimarisi evrensel düzene ilişkin düş-

19 Luciano Canfora, *La biblioteca scomparsa* (Palermo: Sellerio Editore, 1987).

20 Charles A. Goodroom & Helen W. Dalrymple, *Guide to the Library of Congress*, yeniden gözden geçirilmiş baskı (Washington: Library of Congress, 1988).

21 Christoph Kapeller, "L'architecture de la nouvelle Bibliothèque d'Alexandrie," alıntı Pataut, *La nouvelle Bibliothèque d'Alexandrie.*

lerimize gitmeye devam eder. Benzeri bir daha yapılamamıştır ama diğer kütüphaneler (İnternet Ağı da dahil) onun hayret verici tutkusuna öykünmüşlerdir. Dünya tarihinde her şeyi, geçmişi ve geleceği kayda geçirmek adına işe koyulmuş tek yer olarak kendi yıkımını ve dirilişini de görmüş ve kaydını tutmuş olabilir.

Görevlilerinin düzenlediği kategorilerle konularına göre bölünmüş olan İskenderiye Kütüphanesi, her biri dünyadaki çeşitliliğinin bir yönünü dayatan kütüphaneler yığını haline gelmişti. Burası (diye övünürdü İskenderiyeliler) belleğin canlı tutulduğu, her yazılı düşüncenin kendi yuvası olduğu, her okurun kendi çıktığı yolculuğun izini satırı satırına belki de henüz kapağı dahi açılmamış kitaplarda sürebildiği, evrenin söze dökülmüş kendi yansımasını bulabildiği bir yerdi. Tutkusunu gerçekleştirmek adına Kral Ptolemaios'un uyguladığı bir başka önlem de İskenderiye limanına gelen herhangi bir kitaba, özgün kopyanın iade edileceğine dair kral sözü verilerek el konulması ve kopyasının çıkarılması konusunda verdiği hükümdü (ancak kralların verdiği çoğu sözler gibi bu da her zaman tutulmamış, çoğu kez aslı yerine kitabın kopyası iade edilmişti). Bu zorba önlem nedeniyle Kütüphane'de toplanan kitaplar "gemi koleksiyonu" diye ünlenmişti.[22]

Kütüphane'ye ilişkin ilk gönderme İÖ 3. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış ya Koslu ya da Miletoslu[23] şair Herodas'ın Museion (Musaeum) ya da Musaların[24] Evi diye bilinen, içinde ünlü Kütüphane'nin de yer aldığı neredeyse kesin olan bir yapıdan söz etmesidir. Herodas matruşkayı aratmayan iç içe geçmiş kafa karıştıran bir öyküde Mısır krallığını her şeyi kucaklayan evrensel kütüphaneye benzetir, böylece Mısır'ın içinden Musaeum, onun içinden Kütüphane çıkar, Kütüphane de her şeyi içine alır:

> İşte [Mısır] Aphrodite'nin evine benzer
> Var olan her şey ve olabilir her şey
> Mısır'da bulunur: para, oyun, güç, üzerimizdeki mavi gök,
> Ün, gösteriler, filozoflar, altın, delikanlılar ve genç kızlar,

22 Hipólito Escolar Sobrino, *La biblioteca de Alejandría* (Madrid: Gredos, 2001).
23 Kos: Bodrum açıklarında Yunanistan'a ait İstanköy adası; Miletos: Milet (Ç.N.)
24 Musalar: Yunan mitolojisinde esin perileri. Müze kavramının kökeni de budur (Ç.N.)

Kardeş tanrıların tapınağı, iyiliksever kral,
Müze, şarap ve akla gelebilecek ne varsa.[25]

Ne yazık ki yukarıdaki gibi rastgele göndermelere karşın İskenderiye Kütüphanesi'nin neye benzediğini bilmediğimiz bir gerçek. Elimizde Babil Kulesi'nin bir imgesi var, olasılıkla Samarra'daki Ebu Dulaf camiinin 9. yüzyıldan kalma sarmal minaresine esin kaynağı olmuş, başta Brueghel olmak üzere 16. yüzyılın Hollandalı ressamlarının onlarca resminde yorumlanmıştır: salyangoza benzer bitmemiş bir binaya tırmanan çalışkan işçiler. Oysa İskenderiye Kütüphanesi'ne ait fantastik olsun olmasın bildik hiçbir imgeye sahip değiliz.

İtalyan bilim adamı Luciano Canfora eldeki bütün kaynakları taradıktan sonra Kütüphane'nin Musaeum içinde çok uzun, yüksek tavanlı bir salon ya da koridordan oluştuğu sonuca varır. Duvarlarında bir baştan bir başa sonsuz bir *Bibliotheka* uzanır, bu terim ilk olarak kitapların yer aldığı oda değil tomarların konduğu raflar ya da oyuklar için kullanılmıştı. Rafların üzerinde şöyle yazıyordu: "Ruhun şifa bulduğu yer". *Bibliotheka* duvarlarının öbür yanında bilginlerin ya kalmak için ya da toplantı yeri olarak kullandıkları birkaç oda vardı. Toplu yemekler için de bir oda ayrılmıştı.

Musaeum kraliyet muhitinde denize nazır bir yere dikilmişti, Ptolemaios'un sarayına davet edilen bilginlere yatak ve yemek de verirdi. İÖ 1. yüzyılda yazan Sicilyalı tarihçi Diodoros Sikeliotes'e göre İskenderiye, Musaeum ile bağlantısı olmayan bilginler için amaçlanmış ikinci bir kütüphaneyle, sözümona kız evladı kütüphanesiyle övünürdü. İskenderiye'nin güneybatısında, Serapis tapınağına yakın bir yere yapılmıştı, Musaeum kütüphanesindeki kitapların ikinci kopyalarıyla doluydu.

İskenderiye Kütüphanesi'nin nasıl bir yer olduğunu anlatamamak adamı zıvanadan çıkarır. Anlaşılabilir bir cakayla kayıt görevlilerinin her biri (tanıklıkları bize ulaşanların hepsi) orayı tasvir etmeyi gereksiz gördüğü anlaşılmaktadır. Diodoros'un

25 Mustafa El-Abbadi, *La antigua biblioteca de Alejandría : Vida y destino*, çev. José Luis-García-Villalba Sotos (Madrid: UNESCO, 1994).

çağdaşı Yunan coğrafyacı Strabon İskenderiye kentini ayrıntısıyla tarif etmiş, fakat nedense Kütüphanesi'nden söz etmekten kaçınmıştı. Bize yalnızca "Musaeum da kraliyet binalarının bir bölümünü oluşturur ve bir *peripatos* [gezinti yeri], oturacak yerleri olan bir kavisli bir toplantı alanı ve Musaeum'un üyeleri olan bilginlerin yemeklerini yedikleri toplantı odasının bulunduğu büyük bir binayı kapsar"[26] diye anlatmakla yetinir. Naukratisli Athenaeus kütüphanenin yıkılışından hemen hemen bir buçuk yüzyıl sonra, "bütün insanların belleğinde ölümsüz bir yer ettiğine göre ondan konuşmaya ne gerek var?" diye yazmıştı. Dünyanın belleğine depo olmak isteyen Kütüphane bizim için kendi belleğini güvence altına almayı başaramadı. Hakkında tek bildiğimiz, onun uçsuz bucaksızlığından, mermerleriyle tomarlarından geriye kalan bir tek çeşitli varolma nedenleridir.

Güçlü bir neden de Mısır'ın ölümsüzlük peşinde koşmasıydı. Eğer evrenin imgesi bir araya getirilebilir ve tek bir çatı altında muhafaza edilebilirse (Kral Ptolemaios da öyle düşünmüş olmalı), demek ki o imgenin bir şair, bir öykücü, bir tarihçi tarafından söze dökülmüş her ayrıntısı –bir kum tanesi, bir su damlası, kralın kendisi– sonsuza dek ya da en azından ona ayrılmış sayfayı bir gün açabilecek okurlar olduğu sürece orada yerini bulacaktır. Varoluşumu haklı kılan bir şiir dizesi, bir masal cümlesi, bir deneme yazısı sözcüğü var; o satırı bulun, ölümsüzlüğü yakaladınız demektir. Vergilius'un,[27] Herman Melville'in,[28] Joseph Con-

26 Strabon, *Geography*, Kitap XVII.

27 Publius Vergilius Maro (İ.Ö 70-İÖ 19). Romalı ünlü klasik şair. Roma'nın efsanevi kurucusunun öyküsünü anlatan ve tanrıların yönlendirmesiyle dünyayı uygarlaştırma görevini ilan eden *Aeneis* (Türkçesi *Aeneas*, çev. İ. Z. Eyüboğlu, Payel Yayınları) destanıyla; ayrıca *Bucolica* (Türkçesi *Sığırtmaç Türküleri*, çev. İ. Z. Eyüboğlu, Payel Yayınları), *Georgica* (Türkçesi *Çiftçilik Sanatı*, çev. Çiğdem Dürüşken, Yapı Kredi Yayınları) ile ünlüdür (Ç.N.)

28 Herman Melville (1819-1891). Amerikalı romancı, kısa öykü, deneme yazarı ve şair. İlk iki romanıyla bir süre dikkatleri çekmişti. Sağlığında hiç beğenilmeyen *Moby Dick* ölümünden sonra dünya edebiyatında 20. yüzyılın en büyük yapıtlarından sayıldı. Türkçe'ye çevrilmiş kitapları Yapı Kredi Yayınları'ndan da çıkmıştır: İlk romanı *Typee Polinezya Hayatına Bir Bakış*, çev. B. Gümüşbaş, *Pierre ya da Belirsizlikler*, çev. N. ve Ü. Aytür, *Moby Dick – Beyaz Balina*, çev. S. Eyuboğlu, M. Urgan, *Billy Budd*, çev. A. Seven (Ç.N.)

rad'ın[29], epik edebiyatın çoğunun kahramanları İskenderiye'ye özgü bu inanışa sarılmışlardı. Onlar için dünya (Kütüphane gibi) karmakarışık labirentlerden geçerek kendini yalnızca onlara gösteren şeyin ortaya çıktığı âna giden sayısız öykülerden oluşmuştur –üstelik o son anda tezahür eden şeyin kendisi inkâr edilebilir, tıpkı Kafka'nın[30] yolcusunun Adaletin Kapıları (tuhaf bir biçimde kütüphane kapılarını çağrıştırır) önünde durduğu ölüm anında, "bunlar sonsuza dek kapalı kalmalı, çünkü yalnız senin için açılmışlardı"[31] diye algıladığı gibi. Epik kahramanlar gibi okurların da tezahürden nasiplerini alacakları kesin değildir.

Zamanımızda epik düşlerden –yerine yağmacılık düşlerini koyduğumuz– yoksun ölümsüzlük yanılsamasını yaratan teknoloji olmuştur. İnternet ağı ve onun herkese ses ve alan vaadi bizim için, antik çağın yolcularını keşfetme isteğiyle baştan çıkarmış *mare incognitum,* bilinmeyen denize denktir. Su gibi bedensiz, ölümlülerin algılayamayacağı kadar uçsuz bucaksız İnternet ağının öne çıkan nitelikleri kavranamayanla öncesiz ve

29 Joseph Conrad (1857-1924). Gerçek adı Józef Teodor Konrad Korzeniowski olan Polonyalı romancı. İngilizce'yi yirmi yaşına kadar öğrenmemiş olmasına rağmen İngiliz dilinin en büyük romancılarındandı. 17 yaşında bir Fransız gemisinde denizci olarak işe başladı, sonradan bir İngiliz şirketine geçti ve İngiliz uyruğuna girdi. Yaklaşık yirmi yılın ardından denizciliği bırakıp kendini yazmaya verdi. Ama yazdıklarında denizcilik temasından vazgeçemediğini gördü. Roman tekniğine ustaca yenilikler getirmiş, aynı zamanda bu tekniği kullanarak yansıttığı insan anlayışıyla kendinden sonraki romancıları epey etkilemiş bir yazardır. Her zaman Polonyalı aksanıyla konuştuğu İngilizce'yi ustalıkla kullanmıştır. *Nostromo* (çev. Mehmet H. Doğan, Adam Yayınları), *Nigger of Narcissus* (*Ölüm Seferi/Narcissus'un Zencisi,* çev. H. Şahin, İletişim Yayınları) *Lord Jim* (çev. Neşe Ünalan, Beyaz Balina Yayınları), *Victory* (*Zafer,* çev. Armağan İlkin, Adam Yayınları), *Secret Agent* (*Gizli Ajan,* çev. S. Sertabiboğlu, İmge Kitabevi Yayınları), *Under Western Eyes* (*Razumov'un Öyküsü,* çev. A. Yunus-Z. Bakırcı, Alan Yayıncılık) ve *The Heart of Darkness* (*Karanlığın Yüreği,* çev. S. Fişek, İletişim Yayınları) en önemli yapıtları arasındadır (Ç.N.)

30 Franz Kafka (1883-1924). Çek asıllı Avusturyalı öykü ve roman yazarı. Yapıtlarında çağımız insanının korkularını, yalnızlığını, kendi kendine yabancılaşmasını ve çevresiyle iletişimsizliğini dile getirmiştir. Bugüne dek pek çok farklı açılardan yorumlanan yapıtlarını edebiyat tarihinde belirli bir akıma dahil etmek zordur. Birçok yapıtı Türkçe'ye çevrilmiştir, örn. *Dava, Şato, Amerika, Milena'ya Mektuplar, Dönüşüm, Günlükler* vb (Ç.N.)

31 Franz Kafka, *Die Erzählungen: Originalfassung* (Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2000).

sonrasız olanı ayırt etmemize olanak vermez. Deniz gibi İnternet ağı da gelgeçtir: iletişiminin yüzde yetmişinin ömrü dört aydan kısa sürer. Erdemi (sanallığı) sürekli bir şimdiki zamanı gerektirir – ortaçağ bilginlerine göre cehennemin tanımlarından biridir bu.[32] Oysa İskenderiye ve bilginleri geçmişin gerçek doğasını hiç yanlış anlamamışlardı; onun yeni okurların okuma sürecinde yenilenmiş eski kitaplarla haşır neşir oldukları hep değişen bugünün kaynağı olduğunu biliyorlardı. Her okur belli bir kitaba bir miktar ölümsüzlük getirmek için vardır. Okuma bir bakıma yeniden doğum ritüelidir.

Fakat İskenderiye Kütüphanesi salt ölümsüzleştirmeden öte bir amaçla kurulmuştu. Kaydedilmiş ve kaydedilebilen her şeyi kayda geçirecek, bu kayıtlar daha başka kayıtların içinde öğütülecek, yorumlar ve kenarlara düşülen notlar peş peşe yeni notları ve yeni yorumları meydana getirecekti. Burası yalnızca kitapların durmaksızın muhafaza edildiği bir yer değil okurun atölyesi olmalıydı. Kullanılmasını sağlamak için Ptolemaios sülalesi pek çok ülkeden –Eukleides ve Arkhimedes– gibi en tanınmış bilginleri İskenderiye'ye yerleşmek üzere oraya davet etmiş, onlara yüklü bir aylık bağlayarak karşılığında kendilerinden Kütüphane'nin hazinelerinden yararlanmak dışında bir şey istememişti.[33] Böylelikle bu uzman okurların her biri çok sayıda metinle içli dışlı olabilmiş, okuyarak, okuduklarının özetini çıkararak ürettikleri önemli derlemeleri gelecek kuşaklara bırakmıştı, onlar da okuduklarını daha da kısaltarak başka özetler çıkaracaklardı. İÖ 3. yüzyıldan gelme Phliuslu Timon tarafından yazılmış bir taşlama bu bilginlerden *kharakitai* "karalamacılar" diye söz ederek, "kalabalık Mısır ülkesinde karnı iyi doymuş pek çok *kharakitai* Musaların kafesinde durmadan atışırken bir yandan da papirüs üstüne kargacık burgacık yazılar karalarlar," der.[34]

2. yüzyılda İskenderiye'deki özetler ve karşılaştırmalı metinlerin sonucunda okuma için "en yeni metin kendinden öncekile-

32 Bkz: Saint Augustine, *The City of God*, çev. Henry Bettenson, Kitap XXI: 9 (Harmondsworth, Middlesex: Penguin, 1984).

33 Escolar Sobrino, *La biblioteca de Alejandría.*

34 Alıntı: Canfora, *La biblioteca scomparsa.*

rin hepsinin yerine geçer, çünkü onları da içerdiği varsayılır"[35] diyen kesin bir epistemolojik (bilgikuramsal) kural saptanmıştı. Bu kuralı dikkate alan ve bize daha yakın olan Stéphane Mallarmé, "dünyanın şık bir kitapta sonlanmak üzere yaratıldığı"[36] fikrini ortaya atmıştı, bunun anlamı tek bir kitapta, herhangi bir kitapta, dünyanın anafikri ya da özetinin diğer bütün kitapları kapsaması gerektiğidir. Bu yöntem belirli kitapların habercisi olmakla ilerler, tıpkı *Odysseia*'nın Holden Caulfield'in[37] serüvenlerini öngörmesi, Dido'nun öyküsünün Madam Bovary'ninkileri haber vermesi gibi ya da onları çağrıştırarak gelişir, örneğin Faulkner'ın destanları Atreus Hanedanı'nın kara talihini yansıtırken, Jan Morris'in yolculukları da İbn Haldun'un seyahatlerine bağlı kalmaktadır.

Çağrışımlı okumaların sezgisel anlamları İskenderiye'deki kütüphanecilere karmaşık edebi soyağaçları çıkarma olanağı vermiş, daha sonra da okurların bir kahramanın yaşamındaki en sıradan olaylarda (*Tristram Shandy* ya da *Zeno'nun Bilinci*) veya en fantastik kâbuslarda (Sâdık Hidâyet'in ya da Julio Cortázar'ın) genel anlamıyla evrenin ve kendi başarılarıyla çilelerinin tasvirini tanımalarını sağlamıştı. Kitaplarımdan birinde sayfalardan herhangi biri dünyadaki gizli deneyimimin mükemmel bir anlatımına yer veriyor olabilir. İskenderiye'deki kütüphanecilerin belki de keşfettikleri gibi tek bir edebi an ister istemez onun gibi anları anıştırır.

Ama hepsinden önce İskenderiye Kütüphanesi hafızanın, mutlaka kusurlu bir hafızanın yeriydi. Joseph Brodsky 1985'te "Bellekle sanatın ortak yanı," diye yazmıştı,

> seçme becerisi, ayrıntıdan tat almaktır. Bu gözlem sanat (özellikle de düzyazı) açısından övgü dolu olsa da bellek tarafından

35 Geo. Haven Putnam, A.M., *Books and Their Makers during the Middle Ages*, Cilt I (yeniden basım) (New York: Hillary House, 1962).

36 Stéphane Mallarmé, *Proses diverses* içinde "Réponses à des enquêtes, Sur l'évolution littéraire," altında *"Le monde est fait pour aboutir à un beau livre"* (Paris: Gallimard, 1869).

37 J. D. Salinger'ın *Çavdar Tarlasında Çocuklar* adlı kitabının anti-kahramanı. Kitap, Yapı Kredi Yayınları tarafından Coşkun Yerli'nin çevirisiyle yayımlanmıştır. Adnan Benk'in yaptığı ilk çeviri *Gönülçelen* adını taşıyordu (Ç.N.)

> aşağılanma olarak görülebilir. Bununla birlikte aşağılanma pekâlâ yerindedir. Bellek resmin bütününü değil kesin ayrıntıları kapsar; eğer dilerseniz gösterinin tamamına ışık tutmaz. Nasılsa her şeyi etkili bir biçimde anımsadığımız inancı, böylelikle türlerin yaşamlarını sürdürme olanağı buldukları inancı temelsizdir. Her şeyden önce bellek alfabetik sıraya konmamış ve kimsenin toplu eserlerinin yer almadığı bir kütüphaneye benzer.[38]

İskenderiye'nin uzak amacına saygı gösteren daha sonraki bütün kütüphaneler ne kadar tutkulu olurlarsa olsunlar, belleği yavaş yavaş güçlendirici bu işlevi kabul etmektedirler. Herhangi bir kütüphanenin, hatta benimkinin bile, varolması okurların becerilerinin gerçekten neyle ilgili olduğunu anlamalarını sağlar, geçmişin kırıntılarını kendi günlerine getirerek zaman darlığına karşı savaşan bir beceri. Gizli ya da uzak da olsa onlara başka insanların zihinlerine şöyle bir göz atma olanağı verir ve incelemeleri için burada biriktirilmiş öyküler aracılığıyla kendi koşulları hakkında belirli bir bilgi edinmelerini sağlar. Sayfanın açılmasıyla birlikte okurlara her şeyden önce becerilerinin insan deneyimin seçilmiş anlarını anımsama gücünden geldiğini anlatır. İskenderiye Kütüphanesi'nin getirdiği büyük bir uygulamaydı bu. Aynı doğrultuda yüzyıllar sonra Almanya'daki Yahudi Soykırımı kurbanlarının onuruna bir anıt dikilmesi önerildiği zaman en akıllıca öneri bir kütüphane inşa etmek olmuştu (ne yazık ki tercih edilmedi).[39]

Üstelik kamusal alan olarak İskenderiye Kütüphanesi bir çatışkı, özünde artık ortaklaşa yapılacak özel bir beceriye (okuma) ayrılmış bir binaydı. Kütüphane çatısı altında bütün okuma aleminin ayaklarının altında olduklarına inanmış bilginler özgürlük yanılsamasını paylaşırlardı. Aslında onların tercihi birkaç türlü sansürlenirdi: kitabın durduğu yığınla (açık ya da kapalı), katalogu yapılmış kütüphanenin bölmeleriyle, saklı odaların ya da özel koleksiyonların gizli düşünceleriyle, ahlak anlayışları ve

38 Joseph Brodsky, "*Less Than One*" içinde "In a Room and a Half" (New York: Farrar, Straus &Giroux, 1986).

39 Bu projeyi *Reading Pictures* adlı kitabımda "Peter Eisenman: The Image as Memory" başlığı altında tartışmıştım (Toronto: Alfred A. Knopf, 2000).

zevkleri koleksiyona yansımış kütüphaneciler kuşağıyla, Ptolemaios toplumunun "uygun" ya da "değerli" gördüğü resmi ilkelerle, sebepleri zamanın zindanlarında kaybolmuş bürokratik kararlarla, bütçe, boyut ve bulunabilirlik kaygılarıyla.

Ptolemaios sülalesi ve kütüphanecileri belleğin güç olduğunun farkındaydılar. Abderalı Hekateus yarı-kurgusal seyahat kitabı *Egyptica*'da Yunan kültürünün varlığını daha eski bir kültüre sahip ve ahlaki açıdan çok daha üstün olan Mısır'a borçlu olduğunu iddia ediyordu.[40] İddia etmek yeterli olmamıştı, İskenderiye'deki kütüphaneciler bunların Mısır otoritesine borcunu doğrulamak için Yunanca eserlerinden geniş bir koleksiyon oluşturmayı görev bildiler. Yalnızca Yunanca değil; çeşitli geçmişlerin kitap koleksiyonları aracılığıyla kütüphaneciler okurlarına, (yıllar sonra Simone Weil'in açıklayacağı gibi) "dikkat oluşumu" diye tanımlanabilen insanlık kültürünün iç içe dokunmuş kökleriyle dalları hakkında bilgi vermeyi umut ediyorlardı.[41] Bu amaçla bilgi toplayıp yorumlayarak, her türlü kitap siparişi verip kataloglayarak, farklı metinleri bağdaştırmak ve bağdaştırma sayesinde düşünceyi dönüştürmeye çalışarak kendilerini sınırlarının ötesindeki dünyaya özen göstermek üzere eğittiler.

İskenderiye kütüphanecileri tek bir çatı altında olabildiğince çok kitabı barındırınakla aynı zamanda daha az özenli sayılan ellere bırakılınaları durumunda, ortaya çıkabilecek yıkım riskinden onları korumaya çalışıyorlardı (bugün Batı'daki pek çok müze ve kütüphanenin benimsediği bir sav). Öyleyse insanın düşünceli hareket etmesinin simgesi olduğu kadar Kütüphane şairlerin bize anlattığı gibi belleğe son vererek ölümü alt etmeyi hedefleyen bir anıt haline gelmişti.

Öte yandan yöneticilerinin ve kütüphanecilerinin bütün kaygılarına rağmen İskenderiye kütüphanesi kayıplara karıştı. Kurulduğu zamanki şekli hakkında nasıl hiçbir şey bilmiyorsak, ansızın ya da azar azar yok oluşuyla ilgili belli bir bilgiye de sahip değiliz. Plutarkhos'a göre Julius Caesar'ın İÖ 47'de İskenderiye'de kalışı sırasında cephanelikte başlayan yangın

40 Alıntı: Escolar Sobrino, *La biblioteca de Alejandría.*

41 Alıntı: Roberto Calasso, *I quarantanove gradini* (Milano: Adelphi, 1991).

yayılmış ve "büyük Kütüphane'ye son vermişti", gelgelelim anlattıkları kusurlu. Diğer tarihçiler (Dio Cassius ile Orosios'un bilgi kaynakları Livius[42] ile Caesar'ın kendi yazdığı *De bello alexandrino*'ydu[43]) Caesar'ın yangınının Kütüphane'yi değil, olasılıkla cephanelik yakınlarında, Roma'ya nakledilmeyi beklemek üzere saklanan kırk bin cilt kitabı kül ettiğini ileri sürmüşlerdi. Yaklaşık yedi yüzyıl sonra başka bir olası son daha ortaya atıldı. İbn el-Kifti'nin yazdığı, bugün güvenilmeyen *Ta'rihü'l-Hukema* ya da *Akıllı İnsanların Tarihi* temel alınarak derlenmiş Hıristiyanların tarihsel kaydı, yıkımın sorumluluğunu, İS 642'de İskenderiye'ye girişte Halife I. Ömer'in Kütüphane'nin içindekileri ateşe vermeyi emrettiği varsayılan Müslüman komutan Amr ibn el-As'a yüklüyordu. Hıristiyan öykücüye göre kitaplar, halk hamamlarını ısıtınada kullanılmış; yalnızca Aristoteles'in eserleri bağışlanmıştı.[44]

Tarihsel açıdan Kütüphane'nin güpegündüz son bulması gerçek görünüşü kadar kuşkuludur; tarihsel açıdan eğer gerçekten varolduysa, Babil Kulesi tutkulu olsa bile başarısız bir mülk girişiminden başka bir şey değildi. Ne var ki mitler gibi gecenin imgeleminde her iki yapının da sağlamlığı kusursuzdur. Sonuç ne kadar kahredici olursa olsun, olanaksızın girişmeye değer olduğunu kanıtlamak adına görünür bir şekilde yükselen efsanevi Kule'ye hayran kalabiliriz; her yeri istila eden kaynaşmış karınca gibi toplumun ürünü Kule'nin göğe doğru yükselişini görebiliriz; her biri kendi dil çevresine hapsolmuş insanlarının dört bir yana dağılmasıyla sonunun geldiğine tanıklık edebiliriz. Bütün imgelem ve bilginin bir araya getirildiği İskenderiye Kütüphanesi'nin sıkış tıkış rafları arasında gezinebiliriz; yıkımına bakarak topladığımız her şeyin kaybolacağı uyarısını ama aynı zamanda çoğunun yeniden bir araya getirilebileceğini fark edebiliriz; olağanüstü tutkusuna bakarak bir adamın yaşadığı deneyimin sözcüklerin simyası aracılığıyla herkesin deneyimine dönüşebildiğini ve bir kez daha sözcüklere akıtılabilen o dene-

42 Titus Livius (İÖ 59-İS17). Roma'nın muazzam tarihini yazan Romalı büyük tarihçi (Ç.N.)
43 İskenderiye seferi (Ç.N.)
44 Bu göndermeleri yapan Canfora, *"La biblioteca scomparsa.*

yimin her bir okura nasıl acayip sırlar, kişisel amaç verdiğini öğrenebiliriz.

Gezginlerin anılarıyla tarihçilerin kayıtlarında üstü kapalı olarak belirtilen, kurgu ve fabl türü eserlerde yeniden gündeme gelen İskenderiye Kütüphanesi insan kimliği bilmecesini temsil eder hale gelmiş, bir raftan diğerine "Ben kimim?" sorusunu sormuştur. Elias Canetti'nin 1935'te yazdığı *Körleşme* (*Auto da Fé*) romanının son sayfalarında, dış dünyanın dayanılmayacak kadar ağır geldiğini fark edince kendini ve kitaplarını ateşe veren, böylece İskenderiye Kütüphanesi'nin bütün mirasçılarının ruhunu dirilten bilim adamı Peter Kien, benliği elinin altındaki kitapların ağına takılmış bir okur olarak İskenderiye'deki eski çağ bilginlerinden biri gibi kütüphaneyle birlikte geceleyin toz olmak zorundadır. Şair Francisco de Quevedo 17. yüzyıl başlarında, düpedüz toz, demişti. Sonra da İskenderiye Kütüphanesi'nin taşıdığı ruhun yaşatılmasına duyduğu aynı inançla ekledi: "Toz olacak, ama sevdalı bir toz."[45]

45 *"Polvo serán, mas polvo enamorado*, Francisco de Quevedo, "Amor constante meas allá de a muerta" başlığı altında *Analogía poética* içinde (derleyen ve önsöz: Jorge Luis Borges) (Madrid: Alianza Editorial 1982).

Düzen olarak Kütüphane

"Peki belgelerini nasıl düzenlersin?"
"Çekmecelerde, kısmen..."
"Ya, çekmeceler işe yaramaz. Çekmeceleri denedim ben de, ama çekmecelerde her şey birbirine girer: Bir dosyanın A mı, yoksa Z sırasında mı olduğunu asla bilmedim."

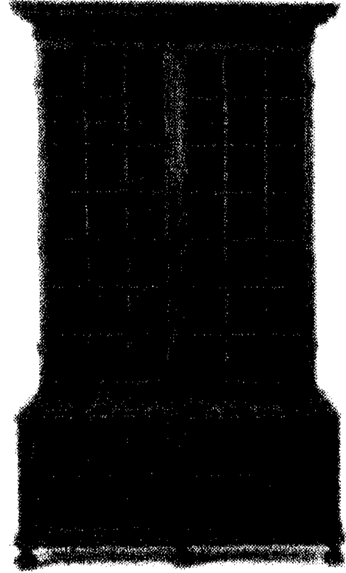
George Eliot[1], *Middlemarch*

Geceleyin kütüphanemde otururken varlığını sürdürmek adına zayıf bir çabayla saat başı ölü deri üstüne deri döken, hem sayfalardan hem de derimden savrulan amansız toz planktonunu seyrederim. Son günümün ertesinde kütüphanemle birlikte un ufak olacağımızı düşlemek hoşuma gider, böylece ben artık olmasam da yine kitaplarımla birlikteyimdir.

Gerçek şu ki kütüphanemle çevrili olmadan yaşadığımı anımsamıyorum. Yedi ya da sekiz yaşlarındayken odamda, her türlü konuda farklı boyutlarda yaklaşık yüz ciltlik minyatür bir İskenderiye kurmuştum. Çeşitlilik adına sınıflandırma biçimlerini sık sık değiştirirdim. Diyelim ki boyutlarına göre dizmeye

1 George Eliot (1819-1880). Gerçek adı Mary Ann Evans. İngiltere'de Victoria döneminin önde gelen yazarlarından. Romanları gerçekçi olmaları ve ortaya koydukları psikolojik anlayışla ünlüdür. Romantik aşk hikâyeleri yazan kadın yazarlarla bir tutulmasın diye erkek takma adı kullanmıştır. Romanların yanında şiirler de yazmıştı. Ayrıca Almanca'dan çevirileri de vardır (Ç.N.)

karar verdim, böylece her rafta yalnızca aynı boydaki kitaplar yer alırdı. Sonradan ünlü bir selefim olduğunu keşfettim, 17. yüzyılda Samuel Pepys küçük boydaki ciltler için yüksek tabanlar yapmış, hepsinin bir boyda durmasını sağlamıştı.[2] Ben işe koyulurken önce en alttaki rafa resimli kalın ciltleri yerleştirdim: *Die Welt, in der wir leben*[3] adlı, içinde denizin altındaki dünyanın ve güzün çalılıklardaki yaşamın (bugün bile renk değiştiren balıklarla canavar böcekler gözümün önünde durur) ayrıntılı resimlemelerinin yer aldığı kitabın Almanca baskısı, kedilerle ilgili toplu öyküler ("Kedilerin adları ve kedilerin yüzleri / Genellikle halka açık alanlarda görülürler" diyen satırı hâlâ aklımda), (aynı zamanda gizli bir pornografik edebiyat koleksiyoncusu olan Arjantinli çocuk kitapları yazarı) Constancio C. Vigil'in birkaç kitabı, Margaret Wise Brown'un masal ve şiir kitabı (içinde, sırayla hayvanlar, bitkiler ve madenler alemi tarafından terk edilen bir çocuğun tüyler ürpertici öyküsü de vardı) ve Heinrich Hoffmann'ın, bir terziyi kocaman bir makasla bir çocuğun başparmağını keserken gösteren özenle bakmaktan kaçındığım resminin yer aldığı *Struwwelpeter*[4] adlı masal kitabının çok değerli eski baskısı. Bunların ardından acayip şekilli kitaplarım gelirdi: tek ciltlik halk masalları, içindeki hayvan resimleri sayfalarından fırla-

Bodleian Kütüphanesi'nde Pepys'in koleksiyonunun durduğu kitaplıklardan biri.

2 Pepys en inceden başlamak üzere en kalınına kadar tamı tamına üç bin cilt kitabı Cambridge'deki Magdalane Koleji'ne vasiyet etti.

3 Türkçe karşılığı: Yaşadığımız Dünya (Ç.N.)

4 Türkçe karşılığı kabaca 'Paspas kafa Peter' olarak verilebilir (Ç.N.)

yan birkaç kitap, anakaralara benek benek serpiştirilmiş minicik kentlerde yaşayan minicik insanları keşfetmeye çalışarak ıcığını cıcığını çıkardığım paçavraya dönmüş bir atlas. Ayrı bir rafta "normal boyuttakiler" dediğim kitaplarımı sınıflandırmıştım: May Lamberton Becker'ın Rainbow Classics,[5] Emilio Salgari'nin korsan serüvenleri, iki ciltlik *Childhood of Famous Painters,*[6] Roy Rockwood'dan Bomba'nın öyküleri, Grimm ve Andersen'in bütün peri masalları, büyük Brezilyalı yazar Monteiro Lobato'nun çocuk romanları, Edmundo de Amicis'in aşırı duygusal olmakla ün salmış kahraman ve acı çeken çocuklarla dolu *Cuore*[7] adlı hikâyesi. *El Tesoro de la juventud* adlı kabartma baskılı İspanyolca ansiklopedinin kırmızı-mavi ciltlerine koca bir raf ayrılmıştı. Biraz daha küçük boydaki Altın Kitaplar Çocuk Serisi alttaki raflardan birindeydi. Beatrix Potter[8] ile *Binbir Gece Masalları*'nın Almanca koleksiyonu son, minyatür bölmeyi oluşturuyordu.

Fakat bazen bu düzenden hoşnut kalmaz, kitaplarımı konularına göre yeniden sıralardım: peri masalları bir rafta, serüvenler bir başkasında, bilim ve seyahat kitapları üçüncü bir rafta, şiirler dördüncüde, yaşamöyküleri beşincide dururdu. Bazen de sırf değişiklik olsun diye kitapları dillerine veya renklerine ya da onlara verdiği düşkünlük ölçüme göre gruplandırırdım. İS 1. yüzyılda Genç Plinius kırdaki yerinin sevinçlerini anlatmıştı, bunlar arasında güneşli bir odada "bir duvara kütüphane gibi okuduğum, sonra bir daha okuduğum kitapların bulunduğu bir raf yerleştirilmişti."[9] Kimi zaman içinde sayfaları en çok parmaklanmış ciltlerden başka hiçbir şey olmayan bir kütüphanem olsun isterim.

Bir de gruplandırmalar içerisinde gruplandırmalar olacaktı. Sonradan öğrendiğim ama daha uzun süre dile getiremediğim

5 Türkçe karşılığı: Gökkuşağı Klasikleri (Ç.N.)

6 Türkçe karşılığı: Ünlü Ressamların Çocukluğu (Ç.N.)

7 1886'da çıkan bu kitap pek çok dil yanında İbrahim Alaettin Gövsa tarafından *Çocuk Kalbi* adıyla Türkçe'ye de çevrilmiş (İstanbul: Sühulet Kitaphanesi, 1926) ve bugüne dek çeşitli yayınevlerince pek çok çevirisi yayımlanmıştır (Ç.N.)

8 Tavşan Peter karakterinin yaratıcısı İngiliz yazar, resimleme ustası (1866-1943) (Ç.N.)

9 Genç Plinius, *Letters I-X*, haz. R. A. B. Mynors, II: 17:8 (Oxford: Oxford University Press, 1963).

gibi düzen düzeni getirir. Bir kategori oluşturulduktan sonra diğerlerini de getirir ya da dayatır, böylelikle ister rafta olsun ister kâğıt üstünde hiçbir kataloglama yöntemi kendi içine kapanmaz. Birkaç konuya karar verirsem, bu konulardan her biri sınıflandırma içinde sınıflandırma gerektirir. Düzenlemenin belirli bir noktasında yorgunluktan, sıkıntıdan ya da düş kırıklığından bu geometrik sıralamayı durdururum. Ama devam etme olasılığı her zaman orada durur. Bir kütüphanede son kategori diye bir şey yoktur.

Halk kütüphanesinin tersine özel kütüphane gelgeç ve oldukça kişisel bir sınıflandırma olanağı tanıyarak avantaj sağlar. Hasta yazar Valéry Larbaud kitaplarını yazıldıkları dile göre farklı renklerde ciltletirdi, İngilizce romanlar mavi, İspanyolca olanlar kırmızı, vb. Hayranlarından biri "Onun hasta odası," diye anlatmıştı, "gözlerine ve belleğine sürprizler sunan ve sevinçler tattıran gökkuşağını andırıyordu."[10] Romancı Georges Perec birinin kütüphanesini düzene sokmasının pek çok yolunu sıralamış, "hiçbiri kendi içinde tatminkâr olmaz,"[11] demişti. Gönülsüzce aşağıdaki sıralamaları önermişti:

~ alfabetik sıraya göre
~ kıta ya da ülkeye göre
~ rengine göre
~ satın alma tarihine göre
~ yayımlanma tarihine göre
~ biçimine göre
~ tarzına göre
~ edebi dönemine göre
~ diline göre
~ okuma önceliklerimize göre
~ ciltlerine göre
~ dizisine göre

10 *"Sa chambre de douleur était un arc-en-ciel...réservant à l'oeil et au souvenir des surprises et des bonheurs attendus,"* Michel Melot, *La sagesse du bibliothécaire* (Paris : L'oeil neuf éditions, 2004).

11 Georges Perec, *Penser/Classer* (Paris: Hachette, 1985).

Böyle sınıflandırmalar kişisel, özel bir amaca hizmet edebilir. Diğer yanda halk kütüphanesi şifresi her kullanıcının anlayabileceği ve daha koleksiyon raflarda yerini almadan kararlaştırılan bir düzen izlemelidir. Böyle bir şifreyi elektronik kütüphanede uygulamak daha kolaydır, ne de olsa kataloglama sistemi bütün okurların işine yararken, aynı zamanda sürekli yeniden düzenlenmesi ve güncellenmesi gerekmeyen önceden belirlenmiş bir düzen olmaksızın girilen başlıkları sınıflandırmak (dolayısıyla yerleştirmek) için birleştirilmiş bir programın kullanılmasına olanak tanır.

Kimi zaman sınıflandırma maddi düzenlemeden önce gelmektedir. Yeniden inşa edilen ambardaki kütüphanemde kitaplarımın belli bir sıraya konmasından çok önce zihnimde herhalde yalnızca benim için bir anlam ifade eden belirli konu başlıkları altında toplanmışlardı. Dolayısıyla 2003 yazında kütüphanemi düzenlemeye, kitap ciltlerini kesinleşmiş kategorilerine göre yerlerine koymaya başladığımda, işim kolay görünüyordu. Çok geçmeden kendime fazla güvendiğimi anladım.

Haftalarca o güne dek yemek odasının tamamını işgal eden yüzlerce kutuyu boşalttım, içindekileri boş kütüphaneye taşıdım, sonra da İskenderiye'nin yatay açgözlülüğüyle Babil'in dikey tutkusunu birleştirmişe benzeyen her an devrilecekmiş gibi iki yana sallanan kitap sütunları arasında apışıp kaldım. Sabahın erken saatlerinden gece yarılarına dek çalışıp bir tür düzen kurma çabasıyla bu yığını düzenlemek neredeyse üç ayımı aldı. Kalın duvarlar sayesinde oda serin ve sessizdi, eski ve unutulmuş dostları yeniden bulunca zamanın nasıl geçtiğini anlamıyordum. Bir de bakıyordum, dışarıda hava kararmış, bütün günü sabırsızlıkla bekleyen rafları doldurmakla geçirmişim. Bazen sabaha dek çalıştığım olurdu, işte böyle gecelerde kitaplarım için, sonradan gün ağardığında, ne yazık ki kullanışlı olmadığına karar verip unut gitsin dediğim türlü fantastik düzenlemeler hayal ederdim.

Kitapları boşaltmak etekteki bütün taşların döküldüğü bir faaliyettir. 1931'de Walter Benjamin sayısız taşınmalarından biri sırasında kitaplarının arasında durmasını anlatırken, "henüz düzenin

getirdiği tatlı sıkıntı vurmadan,"[12] onları topladığı zamanların ve yerlerin hayalleriyle, her bir cildin gerçekten kendine ait olduğunu gösteren ikinci derece kanıtlarla sarılmış olmak diye tarif etmişti. O yaz aylarında ben de böyle hayallerle sarılmıştım: Kapağı açılan bir kitabın içinden süzülen bir bilet bana Julien Green'in[13] *Moira* adlı kitabını ilk okuduğum Buenos Aires'teki tramvay gezintilerini hatırlattı (altmışların sonlarında tramvayların çalışmasına son verilmişti); bir not kâğıdına karalanmış bir isim ve telefon numarası uzun zamandır görmediğim, bana Ezra Pound'un[14] *Kantolar* şiirlerinin bir kopyasını veren bir arkadaşının yüzünü getirdi gözümün önüne; Hermann Hesse'nin[15] *Siddhartha* romanının sayfaları arasına katlanıp konmuş Café de Flore logolu bir kâğıt peçete 1966'da Paris'e yaptığım ilk yolculuğun kanıtıydı; İspanyolca şiirler koleksiyonunun içinde bir öğretmenimin yazdığı mektup beni Góngora[16] ile Vicente Gaos'u[17] ilk kez duyduğum

12 Benjamin, "Unpacking My Library".

13 Julien Green (1900-1998). Amerikalı ana-babadan Fransa'da doğan asıl adı Julian olan yazarın adı 1920'lerde Fransız bir yayıncı tarafından Julien diye yazılmış ve öyle kalmıştır. Fransızca yazdığı romanları genellikle taşra kasabalarında, yaşamlarını abarttıkları boş ve sıradan olaylar üstüne kurmuş saplantılı ve nevrozlu karakterler arasında geçer. Romanın yanı sıra oyun, şiir, deneme ve kısa öyküler de yazmıştır. İlk romanı *Mont-Cinère*'den (1926) sonra *Adrienne Mésurat* (1927) ile ödül aldı. En ünlü romanlarından biri *Léviathan*'dır. Yapıtlarından bazıları Türkçe'ye de çevrilmiştir (Ç.N.)

14 Ezra Weston Loomis Pound (1885-1972). Amerikalı şair, eleştirmen ve 20. yüzyılın ikinci yarısında modernizm akımının önde gelen aydınlarından. James Joyce, T. S. Eliot, Ernest Hemingway gibi yazarlara destek olmuş, kendi yazdığı 70 kitabın yanı sıra 1500 kadar makaleye imza atmış, ayrıca yaklaşık 70 kitaba katkıda bulunmuştur (Ç.N.)

15 Hermann Hesse (1877-1962). Alman romancı ve şair. 1946 Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanmıştır. Yapıtlarındaki ana tema insanın öz benliğini bularak uygarlığın yerleşik biçimlerinden kurtulma çabasıdır. İnsanları kendi yaşamlarını kurmaya çağırması ve Doğu gizemciliğini yüceltmesi nedeniyle ölümünden sonra İngilizce konuşulan ülkelerde gençlerin taptığı bir yazar olmuştur. Yapıtlarının büyük bölümü Türkçe'ye de çevrilmiş bulunan yazarın en bilinen kitapları *Steppenwolffe* (*Bozkır Kurdu*), *Siddharta*, *Glasperlenspiel* (*Boncuk Oyunu*) (Ç.N.)

16 Luis de Góngora y Argote (1561-1627). İspanyol şair. Gongoracılık diye bilinen yoğun Barok üslubun yaratıcısı. 19. yüzyılda pek ilgi duyulmayan şair 20. yüzyılda yeniden önemli kabul edilmesiyle birlikte 1927 yılında 300. ölüm yıldönümünde saf şiiri yakalamaya çalışan okur kitlesi arasında saygın bir şair olarak anıldı (Ç.N.)

17 Vicente Gaos (1919-1980). İspanyol şair ve deneme yazarı (Ç.N.)

geçmişte kalmış derslere götürdü. Benjamin, unutulmuş ortaçağ denemecilerinden Maurus'tan alıntı yapar: *"Habent sua fata libelli*: Kitapların kendi yazgıları vardır." Benimkilerden bazıları, anlaşılan kaderlerinde yazılı bu yere, Fransa'nın batısındaki bu ufacık yere ulaşmak için yarım yüzyıl beklemişlerdi.

Daha önce de belirttiğim gibi önceden kütüphanemi birkaç bölmeye ayırarak düzenlemeyi düşünmüştüm. Bunlar arasında önde gelen kitapların yazıldıkları dildi. İster şiir olsun ister düzyazı zihnimde İngilizce ya da İspanyolca, Almanca ya da Fransızca kaleme alınmış eserlerden kurulu uçsuz bucaksız topluluklar vardı. Bu dil havuzlarından ilgi duyduğum konuya ait olan bazı başlıkları çıkaracaktım, örneğin Yunan Mitolojisi, Tektanrılı Dinler, Ortaçağ Efsaneleri, Rönesans Kültürleri, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, Kitabın Tarihi... Bu kategorilere hangilerini yerleştireceğim konusu pek çok okura gelgeç görünebilir. Aziz Augustinus'un[18] eserlerini Latince Edebiyat ya da Erken Ortaçağ Uygarlıkları yerine Hıristiyanlık bölmesinde saklamak niye? Carlyle'ın[19] *Fransız Devrimi*'ni Avrupa Tarihi yerine İngilizce Edebiyat altına alıp da Simon Schama'nın[20] *Citizens* adlı tarihine orda yer vermemek niye? Louis Ginzberg'in[21] yedi ciltlik *Legends of the Jews* adlı eseri Yahudilik kategorisinde yer alırken, Joseph Gaer'in Gezgin Yahudi ile ilgili çalışması neden Mitler başlığı

18 Aziz Augustinus, Hippolu (İS 354-430). İlkçağ Hıristiyanlığının en büyük düşünürü sayılan din bilgini. Yunan felsefesinin Platoncu geleneğiyle Hıristiyan inançlarını kaynaştırmaya çalışmıştır. Bıraktığı birçok yapıt arasından *İtiraflar* bugün hâlâ sıklıkla gönderme yapılan bir çalışmadır, orada bildiğimiz ve kavradığımız zaman ile gerçek zamanın birbirinden farklı olduğunu ileri sürer. Başta Platon, Vergilius, Cicero ve Aristoteles'in etkisi altında kalmış Thomas Aquinas, John, Calvin'den Martin Luther'e Schopenhaeur ve Nietzche'ya kadar pek çok yazar ve düşünürü etkilemiştir (Ç.N.)

19 Thomas Carlyle (1795-1881). İskoç asıllı tarihçi, yazar, eleştirmen (Ç.N.)

20 Simon Michael Schama (d. 1945). İngiliz tarih ve sanat tarihi profesörü. *Citizens* adlı eseri Fransız Devrimi tarihini anlatır. Ayrıca BBC için hazırladığı 15 bölümlük kendi sunduğu *Britanya Tarihi* belgeseliyle bilinir (Ç.N.)

21 Louis Ginzberg (1873-1953). 20. yüzyılın önde gelen Yahudi din bilginlerinden. Amerikan Yahudi Araştırma Merkezi'nin kurucusu. Kudüs Talmudu'nu yorumlamış, ayrıca yüzlerce efsane, atasözü ve Aramice yazılmış *Eski Ahit yorumları*nı bir araya topladığı *The Legends of the Jews* (Türkçe anlamı Yahudilerin Efsanesi) adlı altı ciltlik bir yapıt bırakmıştır (Ç.N.)

altında dursun? Anne Carson'ın[22] Sappho[23] çevirilerini Carson bölmesine koyarken, Arthur Golding'in[24] *Dönüşümler* çevirisi neden Ovidius'un[25] altında olsun? Peki Chapman'ın[26] bendeki iki cep ciltlik Homeros'una Keats bölmesinde yer vermek niye?

Sonunda her düzenleme isteğe bağlı. Dünya genelinde dostlarımın kütüphanelerinde nice acayip sınıflandırmayla karşılaştım: Rimbaud'nun[27] *Le Bateau ivre*[28] şiiri Yelkencilik, Defoe'nun[29] *Robinson Crusoe* romanı Seyahat, Mary McCarthy'nin[30] *Birds of America*'sı Ornitoloji, Claude Lévi-Strauss'un[31] *The Raw and the*

22 Anne Carson (d. 1950). Kanadalı şair, denemeci, çevirmen, Michigan Üniversitesi'nde Klasik ve karşılaştırmalı edebiyat profesörü. Sappho, Aeskhylos, Sophokles, Euripides gibi klasik yazarların eserlerinden ve Yunan mitolojisinden çeviriler yapmıştır (Ç.N.)

23 Sappho (İ.Ö *yak.* 610- İ.Ö *yak.* 570). Edebiyat dili yerine yerel lehçeyle yazdığı lirik şiirleriyle ünlü Eski Yunanlı şair. Yaşamının büyük bölümünü Lesbos adasında (bugünkü Midilli) geçirmişti. Şiirleri Türkçe'ye Azra Erhat, Cevat Çapan ve Samih Rifat tarafından çevrilmiştir (Ç.N.)

24 Arthur Golding (*yak.* 1536-*yak.* 1605). İngiliz çevirmen. Başta Ovidius'un şiirleri olmak üzere pek çok Latince eseri İngilizce'ye kazandırmıştır (Ç.N.)

25 Publius Ovidius Naso (İÖ 43-İS 17). Şiirleriyle Avrupa sanatı ve edebiyatını büyük ölçüde etkilemiş Romalı bir şair. Başlıca eserleri Türkçe'ye çevrilmiştir: *Amores, Metamorphoses, Epistulae ex Ponto*: sırasıyla *Aşk Sanatı, Dönüşümler, Karadeniz Mektupları* (Ç.N.)

26 George Chapman (*yak.* 1559-1634). İngiliz tiyatro yazarı ve şairi, çevirmen. En çok Homeros'tan yaptığı *İlyada* ve *Odysseia* çevirileriyle ünlüdür. Kendi yazdığı oyunlardan en önemlileri tragedyalardır (Ç.N.)

27 Jean Nicolas Arthur Rimbaud (1854-1891). Fransız şair. Simgeciliğin öncülerindendir. 1870'de patlak veren Fransız-Alman Savaşı ile birlikte öğrenimi yarıda kalınca Ulusal Muhafızlar'a katılarak istilacı ordularla birlikte Fransa ve Belçika'yı dolaştı. Geri döndüğünde çocuksu yaşama sevincini dile getirdiği şiirlerini reddederek yaşam biçimiyle uyumlu bir yaklaşımla yaşama karşı hoşnutsuzluğunu, iyiyle kötü arasındaki çatışmayı yansıttığı şiddet dolu, tanrıtanımaz şiirler yazdı (Ç.N.)

28 Esrik Gemi (Ç.N.)

29 Daniel Defoe (1659/1661-1731). İngiliz yazar, gazeteci, casus. Ününü *Robinson Crusoe* romanına borçludur. Aynı zamanda çağdaş gazeteciliğin babası sayılır. Pek çok yapıt bırakmıştır (Ç.N.)

30 Mary Therese McCarthy (1912-1989). Amerikalı yazar ve eleştirmen. Aynı zamanda siyasal bir eylemciydi. 1930'larda komünizmi desteklerken, 1940 ve 1950'lerde gerek McCarthyism gerek komünizme karşı bayrak açmıştı (Ç.N.)

31 Claude Lévi-Strauss (d.1908). Fransız antropolog. İnsan toplumu ve kültürünü anlama yöntemi olarak yapısalcılığı geliştirmiştir. Antropolojiden başka çalışmaları çağdaş düşünceyi, özellikle de yapısalcılık uygulamalarını büyük ölçüde etkilemiştir (Ç.N.).

Cooked[32] adlı mitolojileri Aşçılık konuları altına yerleştirilmişti. Fakat halk kütüphaneleri kendilerine göre tuhaf yaklaşımlar benimsemişlerdir. Londra Kütüphanesi'nde Stendhal'a[33] gerçek adı olan Beyle göz önünde bulundurularak "B" harfi altında yer verilmesi, Gérard de Nerval'in[34] de "G" harfi altına sokulması bir okuru sinirlendirmişti. Aynı kütüphanede bir başkası da Kadınlar'ın ("Women") "Bilimin Çeşitli Uçları" altında, Cadılık'tan ("Witchcraft") sonra ve Yün ("Wool") ve Güreş'ten ("Wrestling") önce sınıflandırılmasından şikâyet etmişti.[35] Kongre Kütüphanesi'nin kataloglarında konu başlıkları aşağıdaki gibi tuhaf kategorilere yer verilmektedir:

~ muz araştırması
~ yarasa bağlama
~ sanatta çizme ve ayakkabı
~ din ve folklorda tavuklar
~ kanalizasyon: toplu eserler

Düzenleyenler açısından kitapların içeriği katalogladıkları konunun eşsizliği kadar önemli değildir sanki, böylece bir kütüphane konusal benzerlik taşıyan eserler koleksiyonuna dönüşür. Elbette bir kütüphanenin bölündüğü konular ya da kategoriler (okuyun ya da okumayın) yalnızca içerdikleri kitapların yapısını değiştirmekle kalmaz, aynı zamanda onlar tarafından da değişikliğe uğrar. Robert Musil'in[36] romanlarını Avustur-

32 Orijinal adı: *Le Cru et le cuit*, Türkçe karşılığı: Çiğ ve Pişmiş (Ç.N.)

33 Stendhal (1783-1842). Gerçek adı Henri-Marie Beyle. Realizmden etkilenmiştir. Yaptığı psikolojik karakter tahlilleriyle ünlü iki eseri Türkçe'ye de çevrilmiş olan *Kızıl ve Siyah* ile *Parma Manastırı* (Ç.N.)

34 Gérard de Nerval (1808-1855). Fransız şair, deneme yazarı ve çevirmen Gérard Labrunie'nin takma adıdır. Romantik dönemin en önemli temsilcilerinden. Sıkıntılı günlerle ve peşini bırakmayan sinir krizleriyle dolu yaşamına 47 yaşında kendi eliyle son vermişti. Türkçe'de yayımlanan yapıtları *Ateşin Kızları* adıyla yayımlanan öyküleri, *Küçük Aylaklık Şatoları* adıyla yayımlanan şiirleri ve *Doğu'da Seyahat* adlı Mısır'dan Lübnan ve Türkiye'ye uzanan yolculuklarını anlatan gezi anılarıdır (Ç.N.)

35 John Wells, *Rude Words: A Discursive History of the London Library* (Macmillan: Londra, 1991).

36 Robert Musil (1880-1942). Avusturyalı yazar. Tamamlanmamış uzun romanı *Der Mann ohne Eigenschaften* (*Niteliksiz Adam*, çev. Ahmet Cemal, YKY, 2006) →

ya Edebiyatı bölmesine yerleştirmek onun eserini romancılığın milliyetçi tanımıyla sınırlandırır; aynı zamanda konuyla ilgili kısıtlı akademik görüşlerin alanını genişleterek Avusturya-Macaristan İmparatorluğu üstüne bitişikteki sosyolojik ve tarihsel çalışmaları aydınlatır. Anton Çehov'un *Strange Confession*'ının[37] Polisiye Romanlar bölümüne dahil edilmesi okuru öykü içindeki cinayete, ipuçlarına ve şaşırtmacalara dikkat etmeye zorlar; ayrıca genellikle Raymond Chandler ve Agahta Christie benzeri yazarlarla ilişkilendirilmeyen Çehov gibi yazarların polisiye tarzı kavramına açıklık getirir. Eğer Tomás Martínez'in *Santa Evita*'sını Arjantin Tarihi bölümüne koyarsam, kitabın edebi değerini azımsamış olur muyum? Yok eğer İspanyolca Kurmaca altında durursa, tarihsel titizliğini yok saymış mı olurum?

17. yüzyılın ilginç bir kitapseveri olan İngiliz Sir Robert Cotton kitaplarını (ki aralarında, *Beowulf*'un bilinen tek elyazması ve İS 698 dolaylarından kalma Lindisfarne İncilleri[38] gibi ender bulunan pek çok elyazması da vardı) on iki kitaplığa dizmiş, her birini Roma'nın ilk on iki imparatorunun büstüyle taçlandırmıştı. British Library Cotton'ın koleksiyonundan bazı kitapları kendi bünyesine dahil edince onun ilginç kataloglama sistemini bozmadı, böylece bugün Lindisfarne İncilleri'ni isterken "Cotton MS. Nero D. IV" demek yeterlidir, çünkü Nero büstünün altındaki kitaplığın dördüncü rafında duran dördüncü kitap odur.[39]

Öte yandan neredeyse düzenin her türlüsü denetim altına alınamayanı denetlemeyi hak eder. G. K. Chesterton[40], "Arkadaşları ve yakınları tarafından hakkında Elzevir[41] delisi oldu-

çağdaş romanın doruk noktalarından sayılır. Edebiyatta biçimi öne çıkaran yazarları eleştirmiştir. I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasının kültürel uyuşmazlığını, güvensizliklerini, kırgınlıklarını ustalıkla yansıtmaktadır (Ç.N.)

37 Türkçe karşılığı: Tuhaf İtiraf (Ç.N.)

38 Lindisfarne İncilleri: 7. yüzyıl sonları ile 8. yüzyılda Lindisfarne adasında, İrlanda-Sakson sanatıyla bezenmiş elyazması Latince İnciller (Ç.N.)

39 Terry Belanger, *Lunacy and the Arrangement of Books* (New Castle, DE: Oak Knoll Books, 1985).

40 Gilbert Keith Chesterton (1874-1936). 20. yüzyılın başlarında etkili İngiliz yazarlarından. İlgi alanlarının arasında gazetecilik, felsefe, şiir, yaşamöyküsü, polisiye de vardı. Birkaç kitabı Türkçe'ye de çevrilmiştir (Ç.N.)

41 Elzevirler (ya da Elseviers) 16. yüzyılla 18. yüzyılın başları arasında üyelerinin çoğu kitap yayım, basım ve satımıyla uğraşmış, Felemenk bir ailedir. →

ğu söylenen nice eski kitap koleksiyoncusu vardır, oysa onlar Elzevirler sayesinde aklı başında kalmışlardır," diye belirtmişti. "Onlar olmasaydı, ruhu yıpratıcı başıboşluğa ve kuruntu hastalığına kapılacaktı; ama notlarıyla hesaplarının uyuşuk intizamı ona nalbandın çekici sallaması ya da rençperin atlarının ayak sürümesinden öğrendiği dersin aynısını verir, varlıkların eskiçağdan beri sağduyusu olduğu dersini."[42] Gerilim edebiyatı koleksiyonunun ya da Elzevir tarafından yayımlanmış kitapların düzeni koleksiyoncunun manik davranışına bir ölçüde aklı başındalık kazandırır. Kimi zaman Nelson basımı zarif deri ciltli cep kitaplarının, *literatura de cordel* ("teldeki edebiyat" adını almasının nedeni mallarını ince tellere asan seyyar satıcılar tarafından satılmalarıydı) diye bilinen incecik Brezilya kitapçıklarının, Borges[43] ile Bioy Casares[44] tarafından yayına hazırlanan Séptimo Círculo[45] polisiye dizilerinin ilk baskılarının, Dent'in yayımladığı Eric Gill'in ağaç oyma baskılı resimlemeleriyle süslü New Temple Shakespeare[46] koleksiyonunun küçük dörtgen ciltlerinin bana aklımı başımda tutma olanağı verdiği duygusuna kapılırın – bu kitapların hepsini gelişigüzel toplamıştım.

* * *

Nitelikli kitap basımında uzmanlaşmaya önayak olmuşlardır. Kullandıkları tipografi ve tasarımdaki kusursuzluklarıyla zamanında efsanevi bir ün kazanmışlardı (Ç.N.)

42 G. K. Chesterton, "Lunacy and Letters," *On Lying in Bed and Other Essays*, derleyen Alberto Manguel (Calgary: Bayeux Arts, 2000).

43 Jorge Luis Borges (1899-1986). Arjantinli şair, öykü, deneme yazarı. Büyülü gerçekçilik akımının önde gelen yazarlarındandı. Türkçe'ye pek çok kitabı çevrilmiştir (Ç.N.)

44 Adolfo Bioy Casares (1914-1999). Arjantinli yazar. Borges'in yakın arkadaşıydı. Ayrıca birlikte pek çok öyküye imza atmışlardı (Ç.N.)

45 Bu polisiye dizi (Yedinci Çember) Borges'in bir süre edebiyat danışmanlığını da yaptığı ve 45 yıl boyunca hemen bütün kitaplarının yayıncısı Arjantin'deki Emecé Editores Yayınevi tarafından çıkarılmıştır (Ç.N.)

46 M.R. Ridley'in yayına hazırladığı Shakespeare'in bütün eserlerini içeren, her bir cildin kısa bir giriş yazısıyla başladığı, daha önceki baskılara göre içerdiği geniş açıklamalar, sondaki dipnotlar, perde ve sahne ayrımlarıyla geliştirilmiş 1934-6 yıllarında yayımlanmış koleksiyon (Ç.N.)

Birkaç literatura de cordel *örneği*

Kategori ne kadar geniş tutulursa, kitap o kadar az kısıtlanmış olur. 3. yüzyılın başında Çin'de İmparatorluk Kütüphanesi'ndeki kitaplar önde gelen saray bilginlerinin oybirliğiyle kabul ettikleri dört yalın ve kapsamlı başlık –temel ya da klasik metinler, tarih çalışmaları, felsefe çalışmaları ve çeşitli edebi çalışmalar– altında tutulurdu; her birinin cildi belli simgesel renkte olurdu, sırasıyla yeşil, kırmızı, mavi ve gri (ilginç bir biçimde ilk Penguin baskılarına ya da İspanyolca Colección Austral'e benzer). Bu gruplandırmalar içerisinde başlıklar grafik ya da fonetik düzene göre raflara dizilirdi. İlkinde, binlerce yazı karakteri birkaç temel öğeye parçalanırdı, örneğin toprak ya da su ideogramı, sonra da Çin kozmolojisinin hiyerarşilerine bağlı kalan geleneksel bir düzende yerleştirilmişlerdi. İkincisinde, düzen başlıktaki son sözcüğün son hecesindeki uyağa dayanırdı. 26 (İngilizce) ve 28 (İspanyolca) harf arasında gidip gelen Roma alfabe sistemine denk olan Çince'deki olası uyakların sayısı 76 ile 206 arasında değişirdi. Dünyadaki en kalın elyazması ansiklopedisi Çin edebiyatının varolan bütün eserlerinin tek bir

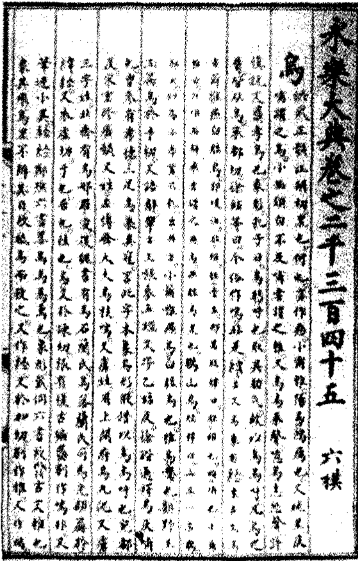
yayında kayda alınması amacıyla İmparator Çengzu tarafından 15. yüzyılda sipariş edilmiş *Yongle Dadian* ya da *Sonsuz Mutluluk Çağından Külliyat*'ta binlerce kaydın düzene alınması için uyak yöntemi kullanılmıştı. Tutku dolu bu girişimde iki bini aşkın uzman görev almıştı. O muazzam katalogun bugün ancak küçük bir bölümü ayakta kalmıştır.[47]

Ne zaman bir kütüphaneye girsem katalogları ve düzeniyle okuyucuya nasıl belirli bir dünya görüşü dayatıldığına şaşar kalırım. Kuşkusuz bazı kategoriler diğerlerine göre daha çok öne çıkar, ayrıca özellikle Çin kütüphaneleri Çin'in evreni algılama biçiminin nasıl değiştiğini yansıtan uzun bir sınıflandırma tarihine sahiptir. İlk kataloglar, başlangıçtan beri varolagelmiş, her şeyi içine alan gök kubbenin –göksel varlıkların alemi– altında itaat eden yeryüzünün durduğu tanrıların yüce düzenine inanışın gerektirdiği bir hiyerarşiyi takip ederler. Arkasından, giderek önemi azalan bir sırayla insanoğlu, hayvanlar, bitkiler ve son olarak da madenler gelir. 1. yüzyılda, ömürlerini yalnızca başkalarının yazdıklarını kayda geçirmeye adamış imparatorluğun iki kütüphanecisi Liu Ziang ile oğlu Liu Zin'in[48] yaptığı araştırmaya dayalı açıklamalı katalog olan *Hanshu Yiwenzhi* ya da *Han Hanedanı Tarihi* diye bilinen bibliyografi çalışmasında 596 yazarın 13.269 tomarda muhafaza edilmiş eserlerine yer veren bu altı kategorili sınıflandırma bölümlere yön vermektedir. Diğer Çince kataloglar farklı hiyerarşilerden çıkmıştır. 1005 ile 1013 yılları arasında imparatorluk buyruğuyla derlenmiş *Cefu Yuangui* ya da *Kutsal Kaplumbağa Arşivleri* kozmik düzen yerine bürokratik bir sıralama takip ederek imparatordan başlayıp devletin çeşitli kademelerindeki görevlilerden kurumlara ve daha aşağıdaki yurttaşlara dek iner.[49] (Batı'daki terimlerle, örneğin I. Elizabeth'in

47 Jean-Pierre Drège, *Les bibliothèques en Chine au temps des manuscripts* (Paris : École française d'Extrême-Orient, 1991).

48 W. F. Mayers, "Bibliography of the Chinese Imperial Collection of Literature," *China Review*, Cilt VI, no. 4 (Londra, 1879).

49 Michel Foucault, *Les mots et les choses* (Paris : Gallimard, 1966) Türkçesi, *Kelimeler ve Şeyler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları. Foucault bu türden seçmeci listeyi "onu [sınıflandırma] kavramamıza engel olan çarpık sınıflandırma" olarak görmektedir (*"cette distorsion du classement qui nous empêche de le penser"*)

永樂大典卷之二千三百四十五 六模

烏

Muazzam Yongle Dadian ansiklopedisinin ciltlerinden biri.

Prayers and Poems'i ile başlayan ve Charles Bukowski'nin toplu eserleriyle sona eren bir İngilizce edebiyat kütüphanesini gözümüzün önüne getirebiliriz.). Bu bürokratik ya da sosyolojik sıralama kendini yorucu diye niteleyen ilk Çin ansiklopedilerinden birinin bir araya getirilmesi için benimsenmişti: *Taiping Yulan* ya da *Büyük Barış Çağından İmparatorluk Okumaları.* 982'de tamamlanan bu ansiklopedi bütün bilgi alanlarını araştırmıştı; onun devamı olan *Büyük Barış Çağının Engin Özeti* elli beş konu başlığı altında beş binden fazla yaşamöyküsünü kaydetmiş, iki bini aşkın başlığa yer vermişti. Yazılmasını buyuran imparator Song Taizong'un koca bir yıl boyunca her gün üç bölüm okuduğu söylenir. Daha karmaşık bir sıralama sistemi basılmış en kalın ansiklopedi diye bilinen 1726'dan, on bin kısımdan fazlasına sahip dev biyografik arşivde, *Qinding Gujin Tushu Jicheng* ya da *Geçmiş ve Şimdiki Zamanların Resimli Büyük İmparatorluk Ansiklopedisi*'nde görülmüştür. Eserin hazırlanması bu çalışmaya özel tasarlanmış oyma resimler ve oynak karakterlerle ahşap bloklar kullanan sarayın düzeltmeni Jiang Tingzi'ye atfedilmişti. Ansiklopedinin her kısmı Bilim ya da Seyahat gibi insanların belirli ilgi alanlarını ele alır ve biyografik kayıtlar içeren altbölümlere ayrılmıştır. Örneğin, İnsan İlişkileri kısmı mesleklerine ya da mevkilerine göre toplumdaki bin kadınla erkeğin yaşamöykülerine yer verir, aralarında bilgeler, köleler, zamparalar, zorbalar, doktorlar, kaligraflar, doğaüstü varlıklar, içki düşkünleri, saygın okçular ve yeniden evlenmemiş dullar vardır.[50]

50 Wolfgang Bauer, "The Encyclopaedia of China," *Cahiers d'histoire mondiale,* Cilt IX, no. 3 (Paris, 1966).

Beş yüzyıl önce Irak'ın tanınmış yargıcı Ahmed ibn Muhammed ibn Hallikan benzer bir "dünya aynası" derlemişti. *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zaman*[51] adlı eseri 826 şair, hükümdar, komutan, filolog, tarihçi, manzume yazarı, gelenekçi, vaiz, sofu, vezir, Kuran mealcisi, filozof, fizikçi, ilahiyatçı, müzisyen ve yargıcın yaşamöyküsünü kapsıyordu –başka niteliklerin yanı sıra konu edilen kişinin cinsel tercihleri, mesleklerindeki erdemleri ve toplumsal duruşları da verilmişti. Hallikan'ın "biyografik arşivinin" amacı "öğretmenin yanında eğlendirmek" de olduğu için büyük çalışmasına Peygamber ile arkadaşlarını dahil etmemişti.[52] Çin ansiklopedilerinin tersine Hallikan'ın yapıtı harf sırasına göre düzenlenmişti.

Kitapların alfabetik sınıflandırılması ilk olarak yirmi iki yüzyıl önce İskenderiye'nin en seçkin kütüphanecilerinden, aynı zamanda Propertius[53] ile Ovidius'un hayran olduğu bir şair, içlerinde Kütüphane'deki en önemli Yunan yazarın 120 ciltlik katalogunun da bulunduğu sekiz yüz kitabın yazarı Kallimakhos[54] tarafından kullanılmıştı.[55] Geleceğin okurları için geçmişin eserlerini muhafaza etmek için canını dişine takarak çalıştığı düşünüldüğünde, Kallimakhos'un kendi eserlerinden bugüne altı ilahi, altmış dört hicviye, kısa bir destan kırıntısı ve en önemlisi olan çok ciltli okumalarını kataloglamak için kullandığı yöntemden başka bir şey kalmaması ne yazık. Kallimakhos malzemeyi tablolara (*pinakes*[56]) bölmüş olan Yunan edebiyatı envanterini

51 1858'de *Tercüme-i Vefeyâtü'l-A'yân li İbn Hallikan* adıyla Osmanlı'da eski yazıyla yayımlanmıştı (Ç.N.)

52 Sergei A. Shuiskii, "Khallikan," maddesi, *Dictionary of the Middle Ages*, haz. Joseph R. Strayer, Cilt 7 (New York: Charles Scribner's Sons, 1986).

53 Sextus Aurelius Propertius (İÖ *yak.* 50-45-İÖ *yak.* 15). Ağıtlarıyla ünlü Latin şair. Sevgilisi için yazdığı ağıtlardan oluşan ilk kitabı *Cynthia* edebiyat çevrelerinde saygınlık kazanmıştı. Şiirlerinde İskenderiyeli Kallimakhos ve Philetas gibi şairlerin etkileri görülür. Roma mitolojisiyle tarihini çeşitli yönleriyle işlediği ağıtlardan oluşan II. Kitap'taki şiirler Ovidius'a esin kaynağı olmuştur (Ç.N.)

54 Kallimakhos (İÖ *yak.* 305-İÖ 240). Eski Yunanlı şair ve bilgin. İskenderiye okulunun önde gelen temsilcilerinden. İskenderiye Kütüphanesi'nin arşiv bölümünün başına getirilmişti. Başta Propertius olmak üzere Ovidius, Catullus gibi Romalı şairlerin öykündüğü biriydi. Eserlerinden bir kısmı 20. yüzyıl başlarında keşfedilmiştir (Ç.N.)

55 El-Abbadi, *La Antiqua biblioteca de Alejandría.*

56 Yunanca; tekili *pinax*: fihrist (Ç.N.)

eleştiren her edebiyat türü için bir sistem geliştirmişti: epik, lirik, trajedi, komedi, felsefe, tıp, retorik, hukuk ve son olarak karmakarışık derlemeler.[57] Kallimakhos'un, belki de silinip gitmiş Mezopotamya kütüphanelerinde benimsenmiş yöntemlerden esinlendiği kitap saklama sanatına başlıca katkısı seçilmiş yazarları alfabetik sıraya koymak, kutsanmış her isme yaşamöyküsüne ilişkin notlar ve bir de kaynakça (yine alfabetik sırada) eklemekti. Eğer Kallimakhos benim kütüphanemi gezseydi, başkalarının çalışmalarına rafta yer vermek için kendi yarattığı yöntemi izleyerek eserlerinden bugüne kalmış, Loeb Klasik serisinden iki cildi bulabilirdi diye düşünmek beni duygulandırır.

Alfabetik sistemin İslam kütüphanelerine girişi Kallimakhos'un katalogları aracılığıyla olmuştu. Arap dünyasında böyle bir çalışma ilk kez *pinakelerin* taklidi olarak İS 893 yılında ölen Bağdatlı kitap satıcısı Ebu Tahir Tayfur tarafından hazırlanan *Yazarlar Kitabı*'dır. Bize yalnızca adı kalmış olmakla birlikte Tayfur'un seçtiği yazarların her birinin yaşamöyküsüne kısaca yer ayrıldığını ve önemli eserler katalogunun alfabetik sırayla verildiğini biliyoruz.[58] Aşağı yukarı aynı dönemde çeşitli öğrenim merkezlerinde çevirisini ve yorumlarını kolaylaştırmak için Platon'un diyaloglarını sıraya sokmakla ilgilenen Arap bilginler okurların belli bir yazarı ona ayrılmış rafta bulmalarını sağlayan Kallimakhos'un alfabetik yöntemini keşfetmiş ama aynı çabayı kendi metinlerini düzene sokmaya harcamamışlardı. İskenderiye'nin uzun zaman önce dünyadan göçmüş kütüphanecileri tarafından toplanan Platon'un eserlerinin çeşitli kaynakçalarından yararlanarak eski çağdaki bilgelerin Kallimakhos sistemine bağlı kalmalarına rağmen neyin nereye ait olduğu konusunda nadiren fikir birliğine vardıklarını keşfettiklerinde şaşırmışlardı. Örneğin, hepsi Platon'un eserlerinin "P" altında sınıflandırılması gerektiği konusunda hemfikirdi, peki bu hangi sırada ya da hangi alt gruplar altında olacaktı. Örneğin, Byzantionlu âlim Aristophanes Platon'un üçlemeleri-

57 Dorothy May Norris, *A History of Cataloguing and Cataloguing Methods: 1100-1850, with an Introductory Survey of Ancient Times* (Londra: Grafton & Co., 1939).

58 Houari Touati, *L'armoire à sagesse: Bibliothèques et collections en Islam* (Paris: Aubier, 2003).

ni (belli bir nedeni olmaksızın birkaç diyalogunu çıkararak) bir araya toplamış, düşünür Thrasyllos da "gerçek diyaloglar" diye varsaydığı söyleşileri dörtlü gruplara bölerek Platon'un mutlaka "diyaloglarını tetraloji halinde yayımladığını"[59] belirtmişti. Diğer kütüphaneciler toplu eserleri tek bir grup altında ama farklı dizgelerde toplamışlardı, kimi *Apologia* (Savunma), kimi *Politeia* (Devlet), kimi de ısrarla *Phaidros* ve *Timaios* ile birlikte. Aynı karışıklığı benim kütüphanemde de çeker. Buradaki yazarlar alfabetik sırada durdukları için Margaret Atwood'un bütün kitapları "A" harfinde, İngilizce bölmesinin altındaki üçüncü rafta bulunabilir, ancak *Life Before Man* (yayımlandığı tarih sırasına göre) *Cat's Eye*'dan önce mi, yoksa (şiirleriyle kurgu romanlarını birbirinden ayırma çabasıyla) *Morning in the Burned House*'un arkasından *Oryx and Crake*'ten sonra mı geliyor, pek dikkat etmem.[60]

Böyle ufak tefek zayıf noktalara rağmen Ortaçağ'ın sonlarında gelişen Arap kütüphaneleri alfabetik sıraya göre kataloglanırdı. Aksi takdirde, anlatıldığına göre 1267'de bir Hıristiyan bilginin "1241'de Halife El Mustansır'ın[61] hükümdarlığına kadar İslam devrinde yazılmış"[62] çeşitli konulardaki eserlerden başka bir şeye yer vermeyen katalogun elli altıncı cildini tetkik edebildiği Şam'ın Nizamiye Medresesi'nde bulunan ayrıntılı kitap dağarcığına başvurmak olanaksız olurdu.

Eğer kütüphane evrenin aynasıysa, o zaman katalog da o aynanın yansımasıdır. Çin'de bütün bir kütüphanede yer alan ne varsa tek bir kitabın kapakları arasına yerleştirilmesi neredeyse ta en başından tasarlanmışken, Arap dünyasında kataloglarla ansiklopedilerin genellikle "Kütüphane" adını taşıdığı 15. yüzyıla dek yaygınlaşmayan bir anlayıştı. Oysa bu açıklamalı

59 Diogenes Laertius, *Lives of Eminent Philosophers*, çev. R. D. Hicks, Cilt I: 57 (Cambridge, MA, ve Londra: Harvard University Press, 1972) Türkçesi, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna, YKY.)

60 Metindeki sıraya göre Türkçe çevirileri yayımlananlar: *Âdemden Önceki Yaşam*, çev. Suna Güler, Afa Yayınları, 1992; *Kedi Gözü*, çev. Suna Güler, Afa Yayınları, Mayıs 1992; *Antilop ve Flurya*, çev. Dost Körpe, Oğlak Yayınları, 2005 (Ç.N.)

61 Bağdat'taki Abbasi halifesi (1176-1242) (Ç.N.)

62 Youssef Eche, *Les bibliothèques arabes publiques et semi-publiques en Mésopotamie, en Syrie et en Egypte au Moyen-âge* (Şam: Institut français de Damas, 1967).

kataloglardan en geniş kapsamlısı çok daha erken bir tarihte derlenmişti. 987'de İbnü'n-Nedim (Bağdat'ta Abbasi hükümdarların hizmetinde bir kitapçı olması dışında hakkında pek az bilgi sahibiyiz) işe koyularak

> Arap veya ecnebi bütün şahısların her ilmin icadından itibaren Hicrî 377 senesine kadar Arapça'da mevcut bütün kitaplarının kataloguna ilaveten bunları meydana getirenlerin hayat hikâyesi ve şeceresi, tevellüdü, ömrü, vefat tarihi, menşei, fazilet ve kusuruyla beraber içtimaî mevkilerini ihtiva eden muhtelif ilimler hakkındaki tahrirlerini toplamıştı.

İbnü'n-Nedim yalnızca daha önceki kaynakçalardan yararlanmamıştı; önsözde belirttiği üzere amacı merak uyandıran eserleri "bizzat görmekti". Bu amaç doğrultusunda bildiği bütün kütüphaneleri dolaşmış, "peş peşe kitap ciltlerini ve tomarları" açmıştı. *El Fihrist* diye bilinen bu çalışma ortaçağın Araplarıyla ilgili bilinen en iyi külliyattır; tek bir ciltte "hafıza ile iktibası" bir araya getirir ve "münferit bir kütüphanedir".[63]

Fihrist eşi benzeri olmayan edebi bir eser. Ne Kallimakhos'un alfabetik sıralamasına uyuyor, ne de içerdiği kitapların yerine göre bölümlere ayrılmış. Titiz bir karmaşıklık ve hoş bir gelişigüzellik sergileyen bu çalışma dünya geneline yayılmış sınırsız bir kütüphanenin bibliyografik kaydıdır ve ancak İbnü'n-Nedim'in ona vermeyi yeğlediği şekliyle görülebilir. Sayfalarında dinsel metinlerle zındık olanlar yan yana, yetkili ağızların savlarına dayalı bilimsel çalışmalar İbnü'n-Nedim'in akılcı bilimler dediği gruba ait olanların yazılarıyla birlikte durmakta, İslam araştırmalarıysa yabancı devletlerin inanışlarıyla ilgili araştırmalarla bir aradadır.[64] *Fihrist*'in gerek birliği gerekse çeşitliliği yazarın gözünün de zihninin de doymak bilmemesinden ileri gelmektedir.

Fakat okurun tutkusu sınır tanımaz. Bir yüzyıl sonra eseri yetersiz bulan vezir Ebul Kasım el-Mağribi *İbnü'n-Nedim'in*

63 Touati, *L'armoire à sagesse.*

64 Bayard Dodge, *The Fihrist of al-Nadim: A Tenth Century Survey of Muslim Culture* (New York: Columbia University Press, 1970)

Fihristine İlave adını verdiği zaten akıl almaz dağarcığı daha da şaşırtıcı ölçülerde çoğaltmıştı. Bu abartılı katalogda dökümü yapılan kitap ciltleri de diğerleri gibi hiçbir zaman tek bir yerde toplanmamıştı.

Kitap labirenti arasında yollarını bulmak için daha elverişli yollar arayan Arap kütüphaneciler alfabetik sistemin sınırlamalarını aşmak ve fiziksel mekânda konuları bölmek için genellikle temalarla öğretilere başvururlardı. İbnü'n-Nedim'in çağdaşlarından önde gelen bir doktor olan, Batı dünyasında Avicenna diye bilinen Ebu Ali El-Hüseyin İbn-i Sina tarafından 980'e doğru ziyaret edilen böyle bir kütüphaneydi. Bugün Özbekistan dediğimiz Buhara'nın Sultanı olan hastasını görmeye gittiği zaman İbn-i Sina orada her türlü bilim dallarına göre bölmelere ayrılmış bir kütüphane keşfetmişti. "Çok odalı bir binaya girdim," diye anlatır bize,

> Her odada kitaplarla dolu üst üste istif edilmiş kasalar mevcuttu. Bir odada Arapça şiir kitapları, diğerinde fıkıh kitapları vesaire hazırdı; her oda muayyen bir ilmin kitaplarına tahsis edilmişti. Eski Eserler [yani Yunan Klasikleri] kataloguna müracaat ettim ve lüzum gördüğüm kitapların canlı hafızasını tutan zat olan kütüphaneciden talep ettim. Ekseriyetle isimleri malumum olmayan, evvelâ görmemiş olduğum ve o günden itibaren görmediğim kitaplar gördüm. Bu kitapları okudum ve onlardan faydalandım, münasip ilmî kategorisinde her birine ait mekânı bulabiliyordum.[65]

İslam Ortaçağ'ında bu tematik bölmeler alfabetik sistemle birlikte kullanılıyordu. Konular çeşitliydi, ister açık rafta olsun, ister kapalı dolaplarda ya da (Buhara Kütüphanesi'ndeki gibi) ahşap kasalarda, kitapların durduğu yerler de değişirdi. Yalnızca kutsal kitaplar kategorisi –çeşitli nüshaları bulunan Kuran– mutlaka ayrı yerde tutulurdu, çünkü Tanrı'nın sözü (Allah kelamı) insanınkiyle karıştırılmamalıydı.

Alfabedeki harflere göre düzenlenmiş alanı ve seçili kay-

65 D. Mallet, "La bibliothèque d'Avicenne, "*Studia Islamica*, Cilt 83, 1996. Alıntı: Touati, *L'armoire à sagesse*.

nakçaların belirlediği düzene uygun sıralanmış İskenderiye Kütüphanesi'deki kataloglama yöntemi Mısır'ın sınırlarının ötesine geçmişti. Roma imparatorları bile İskenderiye'nin ününe yakışır kütüphaneler kurmuşlardı. İskenderiye'de yaşamış ve Kütüphane'ye sık sık gitmiş olan Julius Caesar Roma'da "olası en güzel halk kütüphanesi" kurmaya çalışmış ve Marcus Terentius Varro'ya (Plinius'un beğeniyle alıntı yaptığı kütüphanecilik hakkında güvenilmez bir elkitabı yazmıştı) "her türlü Yunanca ve Latince kitabı toplama ve sınıflandırma"[66] işini vermişti. Caesar öldüğünde bu görev hâlâ yerine getirilmemişti; Augustus'un imparator olduğu yıllarda Roma'nın ilk halk kütüphanesi Catullus,[67] Horatius[68] ve Vergilius'un arkadaşı Asiniua Pollio tarafından açıldı. Özgürlük Avlusu denen bir alanda yer alıyordu (asıl yeri henüz saptanmış değildir) ve ünlü yazarların portreleriyle süslüydü.

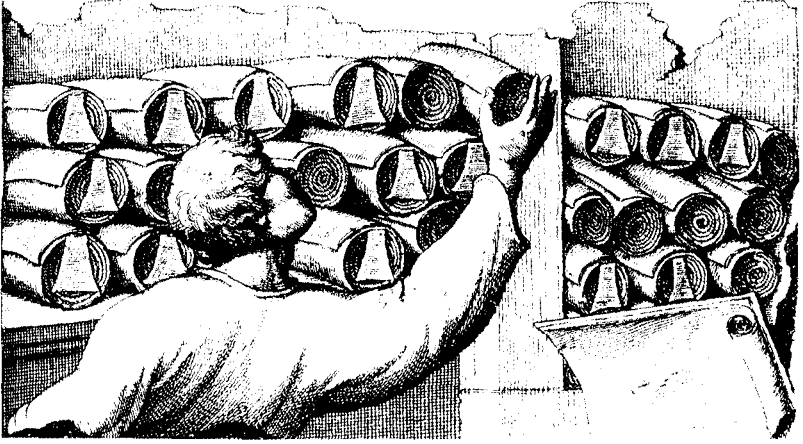
Asinius Pollio'nunkiler gibi "Özgürlük Avlusu" türünden adları olsa da bilgili okurlara uygun yerler olarak tasarlanmış Roma kütüphaneleri engelleme ve düzene sokma mekânları olarak güçlülük duygusu uyandırmış olmalı. Bu kütüphanelerin ilklerinden birinin kalıntıları Roma'daki Palatium Tepesi'nde günışığına çıkarılmış bulunuyor. Pollio'nun yazdığı türden Roma'daki kitap koleksiyonları iki dilde hazırlandığı için mimarların da onları koyacak birbirine eş binalar tasarlaması gerekirdi. Örneğin, Palatium harabelerinde her birinde heykellerin konduğu açıklıklarla, ahşap kitaplıklar (*armaria*[69])

66 Suetonius, "Julius Caesar," *The Twelve Caesars*, çev. Robert Graves, rev. Ed, (Londra: Penguin, 1989)

67 Gaius Valerius Catullus (İÖ *yak.* 84-İÖ *yak.* 54) Romalı şair. Aşk ve nefreti işlediği şiirleriyle Eski Roma'nın en iyi lirik şairi olarak kabul edilir. Şiirleri günümüzde hâlâ inceleme konusudur ve şiiri olduğu kadar sanatın diğer dallarını de etkilemeyi sürdürür. Kendiyse Kallimakhos'un etkisinde kalmış, ayrıca İÖ 7. yüzyıl kadın şairi Sappho'dan etkilenmiştir. Şiirleri Ç. Dürüşken ve E. Alova çevirisiyle Türkçe'de *Bütün Şiirleri, Latince asıllarıyla* adı altında YKY tarafından da yayımlanmıştır (Ç.N.)

68 Quintus Horatius Flaccus (İÖ 65-İ.Ö 8) Roma'da Augustus döneminin seçkin Latin şairi ve yergi yazarı. *Odes* (Odlar) ve *Epistulae* (Mektuplar) adlı ünlü yapıtlarında daha çok aşk, dostluk, felsefe ve şiir sanatı temalarını işlemiştir. Vergilius'un da içinde yer aldığı edebiyat çevresinin üyesiydi (Ç.N.)

69 Tekil hali: armarium (Ç.N.)

Roma döneminden, kitap tomarlarını saklama yöntemini tasvir eden artık yok olmuş bir alçak kabartmanın gravürü.

için derin oyukların bulunduğu Yunanca eserlere ayrılmış bir odayla, Latince eserlerin konduğu bir başka bölme, duvarlarınsa raflarla dizili olduğu ve kapılarla korunduğu ortaya çıkarılmıştır. *Armaria* etiketlenmiş, şifreleri içerdikleri kitap adlarının yanındaki kataloglara kazınmıştı. Farklı tema alanlarına erişmek için merdivenlere çıkılır, bazı raflar kol boyundan yukarıda olduğundan isteyenlere gezici basamaklar verilirdi. Okur istediği tomarı olasılıkla kataloglamayı yapan kütüphanecinin yardımıyla alır, gözle okumanın henüz yaygınlaşmadığı günlerde mırıldanarak okuyan diğer okuyucuların ortasında onu incelemek için salonun ortasındaki masalardan birinin üstünde açar ya da Yunanistan'daki kütüphanelerde alışılageldiği üzere dışarıya çıkarak revakların altında okurdu.[70]

Ancak bunlar yalnızca tahmin. Roma'daki bir kütüphanenin elimizdeki tek tasviri Almanya'da Neumagen dolaylarında bulunmuş, ama sonradan kaybolan Augustus döneminden kalma bir kabartmaya dayanılarak 19. yüzyılda yapılmış bir karakalem çalışmasıdır.[71] Tomarların derin raflara üçlü gruplar halinde,

70 Lionel Casson, *Libraries in the Ancient World* (New Haven ve Londra: Yale University Press, 2001)

71 T. Birt, *Die Buchrolle in der Kunst* (Leipzig, 1907)

konularına göre olasılıkla alfabetik sırayla üst üste dizildikleri görülmektedir, kolunu bir tomara uzatan okurun kolaylıkla görebileceği şekilde üçgen etiketler göze çarpar. Etiketlerde yazan başlıklar ne yazık ki okunmamaktadır. Gezdiğim bütün kütüphanelerde yaptığım gibi oradakiler hangi kitaplardı acaba diye merak içindeyim, karşımda uzun zaman önce ortadan kaybolmuş bir koleksiyonun tasvirinin tasviri olan bu çizime bakarken, gözlerim oraya takılıyor, o antik tomarların adlarını çıkarmaya çalışıyorum.

Melvil Dewey'nin portresi.

Kütüphane sürekli büyüyen bir varlıktır; anlaşılan hiç yardımsız çoğalır, satın alma, çalma, ödünç alma, armağan verme, ilişkilendirmeyle yer açma yoluyla, kitap türlerinin tamamlanmasını talep ederek kendi kendine ürer. İster İskenderiye'de olsun, ister Bağdat'ta ya da Roma'da sözcük kitlelerinin böyle genişlemesi eninde sonunda ona büyüme alanı, alfabenin sınırları içerisinde kısıtlı kalmasını ya da kategorik bir etiket altında barındırdığı sayısı şaşmış kitapların işe yaramaz hale gelmesini önleyecek hareketli çitler sağlayan sınıflandırma sistemlerine gerek duyar.

Bu dur durak bilmeyen büyümede düzeni sağlamak için rakamların kullanılması harflerden ya da konu başlıklarından daha uygun olabilir. Daha 17. yüzyılda Samuel Pepys bu çokluğa yaşam olanağı vermek için rakamların sonsuz evreninin alfabeden daha etkili olduğunu fark etmiş ve "okumak için kolaylıkla bulmak adına"[72] kitap ciltlerini numaralandırmıştı. Okul kütüphanesine yaptığım ziyaretlerden aklımda kalan (ve dünya çapında en yaygın olarak kullanılan) sayısal sınıflandırma Dewey'ye aittir, kitap sırtlarını park etmiş arabaların plakaları gibi düşünür.

72 Samuel Pepys, *The Diary of Samuel Pepys, M. A. F. R. S.*, haz. Henry B. Wheatley F.S.A. (19 Aralık, 1666), (Londra: George Bell & Sons, 1899)

Melvil Dewey'nin öyküsü yüce bir hayalle dar görüşlerin ilginç bir bileşimidir. Yirmi iki yaşındaki Dewey 1873 yılında Massachusetts'deki Amherst Koleji'nde henüz öğrencisiyken (çok geçmeden kütüphanecisi olacaktı) hem akla yatkın hem de kullanışlı olacak bir sınıflandırma sistemine gerek olduğunu anlamıştı. Sıklıkla gittiği New York Eyalet Kütüphanesi'nde uygulanan kitapların alfabetik sırayla dizildiği ama "konularına dikkat edilmeyen" gelişigüzel yöntemlerden hoşlanmazdı, dolayısıyla daha iyi bir sistem kurmak üzere işe koyuldu. "Aylarca gece gündüz tatminkâr bir çözüm olmalı diye düşledim," diye yazmıştı elli yıl sonra. "Bir pazar günü uzun bir vaaz sırasında... çözüm ansızın aklıma geldi, yerimden fırladım, az kalsın 'Evreka!' diye bağırıyordum. Bütün matbu insan bilgisini sınıflandırmak için *ondalık* sayılar kullan."[73]

İlk bilginlerin konu bölmelerini takip eden Dewey uçsuz bucaksız "matbu bütün insan bilgisi" alanını tutkuyla on tematik gruba ayırdı, her birine kendi içinde bu defa on'a bölünecek olan yüzlü sayılar verdi, bu böyle sürgit devam ederdi. Örneğin, din 200 ile numaralandırılmıştı; Hıristiyan Kilisesi 600; Hıristiyan Tanrısı 264 ile.[74] Dewey Ondalık Sınıflandırma Sistemi diye bilinen kataloglamanın yararı temelde her ayrımın içinde daha nice sayısız bölüme ayrılabilmesidir. Tanrı kendi sıfatlarına ya da simgesel resimlerine bölünmüş olmanın sıkıntısını çekebilir, her sıfat ve her simgesel resim başka bir ayrıma da girebilir. Genç Dewey o pazar günü kilisede üstüne düşeni dev ölçülerde hesaba katan büyük bir kolaylık ve yarar sağlayan bir yöntem keşfetti. Bir zamanlar, "Yüreğim ondalık olan ya da kütüphanelerle ilgili olan her şeye açık,"[75] diye itiraf etmişti.

73 Melvil Dewey, "Decimal Classification Beginning," *Library Journal* 45 (2/15/20). Alıntı: Wayne A. Wiegand, *Irrepressible Reformer: A Biography of Melvil Dewey* (Chicago ve Londra: American Library Association, 1996)

74 Dewey'nin sisteminin en son gözden geçirilmiş 1998 tarihli XXI. baskısı bu sınıflandırılmalardan bazılarını değiştirmiştir, 200 hâlâ Din, 260 Hıristiyan teolojisi için kullanılırken, 264 artık Kilise Ayini'ne ayrılmış, Tanrı'ya da üç farklı başlıkta yer verilmiştir: 211 (Tanrı Kavramları), 212 (Varoluş ve Nitelikleri) ve 231 (Üçlü Kutsal Ruh ve Tanrısal Doğa). Bkz: Lois Mai Chan, John P. Camorami, Mohinder P. Satij, *Classification décimale de Dewey: guide pratique* (Montréal: Editions ASTED, 1995)

75 Dewey'nin okuma kitabı kayıtları, alıntı: Wiegand, *Irrepressible Reformer.*

Dewey'nin yöntemi kitapların herhangi bir grubuna uyarlanabilse de konu ayrımlarına yansıyan dünya görüşü şaşırtıcı ölçüde sınırlıydı. Yaşamöyküsünü kaleme alanlardan birine göre, Dewey, "eşsiz erdemleri, üstlendiği görevi ve yazgısıyla Anglosakson 'ırkın' çığırtkanlığını yapan Amerikan öğretisi 'Anglosaksonizmi benimsemişti'... 'Anglosaksonizmin' doğruluğuna öyle inanmıştı ki 'nesnellik' ile ilgili yaptığı tanımını ona dayandırdı."[76] Evreni kuzeyde küçük bir adanın sakinlerinin ve onların soyundan gelenlerinin gözünde önemli olan bir yerle kısıtlayan evrensel bir sistem algılamanın en iyi olasılıkla yetersiz, en kötüsüyle kendi amacına ters olduğu hiç aklına gelmemişti anlaşılan. *Our Mutual Friends*[77] adlı romanda Bay Podsnap, "sağ kolunu acayip bir biçimde savurup"[78] arkasında bıraktığı ne varsa, artık varolmadığına inanarak kendi kimlik anlayışını anlamadığı ya da "İngiliz değil!" diye elinin tersiyle ittiği her şeyi görmezlikten gelerek kurar. Dewey kütüphanede bunu yapamayacağını anlamıştı, hele sınırsız bir kütüphanede, ama onun yerine "Anglosakson olmayan" her şeyi bir yolunu bulup Anglosakson düzenin kategorilerine uydurabileceğine karar verdi.

Öte yandan yaşadığı zamanı ve mekânı yansıtan Dewey'nin sistemi geçerli nedenlerden dolayı çok tutuldu, çünkü, kalıp her konuda tekrar ettiğinden ezberlenmesi kolaydı. Sistem pek çok kez gözden geçirilmiş, basitleştirilmiş ve uyarlanmış olsa da özünde Dewey'nin attığı temel değişmeden kalmıştır: idrak edilebilir her şeye bir numara verilir, böylece evrenin sonsuzluğu on basamaklı sonsuz bileşimlerle sınırlanabilir.

Dewey kurduğu sistem üstünde ömrü boyunca çalışmaya devam etti. Tam öğrenim görmemiş olanlara yetişkin eğitimi verilmesi gerektiğine, Anglosakson ırkının ahlaki üstünlüğüne, basitleştirilmiş heceleme sayesinde (okulu bitirdikten sonra soyadı "Melville'in" sonundaki "le" hecesini kaldırmıştı) öğrencilerin İngiliz dilindeki düzensizlikleri ezberlemek zorunda kalmayacağına ve İngilizce konuşmayan göçmenlerin egemen

76 Wiegand, *Irrepressible Reformer.*
77 Charles Dickens'in 1864-65 yılları arasında yazdığı ve ölümünden beş yıl önce (1865) yayımlanan romanı (Ç.N.)
78 Charles Dickens, *Our Mutual Friends.*

Amerikan kültüründe özümsenmesinin hızlanacağına" inanırdı. Aynı zamanda halk kütüphanelerine de inanmıştı. Ona göre kütüphaneler "her ruh için" kolaylıkla yararlanılacak araçlar olmalıydı. Eğitim temel taşlarının yalnızca okuma yeteneği değil, "basılı sayfadan anlam çıkarmayı" bilmek olduğunu savunurdu.[79] O sayfaya erişimi kolaylaştırmak için onunla hatırlandığı bir sistem düşleyip tasarlamıştı.

Konuya göre, öneme göre, kitabın Tanrı tarafından mı kaleme alındığı yoksa Tanrı'nın yarattıklarından birinin mi yazdığına göre, alfabetik dizilişe ya da rakamlarla veya metnin yazıldığı dile göre düzenlenen her kütüphane oluşum ve kuruluş karmaşasını sıralamaların yapısal sistemine ya da serbest çağrışım saldırısına dönüştürür. Böyle seçmeci sınıflandırmalar benim kütüphaneme egemendir. Örneğin, alfabetik sıralama mizahçı Bulgakov[80] ile haşin Bunin'i[81] (benim Rus Edebiyatı bölmemde) uyumsuz bir biçimde bir araya getirir, geleneksel Boileau[82] ölçü tanımaz Beauchemin'i (Fransızca Yazılar bölmesinde) takip eder, Borges'i layık olduğu gibi arkadaşı Bioy Casares ile (İspanyolca Yazılar bölmesinde) ayırmaz ama Goethe[83] ile ayrılmaz dostu Schiller'in[84] arasına (Alman Edebiyatı'nda) yığınla mektup koyar.

Böyle yöntemler yalnızca gelişigüzel değil, aynı zamanda kafa karıştırıcıdır. García Márquez'e[85] "G" harfi altında yer verir-

79 Dewey'nin okuma kitabı kayıtları, alıntı: Wiegand, *Irrepressible Reformer.*

80 Mihail Afanasyeviç Bulgakov (1891-1940). Tıp okumasına rağmen yazar olmaya karar vermişti. Kara mizah yazarı olarak bilinir. *Şeytanlar* ve *Köpek Kalbi* yergi niteliğinde yazdığı kitaplardır. Ölümünden çeyrek yüzyıl sonra ortaya çıkarılmış en bilinen eseri *Usta ile Margarita* romanıdır (Ç.N.)

81 İvan Alekseyeviç Bunin (1870-1953). Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan ilk Rus yazar (Ç.N.)

82 Nicolas Boileau-Despréaux (1636-1711) Fransız şair ve eleştirmen (Ç.N.)

83 Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) Alman edebiyatının önde gelen yazarlarından (Ç.N.)

84 Johann Christoph Friedrich von Schiller (1759-1805). Alman düşünür, şair, tarihçi, oyun yazarı. Romantik akımın önde gelen isimlerindendir. Ömrünün yaklaşık son yirmi yılında Goethe ile kurduğu yakın arkadaşlığın edebiyat tarihine de yansımaları olmuştur (Ç.N.)

85 Gabriel García Márquez (d. 1927) Kolombiyalı romancı, öykücü, oyun yazarı, senarist, gazeteci. 1982 Nobel Edebiyat Ödülü'nü aldı. Pek çok kitabı Türkçe'ye çevrilmiştir (Ç.N.)

ken, García Lorca'yı[86] neden "L" harfi altına yerleştiriyorum?[87] Jane Somers takma adı onun öteki benliği Doris Lessing[88] adı altında mı yer almalı? İki ya da daha çok yazar tarafından yazılmış kitaplar söz konusu olduğunda, ABC sıralaması kitabın adını mı temel almalı (Nordhoff ile Hall'un[89] ortak kitabı gibi), yoksa yazarlara belli bir sırada yer verilmesi kuralına sistemden daha çok mu sahip çıkılmalı? Bir Japon yazar Batı'daki ad dizgesine göre mi kaydedilmeli, Doğu'dakine mi: Kenzaburo Oe[90] "O" harfi altında mı yer almalı, yoksa Oe Kenzaburo olarak "K" harfinde mi? Bir zamanların ünlü tarihçisi Hendrik van Loon[91] "V" harfinde mi olmalı, "L" mi? Çok sevdiğim *All Trivia*'nın zevkli yazarı Logan Pearsall Smith'i[92] nerede tutmam gerekir? Alfabetik düzen akla yatkın hiçbir yanıt veremediğim acayip sorular getirir. Neden (örneğin İngilizce'de) adları "G" ile

86 Federico García Lorca (1898-1936). İspanyol şair ve oyun yazarı. Aynı zamanda ressam, piyanist ve besteci olarak da bilinir. İspanya İç Savaşı sırasında daha 38 yaşındayken milliyetçi partizanlar tarafından öldürülmüştü (Ç.N.)

87 Eğer yazar ikinci (baba tarafından aldığı), diyelim ki García, soyadıyla tanınmamışsa, İspanyolların uyguladığı babanın soyadına öncelik verme yöntemi işlemez.

88 Doris Lessing (d. 1919). İngiliz yazar. Gerek kendi adıyla gerekse takma adıyla pek çok eser vermiştir, bunlar arasından Türkçe'ye çevrilenlerin sayısı azdır. 1954'te aldığı ilk ödülün (Somerset Maugham Ödülü) ardından çok sayıda ödüle layık görülmüştür, sonuncusu 2007 Nobel Edebiyat Ödülü'dür (Ç.N.)

89 Charles Bernard Nordhoff (1887-1947) İngiltere doğumlu Amerikalı yazar ve gezgin. Dedesi kurgu dışı roman yazarı olan Nordhoff'un kendi adına yazdığı bir kitap yoktur. Kendi gibi II. Dünya Savaşı'na katılmış, James N. Hall ile ortak yazdıkları kitaplar vardır. James Norman Hall (1887-1951) Amerikalı yazar. Nazi uçaksavarlarınca uçağı düşürüldükten sonra birkaç ay Alman esir kampında kalmış, hizmetlerinden dolayı kendisine Fransız nişanı 'Legion d'Honneur' ile Amerikan 'Distinguished Service Cross' nişanı verilmişti. Nordhoff ile birlikte imza attıkları romanların yanı sıra kendi kitapları da bulunmaktadır (Ç.N.)

90 Kenzaburo Oe (d. 1935) Japon yazar. Japon edebiyatının önemli yazarlarındandır. 1994 Nobel Edebiyat Ödülü sahibi. Çok sayıda kitabından birkaçı Türkçe'ye çevrilmiştir (Ç.N.)

91 Hendrik Willem van Loon (1882-1944) Hollanda'da doğup sonradan Amerikan yurttaşı olan gazeteci, tarihçi. 1905 devrimi sırasında Rusya'da, 1914 I. Dünya Savaşı'nda Belçika'da muhabirdi. Yazdığı çok sayıda kitaptan en çok bilineni torunları için yazdığı, 1921'de yayımlanan ve çocuk edebiyatına katkısından dolayı ona 1922'de Newberry Medal ödülü kazandıran *The Story of Mankind*'dır (Ç.N.)

92 Logan Pearsall Smith (1865-1946). Amerikalı deneme yazarı ve eleştirmen (Ç.N.)

başlayan yazarların "N" ile başlayanlardan ya da "N" ile başlayanların "H" ile başlayanlardan daha çok olmasının sebebi ne? Neden Gibsons adı Nichols'dan, Grants adı Hoggs'dan daha çok bulunur? Blacks'e göre Whites, Wongs'a göre Wrights, Frenches'e göre Scotts neden daha çoktur?

Romancı Henry Green[93] kurmaca öykülerindeki kahramanlara isim verirken çektiği zorlukları şöyle açıklamaya çalışmıştı:

> İsimler adamın aklını başından alır, lakaplar fazlasıyla kolaya kaçmaktır, eğer ikisini de dışlamak genelde olduğu gibi bir kitabı körleştiriyorsa, kanımca bunun hiçbir sakıncası yok. *Düzyazı yüksek sesle* değil geceleri tek başınayken okunmak içindir, şiir gibi hızlı ilerlemek yerine, paylaşıldıklarında ne kadar yol almaz olurlarsa olsunlar, isimlerin de ötesine geçen üstü kapalı sözleri harmanlayan bir ağ örer. Düzyazı iki yabancı arasında uzun süreli yakın bir ilişki olmalıdır, ikisinin de bildikleriyle doğrudan ilgisi yoktur. Usulca dile getirilmeyen duygulara hitap etmeli, sonunda taş gibi kalbi olanları da ağlatmalıdır, duygular okura alışık olmadık ölçüde tanıdık gelen yer adlarıyla ya da kişilerle çağrışım yapılarak sınırlı tutulamaz.[94]

Benim tematik ve alfabetik kütüphanem isimlere *rağmen* ve bildiklerime seslenmesine *rağmen* kâğıt üzerindekiler dışında söze dökemediğim duygular uyandırarak, basılı öyküler dışında belleğimde yer almayanları yaşadığım o uzun yakın ilişkiyi kurma olanağı verir. Belli bir kitabın kütüphanemde olup olmadığını bilmek için ne belleğime güvenmek zorunda kalırım (o kitabı almış mıydım; birine ödünç mü vermiştim; geri gelmiş miydi?) ne de Dewey'ninki gibi (üstlenmeye isteksiz olduğum) kataloglama sistemine. İlki beni, uzun yıllar boyunca çoğunun kapağı açılmamış, okunmamış olsa da unutulup gitmemiş kitaplarımla günlük ilişkiler yaşamaya, raflarda ne var, ne yok diye görmek için sık sık aralarında gezinmeye zorlar. Sonuncusu başka kütüphanelerden edindiğim, sırtlarına geçmişten adsız hayali bir

93 Gerçek adı Henry Vincent Yorke (1905-1973). İngiliz yazar (Ç.N.)
94 Henry Green, *Pack My Bag: A Self-Portrait* (Londra: The Hogarth Press, 1940)

okura ait olduğunu gösteren anlaşılmaz işaretler konmuş, uzun zaman önce, çok uzak bir yerde onlara bir yer ve kategori vermiş harf ve rakamların gizemli bileşimini taşıyan belli kitapları gösterir.

Bazı geceler kitapların adsız olduğu, herhangi bir yazarla övünmediği, içinde bütün edebi tarzların, bütün üslupların, bütün öykülerin birbirine yaklaştığı ve kahramanlarla mekânların tanınmadığı, dilediğim noktasında içine atlayabileceğim sürekli bir anlatı pınarı oluşturan baştan aşağı anonim bir kütüphane düşlerim. Böyle bir kütüphanede *Şato*'nun[95] kahramanı Kutsal Kâse'yi aramak için *Pequod*[96] gemisine binecek, ıssız bir adada inerek karaya vuran geminin enkazından kalan parçalarla yeni bir toplum kuracak, buzdağıyla ilk karşılaşmasının yüzüncü yıldönümünden söz edecek ve acı dolu ayrıntılarla erkenden karaya oturuşunu anımsayacaktı. Böyle bir kütüphanede birkaç bin cilde bölünmüş tek bir kitap olacak, Kallimakhos'a da Dewey'ye de ters düşecek şekilde hiç katalog bulunmayacaktı.

95 *Şato*, Franz Kafka'nın bir romanı (Ç.N.)

96 *Pequod*, Herman Melville'in *Beyaz Balina* adlı romanındaki balina avcı gemisinin adı (Ç.N.)

Mekân olarak Kütüphane

"Yer yok! Yer yok!" diye bağırıyorlardı Alice'in geldiğini gördüklerinde.
Kızgınlıkla "Yer bol," diyen Alice masanın başındaki geniş koltuğa oturdu.

Lewis Carroll[1], *Alice Harikalar Diyarında*

Bir kütüphanedeki kitapların, hangisi olursa olsun, bir kurala göre dizildiğinin bilinmesi biz daha ilk sayfalarını açmadan önce bile onlara önyargılı bir kimlik kazandırır. *Rüzgarlı Bayır*[2] adlı romandaki puslu öykü daha gözlerimin önünde sahnelenmeden İngiliz Edebiyatı'nın (kitabı yerleştirdiğim bölmenin) ürünü, B harfiyle başlayan birinin yapıtı, çoktan unutulmuş (elimdeki kopyayı Vancouver'da ikinci elden almıştım, iç kapağında kurşunkalemle yazılmış, hiçbir fikrim olmayan bir sınıflandırmayı gösteren 790042B diye bilinmez bir rakam vardı) yayınevinin baskılarından biri olduğunu belli eder. Kitap aynı zamanda gelişigüzel değil (çünkü yeri, ancak merdivenle ulaşılabilecek en üst raftadır) tasarımına göre el attığım

1 Gerçek adı Charles Lutwidge Dodgson (1832-1898). İngiliz matematikçi, yazar, mantıkçı, Anglikan Kilisesi papazı ve fotoğrafçı. Kitaplarını Lewis Carroll takma adıyla yazmıştı (Ç.N.)

2 Özgün adı *Wuthering Heights*. Emily Brontë'nin (1818-1898) kaleme aldığı İngiliz edebiyatının önemli yapıtlarından sayılan tek romanıdır. Türkçe'de farklı çevirileri çeşitli yayınevlerince yayımlamış, bunların çoğu romana *Uğultulu Tepeler* adını vermiştir (Ç.N.)

seçilmiş kitaplar arasında asaletiyle böbürlenir. Kitaplar en gizli anlamları yalnızca okurun kavrayabileceği bir yerde saklı karmaşık varlıklar olmakla birlikte benim verdiğim yerleşme düzeni onlara (eften püften de olsa) belli bir tanım ve (rastlantı da olsa) belli bir yön kazandırır – iyimserliği hedefleyen alçakgönüllü yol.

Ancak fiziksel dünyanın korku veren bir özelliği okurun düzenli bir kütüphanede duyabileceği iyimser havayı azaltmasıdır: mekân kısıtlaması. Kitaplarım için seçtiğim gruplandırma nasıl olursa olsun, benim deneyimim, onların barınması için seçtiğim yerin seçimimi yeniden biçimlendirmesi, daha da önemlisi göz açıp kapayıncaya kadar onlara yetmeyecek kadar dar olduğunu belli etmesidir. Bir kütüphanede hiçbir boş raf uzun süre boş kalmaz. Doğa gibi kütüphaneler de boşluktan nefret eder, mekân sorunu herhangi bir kitap koleksiyonunun doğasında vardır. Her halk kütüphanesinin yaşadığı çatışkıdır bu: eğer az ya da çok kitap toplamayı ve dünyanın olabildiğince kapsamlı kaydını tutmak gibi bir niyeti varsa, çabası er geç gereksiz olacaktır, çünkü yalnızca kütüphanenin sınırları dünyanınkilerle çakıştığı zaman tatmin olur.

Ergenlik çağındayken odamın duvarlarındaki rafların her gece, belli ki kendiliğinden hiçbir köşe bucak kalmayacak şekilde nasıl dolduğunu dehşet içinde seyrederdim. Eski elyazması kütüphanelerinde olduğu gibi yatık duran yeni kitaplar üst üste yığılmaya başlardı. Gün içinde kendilerine ayrılmış ölçülü yeri işgal eden eski kitaplar önce iki, sonra dört katına çıkar ve yeni gelenleri sıkıştırırdı. Dört bir yanımda –yerde, köşelerde, yatağın altında, çalışma masamda– kitap sütunları usul usul dikilir, mekânı leş yiyiciler ormanına çevirerek sürgünleriyle beni dışarıya itelerdi.

Sonradan Toronto'daki evimde hemen her yeri kitap raflarıyla doldurdum – yatak odasıyla mutfağı, koridorlarla banyoyu. Hatta verandada bile raflar vardı, çocuklarım eve kütüphane kartıyla girmek zorunda oldukları hissine kapıldıklarından şikâyet ederlerdi. Gelgelelim, onlara baş köşeyi ayırsam da kitaplarım asla yetinmiyorlardı. Evin bodrum kattaki yatak odasında duran Polisiye Öyküler ansızın kendilerine ayrılan yere

sığmaz oldular, Fransız Edebiyatı'nı yerinden ettikleri kattaki koridorun duvarlarından birine taşınmaları gerekti. Bunun üzerine Fransız Edebiyatı artık isteksizce Quebec Edebiyatı, Fransa Edebiyatı ve Fransızca konuşan Ülkeler Edebiyatı diye bölünmek zorunda kaldı. Örneğin, arkadaşları Eluard[3] ile Breton'dan[4] ayrı kalan Aimé Césaire'in[5] Louis Hémon'un[6] *Maria Chapdelaine* (Quebec'in ulusal romantik destanı) romanı Huymans[7] ve Hugo'nun[8] yanına sürgüne göndermek epey canımı sıkmıştı, hem de Hémon Bretonya'da doğdu ve Quebec bölümünde yerim kalmadı diye.

Bildiğimiz ama edinmediğimiz eski kitaplar yolumuza çıkar, kendilerini davet ettirir. Yenileri baştan çıkarıcı başlıkları ve büyüleyici kapaklarıyla her gün aklımız çelmeye çalışırlar. Aileler yeniden bir araya gelmek için yalvarır: Lope de Vega'nın[9] katalogdan çağrılan *Bütün Eserleri*'nin XVIII. cildi, sayfaları nadiren açılmış raftaki diğer on yedisine seslenir. Denizin altında yirmi bin fersahlık yolculuğu sırasında Kaptan Nemo'nun[10] "*Nautilus* ilk kez dibe battığında dünya benim için sona ermişti" diyebilmesi ne büyük talih. "O gün son kitap ciltlerimi, son kitapçıklarımı, son aylık dergilerimi almıştım, çünkü artık bana insanlık bundan böyle tek bir söz olsun düşünmüyor ya da yazmıyor gibi

3 Gerçek adı Eugène Émile Paul Grindel (1895-1952) Sürrealist akımın kurucularından Fransız şair (Ç.N.)

4 André Breton (1896-1966) Fransız şair, romancı. Sürrealizmin babası olarak kabul edilir (Ç.N.)

5 Aimé Fernand David Césaire (1913-17.04.2008) Fransız Antilleri'nde doğan şair, yazar, siyasetçi. Sömürgeciliğe karşı verdiği mücadeleyle tanınır (Ç.N.)

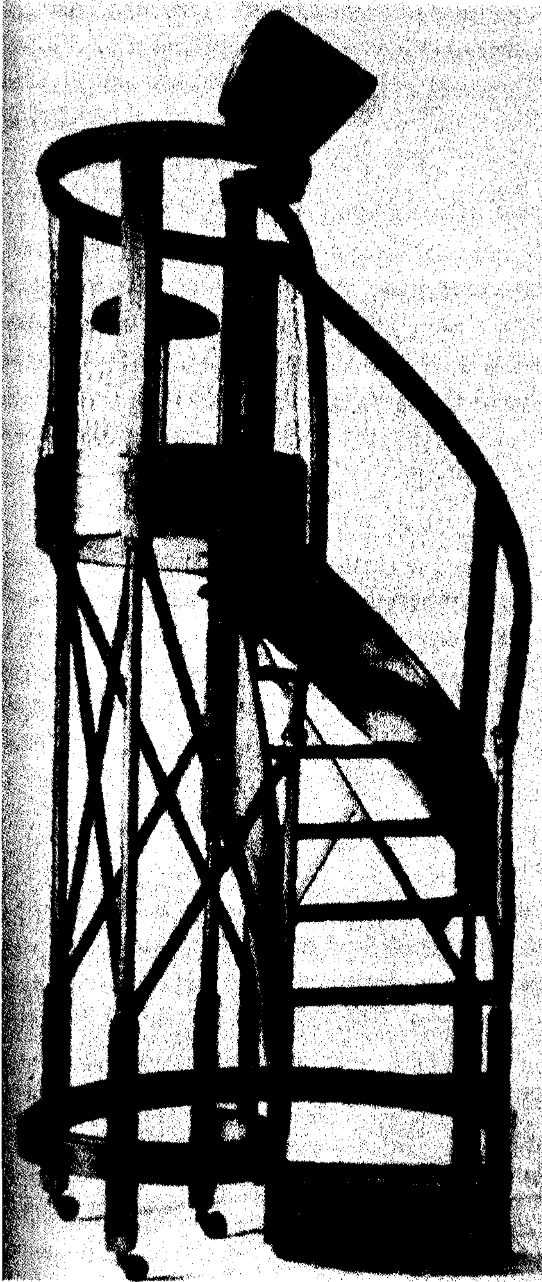
6 Louis Hémon (1880-1913) Ömrünün son iki yılını *Maria Chapdelaine* adlı ünlü romanını yazdığı Kanada'da geçiren Fransız yazar (Ç.N.)

7 Gerçek adı Charles-Marie-Georges Huysmans (1848-1907) olan kitaplarını Joris-Karl Huysmans adıyla yayımlamış Fransız romancı. *Tersine* adıyla Tahsin Yücel tarafından Türkçe'ye çevrilmiş *A rebours* adlı romanı YKY'den çıkmıştır, Aralık 2003 (Ç.N.)

8 Victor-Marie Hugo (1802-1885) Fransız şair, oyun yazarı, romancı, deneme yazarı, devlet adamı. Fransa'da Romantik akımın en etkili savunucusu (Ç.N.)

9 Gerçek adı Félix Lope de Vega y Carpio (1562-1635) İspanyol şair ve oyun yazarı (Ç.N.)

10 Kaptan Nemo, bilimkurgu romanlarının öncüsü Jules Verne'in *Denizler Altında Yirmi Bin Fersah* ve *Esrarlı Ada* romanlarının hayali kahramanı. *Nautilus* da Kaptan Nemo'nun tasarımı aynı romanlardaki denizaltı (Ç.N.)

Tasarımı John King'e ait Althorp'taki maun kütüphane basamakları. Tepesinde oturma ve kitap koyma yeri olan 2,75 m yüksekliğindeki bu merdivenin arkası ilk zamanlar yeşil ipek bir perdeyle kapatılmıştı.

geliyordu."[11] Ama benim gibi okurlar için mezarın bu tarafında satın almada "son" diye bir şey söz konusu değil.

İngiliz şair Lionel Johnson'ın yeri öyle dardı ki avize gibi tavandan aşağı sarkan raflar tasarlamıştı.[12] Buenos Aires'te bir arkadaşım ana eksen çevresinde dönen dört yanlı üst üste raflar tasarlayarak kitaplarına ayrılan alanı dört katına çıkarmıştı; bunlara derviş raflar diyordu. Kont Spencer'in Northampton malikânesindeki (1892 yılında satılmadan önce dört bin cilt kitabı barındırdığı, bunların arasında ilk İngiliz matbaacı William Caxton tarafından basılmış elli sekiz farklı başlıklı kitap bulunduğu bilinen) Althorp kütüphanesinde raflar öyle baş döndürücü yüksekliğe uzanırdı ki üst raflara ulaşmak için "tepesine, içinde oturakla küçük bir kürsü bulunan gözcü yeri konmuş, tekerlekli sağlam basamakları olan, ortaçağda kullanılmış kuşatma aygıtına benzer"[13] dev bir merdiven gerekliydi. Ne yazık ki böyle heyecan verici mobilyaların mucitleri, tıpkı coğrafyayı sürekli genişleyen haritalara sığdırmaya istekli çılgın coğrafyacılar gibi her zaman yenik düşerler. Er ya da geç kitapların sayısı kendilerine ayrılan mekândan dışarı taşarlar.

Sylvie and Bruno'nun ikinci bölümünde Lewis Carroll şöyle bir çözüm hayal etmişti: "Keşke o Kural'ı kitaplara *uyarlamak* mümkün olsaydı! Biliyorsun, En Küçük Ortak Kat bulunurken, nerede olursa olsun bir nicelik çıkartırız, ama en yüksek noktasına çıktığı yer hariç. Böylece kayda geçmiş her düşünceyi silmemiz gerekir, ama en yoğun dile getirildiği cümle hariç." Arkadaşı buna karşı çıkar: "*Bazı* kitaplar boş bir sayfaya indirgenecek diye korkarım!" Anlatıcı itiraf eder, "İndirgenecek. Çoğu kütüphane korkunç bir şekilde *toptan* küçülecek. Ama *nitelik* olarak kazanacaklarını bir düşünsene!"[14] Benzer bir anlayışla 1. yüzyı-

11 Jules Verne, *Vingt mille lieues sous les mers* (Paris: Hetzel, 1870; Türkçesi *Denizler Altında Yirmi Bin Fersah*, çeşitli çevirmenlerin çevirileri farklı yayınevleri tarafından yayımlanmıştır). Aynı pasaj, benzer bir bağlamda Perec tarafından *Penser / Classer* adlı kitapta alıntılanmıştır. Bu bilgiyi benden esirgemeyen Cyril de Pins'e teşekkür borçluyum.

12 Belanger, *Lunacy and the Arrangement of Books.*

13 A.N.L. Munby, *Some Caricatures of Book-Collectors: An Essay* (Londra: özel basım, 1948); alıntı: Belanger, *Lunacy and the Arrangement of Books.*

14 Lewis Carroll, *Sylvie and Bruno* (1889), *The Complete Works of Lewis Carroll* (Londra: Nonesuch Pres, 1922) içinde.

lın sonunda Lyon'da çıkarılan tartışmasız bir yasa, her edebiyat yarışmasından sonra kaybedenlerin şiirsel çabalarını dilleriyle silmelerini buyuruyordu, böylelikle ikinci sınıf edebiyat ortadan kaldırılmış olacaktı.[15]

Vatikan Kütüphanesi'nde saklanan (fakat henüz yayımlanmamış) bir elyazmasında Milanolu hümanist Angelo Decembrio, 15. yüzyılın genç prensi Leonello d'Este'nin Ferrara'daki kütüphanesine öğretmeni Guarino da Verona'nın gözetiminde uyguladığı esaslı ayıklama sistemini tarif etmektedir.[16] Leonello'nun sistemi dışlama demekti, edebiyat dünyasının en değerli örneklerinden başka her şeyi dışarıda bırakıyordu. Soylu raflardan kaldırılanlar arasında manastırlardaki ansiklopedik eserler ("bunlara öykü okyanusu, denir, eşekler için ağır yüktürler"),[17] klasik metinlerin (ama özgün olmayanlarından yapılmış) Fransızca ve İtalyanca çevirileri, hatta Dante'nin "kış geceleri ateşin başında karın ve çocuklarınla birlikte okuyabileceğin, fakat akademik bir kütüphanede yer almasının bir yarar sağlamadığı"[18] *İlahi Komedyası* bile vardı. Yalnızca dört klasik yazara izin verilmişti: Livius, Vergilius, Sallustius[19] ve Cicero[20]. Bunların dışındakiler eserleri sokaktaki herhangi bir seyyar satıcıdan satın alınıp çok değerli bir şeyi kaybetme korkusu duymadan arkadaşlara ödünç verilebilecek önemsiz yazarlar olarak görülürdü.

Kitap ciltlerinin kapladığı alanın büyümesiyle başa çıkmak için (ille de kaliteyi artırma kaygısı taşımasa da) okurlar acı veren türlü yollara başvuruyorlardı: ellerindeki hazineleri azaltır, rafları çift sıralı kullanır, kendilerini belli konulardan yoksun bırakır, ciltsiz baskıları elden çıkarır, hatta evlerinden taşınırken kitaplarını yanlarında götürmezlerdi. Kimi zaman bu seçeneklerin hiçbiri

15 Emanuele Tesauro, *Il cannocchiale aristotelico* (1670) (Saviglano: Editrice artistica Piemontese, 2000)

16 Anthony Grafton, "Une bibliothèque humaniste: Ferrare," *Le pouvoir des bibliothèques : La mémoire des livres en Occident*, Marc Baratin ve Christian Jacob'un yönetiminde (Paris: Albin Michel, 1996)

17 Alıntı: Grafton "Une bibliothèque humaniste: Ferrare."

18 agy.

19 Gaius Sallustius Crispus (İÖ 86-İÖ 34) Romalı tarihçi. Avam tabakasından ünlü bir ailenin oğluydu. Yaşamı boyunca aristokrasiye karşı çalıştı (Ç.N.)

20 Marcus Tullius Cicero (İÖ 106-İÖ 43) Romalı devlet adamı, hukukçu, siyasetçi, kuramcı ve düşünür. Roma'nın en iyi hatiplerinden diye bilinir (Ç.N.)

Patrice Moore'un New York'taki tıka basa kitap dolu dairesi.

katlanılacak bir yol olmazdı. 2000 Noeli'nden kısa bir süre sonra kırk üç yaşında New Yorklu bir adam olan Patrice Moore on yıldır oturduğu dairede inatla biriktirdiği gazete, dergi ve kitaplarının yığıntısı altında iki gün geçirdikten sonra ancak itfaiyeciler tarafından kurtarılabilmişti. Komşular arkasına kâğıtlar yığılmış kapının altından onun inlemelerini duymuşlardı. Kurtarma ekipleri kapı kilidini bir manivela yardımıyla kırıp adeta mezar olan yayınları kazmak zorunda kalarak ulaşmışlardı, dairesinde küçücük bir köşede tam anlamıyla kitapların altına gömülmüş olan Moore'a. Oradan çıkarılması bir saatten fazla sürmüş; bu okuma bağımlısına ulaşana kadar elli torba dolusu yayını boşaltmaları gerekmişti.[21]

1990'larda eski, heybetli binalarının yığınla basılmış eseri artık içine alamayacağının farkına varan belli başlı kütüphane müdürleri uçsuz bucaksız koleksiyonlarını barındıracak yeni tesisler inşa etmeye karar verdiler. Paris, Londra, Buenos Aires ve San Francisco'da planlar hazırlandı ve inşaat başladı. Ne yazık ki birçok yerde yeni kütüphanelerin tasarımının kitaplar için uygun olmadığı anlaşıldı. Mimarın yeterli miktarda raf alanına yer vermediği noksan planın üstesinden gelmek için yeni San Francisco Halk Kütüphanesi'nin yöneticileri yüz binlerce kitabı ellerinden çıkararak bir depoya gönderdiler. Bu seçim yapılırken okurlar tarafından uzun süredir istenmeyen kitaplar gözden çıkarıldığından, kahraman kütüphaneciler olabildiğince çok kita-

21 Robert D. McFadden, "Recluse buried by paper avalanche," *International Herald Tribune* (Paris, 31 Aralık 2003; (Haberi Türkiye'de veren kurum *Star* gazetesi, 30.12.2003)

bı kurtarmak adına geceleri kitap yığınlarının arasına dalarak tehdit altındaki kitaplara uydurma istek tarihleri damgalamışlardı.[22]

İçereni kurtarmak için içeriğin feda edildiği anlamsız çaba bir tek San Francisco Halk Kütüphanesi'nde görülmedi. "Son merci iddiasındaki kütüphane olan" Washington Kongre Kütüphanesi bile aynı sorumsuz davranışın kurbanı olmuştu. Britanyalı askerlerin daha önceden Washington'daki Kongre Binası'nı işgal ettiği yılın ertesinde ateşe verdikleri kitapların yerine koymak üzere Amerikan Kongresi tarafından ertesi yıl, 1814'te eski Amerikan başkanı Truman Jefferson'ın özel kütüphanesini satın almak için yürütülen görüşmelerde Federalist Parti meclis üyesi Cyril King bu fikre "Tasarı Bay Jefferson'a 6.000 kitap –iyi, kötü ve sıradan; eski, yeni ve değersiz, çoğu kimsenin anlamadığı ve genellikle anlaması gerekmediği dillerde kitap– karşılığında 23.000 dolar kazandıracak," diyerek karşı çıkmıştı. Jefferson bu sözlere, "Kütüphanemde Kongre'nin koleksiyonuna almak istemeyeceği herhangi bir bilim dalının yer aldığını sanmam: aslında bir Kongre Üyesi'nin başvurmasına gerek olmayan hiçbir konu bulunmamaktadır" karşılığını vermişti.[23]

Bir buçuk yüzyılı aşkın bir zaman sonra Jefferson'ın sözleri çoktan unutulmuştu. *New Yorker* muhabiri (ve çok satan romancı) Nicholson Baker 1996'da, Kongre Kütüphanesi'nin 19. yüzyılın sonuyla 20. yüzyılın başından kalma muazzam gazete koleksiyonunun yerine mikrofilmleri koyduğunu, orijinallerini de yok ettiğini haber almıştı. Bu resmi vandallık girişimini haklı çıkarma çabasının temelinde kâğıdın aşınması ve gevremesiyle ilgili yapılan "sahte" bilimsel araştırmalar vardı, yardımlı intihar vakası diye bir cinayeti savunmaktan farksızdı bu. Birkaç yıllık araştırmanın ardından Baker durumun korktuğundan çok daha kötü olduğu sonucunu çıkardı. Birleşik Devletler'deki hemen bütün büyük kütüphanelerin yanı sıra en büyük halk kütüphanelerinin çoğu Kongre Kütüphanesi'nin izlediği yoldan gitmişti, en nadide süreli yayınlardan bazıları artık yalnızca

22 Bkz: Nicholson Baker, "The Author vs. the Library" *The New Yorker* (New York, 14 Ekim 1996)

23 Goodrum & Dalrymple, *Guide to the Library of Congress.*

mikrofilme alınmış kayıtlarda yer alıyordu.[24] Üstelik bu kayıtlar pek çok yönden yanlışlarla doluydu. Mikrofilmler flu, lekeli ve çizikti; metinlerin kenar boşlukları kayda geçirilmemişti, çoğu bütün yazıyı kapsamıyordu.

Mikrofilm suçlularının hepsi Amerikalı değildi. İkinci Dünya Savaşı'nda gazete koleksiyonunu bombardımandan büyük ölçüde kurtarmış olan British Library 1996'da arşivindeki altmış bin ciltlik gazeteden kurtuldu, bunların çoğu 1850 sonrasında İngiliz Milletler Topluluğu üyesi olmayan ülkelerde yayımlanmış dergilerdi. Ertesi yıl aynı kütüphane Batı Avrupa'da çıkarılmış yayınların yetmiş beşinden kurtulma kararı aldı; kısa bir süre sonra Doğu Avrupa, Güney Amerika ve Birleşik Devletler'den gelen dergi koleksiyonlarını elden çıkardı. Her defasında yayınlar mikrofilme alındı; her defasında orijinallerinin ortadan kaldırılmasına gerekçe olarak yer azlığı gösterildi. Oysa Baker'ın da savunduğu gibi mikrofilmleri okumak zordu, ayrıca kayıtların kalitesi çok kötüydü. En yeni elektronik teknolojileri bile orijinal yayınları ele almak gibi olmuyordu. Herhangi bir okurun bildiği üzere basılmış bir sayfa kendi okuma alanını, kendi fiziksel ortamını yaratır, burada kâğıdın dokusu, mürekkebin rengi, bütün unsurların görünüşü okurun ellerinde sözlere güç ve bağlam veren özel anlamlar kazanır. (Columbia Üniversitesi'nde kütüphaneci olan, kitapları mikrofilme almanın ateşli savunucusu Patricia Batin bu anlayışa karşı çıkmıştı. "Entelektüel terimlerle kitabın kullanıcıya yakın olmasının değeri hiçbir zaman tatmin edici ölçüde saptanmamıştır."[25] Bunlar entelektüel ya da başka terimlerle okuma deneyimine tümüyle duyarsız ahmak birinin sözleri.)

Ama hepsinden önemlisi kâğıdın yok olma tehlikesine karşı elektronik ortamda saklanmasını gerekli gören sav boştur. Bilgisayar kullanmış herkes ekranda bir metni kaybetmenin, bozuk bir disket ya da CD ile karşılaşmanın, her türlü çareye başvurulsa da donanımın çökmesinin ne kadar kolay olduğunu bilir. Elektronik basın yayın araçları ölümsüz değildir. Bir disketin yaklaşık yedi

24 Nicholson Baker, *Double Fold: Libraries and the Assault on Paper* (New York: Random House, 2001)

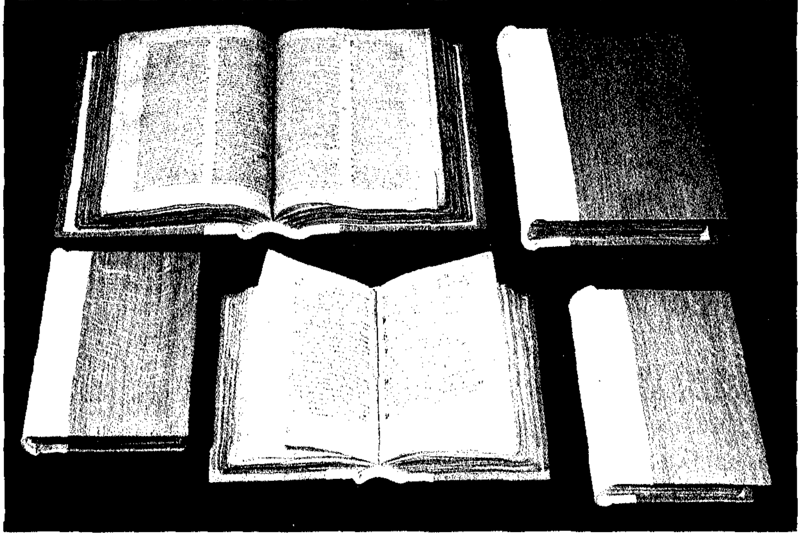
25 Alıntı: Nicholson Baker, *Double Fold*, sa. 257.

Kongre Kütüphanesi, Washington, D.C.

yıllık ömrü vardır; CD-ROM'unki aşağı yukarı on yıldır. 1986'da BBC İngiltere'de 11. yüzyıl nüfus sayımıyla ilgili Normandiyalı keşişler tarafından derlenmiş Kıyamet Kitabı'nın bilgisayar ortamında çeşitli sürümlerini üretmek için iki buçuk milyon sterlin harcamıştı. Seleflerinden daha hırslı olan elektronik Kıyamet Kitabı 250.000 yer adı, 25.000 harita, 50.000 resim, 3.000 veri grubu ve 60 dakikalık sinema filminden başka o yıl "Britanya'daki hayatı" kaydeden nice anlatı içeriyordu. Yalnızca BBC'nin özel mikro-bilgisayarlarında çalışabilen 30,5 santimlik lazer disketlere depolanan projeye bir milyondan fazla kişi katkıda bulunmuştu. On altı yıl sonra 2002 martında hâlâ elde bulunan bu özellikteki birkaç bilgisayardan birinde bu bilgiler okunmaya çalışıldı. Sonuç başarısızdı. Verileri kurtarmak için başka çözümler arandıysa da hiçbiri tümüyle sonuç vermedi. Verileri muhafaza altına alma konusunda dünyadaki uzmanlardan biri olan Rand Kurumu'ndan Jeff Rothenberg kendilerinden yardım istenmesi üzerine, "Bu sorunun şimdilik gözle görülür tutarlı teknik bir çözümü yok," demişti. "Öte yandan, eğer çözülmezse, giderek dijitalleşen mira-

sımız yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalır."[26] Bunun tersine, Kıyamet Kitabı'nın Kew'daki Resmi Devlet Arşivi'nde saklanan, kâğıt üstüne mürekkeple yazılmış yaklaşık bin yıllık orijinal kopyası hâlâ iyi ve okunabilir durumda.

Kıyamet Kitabı'nın bölümlere ayrılmış bugünkü hali.

Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Arşiv ve Kayıtlar Dairesi'nde uygulanan elektronik kayıtlar arşiv programının yöneticisi, 2004 kasımında, elektronik malzeme muhafazası bir sonraki on yıl içerisinde bile, bırakın çok uzun bir süre dayanmayı, "en büyük devletlerle en büyük şirketlerden bireylere kadar uzanan küresel çapta bir sorun olacaktır,"[27] diye itiraf etmişti. Hiç kesin bir çözüm bulunmadığı için elektronik uzmanlar kullanıcılara malzemelerini CD'lere kopyalamalarını salık verirler, ama bunlar bile kısa ömürlüdür. CD yazıcıyla CD'ye kaydedilen verilerin yaşam süresi beş yıl kadardır. Doğrusunu isterseniz, 2004 yapı-

26 Robin McKie ve Vanessa Thorpe, "Digital Domesday Book, *Observer* dergisi, Londra 3 Mart 2002.

27 Katie Hafner, "Memories on Computers May Be Lost to Time," *International Herald Tribune* (Paris, 28 Kasım 2004)

mı bir CD'ye yazılan bir metnin ne kadar süreyle okunabileceğini bilmiyoruz. Asidite ile gevreklik, yangın ve efsanevi kitap kurtları eski çağlardan kalma elyazmalarıyla tomarları tehdit altında bıraksa da parşömene ya da kâğıda yazılmış veya basılmış her şey erkenden mezara girmeye mahkûm değildir. Birkaç yıl önce Napoli Arkeoloji Müzesi'nde iki cam plaka arasında, Pompeii'nin kalıntılarından kurtarılmış bir papirüsün küllerini görmüştüm. İki bin yıllıktı; Vezüv'ün alevleriyle yanmış, lavları altında kalmıştı – ama üstünde yazan harfleri hâlâ okunabiliyordu, hem de şaşırtıcı bir netlikte.

Oysa gerek kâğıt gerekse elektronik her iki kütüphane de aynı anda varolabilir, olmalıdır da. Ancak ne yazık ki biri ötekini yok edercesine gözde tutulmaktadır. Yeni İskenderiye Kütüphanesi 2003 ekiminde en büyük projelerinden birini başlatarak paralel bir sanal kütüphane kurmaya girişti –İskenderiye Kütüphanesi Uzmanları Ortak Girişimi. Amerikalı sanatçı Rhonda Roland Shearer tarafından kurulmuş olan bu elektronik kütüphaneye gereken yıllık işletme bütçesi miktarı yarım milyon dolardır. Her ikisi de Kallimakhos'un zamanındaki antik kütüphaneyi yeniden hayata geçirmeyi amaçlayan bu iki kurum çatışkılı bir durum sergilemektedir. Taş ve camdan oluşmuş yeni kütüphanenin rafları maddi sorunlar nedeniyle hemen hemen boş durup ciltsiz baskılarla uluslararası yayınevlerinin elden çıkardıkları ve bağışladıklarından oluşan cılız bir koleksiyon sergilerken, sanal kütüphane dünyanın dört bir yanından gelme, büyük bölümü Bayan Shearer'ın farklı formatlarla dillere uyarlanacak şekilde kendi tasarladığı ve geliştirdiği "gönderilmiş metinlerden çok görsel olanları kuvvetle vurgulayan"[28] CyberBook Plus adlı bir yazılım kullanılarak Carnegie-Mellon Üniversitesi'nin teknisyenleri tarafından taranmıştı.

Kitap kütüphaneleriyle rekabet etme hırsı yalnızca İskenderiye Kütüphanesi Uzmanları Ortak Girişimi'ne özgü değil. 2004'te İnternet arama motorlarının en gözdesi olan Google bünyelerinde bulunan kitapların bir kısmını taramak ve artık kütüphaneye gitme zahmetine katlanmak ya da ucu bucağı

28 Robert F. Worth, "Collecting the world's book online," *The International Herald Tribune* (Paris, 1-2 Mart 2003)

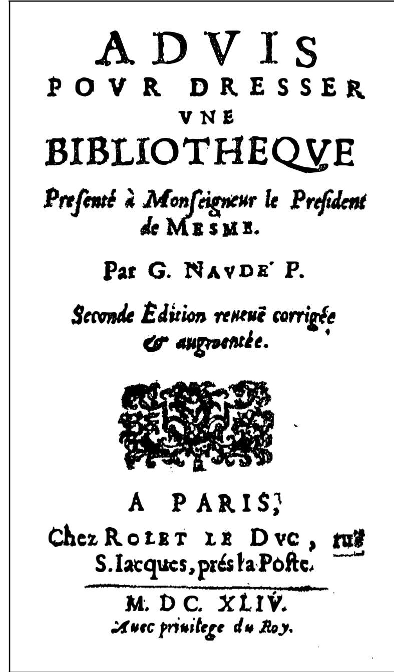
görünmez kâğıt ve mürekkep yığınlarının arasında toza bulanmak zorunda kalmayacak İnternet araştırmacılarının hizmetine sunmak üzere dünyanın önde gelen araştırma kütüphanelerinden birçoğuyla –Harvard, Bodleian, Stanford, New York Halk Kütüphanesi– anlaşma yaptığını duyurmuştu.[29] Her ne kadar 2005 Temmuzunda Google bu projeyi mali ve idari sebeplerden dolayı iptal etmiş olsa da gelecekte yeniden devreye sokacağı su götürmez, çünkü İnternet Ağı'nın becerilerine uygun düştüğü tartışılmaz. Gelecek birkaç yıl içinde milyonlarca sayfa mutlaka İnternet başındaki okurları bekler hale gelecek. Babil'in uyarıcı masalında olduğu gibi "düşündüklerini gerçekleştirecek, hiçbir engel tanımayacaklar,"[30] ve çok geçmeden hepimiz yalnızca bir parmak hareketiyle geçmişte ya da gelecekte İskenderiye'nin her türlüsünde bulunan hayalet stokların tamamını gözümüzün önüne getirme olanağını bulacağız.

Böylesi bir girişimin kullanışlı yanları inkâr edilemez. Miktar, hız, kesinlik, talebin karşılanması araştırmacı bilim insanı açısından elbette önemlidir. Ayrıca yeni bir teknolojinin doğuşu ille de öncekinin ölümünü gerektirmez: fotoğrafın icadı resmi ortadan kaldırmamış, yenilenmesine yaramıştı, ekranla elyazması da birbirini besleyebilir ve aynı okurun masasında pekâlâ geçinip giderler. Sanal kütüphaneyi kâğıt ve mürekkepten oluşan gelenekseliyle karşılaştırırken, aklımızda tutmamız gereken birkaç nokta var: okumanın yavaşlık, derinlik ve bağlam gerektirdiği; hâlâ kırılgan olduğu ve sürekli değişim geçirdiği için elektronik teknolojimizin bizi artık yürürlükten kalkan bir zamanlar depolanmış verileri elde etmekten alıkoyduğu; bir kitabın sayfalarına göz gezdirmenin ya da raflar arasında dolaşmanın okuma sanatının yakın bir parçası olduğu ve nasıl bir seyahat filmiyle 3 boyutlu görüntüler gerçek seyahatin yerini alamazsa, bir ekrandaki yazıları aşağı kaydırmanın da onun yerini asla dolduramayacağı.

Püf noktası budur belki de. Kitap okumak, orada görülen hangi metin olursa olsun ekrandakini okumaya hiç benzemez. Tiyatro oyunu seyretmekle film izlemek, film seyretmekle DVD

29 *The New York Times* (14 Aralık 2004)
30 Yaratılış 11: 1-9.

ya da video kasedine bakmak, resim tablosuna bakmak da fotoğraf incelemekle eşdeğer olmaz. Her teknoloji somutlaştırdığı işin özelliklerini tanımlayan ve en verimli saklama ve erişim olanağını ortaya koyan ortamı getirir (1964 yılında Marshall McLuhan'ın[31] sözleri[32]). Oyunlar filmlerin perdeye yansıtılmasına elverişli olmayan dairesel mekânlarda sahnelenebilir; DVD izlenen daracık odanın özellikleri aynı filmin geniş perdede seyredildiği ortamdan çok farklı olur; bir kitapta yer alan fotoğraf baskılarına gören hayran olsa da hiçbir röprodüksiyon özgün resme bakmanın tadını veremez.

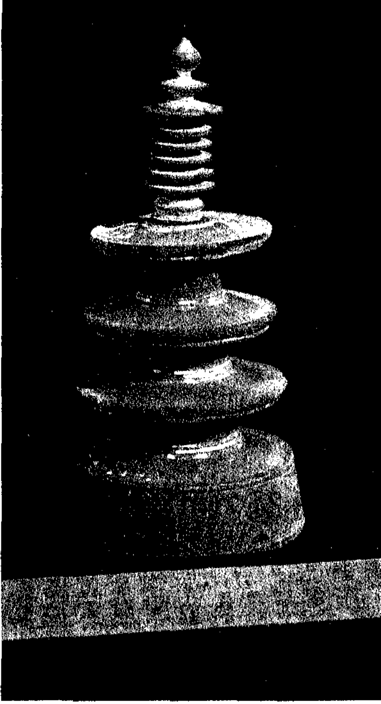
ADVIS
POVR DRESSER
VNE
BIBLIOTHEQVE
Present à Monseigneur le President de Mesme.
Par G. Navde' P.
Seconde Edition reueuë corrigée & augmentée.
A PARIS,
Chez Rolet le Dvc, rue S. Iacques, prés la Poste.
M. DC. XLIV.
Avec privilege du Roy.

Naudé'nin kitabının ilk baskısının başlık sayfası

Baker kitabını dört yararlı tavsiyeyle bitirir: kütüphanelerin elden çıkarmaya niyetlendikleri yayınların listesini yayımlamalarını; Kongre Kütüphanesi'ne gönderilmiş ve geri çevrilmiş bütün yayınların dizini oluşturularak devletin sağlayacağı yardımcı binalarda depolanmasını; gazetelerin düzenli olarak bağlanıp saklanmasını; kitapları mikro okuyucuya aktarma ya da sayısallaştırma programının yürürlükten kaldırılmasını veya kitaplar elektronik işlemden geçirildikten sonra özgün kopyalarının yok edilmesinin yasaklanmasını önermektedir. Basılı malzemenin elektronik ortamda depolanmasıyla fiziksel muhafazası bir arada kütüphaneye en azından tutkularından birini hayata geçirme olanağı tanıyacaktır: kapsamlılık.

31 (1911-1980) Kanadalı iletişim kuramcısı ve eğitimci. Başyapıtı *Gütenberg Galaksisi*'nde (Çev. Gül Çağalı Güven, YKY, 2001) kullandığı "küresel köy" kavramıyla ilk "medya gurusu" olmuştur.

32 Marshall McLuhan, *Understanding Media*, I:I (New York: McGraw-Hill, 1964)

Üstüne Budist bir metin basılmış stupa[33]

Ya da hiçbir şey yapılamasa bile belli ölçüde kapsamlı olması sağlanabilir. 19. yüzyılın Amerikalı bilginlerinden Oliver Wendell Holmes, "Eğer yalnızca mankafaların tarihi olsaydı her kütüphane bir konuda noksansız olmaya çalışırdı,"[34] uyarısında bulunurken, 1627'de yayımladığı *Advice for Setting Up a Library*[35] adlı gösterişsiz (birkaç yıl sonra gözden geçirilip genişletilmiş) kitabında daha da ileri giderek okurların taleplerini de dile getirmiş olan Fransız uzman Gabriel Naudé'nin duygularını yansıtıyordu. "Bir Kütüphane'yi içinde başka yerde arayıp da bulamadığı her şeyi bulan bir adamdan daha fazla tavsiye edilir kılan hiçbir şey yoktur;" diye yazmıştı Naudé, "dolayısıyla uygun deyiş, ne kadar kötü olursa olsun veya ne kadar kötü eleştiri alırsa alsın, ileride

33 Stupa: Buddha'nın küllerini ya da kutsal emanetlerini saklamak için yapılan anıtmezar (Ç.N.)

34 Oliver Wendell Holmes, *The Poet at the Breakfast-Table* (Londra: Dent, 1872)

35 Türkçe karşılığı: Kütüphane kurmak için öneriler (Ç.N.)

bir gün belli bir okurun aramayacağı bir kitap dahi mevcut değildir."[36] Bu sözler bizden olanaksızı ister, çünkü her kütüphane gereksindikleri açısından eksik kalmış bir varlık, süregelen iştir, her boş raf da gelecek olan kitapların habercisi.

Yine de o boş yerler için bilgiyi istifleriz. 764 yılında Emi İsyanı'nın bastırılmasından sonra dünyanın sonunun yaklaştığına inanan Japon İmparatoriçesi Shotoku küllerden her nasıl kuşaklar doğacaksa onlar için yaşadığı zamanın kaydını bırakmaya karar vermişti. Onun buyrukları doğrultusunda dört *dharani-sutra* (Sanskritçe'den Çince'ye çevrilen özdeyişler) tahta bloklarla şerit kâğıtların üstüne basılmış, sonra da küçük ahşap stupalara oyulmuştu –bunlar Tanrı Buddha'nın asasına sabitlenmiş yerin dörtgen tabanıyla göklerin yükselen dairelerini tasvir eden evrenin simgeleriydi. Daha sonra stupalar imparatorluk genelindeki önde gelen on Budist tapınağa dağıtılmıştı.[37]

İmparatoriçe bu yolla kendi devrine kadar biriktirilmiş bilginin anafikrini muhafaza edebilmeyi hayal ediyordu. Projesi on yüzyıl sonra 1751'de Fransız Aydınlanması'nın en büyük yayın projesi *Encyclopédie, ou, Dictionnaire raisonné des sciences, des arts, et des métiers*'in[38] (Jean le Rond d'Alembert ile birlikte) ortak editörü Denis Diderot tarafından farkına varılmadan yeniden canlandı.

Sonradan Katolik Kilisesi'nin en azılı düşmanlarından biri suçlamasıyla karşı karşıya kalacak adamın (*Encyclopédie* Kilise'nin *Yasak Kitaplar Dizini* kapsamına alınmış, Diderot da aforoz edilmekle tehdit edilmişti) akademik yaşantısına sıkı bir Cizvit öğrencisi olarak başlamış olması tuhaftır. Diderot 1713'te, Fransız Devrimi'nin başlamasından yetmiş altı yıl önce doğmuştu. Çocukken Langres'daki Cizvit Koleji'ne gitmiş, yirmili yaşlarda ateşli ve dindar bir Hıristiyan olmuştu. Ailesinin sunduğu rahatlıkları (babası uluslararası üne sahip zengin bir bıçakçı ustasıydı) reddetmiş, at kılından bir aba giyip hasırda uyumayı seçmiş,

36 Gabriel Naudé, *Advis pour dresser une bibliothèque, seconde éditions revue corrigée & augmentée* (Paris : Chez Rolet le Duc, 1644)

37 Marie-Catherine Rey, "Figurer l'être des hommes," *Visions du futur : Une histoire des peurs et des espoirs de l'humanité* (Paris : Réunion des Musées Nationaux, 2000)

38 Türkçesi *Ansiklopedi ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü*, çev. Selahattin Hilav, YKY (Ç.N.)

sonunda din öğretmenlerinin teşvikiyle evden kaçıp kutsal buyruğun hizmetine girmeye karar vermişti. Onun bu planını haber alan babası kapıyı sürgüleyerek, oğluna geceyarısı nereye gittiğini sordu. Diderot'nun yanıtı, "Paris'e, Cizvitlerin yanına" oldu. Babası da, "Dileğin gerçek olacak," dedi, "ama bu gece değil."[39]

Baba Diderot verdiği sözün yalnızca bir kısmını yerine getirdi. Paris'te öğrenim görmek üzere oğlunu oraya gönderdi, ama Jesuit Collège Louis-le-Grand'da değil, öğretileri pek çok yönlerden Calvinizm ile benzeşen katı dinsel düşünce ekolünün takipçileri olan Jansencilerin kurduğu Collège d'Harcourt'da, sonra da Paris Üniversitesi'nde okuyacaktı. Diderot teoloji doktorası yapma hayalini hiçbir zaman gerçekleştiremedi. Onun yerine, belli bir hedefi olmaksızın matematik, klasik edebiyat ve yabancı diller öğrendi, ta ki babası oğlunun ömür boyu öğrenci kalmasından korkup bütün mali yardımı kesmesine ve delikanlıya eve dönmesini emredene dek. Diderot babasını dinlememiş, birkaç yıl boyunca Paris'te gazetecilik ve öğretmenlik yaparak geçimini sağlamıştı.

Diderot ile d'Alembert'in karşılaşmaları ilkinin otuzlu yaşlarına rastlar. D'Alembert ondan dört yaş küçük olmasına rağmen matematik alanında kendini çoktan kanıtlamış biriydi. Diderot'nun hoşuna giden (o dönemde anlatılanlara göre) "parlak, derin ve sağlam bir akla" sahipti.[40] Bebekken Paris'te bir kilisenin basamaklarına terk edilmiş biri olarak büyüyen d'Alembert toplumsal saygınlığa pek meraklı değildi; eli kalem tutan her adamın düsturu "Hürriyet, Hakikat ve Fakirlik" olmalıdır anlayışını savunurdu, bu sonuncusunu büyük çaba harcamasına gerek kalmadan başarmıştı.

Karşılaşmalarından on beş yıl kadar önce İskoç bilim adamı Ephraim Chambers 1728'de epey kapsamlı bir *Cyclopedia* (İngilizce yayımlanan ilk ansiklopedi olup günümüzdeki *Chambers*[41] ile hiçbir ilişkisi yoktur) yayımlamış, Dr. Johnson'ın sözlüğü –*Dictionary*–

39 Alıntı: P. N. Furbank, *Diderot* (Londra: Martin Secker & Warburg, 1992)

40 Jean-François Marmontel'in, *Memoirs* adlı eserinden alıntıya yer verilen kitap *Diderot*, P. N. Furbank.

41 Chambers Harrap Publishers tarafından yayımlanan sözlük: *The Chambers Dictionary* of the English language (Ç.N.)

gibi benzer çalışmalara esin kaynağı olmuştu. Daha 1745'te Paris'li kitapçı André-François Le Breton *Cyclopedia*'nın Fransızca'ya çevirisini güvenle yaptıramamış benzer nitelikte ama daha geniş kapsamlı bir eser yayımlamak için önce d'Alembert'in, sonra da Diderot'nun yardımını istemişti. *Cyclopedia*'nın büyük ölçüde birçok Fransızca metinden aşırma olduğunu ileri süren Diderot içeriğini onun özgün diline çevirmenin saçma; yeni malzeme toplayıp okurlara sanatla bilimlerin son zamanlarda ürettiklerinin daha kapsamlı ve güncel bir görünüm sunmanın daha iyi olacağı fikrini ortaya attı.

Kendini yansıtan aynalar oyununda Diderot aynı adlı eserinde yirmi sekiz (on yedisi metin, on biri resimlemelerden oluşan) ciltlik dev yayınını tarif ettiği "Encyclopèdie" maddesinde şöyle diyordu: Gerçekten de *Encyclopèdie*'nin amacı şu yeryüzündeki bölük pörçük ve dağınık bilgileri bir araya getirmek, birlikte yaşadığımız insanlara, bu bilgilerin genel sistemini açıklamak ve bizden sonra gelecek insanlara aktarmaktır ki geçmiş yüzyılların emeği ileriki yüzyıllarda işe yaramaz sayılmasın... *Encyclopèdie* insan bilgisinin zamana ve değişime karşı korunduğu kutsal bir yer olsun."[42] Ansiklopediyi tapınak olarak görme fikri baştan çıkarıcı. 1783'te Diderot'nun dev projesinin tamamlanmasından on bir yıl sonra yazar Guillaume Grivel bu kutsal yeri, Japon imparatoriçenin hayal ettiğine benzer, geleceğin toplumunun yıkıntılarından kendini yeniden inşa edeceği temel taşı olarak düşlemişti. Geçirdikleri deniz kazasının sonucunda ıssız bir adaya düşen yeni Crusoe'lardan oluşan bir grubun serüvenlerini konu eden romanının birinci cildinde Grivel, yeni sömürgeciler tarafından Diderot'nun *Encyclopèdie*'sinin ciltlerinden birkaçının gemi enkazından nasıl kurtarıldığını ve orada okudukları maddelerden öğrendiklerine dayanarak geride bırak-

42 "*Le but de* l'Encyclopèdie *est de rassembler les connaissances éparses sur la surface de la terre; d'en exposer le système général aux hommes qui viendront après nous, afin que les travaux des siècles passés n'aient pas été des travaux inutiles pour les siècles à venir... Que* l'Encyclopèdie *devienne un sanctuaire où les connaissances des hommes soient à l'abri des temps et des revolutions.*" Denis Diderot, "Encyclopèdie" maddesi, D. Diderot ve Jean d'Alembert, *Encyclopédie, ou, Dictionaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (Paris, 1751-72)

mak zorunda kaldıkları toplumu yeniden kurma girişimlerini anlatıyordu.[43]

Encyclopèdie aynı zamanda bir arşiv ve etkileşimli kütüphane olarak algılanmıştı. Büyük projeyi tanıtan broşürde Diderot onun "profesyonel bir adama kendi alanının yanı sıra herhangi bir konuda hizmet edebilecek bir kütüphane işlevi görecek" olduğunu açıklıyordu. Diderot bu kapsamlı "kütüphaneyi" alfabetik sıraya göre düzenleme kararını savunurken, ne konular arasındaki bağlantıyı bozacak ne de "bilgi ağacını" yıkacak, tam tersine, "her bir madde içerisinde malzemelerin yerleştirilmesinde ve çapraz göndermelerin kesinliği ve sıklığıyla"[44] sistem görünür kılınacak. Diderot'nun çapraz göndermelerle tasarladığı, her biri belirlenmiş bir konuya özgü alanı dolduran çeşitli maddeleri bağımsız metinler olarak değil, pek çok durumda "aynı rafı işgal edecek" olan konuları iç içe geçmiş olarak ortaya koymaktı. Buna göre "kütüphanesini" içine farklı "kitapların" tek bir mekânda yerleştirildiği bir oda olarak hayal ediyordu. Kendi başına Kilise'nin sansürcü yanını öne çıkaracak CALVİNİZM tartışması CENEVRE maddesine dahil edilmiştir; Kilise'nin kutsal ayinlerinin eleştirel değerlendirmesi bir çapraz göndermede gösterilir: "YAMYAMLIK bkz: EVHARİST, AŞAİ RABBANİ, MİHRAP vb." Bazen dinsel dogmalara yönelik eleştirileri dile getirmek için başka kültürlerin ya da felsefelerin tarifi de dahil olmak üzere yabancı birinden (Çinli bir bilge, bir Türk) alıntı yapmış; bazen bir sözcüğü en genel anlamıyla ele almıştı, böylelikle, örneğin HAYRANLIK maddesinde hem Tanrı'ya tapınmayı, hem de güzel bir kadına duyulan aşkı, ikisini korkusuzca birbiriyle ilişkilendirerek tartışabiliyordu.

Encyclopèdie'nin birinci cildi yüksek fiyatına rağmen hızla satılmıştı. İkinci cildin yayımlandığı 1752'de Cizvitler düpedüz Tanrı'ya sövgü diye gördükleri bu yayına öyle öfkelenmişlerdi ki Kral XV. Louis'den ona kraliyet yasağı koymasını istediler. Louis'nin kızlarından biri o sırada ölümcül bir hastalığın pençe-

43 Guillaume Grivel, *L'Isle inconnue, ou Mémoires du chevalier de Gastines. Recueillis et publiés par M. Grivel, des Académies de Dijon, de La Rochelle, de Rouen, de la Société Philosophique de Philadelphie etc.* (Paris : Moutard, 1783-87)

44 Alıntı: Furbank, *Diderot.*

sine düşünce, kralın günah çıkardığı papaz onu "Kral dindarlığının işareti olarak *Encyclopèdie*'yi yasaklarsa, Tanrı kızı kurtarabilir,"[45] diye ikna etmişti. Louis buna uydu ama ertesi yıl Kraliyet Neşriyat Müdürü (Haberleşme bakanına denk gelen devlet memuru) olan, hatta Diderot'ya ortalık yatışana dek sonraki ciltlerin elyazmalarını kendi evinde saklamasını önerecek kadar ileri giden açık fikirli Lamoignon de Malesherbes'in çabaları sayesinde *Encyclopèdie* yeniden piyasaya sürüldü.

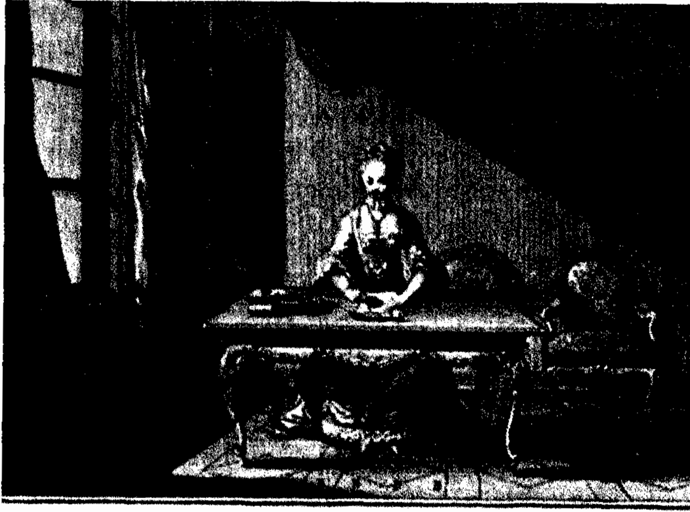
Diderot maksadını anlatan yazısında mekân kavramını açıkça belirtmese de bilginin fiziksel bir mekânı işgal etmesi fikri sözlerinde gizlidir. Dağılmış bilgiyi bir araya toplamak, Diderot'ya göre o bilgiyi sayfaya, sayfayı bir kitabın kapakları arasına, kitabı da bir kütüphanenin raflarına yerleştirmekti. Kitaplarla sonu gelmez bir biçimde bölünen kütüphane insanın kabuslarına girecek kadar gitgide genişleyen bir ev gerektirdiğinden ansiklopedi başka şeylerin yanında mekân kazandıran bir araç da olabilirdi. Söylenceye göre tüfekleriyle "Batı'yı ele geçiren" ünlü silah üreticisinin dul eşi Sarah Winchester'a bir falcı, California'daki evinin inşaatı sürdükçe kocasının tüfekleriyle ölen Amerikan Yerlilerinin ruhları uzak durur, demişti. Ev düşlerdeki gibi genişledikçe genişledi, ta ki yüz altmış odası iki buçuk hektarlık bir yüzölçümünü kaplayana dek; bu canavar bugün hâlâ Silikon Vadisi'nin göbeğine görülebilir.[46] Edebiyat hayaletlerini, (ya da İS 1. yüzyılda Seneca'nın[47] onları tanımladığı sözlerle) "bizimle konuşmak için kitapların arasından yükselen eski ölüleri"[48] yatıştırmak için her kütüphanenin genişleme, dallara budaklara ayrılma dürtüsüyle başı derttedir, derken bir de bakar ki nasıl geldiği anlaşılmayan o son güne akla gelebilecek her konuda yazılmış her kitap cildini içermektedir.

45 agy.

46 Rebecca Solnit, *Motion Studies: Time, Space and Eadweard Muybridge* (Londra: Bloomsbury, 2003)

47 Genç Seneca diye bilinir. Tam adı Lucius Annaeus Seneca (*yak.* İÖ 4-İS 65) Romalı stoacı filozof, devlet adamı, tiyatrocu. İmparator Neron'un eğitmeni, sonradan danışmanı (Ç.N.)

48 Seneca, *The Stoic Philosophy of Seneca: Essays and Letters*, çeviren ve önsözü yazan Moses Hadas (Garden City, NY: Doubleday Anchor, 1958)

Art d'Ecrire.

Diderot'nun Encyclopèdie*'sinden "Yazma" maddesini resimleyen bir sayfa.*

19. yüzyılın sonunda ılık bir ikindi vakti Paris'in Bourdon Bulvarı'nda bir bankta tanışan orta yaşlarında iki kâtip hemen sıkı fıkı dost olurlar. Bouvard ile Pécuchet (Gustave Flaubert'in iki gülünç kahramanına verdiği adlar) arkadaşlıkları sayesinde ortak bir amaçları olduğunu keşfetmişlerdi: evrensel bilgiyi kovalamak. Diderot'nun başarısının yanında pek alçakgönüllü görünen bu tutkulu hedefe erişmek için insanlığın çabalarının her dalında bulabildikleri her şeyi okumaya ve okuduklarından en çarpıcı gerçeklerle fikirleri seçip toplamaya giriştiler, kuşkusuz sonu gelmeyecek bir girişimdi bu. *Bouvard ile Pécuchet* Flaubert'in 1880'de ölümünden bir yıl sonra henüz tamamlanmadan gereğince yayımlanmıştı, ama iki gözü pek kâşifin tarım, edebiyat, hayvancılık, tıp, arkeoloji ve siyasetin kitaplıklarında daima düş kırıklığına yol açan okuma yolculukları sona ermişti. Flaubert'in iki palyaçosunun keşfettikleri hep bildiğimiz fakat nadiren inandığımız bir şeydi: bilgi biriktirmek bilmek değildir.[49]

Bouvard ile Pécuchet'nin tutkusu artık neredeyse gerçek oldu, dünyadaki bütün bilgi orada, kırpışan baştan çıkarıcı ekrandaymış gibi geliyor. Bir zamanlar olabilecek her türlü kitapla dolu sonsuz bir kütüphane hayal etmiş[50] olan Jorge Luis Borges de dünyadaki hiçbir şeyi dışlamayacak kadar eksiksiz evrensel bir ansiklopedi derlemeye girişen Bouvard-ve-Pécuchet gibi bir karakter yaratmıştı.[51] Sonuçta, Fransız ataları gibi onun girişimi de fiyasko olur ama tamamen değil. Büyük projesinden vazgeçtiği akşam atlı fayton kiralayarak şehirde gezmeye çıkar. Tuğla duvarları, sıradan insanları, evleri, bir ırmağı ve pazaryerini görür, nasılsa bunların hepsinin kendi çalışmasında yer alan şeyler olduğunu düşünür. Projesinin olanaksız değil yalnızca gereksiz olduğunu anlar. Dünya ansiklopedisi, evrensel kütüphane vardır, dünyanın ta kendisidir.

49 Gustave Flaubert *Bouvard et Pécuchet* (Paris: Mercure de France, 1923), Türkçesi, *Bilirbilmezler (Bouvard ile Pécuchet)*, çev. Tahsin Yücel, Can Yayınları.

50 Jorge Luis Borges, "La biblioteca total," *Sur* edebiyat dergisi (Buenos Aires, Ağustos 1939), sonradan *Ficciones* (Türkçesi, *Ficciones: Hayaller ve Hikâyeler*, çev. Tomris Uyar, Fatih Özgüven, İletişim Yayınları) adlı kitabında "La Biblioteca de Babel" olarak geliştirmişti (Buenos Aires: Sur, 1944)

51 Aynı yazar, *El congreso* (Buenos Aires: El Archibrazo, 1971)

Güç olarak Kütüphane

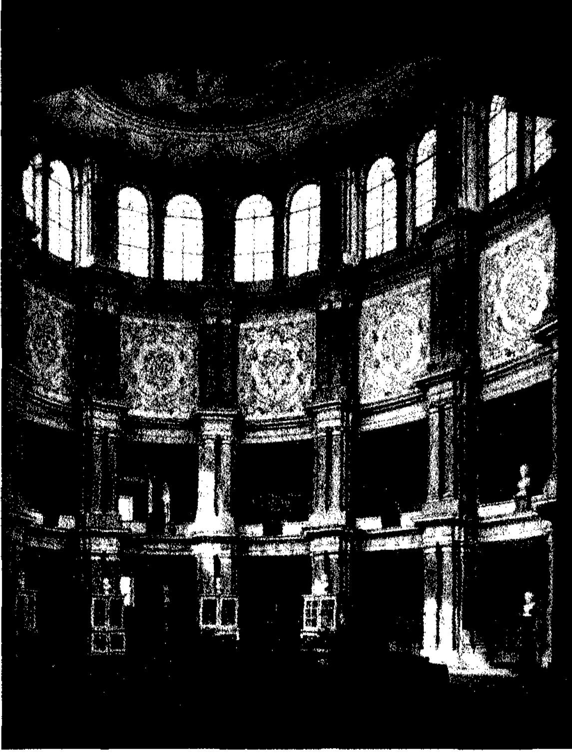
İnsanı umutlarının boş olduğuna halk kütüphanesi kadar çarpıcı bir biçimde inandıran bir yer yoktur.

Samuel Johnson,[1] *The Rambler*, 23 Mart 1751 sayısı

Okurların gücü onların bilgi toplama becerilerinden, düzene sokma ve kataloglama yeteneklerinden değil, okuduklarını yorumlama, ilişkilendirme ve dönüştürme yetisinden gelir. İslamiyet okulları gibi Talmud okulları açısından da bir bilim insanı dinsel bir inancı okuma sanatı aracılığıyla etkili bir güce çevirebilirdi, çünkü kitaplardan edinilen bilgi Tanrı'nın bir armağanıdır. İlk hadislerden birine ya da İslam geleneğine göre, "Şeytan'a karşı bir edip ibadet eden bin kişiden daha güçlüdür."[2] Bu Kitap kültürleri için bilgi ne metinlerin ne malumatın birikiminden ne de kitabın amacından, ama sayfadan edinilen ve yine deneyime dönüştürülen deneyimden, hem dış dünyayı hem de okurun kendi varlığını yansıtan sözlerden doğar.

1 Samuel Johnson (1709-1784) Dr. Johnson diye tanınır. İngiltere'de 18. yüzyıl toplumsal yaşamının ve edebiyatının en önde gelen kişilerinden sayılan şair, denemeci, eleştirmen, gazeteci, sözlük yazarı ve söyleşi ustası (Ç.N.)

2 Muhammad b. 'Abd al-Rahman al-'Uthmani, *İdah al-ta'rif bi-ba'd fada'il al-'ilm al-sharif*, Princeton University Library, Yahuda Ms. No. 4293, alıntı: Jonathan Berkey, *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo: A Social History of Islamic Education* (Princeton, N.J: Princeton University Press, 1992)

Herzog August Wolfenbüttel Kütüphanesi

17. yüzyılda ünlü Alman matematikçi, filozof ve hukukçu Gottfried Wilhelm Leibnitz[3] bir kütüphanenin değerini belirleyenin barındırdığı kitapların sayısı ya da hazinesinin nadideliği değil, yalnızca içeriği ve okurların o içerikten yararlanma ölçüsü olduğunu belirtmişti. Kütüphane kurumunu öğretim ve öğrenim yeri olan kilise veya okula benzetiyor, öte yandan alt tarafı süs ya da eğlencelik, dolayısıyla işe yaramaz diye gördüğü kitaplardan kurtulurken hepsinden önce bilimsel başlıkları toplamayı salık veriyor. "Bir mimarlık eseri ya da aylık yayınlar koleksiyonu," diye yazmıştı, "edebi klasiklerin yüzlerce cildine bedeldir,"[4] ayrıca küçük kitapları kalınlarına yeğlerdi, çünkü

3 Gottfried Wilhelm Leibniz diye de bilinir (1646-1716) (Ç.N.)

4 Alıntı: Hipólito Escolar, *Historia de las bibliotecas* (Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1985)

hem yer kazandırdıklarını, hem de gereksiz süslemelerden kaçındıklarını düşünüyordu. Kütüphanelerin üstlendiği görevin bilim insanları arasında iletişim kurulmasına yardım etmek olduğunu ve bilimcilere kendi çağdaşları tarafından yapılan keşifleri öğrenmede yardımcı olacak ulusal bibliyografya düzenlenmesi fikrini savunurdu. 1690'da Hanover'de Brunswick-Lüneberg dukalık kütüphanesine memur olarak atandı, sonra da Wolfenbüttel'deki önemli Herzog August Bibliothek'te kütüphaneci oldu ve 1716'da ölene dek aynı görevde kaldı. Leibnitz Wolfenbüttel koleksiyonunu ilk yerinden taşıyıp kitap evi olarak daha uygun gördüğü, içeriye doğal ışığın girmesini sağlayan çatısı camla kaplı ve rafları daha çok olan birkaç katlı bir binaya yerleştirmişti. Ancak ahşap binayı ısıtmak mümkün olmuyordu, kış aylarında kitaplarda bilgece sözler arayan gözü pek okurların elleri titrer, çeneleri takırdardı.[5]

Leibnitz'in iddiası bir kütüphaneye kesinlikle içindekilere bakarak değer verilmesi gerektiği, kitaplara eşya olarak çoğu zaman yapmacık söz hakkı tanındığı ve kütüphane binasına boş inanla otoritenin simgesel anıtı gözüyle bakıldığıydı. Emile Zola'nın[6] *Meyhane*'sinde İmparator III. Napoleon hayranı birine kralı şehvet düşkünü baştan çıkarıcı biri olarak tanıtan bir kitap gösterilir, zavallı adamcağız kralı savunacak sözleri bulmakta zorlanır, çünkü "hepsi kitaptaydı; inkâr edemezdi!"[7] Bugün bile az önemli ya da önemsiz şeyler entelektüel bir eylemle bağdaştırıldığı zaman, ister okunsun, ister okunmasın, kendilerine ayrılmış yarar ya da değer ne olursa olsun genellikle kitaplara tüyler ürperten bir saygı gösterilmektedir. Güçlü görünmek isteyen kimseler hâlâ anılardan oluşan kalın ciltlere imza atar, kütüphaneler hâlâ Mezopotamya'nın eski çağlardaki krallar gibi o gücün sağlayıcısı olarak hatırlanmayı dileyen politikacı-

5 Fritz Milkau, *Handbuch der Bibliothekswissenchaft*, haz. Georg Leyh (Wiesbaden: G. Harrasowitz, 1952)

6 Émile Zola (1840-1902) Edebiyatta doğalcılığın kurucusu Fransız romancı ve eleştirmen. *Nana*, *Germinal* ve *Meyhane* adlı en ünlü romanları aslında *Rougon Macquar'tlar: İkinci İmparatorluk Döneminde bir Ailenin Doğal ve Toplumsal Tarih* adlı 21 kitaptan oluşan dizisinin birer parçasıdır (Ç.N.)

7 Emile Zola, *L'assommoir*, Türkçesi *Meyhane*, birçok çevirmen ve birçok yayınevi tarafından yayımlanmıştır.

lar tarafından kurulur (ve adlarıyla anılır). Amerika Birleşik Devletleri'nde başkanlık kütüphaneleri zinciri entelektüel ölümsüzlük arzusunun tanıtıdır (aynı zamanda vergiden kaçış yolu). Fransa'da her yıl önde gelen politikacıların günah çıkaran yazıları, samimi itirafları, hatta kurgu öyküleri yayımlanır; eski Fransız cumhurbaşkanı Valéry Giscard d'Estaing ince romantik romanı *Le Passage*'dan[8] güç alıp işi daha da ileriye götürerek 1994'te Fransızların seçkin aydınlarına ayrılmış saygın Académie Française kurumuna üye olarak alınmayı talep etti. Başardı da. Arjantin'de hem Evita hem Juan Perón siyasal itirafları aratmayan, başkaları tarafından yazıldıklarını herkesin bildiği özyaşamöyküleriyle övünürlerdi. Cahil bir hükümdar gibi görünmek istemeyen Perón başa geçtiği ilk yıllarda Arjantin Yazarlar Akademisi'ne Cervantes'in[9] dört yüzüncü doğum günü onuruna bir konuşma yapmak üzere kendini davet ettirmişti –oysa ileride gülerek itiraf ettiği üzere okumaya bile tenezzül etmediği[10] bir yazardı Cervantes, ancak birkaç devlet fotoğrafında kalın deri kapaklı, altın yaldızlı ciltlerinin önünde poz verdiği görülebilirdi.

Asur'un son büyük kralı Assurbanipal

İÖ 668'den 633'e dek hükmetmiş son önemli Asur kralı Assurbanipal hükümdarlarla yazılı söz arasındaki ilişkinin enikonu farkındaydı. Bizzat yazman olmakla övünürdü, oysa "atala-

8 Valéry Giscard d'Estaing, *Le passage* (Paris: Laffont, 1994)

9 Tam adı Miguel de Cervantes Saavaedra (1547-1616) İspanyol romancı, şair, oyun yazarı (Ç.N.)

10 Juan Domingo Perón, "Discurso del Presidente de la Nación Argentina General Juan Perón pronunciado en la Academia Argentina de Letras con motivo del Día de la Raza y como homenaje en memoria de Don Miguel de Cervantes Saavedra en el cuarto centenario de su nacimiento" (Buenos Aires, 12 Ekim 1947)

rım krallar arasında hiçbiri böyle bir sanat öğrenmemişti." Onun Ninive'deki sarayına topladığı tablet koleksiyonu özel kullanım amaçlı olmakla birlikte herkes okusun diye peş peşe tabletlerde verilen baskı bilgisinde belirtildiği üzere harf sanatıyla kazanılan güç ona bahşedilmişti:

> Dünyanın Kralı, Asur'un Kralı, Assur ve Ninlil'e güvenen, Nabu ile Taşmetu'nun geniş kulaklar verdiği ve derin bir içgörüye sahip Assurbanipal'in Sarayı... Nabu'nun bilgeliği yazma işaretlerini türetildiği kadarıyla tabletlere yazdım, tabletleri diziler halinde düzenledim, [onları] harmanladım ve krala uygun tefekkür ve ifade için hepsini sarayıma yerleştirdim.[11]

Assurbanipal her ne kadar kendinden sonra gelen yığınla hükümdar gibi yazman ve okur olarak yetenekleriyle gurur duyduğunu iddia ettiyse de belli ki onun en önem verdiği şey deneyimin öğrenmeye dönüştürülmesi değil kitaplarla ilişkili güçlü niteliklerin simgesel temsiliydi. Böyle hükümdarların egemenliğinde kütüphaneler (dillere pelesenk edildiği gibi) "öğrenme tapınakları" olmamışlardı, bir hayırseverin, kurucunun ya da sayesinde hazırlanan kimsenin tapınaklarıydı.

Assurbanipal'den yüzyıllar sonra bir kütüphane kurmanın simgesel değeri pek değişmedi. Avrupa'daki kütüphanelerin (1609'da Milano'daki Ambrosiana ile başlamak üzere) resmen halka açıldığı Rönesans sırasında bile böyle bir kurum için kaynak yaratmak, vakıf kurmak ya da böyle bir kurum inşa etmek topluma değil hayırsever birine tanınan bir ayrıcalık olarak kaldı. 19. ve 20. yüzyılların Amerika Birleşik Devletleri'ndeki fabrikalardan imalathanelerden ve bankalardan kazandıkları servetlerle ünlü milyonerleri paralarını sürekli olarak okullar, müzeler ve hepsinden önce kültür merkezleri olmaktan başka kurucularının gözünde anıtlaşan kütüphaneler kurmak için kullanırlardı.

Bu hayırseverlerin en ünlüsü, Andrew Carnegie 1890'da, "Bir topluma verilebilecek en iyi armağan nedir?" diye sormuştu. Kendi sorusuna verdiği yanıtta, "Ücretsiz bir kütüphane ilk sırada ge-

11 Casson, *Libraries in the Ancient World.*

lir," diyordu.[12] Herkes aynı görüşte değildi. Örneğin, Britanya'da "toplumun refahı için bir halk kütüphanesinin gerekli olduğu" gerçeği, Dumfries kasabasının Parlamento'daki temsilcisi William Ewart[13] tarafından her kasabanın ücretsiz bir halk kütüphanesine sahip olma hakkını savunan yasa tasarısını Parlamento'dan zorla geçirdiği[14] 1850'ye dek resmen kabul edilmezdi. Thomas Carlyle daha 1832'de kızgınlıkla şöyle sormuştu: "Neden her kasabada Majestelerinin bir kütüphanesi bulunmuyor? Her birinde Majestelerinin hapishanesiyle darağacı mevcut ama!"[15]

Andrew Carnegie'nin öyküsü basit sonuçlar çıkarmaya izin vermez. Onun servet ve kitap kültürüyle ilişkisi karmaşık ve çelişkilidir. Mali kazanç elde etme yolunda amansız biri olarak muazzam servetinin neredeyse yüzde 90'ını aralarında, doğum yeri İskoçya'dan Fiji ve Seychelle adalarına dek İngilizce konuşulan on iki kadar ülkede kurulan 2.500'ü aşkın kütüphane olmak üzere her türlü kamu kurumuna bağışlamıştı. Entelektüel uğraşlara tapar ama kendisi bunlarla meşgul olmayı sevmezdi. "Halk kütüphanesi onun tapınağıydı," diye yazmıştı yaşamöyküsünün yazarlarından biri, " ayrıca 'Editöre Mektuplar' sütunu da itirafları."[16] İşçilerine karşı acımasız davranan Carnegie dört yüzü aşkın sanatçıyı, bilim insanını, şairi, mali yardım olsun diye özel aylığa bağlamıştı, velinimetini "en kibar iyi niyetli" bir adam diye tanımlayan Walt Whitman da bunların arasındaydı. Her ne kadar kapitalizmin kutsallığına inanmış olsa da (o buna "Servet Gerçeği" derdi), "çalışan birinin daha yararlı bir yurttaş olduğu ve avare prensten daha çok saygı görmesi gerektiğini" ısrarla söylerdi.[17]

12 Andrew Carnegie, *The Gospel of Wealth and Other Timely Essays*, haz. Edward C. Kirkland (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1962)

13 William Ewart (1798-1869). Ücretsiz kütüphaneler kurulması yasasının yanında, prangaya vurma yasağı, metrik ölçü ve ağırlık sisteminin kullanılması gibi daha birçok reforma imza atmış Britanyalı liberal bir politikacı (Ç.N.)

14 *Long Overdue: A Library Reader*, haz. Alan Taylor (Londra ve Edinburg: The Library Association Publishing and Mainstream Publishing Company, 1993)

15 Thomas Carlyle, 18 Mayıs 1832 tarihli mektup, *The Letters of Thomas Carlyle*, haz. Charles Eliot Norton (Londra: Macmillan, 1888)

16 Joseph Frazier Wall, *Andrew Carnegie* (Oxford ve New York: Oxford University Press, 1970)

17 Alıntı: John K. Winkler, *Incredible Carnegie* (New York: Vanguard Press, 1931)

Carnegie, kendisini dinleyenlere bir çırpıda hatırlatmadan edemediği üzere çok yoksul bir aileden geliyordu. İskoçya'da geçirdiği çocukluk yıllarında iki adamın büyük etkisinde kalmıştı. Bunlardan biri, Şam işi kumaş dokuma ustası olan ancak Sanayi Devrimi'nin yeni imalat teknolojisiyle becerisi çok geçmeden anlamsız hale gelen babasıydı. Will Carnegie her yönüyle örnek bir adamdı, günde on, on iki saat çalışmak zorunda bırakılınasına rağmen dokumacı arkadaşlarıyla birlikte Dunfermline'daki küçük bir kıraathanede okumaya vakit ayırırdı, ki bu yiğitçe davranışı oğlunu çok etkilemiş olmalı. Diğeri, Carnegie'nin dayısı Thomas Morrison'dı, yolsuz sanayicilere ve ona göre İskoçya'da süregelen feodal sistemin sonu olan şeye karşı şiddet içermeyen muhalif bir tavır takınınayı öneren toprak reformu yanlısı gezici bir vaizdi. "Kuralımız," diye öğretirdi, *"Herkes mal sahibi olacak; herkes keyif sürecek;* İlkemiz, *evrensel ve eşit haklar;* ve bizim 'toprağın kuralı' *Her erkek bey; her kadın hanımefendi;* ve *her çocuk bir vâris* olacak."[18] Bir kere daha dokumacıları ücretlerini kesmekle tehdit eden büyük kumaş imalatçılarına karşı çıkan bir ayaklanma sırasında, Thomas Dayı tutuklandı. Resmen suçlanmadıysa da bu olay genç Carnegie'yi derinden etkilemişti, ama iş ahlakını değiştirecek kadar değil. Yıllar sonra suçlamaların el ilanını çerçeveleterek çalışma odasının duvarına asmıştı, ona "soyluluk hakkı" diyordu. Yaşadığı böyle deneyimler nedeniyle, diye anlatırdı, "düsturu 'imtiyaza ölüm' olan ateşli bir Cumhuriyetçi genç" olmuştu.[19] Yine de Pittsburgh'daki fabrikalarıyla imalathanelerini yönetirken Carnegie'nin işçileri haftada yedi gün çalışmaya zorlanıyor, Noel ve 4 Temmuz dışında onlara tatil izni verilmiyor, korkunç derecede düşük ücretler ödeniyor ve kanalizasyon borularıyla su tesisatının yan yana durduğu sağlıksız konutlarda yaşamak zorunda bırakılıyorlardı. Carnegie'nin yanında çalışanların beşte biri kaza sonucu ölmüşlerdi.[20]

1848'de Carnegie daha on üç yaşına girmeden annesiyle babası muhtaç duruma düşmüşlerdi. Açlıktan kurtulmak uğruna aile Birleşik Devletler'e göç etti ve çetin bir geçiş döneminin ardından yerleştikleri Pittsburgh'da durumun ülkelerine göre dokumacılar

18 Thomas Morrison, "Rights of Land", yayımlanmamış elyazması, alıntı: Peter Krass, *Carnegie* (Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2002)

19 Alıntı: Wall, *Andrew Carnegie.*

20 Krass, *Carnegie.*

açısından belki biraz daha iyi olduğunu anladılar. Sonunda Carnegie iş buldu, önce Atlantic ve Ohio Telgraf Şirketi'nde, sonra da Pennsylvania Demiryolları'nda. Demiryolları şirketi akşamüstü paydos ettiğinden delikanlıya "kendini geliştirmesi için" zaman kalıyordu.

Carnegie Pittsburgh şehir merkezinde Albay Anderson adında biri tarafından "okula gitme şansı olmayan çıraklar için" kurulan ücretsiz bir halk kütüphanesi keşfetmişti. "Albay Anderson bana dünyanın entelektüel zenginliğine giden yolu açmıştı," diye anlatmıştı 1887'de. "Okumaktan hoşlanıyordum. Haftalarca kitapların arasında kendimden geçerdim. İşim hafifti, sabahları altıda kalkar, eğer okuyacak bir kitabım varsa akşam altıya kadar çalışmaktan zevk alırdım."[21]

Fakat 1853'te Anderson'ın kütüphanesi el değiştirdi ve yeni idareciler "gerçek çıraklar" (yani bir işverene kayıtlı olanlar) dışında bütün müşterilerden iki dolar ücret almaya karar verdiler. Resmen "kayıtlı" çırak olmayan on altı yaşındaki Carnegie bu tedbirin haksız olduğunu düşünüyordu, kütüphaneciyle boş yere tartıştıktan sonra *Pittsburgh Dispatch*'in editörüne açık bir mektup yazdı. Mektup 13 Mayıs 1853 tarihli fasikülde yayımlanmıştı.

> Sayın Editör,
>
> Bu ülkenin gençlerini yüceltmek, eğitmek ve yükseltmek için ne gerekirse yapacağınıza inanarak aşağıdaki konuya dikkatinizi çekmek isterim. Bir zaman önce Bay Anderson'ın (bu şehrin beyefendisi) burada ikamet eden işçi çocuklar ve çıraklar için bir Kütüphane'nin kurulması ve desteklenmesi maksadıyla büyük miktarda miras bıraktığını hatırlayacaksınız. Bir yılı aşkın bir zamandır bu başarıyla yürütülmüş, aramıza değerli tohumlar saçılmış ve her ne kadar "yol kenarına ve taşlık yerlere" düşmüş *[böyle]* olsa da verimli toprağa ulaşan birkaçı geçmedi. Çalışan her çocuk velileri veya bir nezaretçiyle birlikte ücret ödemeksizin içeri kabul edilirdi. Fakat son zamanlarda

21 Andrew Carnegie, İskoçya'nın Grangemouth kasabasında Eylül 1887 tarihinde yaptığı konuşma, alıntı: Burton J. Hendrick, *The Life of Andrew Carnegie* (Garden City, NY: Doubleday, Doran, 1932)

orada yapılan iyilikler yeni müdürlerin *ticareti öğrenmeyen* ve belli bir süre için üye olarak *kayıtlı olmayan* çocukları içeri almayı reddetmesiyle büyük ölçüde azaldı. Kanımca yeni müdürler cömert bağışçının niyetini yanlış anlamışlar. Onun maksadının sırf kayıtlı olmadıkları için mağazalarda çalışan çocukları dışlamak anlamına geldiği düşünülemez herhalde.

Kayıt-dışı İşçi Çocuk[22]

Sert mektuplaşmalardan sonra rahatsız olan kütüphane müdürü mütevelli heyetini toplantıya çağırmak zorunda kaldı, toplantıda mesele çocuğun lehine ele alındı. Carnegie sorunu "adil kullanım" olarak görüyordu. Sonradan tekrar tekrar kanıtlamak zorunda kaldığı gibi herhangi bir adalet tartışması, herhangi bir hak sorunu, bir yükselme çabası, eğer sonunda Carnegie'nin kendisine daha büyük tasarruf ya da daha büyük güç kazandırmayı başarırsa önemli olurdu. Yirmi beş yıl kadar sonra iş ortaklarından birine, "Güç karşısında paranın lafı bile olmaz," diyecekti.[23]

19. yüzyıl sonlarındaki Birleşik Devletler sahnesi Carnegie'nin fikirlerini geliştirmesi için ideal bir ortamdı. Bir defasında, anayurdu İskoçya'dakilere kıyasla Amerikan kurumlarının iyi yönlerini yüceltirken, ikinci yurdunu "iş kovalamak için mükemmel bir yer" olarak tarif etmişti. Amerika Birleşik Devletleri'nde, "akıl eski geleneklere boş yere saygı göstermekten kurtulmuştur, göz kamaştırıcı ve anlamsız gösteriyle biçimin büyüsüne kapılmaz." Yaşamöyküsünün yazarı Peter Krass, Carnegie'nin Amerikan ütopyasını nasıl tarif ettiğini anlatırken, "kolluk kuvvetlerinin sevk edildiği pamuk ve demir ayaklanmalarına hiç değinmez, kölelik sözcüğünü, Yerlilerin tehcirini ya da eşit söz hakkını tartışan kadınların çektiği acıları ağzına almazdı," diye işaret etmişti. Carnegie'nin "seçici bir belleği vardı; Amerika'nın alt tabakalarını görmezlikten gelmeyi yeğlerdi, tıpkı çelikten milyonlar kazanırken sömürülen işçilerinden onlarcası öldüğünde yaptığı gibi."[24]

Carnegie zengin olmak isteyen bir adamın acımasız olması gerektiğine inanırdı, aynı zamanda da böyle bir serveti sömürdüğü toplumun "ruhuna ışık tutmak" için kullanmaktan yanaydı.

22 Alıntı: Krass, *Carnegie.*
23 Alıntı: Winkler, *Incredible Carnegie.*
24 Krass, *Carnegie.*

Onu kötüleyenlerin gözünde, para yatırdığı kütüphaneler kendini övmek için kullandığı atlama taşlarından başka bir şey değildi. Kitaplara para verdiği çok nadirdi, yalnızca onların saklandığı binalar için para yardımı yapardı, buna rağmen kütüphanenin yapılacağı arsayı ve bakımı için gereken nakdi şehrin sağlamasını şart koşardı. Kendi kütüphanelerinin imalathaneleri kadar verimli işletilmesine, hiçbir aşırılığa kaçılmamasına önem verirdi. Başka para kaynakları olduğu gerekçesiyle devlet kütüphanelerine de, ödünç kitap veren kütüphanelere de mali destek vermezdi. Mark Twain onun için şakayla karışık, "Şöhreti satın almıştır, hem de nakit parayla," demişti.[25]

Pek çok kişi Carnegie kütüphanelerini antidemokratik olmakla eleştirmiş, "işçi sınıfı üzerinde sosyal denetim kurma merkezleri," "düşüncelerini ve eylemlerini denetim altına alına çabasıyla okurlara kapitalist fikirlerle değerleri zorla kabul ettiren"[26] yerler diye kınamıştı. Hangisi geçerli olursa olsun, bu kütüphaneler Carnegie'nin saygınlık kazanma amacının çok ötesine geçmiş bir hizmet sunuyorlardı. Carnegie'nin ilk kütüphanesinin mimarı binanın girişine milyonerin armasının oyulmasını istediğinde, böyle bir nişanı bulunmayan Carnegie onun yerine, "Işık Olsun"[27] sözcükleriyle çevrelenmiş mecazi doğan güneşin konmasını önermişti. Carnegie kütüphaneleri on yıllardır çatışkı olmayı sürdürmektedir: kurucularının gözünde bir anıt ve binlerce entelektüelin yaşamının canlandırılmasına yarayan verimli kültürel bir araç.

Onlarca yazar Carnegie kütüphanelerine çok şey borçlu olduklarını kabul etmektedirler. John Updike ergenlik yıllarında Pennsylvania, Reading'deki Carnegie Kütüphanesi'nde kendi yaşadığı deneyimleri anlatırken "genel olarak bizlerin ömür boyu okurlar olduğu ya da olmadığı o gelişme çağlarında bana sağladığı özgürlük için" minnettarlık duyduğunu söylemişti. Sözlerini bitirirken, "Orası önüme bir tür cennetin kapılarını açtı."[28] Eudore Welty yazın hayatının başlangıcını Mississippi, Jackson'daki

25 Alıntı: George S. Bobinski, *Carnegie Libraries* (Chicago: American Library Association, 1969)

26 Krass, *Carnegie*.

27 Andrew Carnegie, *Round the World* (New York: Charles Scribner's Sons, 1884)

28 John Updike, "I Was a Teen-Age Library User," *Odd Jobs* (Londra: André Deutsch, 1992)

Harper's Weekly *dergisinde yayımlanmış bir karikatürde Carnegie "Güvenilir Canavar" olarak Sam Amca'ya güvenini belirtirken.*

Carnegie Kütüphanesi'ne kadar götürmüştü. Carnegie'nin şart koştuğu üzere bağış yapması kütüphanenin bakım ve tamiriyle pürüzsüz idaresinin toplum tarafından üstlenilmesine bağlıydı; 1918 yılında Jackson'da bu işlerden sorumlu kütüphane memuru Bayan Calloway adında bir kadındı. Welty, Bayan Calloway'i şöyle hatırlıyordu: "Kütüphane'yi, sırtını kitaplara, yüzünü merdivenlere dönerek, çakmak çakmak bakan gözlerini halk arasından nasıl birinin içeriye gireceğini bilmediği kapıdan ayırmadan oturduğu masasından kendi başına çekip çevirirdi. Büyük puntolu siyah harflerle SESSİZLİK yazan tabelalar her tarafa asılmıştı." Bayan Calloway kitaplarla ilgili kuralları kendi koyardı. "Kütüphane'de o gün raftan aldığınız bir kitabı aynı gün içinde bir daha isteyemezdiniz; içinde yazan her sözcüğü okumuş olmanız, yeni baştan okumanız gerektiği umurunda değildi. Aynı anda iki kitap alabi-

lirdiniz ama yalnız iki kitap; bu kural çocukken olduğu gibi ömrünüzün sonuna dek geçerliydi." Yine de böyle keyfi kurallar Welty'nin okuma hevesini kırmamıştı; onun için önemli olan, birinin (henüz uzaktaki bu hayırseverin kim olduğunu bilmiyordu) sırf ona özel (öyle inanıyordu), bir çırpıda "okuma açlığını giderdiği" çok değerli bir define sunmuş olmasıydı.[29]

Andrew Carnegie'nin kitap arması (ex libris).

Alaycı eleştirmen H. L. Mencken karşı çıkıyordu. "En yakın Carnegie Kütüphanesi'ne gidin," demişti, "ve katalogundaki kitapları inceleyin. Beşte bir olasılıkla içinin edebiyat zırvalarıyla dolu olduğunu ve Boston'daki bir kitapçıdaki kadar iyi kitaplardan yoksun kaldığını göreceksiniz."[30] Fakat çoğu yazarın gözünde kitap stoku muazzam olmasa da görünüşte kitapların sayısız olduğu ve istenmeye elverişli oldukları bir yere girmek bile başlı başına bir zevktir. Welty ileri yaşlarında, "Bunun büyük bir mutluluk olduğunu biliyordum," diye yazmıştı, "bunu o zaman anlamıştım. Beğeni o kadar önemli değildir; zamanla o da gelir. Ben *hemen* okumak isterdim. Tek korkum kitapların sonunun geldiğiydi."

Carnegie de parasını ödediği binaların "yeryüzünü bulduğumdan biraz daha iyi bir yer yapma çabalarımın"[31] kanıtı olacağına inanmış olsa gerek. O ne istemiş olursa olsun, yüz binlerce okur için Carnegie kütüphaneleri ne özgeci ne bencil kaygıların ne de milyoner birinin yüce gönüllüğünün kanıtı oldu, herhangi bir okuryazar toplumun göbeğinde gerekli entelektüel kalelerdi, okumayı bilmeleri koşuluyla bütün yurttaşlara kendilerini "Şeytan'a karşı güçlü" kılma hakkını veren yerler.

29 Eudora Welty, *One Writer's Beginnings* (Cambridge, MA ve Londra: Harvard University Press, 1984)
30 H. L. Mencken, *Prejudices: Fourth Series* (New York: Alfred A. Knopf, 1924)
31 Alıntı: Bobinski, *Carnegie Libraries.*

Gölge olarak Kütüphane

Fakat istikrar için ödememiz gereken bedel bu. Mutluluk ile eskiden insanların yüksek sanat dediği şey arasında seçim yapmalıydık. Biz yüksek sanatı feda ettik.

Aldoux Huxley, *Brave New World*[1]

Herkes tarafından kurulmuş ama kimseye ait olmayan bir edebiyat kütüphanesi düşleriz, ölümsüz ve gizemli bir yolla evrene düzen getirecek bir kütüphane, ama biliriz ki kurallı her tercih, kataloglanmış her hayal dünyası dışlanma sıradüzenini getirir. Her kütüphane ayrımcıdır, çünkü ne kadar geniş olsa da seçerken beğeni, bilgi, mekân ve zaman sebebiyle duvarlarının arasına almadığı sonu gelmeyen yazılarla dolu rafları dışarı bırakmış olur. Her kütüphanenin kendine ait kötü ruhları vardır; her düzenlemenin peşi sıra orada olmayanların gölge kütüphanesi gelir. Aiskhylos'ın yazdığı 90 tiyatro oyunundan bize kalanların sayısı 7'yi geçmez; Euripides'in 80 kadar tragedyasından yalnızca 18'i (o da özgün olduğu şüpheli *Rhesos*'u da sayarsak); Sophokles'in 120 oyunundan yalnızca 7'si bugüne kadar gelmiştir.

Eğer her kütüphane bir anlamda okurlarının aynasıysa, aynı zamanda olmadığımız ve olamadığımızın görüntüsü demektir. En katı sınırlamalar içerisinde bile herhangi bir kitap seçimi etiketinden daha büyük olacak, ayrıca meraklı okur en korunaklı,

1 Türkçesi, *Cesur Yeni Dünya*, farklı çevirmenlerin çevirileri birkaç yayınevi tarafından yayımlanmıştır (Ç.N.)

Indiana eyaletinin Warsaw kentinde kitap yakılıyor.

en sıkı gözetlenen yerlerde bile (yararlı ya da kusurlu) tehlike görecektir. Belki de bizim yanlışımız kütüphaneye her şeyi kapsayan ama tarafsız bir mekân olarak bakmamız. Amerikalı şair Archibald MacLeish Kongre Kütüphanesi'ndeki görevi sırasında, "Gözcüler isteseler de istemeseler de tarafsız olamazlar,"[2] diye yazmıştı. Her kütüphane hem kucaklar hem reddeder. Her kütüphane tanımı gereği tercih sonucudur ve alanını sınırlaması gerekir. Her tercih de bir başkasını dışlar, yapılmayan tercih olur. Okuma eylemi sonsuz bir sansür eylemiyle koşut gider.

Bildiğimiz üstü kapalı sansür İÖ 3. binyılın başlarında ilk Mezopotamya kütüphanelerinde başlar.[3] Günlük işlemleri ve belirli bir grubun gelgeç ilişkilerini korumak için kurulmuş resmi arşivlerin tersine, bu kütüphanelerde kraliyet yazıtları denen (17. yüzyıl Avrupa'sının geniş kâğıt belgelerini veya bugünün çoksatar güncel olaylarının ilkörnekleri olan önemli siyasal olayların aktarıldığı taş ya da madenden hatıra tabletleri) daha genel içerikli eserler toplanmıştı. Bunlar her halde özel kişilere ait mekânlarda yazıya geçirilmiş sözleri seven, kime ait olduklarının anlaşılması için

2 Archibald MacLeish, "Of the Librarian's Profession," *A Time to Speak* (Londra: Faber, 1941)

3 Georges Roux, *Ancient Iraq*, (Londra: George Allen & Unwin, 1964)

yazmanlara tabletlerin üstüne onun adının kazınmasını isteyen kimselerin kurdukları kütüphanelerdi. Bir tapınağa bağlı kütüphaneler bile çoğu zaman koleksiyonun oluşturulmasını sağlayan bir yüksek rahibin ya da başka bir önemli kişinin adını taşırdı. Böylece belirli bir raf düzeni veya kataloglama yöntemiyle sağlanan düzeni korumak için kütüphanedeki belli kitaplara saptanmış kategoriyi bozmaya kalkışan birini caydırmaya yönelik uyarıcı baskı bilgileri konurdu. İÖ 7. yüzyıldan gelme bir sözlükte şu dua yer alıyordu: "Bu tableti bozmayan ya da kütüphanedeki yerini değiştirmeyen okur İştar tarafından kutsansın ve onu bu binadan götürmeye kalkan kimse lanetlensin."[4] Bu uyarıyı gece kitap ödünç almaya gelenler için kendi kütüphanemin duvarına astım.

Bu koleksiyonların çoğunun sahibi kraliyet soyundan gelen kimselerdi, kütüphanelerini satın almacılar ve yağmacılar aracılığıyla kurarlardı. Zaten hatırı sayılı kütüphanesini tamamlamak amacıyla Kral Assurbanipal'in uçsuz bucaksız krallığının dört bir tarafına eksik olan ciltleri arasınlar diye temsilciler gönderirdi. (Sonradan koleksiyonun kapsamı altına alındığı) Kategorilerle belirlenmiş yol gösterici bir ilkesi yoktu; onun yaptığı elde ne varsa gelişigüzel istiflemekti.[5] Elimizde, Assurbanipal'in aradığı kitapların listesini çıkardıktan sonra bu görevin vakit geçirmeksizin yerine getirilmesinde ısrar ettiği bir mektup var. "Onları bulun ve bana getirin. Hiçbir şey bunu ertelememeli. Gelecekte, eğer burada adı geçmeyen başka tabletlerle karşılaşırsanız, inceleyin, eğer kütüphaneye yarar sağlayacağını düşünürseniz, onları da toplayın ve bana yollayın."[6] Geniş kapsamlı benzer bir dürtü Mezopotamya'da başka listelerle katalogların derlenmesine önayak olmuştu. İÖ 18. yüzyıldaki hukukun özeti olan Hammurabi'nin ünlü Kanunlarını yorumlayan tarihçi Jean Bottéro, oradaki dökümün içinde "yalnızca ortak ve ortaklaşa uygulanan gerçeklik değil, aynı zamanda istisnai, kuraldışı olan: nihayetinde *olabilir* her şeyin"[7] bulunduğunun altını çizmişti.

4 David Diringer, *The Book before Printing* (New York: Dover, 1982)
5 Casson, *Libraries in the Ancient World*.
6 Escolar, *Historia de las bibliotecas*.
7 Jean Bottéro, *Mésopotamie. L'écriture, la raison et les dieux* (Paris : Gallimard, 1987) (Türkçesi, *Mezopotamya : Yazı, Akıl ve Tanrılar*, çev. M. Emin Özcan, Ayten Er, Dost Kitabevi Yayınları, Aralık 2003)

Assurbanipal'inki gibi bir kütüphane dünyevi gücün görülür ifadesi olsa da kraliyetten olsun ya da olmasın tek başına hiç kimse oradakilerin hepsini okumanın üstesinden gelemezdi. Her kitabı okumak ve verdiği bilgileri sindirmek için kral başkalarının gözlerine, tabletleri tarasın ve bulduklarını özetlesin diye başkalarının ellerine gerek duyardı, bu özetleri okuyarak kütüphanesinin bütün içeriğine aşina olduğuyla böbürlenebilirdi. Bilginler metinlerin özünü yutar, sonra da "pelikanlar misali" başkaları yararlansın diye onu kusarlardı.

Assurbanipal'den dört yüzyıl sonra İÖ 2. yüzyılın ilk yarısında İskenderiye'deki baş kütüphanecilerden ikisi, Byzantionlu Aristophanes ile onun çömezi Samothrakili Aristarkhos okurlarına benzer bir anlayışla yardımcı olmaya karar vermişlerdi. Her türlü önemli eseri seçip açıklamasını yapmakla kalmayıp edebi mükemmellikte başkalarını geride bıraktıklarını düşündükleri yazarları bir katalogda toplamak için kolları sıvadılar.[8] İki bilim insanının da nitelikleri kusursuzdu. Aristophanes Homeros ile Hesiodos'un eserlerini yayına hazırlamış,[9] ikincisinin baskısına aynı malzemeyi ele almış başka yazarların da listesini içeren kısa bir eleştirel not eklemişti; *hipotez* diye bilinen bu notlar özünde, okurlara belli bir konuda hızlı ve yerinde bir bakış sunan açıklamalı kaynakçadan başka bir şey değildi. Aristarkhos da Homeros'un eserlerini yayına hazırlamış, bunu yaparken sergilediği dillere destan olmuş katı titizlik ondan sonra gelmiş kılı kırk yaran bütün eleştirmenlere *aristarkos* denmesine yol açmıştı. Bu (yaklaşık iki bin yıl sonra bilim insanı David Ruhnken'in "azizler listesi[10]" diye adlandıracağı) "en iyi yazar" listeleri Ortaçağlara ve Rönesans'a kadar kopyalandı ve içerdiği yazarlara edebi ölümsüzlük kazandırdı, ne olsa eserleri sürekli aranıyor ve usanmadan tetkik ediliyordu. Diğer yandan listelere alınmayan yazarlar dikkate değmez olarak görülür, kül olup unutulmaya mahkûm edilmelerine göz yumulurdu. Göz

8 Casson, *Libraries in the Ancient World.*

9 Ayrıca Attikalı fahişeler üzerine yapılmış ünlü bilimsel incelemenin de yazarıydı.

10 Escolar, *Historia de las bibliotecas.*

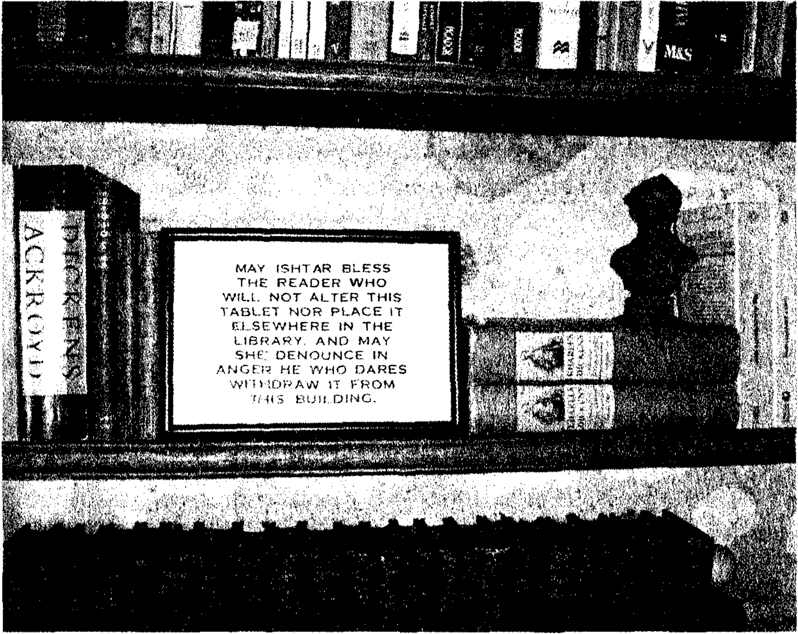
Nazi Almanyası'nda bir kitabın yakılmasını tasvir eden o dönemden bir karikatür.

ardı edilmiş yazarların bu hiç derlenmemiş katalogu yokluğuyla bir türlü peşimizi bırakmaz.

Yokluğun ağırlığı düzen ya da mekân sınırlaması gibi her kütüphanenin özelliğidir. Benim Buenos Aires'teki Colegio Nacional kütüphanesinde heybetli ahşap kapıların ardında, bizi karşılayan loş ortamda ve bana yataklı vagonlardaki lambaları çağrıştıran yeşil abajurların altında hissederdik bunu. Mermer merdivenleri çıkınca, karoyla döşenmiş zemine inince, gri sütunların arasında, kütüphane hem korku veren hem de rahatlatan, bana ait öykünün başka serüvenleriyle başka sonları olan paralel bir evren olarak görünürdü. Hepsinden önemlisi, tavana dek uzanan sayısız kitap raflarını delip geçmiş kara deliklerde yokluk ağzı açık kala kalmıştı (kitapların olmayışı uygunsuz, tehlikeli, kızdırıcı görülürdü).

Yine de görünüşte pek çok masum başlık kütüphanecinin sansürcü bakışlarından kurtulurdu. Hatırlıyorum, bir keresinde fısıltılı kaçamak konuşmalarla kesilen sessizlikte belli kitapların sayfaları kendiliğinden açılıverirdi: Lorca'nın *Romancero gitano*[11]

11 Frederico García Lorca'nın (1898-1936) kitabı: Çingene Romansları (Ç.N.)

Le Presbytère'deki kütüphanede uyarı tabelası.

kitabında "Vefasız Gelin" şiiri, *La Celestina*'nın[12] genelev sahnesi, Cortázar'ın[13] *Los Premios*[14] adlı romanında bir delikanlının aşağılık bir denizci tarafından iğfal edildiği bölüm. Bu yasak metinlerin bizim kılı kırk yaran kütüphaneye nasıl girdiğini hiç bilmez, acaba kütüphane memuru başıbozuk öğrencilerin burnunun dibinde raflardaki eksikliği doldurmak için kaç kuşaktır bu kepaze kitapları seçerek okuduklarını ne zaman anlayacak diye merak ederdik.

Primo Levi'nin anılarında ortaya attığı gibi kütüphanecilerin dile getirilmemiş amacı kutsal yere yalnızca gerçekten kitaplara ulaşmak isteyenlerin girmesine izin vermekti. Levi'ye göre, Torino'daki Kimyasal Enstitü'nün kütüphanesi 1930'larda,

12 Hakkında pek az bilgi bulunan İspanyol Fernando de Rojas'ın (*yak.*1465-1541) bilinen tek eseri. Türkçe'ye çevrilmemiştir (Ç.N.)
13 Julio Cortázar (1914-1984) Belçika doğumlu Arjantinli yazar (Ç.N.)
14 İngilizce'ye *Winners* adıyla çevrilmiştir: Kazananlar (Ç.N.)

o zaman Mekke gibi kâfirlerin alınmadığı, hatta benim gibi inançlı birinin bile içeriye kolay kolay giremediği bir yerdi. İnsanın aklına, idarenin sanatlardan ve bilimlerden yıldırmanın iyi olmasına dayalı kurnaz bir ilkeye bağlı olduğu gelirdi: sadece zorunlulukla ya da yoğun bir tutkuyla hareket eden biri kitap ciltlerine danışmak için ondan beklenen kendini inkâr sınavından geçebilirdi. Kütüphanenin çizelgesi kısa ve akıldışıydı, ışıklandırma loş, kartoteksler düzensizdi; kışları ısınma tesisatı yoktu; sandalye yerine rahatsız ve gıcırtılı metal tabureler vardı; son olarak kütüphane memuru görüntüsüyle ve içeri girmeye can atanlara böğürmesiyle dehşet saçmak için girişe yerleşmiş kifayetsiz, çirkinliği paçasından akan arsız bir hödüktü.[15]

Levi'yi bağrına basmayan kütüphanesi gibi ve aşağı yukarı benim okulumdaki yasaklayıcı kütüphane gibi sıkı gözetim altında tutulanlar da dahil her kütüphane oradaki memurun gözünden kaçan gizliden gizliye isyankâr metinler de içerir. Joseph Brodsky kutup dairesine yakın bir Rus çalışma kampında tutsakken "Kuzey'de kendime ayırdığım zaman"[16] dediği günlerde W. H. Auden'ın[17] şiirlerini okumuştu, gardiyanlara kafa tutarken ve özgürlük belirtisi uğruna hayatta kalırken ona güç vermişti bu şiirler. 1970'lerde Arjantin ordusunun hapishanelerindeki hücrelerde işkence görmüş Haroldo Conti[18] teselliyi gardiyanının saklamasına göz yumduğu Dickens'ın romanlarında bulmuştu.[19] "Karşı devrimci faaliyetleri" nedeniyle Stalin tarafından Kolyma'daki altın madenlerine gönderilen yazar Varlam Şalamov'a göre hapishanedeki kütüphane "anlaşılmaz nedenlerden ötürü sayısız teftişten kurtulmuş" bir altın madeniydi "ama 'temizlik' sistematik

15 Primo Levi, *The Periodic Table*, çev. Raymond Rosenthal (New York: Schocken, 1984)

16 Brodsky, "To Please a Shadow," *Less Than One*.

17 Wystan Hugh Auden (1907-1973) İngiliz-Amerikalı şair. Şiirlerinde kullandığı başlıca temalar aşk, siyaset, yurttaşlık, din, ahlak ve insanlarla doğadaki kişilik dışı varlıklardı (Ç.N.)

18 1970'lerde Arjantin'de tutuklanıp hapse atılarak işkencede ölmüş bir edebiyatçı (Ç.N.)

19 Eduardo Anguita ve Martín Caparrós, *La voluntad: Una historia de la militancia revolucionaria en la Argentine 1973-1976*, II. Cilt (Buenos Aires : Norma, 1998)

olarak Rusya'daki bütün kütüphanelerde uygulanmıştı." Şalamov oradaki sefil raflarda Bulgakov'un yazılarıyla Mayakovski'nin şiirleri gibi hiç umulmadık hazineler bulmuştu. "Sanki yetkililer mahkûmlara önlerindeki yol için bir teselli sunmuşlardı, çünkü onları ne cefalar bekliyordu. 'Lanetlenmişlerin okumalarını neden sansürleyelim?' diye düşünüyorlardı sanki."[20]

Bazen, kütüphanedeki kitap yığınlarına girişlerin bekçiliğini üstlenenler başkalarının görmediği tehlikeler görürler. 1970'lerde Arjantin, Uruguay ve Şili'deki askeri rejimlerde "yıkıcı unsurlara" yönelik av sırasında "kuşkulu" bir kitap sahibi olan herhangi biri tutuklanabilir ve suçlama olmaksızın gözetim altına alınabilirdi. "Kuşkulu" olanlar Neruda'nın, Nâzım Hikmet'in (ikisi de komünistti) şiirleri, Tolstoy ve Dostoyevski'nin romanları (ikisi de Rus'tu) ve adında tehlikeli bir sözcük içeren herhangi bir kitaptı, örneğin Stendhal'ın *Kırmızı ve Siyah* adlı romanı ya da 16. yüzyılın Japon klasiği *Samuray'ın Yoldaş Aşkları.* Ani polis baskınları korkusuyla çoğu kimse kütüphanelerini tuvaletlerde yaktıkları ateşte kül ederdi, su tesisatçıları birdenbire baş gösteren kırık klozet salgını karşısında apışıp kalırlardı (ateşin sıcaklığı porseleni çatlatır). Romancı Germán García öldürülen, işkence gören ya da sürgüne zorlanan kuşağı, "Kitaplarını yaktığını gören çocukları var," diye tanımlar.[21]

İktidarda olanlar saçma sapan dürtülerle kitapları yasaklayabilir. General Pinochet'nin *Don Quixote*'yi[22] Şili'deki kütüphanelerden kaldırdığı bilinir, çünkü o romanda sivil itaatsizlik görmüştü, öte yandan Japon Kültür bakanının birkaç yıl önce *Pinokyo*'ya karşı çıkmasının nedeni özürlü insanları kör taklidi yapan kedi olarak ya da aksak taklidi yapan bir tilki olarak gösteren sevimsiz resimlerdi. 2003 Martında Kardinal Joseph Ratzinger (sonradan Papa XVI. Benedikt oldu) Harry Potter kitaplarının "daha doğru dürüst gelişmeden önce benlikte Hıristi-

20 Varlam Chalamov, *Mes bibliothèques*, çev. Sophie Benech (Paris: Editions Interférences, 1988)

21 "Tiene hijos que lo viveron quemar sus libros," Germán García, *La fortuna* (Buenos Aires: Ediciones de la Flor, 2004)

22 Cervantes'in bu eserinden Roza Hakmen'in yaptığı tam metin çeviri YKY'den çıkmıştır (Ç.N.)

yanlığı büyük ölçüde çarpıttığını"[23] ileri sürmüştü. Özel gerekçe gösterilerek yasaklanan türlü kitaplar arasında (putperest inanışların fesat yuvası) *Oz Büyücüsü*'nden (ergenlik çağındakilere sakıncalı rol modelliği yapan) *Çavdar Tarlasında Çocuklar* da vardı. William Blake'in[24] sözleriyle,

> Gece gündüz Kutsal Kitap okuruz ikimiz de
> Ama sen kara okursun benim ak okuduğum yerde.[25]
>
> *[Çeviren: Selahattin Özpalabıyıklar]*

Dediğim gibi, herhangi bir kütüphane kendi varlığıyla birlikte yasaklanmış veya unutulmuş kendi ikizinin ruhunu çağırır: nitelik, anafikir, hatta hacim gibi beylik nedenlerle görünmez ama muazzam kütüphanenin bu kendine özgü çatının altında varlığını sürdürmesi uygunsuz görülmüştür.

16. yüzyılın sonunda amansız bir Cizvit olan Jacop Gretser açıklamalı *Kâfir ve Muzır Kitapların Yasaklanması, Temizlenmesi ve Yok Edilmesiyle ilgili Yasalar ve Gelenekler* başlığıyla sansürü savunan bir çalışma yayımlamıştı. Engin araştırmaları sayesinde Gretser *Yasaklanmış Kitaplar Fihristi* 1612'de Madrid'de derlenirken Katolik Kilisesi'ne danışman olarak atandı; aynı okuma araştırmalarını kitap sansürünün her zaman bütün insanlarda yaygın olduğu (çoğu kimse için apaçık ortada olan) savını desteklemek için kullandı. Gretser'in yüz kızartıcı kitap soykütüğü Cicero'nun *Tanrıların Doğası Üstüne*[26] adlı bilimsel çalışmasını (eski ve kanıtlanmamış bir rivayete göre tektanrıcılığa fazla yatkın olduğu gerekçesiyle) yakan putperestlerle başlar ve Luther ile Calvin'in takipçilerinin kitaplarının yakılınasına kadar varır.[27] Gretser geleceğe bakabilseydi, listesine Naziler tarafından ateşe atılmaya mahkûm edilen

23 Elisabeth Rosenthal, "Don't Count the Pope among Harry Potter Fans," *International Herald Tribune* (Paris, 16-17 Haziran 2005)

24 William Blake (1757-1827) İngiliz şair, ressam ve baskıcı. Romantizm akımının temsilcilerinden. Yaşadığı çağda din ayrımcılığına karşı görüşleri şaşkınlık yaratmıştı (Ç.N.)

25 William Blake, "The Everlasting Gospel" a.I.13, *The Complete Poems*, haz. Alicia Ostriker (Harmondsworth, Middlesex: Penguin, 1977)

26 Özgün adı *De Natura Deorum* (Ç.N.)

27 Luciano Canfora, *La bibliothèque du Patriarche: Photius censuré dans la France de Mazarin*, çev. Luigi-Alberto Sanchi (Paris: Les Belles Lettres, 2003)

"dejenere" kitapları, Stalin'in yasakladığı "burjuva" yazarların eserlerini, Senatör McCarthy'nin sürgüne yolladığı "Komünist yazar bozuntularının" yayınlarını, Taliban, Fidel Castro, Kuzey Kore hükümeti, Kanada Gümrüğü'ndeki memurlar tarafından imha edilen kitapları da eklerdi herhalde. Aslında Gretser'in kitabı kitap raflarındaki boşluklardan fısıldayan o heybetli kütüphanelerin onaylanmamış tarihidir.[28]

Daha önce Halife I. Ömer'in Amr ibn el-As'a İskenderiye'deki kitapları ateşe vermesini buyurmakla suçlayan söylentiden söz etmiştim. Ömer'in doğruluğu şüpheli cevabı burada aktarılmaya değer, çünkü o günden bugüne her kitap yakanın acayip mantığını yansıtmaktadır. Verilen emri yerine getirirken Ömer'in şöyle dediği söylenir: "Şayet bu kitapların muhtevası Kuran-ı Kerim ile hemfikirse, o halde lüzumsuzdurlar. Şayet onunla ihtilaf halindeyseler, o zaman da mahzurlu olurlar. Her halükârda ateşe atmak lâzım gelir."[29] Ömer'in sözünü ettiği –evet, biraz keskin bir dille de olsa– edebiyatın akışkanlığıdır. Onun yüzünden hiçbir kütüphane kurulduğu gibi kalmaz, kütüphanenin yazgısına genellikle onu yararları uğruna yaratanlarca değil sözde yanlışları uğruna onu yok etmeyi dileyenler tarafından karar verilir.

Amerika kıtasındaki yerlilerin, bize neredeyse hiç ulaşmayan edebiyatı için de aynısı geçerli. Meksika'nın, özellikle de Orta Amerika'nın Colombus[30] öncesi dev kütüphaneleriyle arşivleri Avrupalılar tarafından hem onları kimliksiz bırakmak hem de

28 Bkz: Leo Löwenthal, "Calibans Erbe," *Schriften IV* (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1984)

29 14. yüzyılın Tunuslu tarihçisi İbn Haldun da aynı öyküyü İran'ın İslami fethine uyarlayarak anlatır. Buna göre, Komutan Sa'd bin Vakkas fethedilen krallığa girdiği zaman çok sayıda kitap görmüş, Ömer İbn el-Hattab'a "Bu ganimeti müminlere dağıtmalı mıyım?" diye sormuş. Ömer'in yanıtı, "Onları suya at! Hakikate ışık tutuyor olsalar bile Tanrı bize daha iyisini verdi. Eğer yalandan başka bir şeye yer vermiyorlarsa, Tanrı bizi onlardan kurtaracaktır," olur. İşte, der İbn Haldun, Perslerin bilgisini böyle kaybettik. İbn Haldun, *Al-Muqaddima: Discours sur l'histoire universelle* (Paris: Sindbad, 1967-68). Türkçesi *Mukaddime*, derleyen Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 2004.)

30 Akademik çevreler kâşif denizcinin Cenovalı olduğu konusunda hemfikirdirler. Türkçe'de Kristof Kolomb diye bilinmesine, ayrıca İngilizce'ye, Protekizce'ye ve modern İtalyanca'ya uyarlanmış versiyonları olmasına rağmen denizcinin Latince adı Christoporus Colombus'tur (Ç.N.)

İsa'nın dinine dönmelerini sağlamak için sistematik olarak imha edilmiştir. Avustralyalı şair A. D. Hope[31] İspanyol istilacıların Maya kitaplarını ateşe atışının öyküsünü anlatır:

Yucatán başpiskoposu Diego de Landa
–Dindar ruhunda Tanrı'nın laneti–
Şeytan'ın bütün resimlerine "yasak" getirdi
Günahları istifleyip hepsini tutuşturdu;

Ama takvimi saklama zahmetine katlandı
Şeytan onunla zamanı hesaplamasını öğretmişti onlara
Havva'nın günahından ta doksan milyon öncesine varan
Bir çetele tutmuştu zındıklar

Bu kadarı kâfiydi: Mayaların kitapları yakıldı,
Ruhlar kurtarılmış, kendilerininki de bozulmadan kalmıştı.
Diego de Landa bakar hep cennetten
Tanrıya: Tanrı hiç bakmaz ondan yana.[32]

Diego de Landa'nın çağdaşı, William Prescott'un[33] *Conquest of Mexico*[34] klasiğinde[35] dediği gibi, "en az Ömer kadar ölümsüz olması gereken" Peder Juan de Zumárraga da aynısını Azteklerin kitaplarına yapmıştı. Zumárraga 1468'de İspanya'nın Durango şehrinde doğmuş, Bask Ülkesi'nde Aránzazu Fransiskan manastırında okumuştu. Engizisyon'un En Kutsal Dairesi'ne getirilince İmparator V. Charles'tan aldığı ilk engizisyon görevi İspanya'nın kuzeyindeki "Biscay cadılarını ele geçirmek" olmuştu. Zumárraga gösterdiği başarıyla kendini öyle bir kanıtladı ki çok geçmeden seçilmiş piskopos olarak Meksika Genel Valiliği'ne getirildi.

31 Tam adı Alec Derwent Hope (1907-2000). Şairliğinin yanı sıra yergi türündeki denemeleriyle bilinir. Aynı zamanda akademisyen ve öğretmendi (Ç.N.)

32 A.D. Hope'un bu şiirini kitaba almamı öneren Irving Wardle'a teşekkür ederim, *Collected Poems 1930-1970* (Sdyney : Angus & Robertson, 1972)

33 William Hickling Prescott (1796-1859) Amerikalı tarihçi (Ç.N.)

34 Türkçe karşılığı: *Meksika'nın Fethi* (Ç.N.)

35 William H. Prescott, *History of the Conquest of Mexico and History of the Conquest of Peru* (original 1843-1847) (New York: Random House, Modern Library, 1986).

Başpiskopos Juan de Zumárraga'nın 16. yüzyıldaki bir portresine dayanılarak 19. yüzyılda yapılmış bir gravürü.

Zumárraga 1536'dan 1543'e dek yedi yıl boyunca Meksika Engizisyon Mahkemesinin başkanlığı yürütmüş, bu sürede dinin acemisi yerliler için bir ilmihal kitabıyla misyonerlerin yararlanması için Hıristiyan öğretisinin kısa elkitabını yazarak Kutsal Kitap'ın birçok yerli diline çevrilmesini gözetip denetlemiş, ayrıca Tlaltelolco'da soylu yerlilerin oğullarına "iyi Hıristiyanlar" olabilmeleri için Latince, felsefe, retorik ve mantık öğretilen Colegio de Santa Cruz'u kurmuştu. Ne var ki Zumárraga'nın adı Meksika tarihini derinden etkileyen iki olayla ilişkilidir: Yeni Dünya'da ilk matbaa makinesini kurmaktan ve Aztek İmparatorluğu'nun zengin edebiyatının çoğunu imha etmekten sorumluydu.

Zumárraga ta başından beri yerlilerin din değiştirmesi için gerekli kitapların yerel olarak basılması gerektiğine inanmıştı, çünkü okyanus ötesinden yerli dillerine yapılan çevirilerin doğruluğunu ve yerli okurlara yönelik kuramsal kitapların içeriklerini denetlemenin zor olduğunu düşünüyordu. 1533 yılında İspanya'ya yaptığı yolculuk sırasında Meksika'da bir basımevi kurmak için kendisine yardım etmeye istekli

birini bulmak amacıyla Seville'deki bazı matbaaları ziyaret etmişti. Bulduğu ortak, okyanus aşırı girişime "toplamı yaklaşık 100.000 *maravedis*[36] değerinde olduğu tahmin edilen bir matbaa makinesi, mürekkep, baskı harfleri ve kâğıdın yanında işle ilgili diğer teçhizata yatırım"[37] yapmaya ve yardımcılarından olan Juan Pablos ya da Giovanni Paoli adıyla bilinen bir İtalyan'ı temsilci olarak göndermeye istekli, kitap basımı konusunda zengin deneyime sahip Yahudi dönmesi Jacobo Cromberger adında bir adamdı.

Sansürün yollarına akıl ermez. Zumárraga'nın Engizisyon üyesi olarak yükümlülüğü Katolik Kilisesi'nin düşmanı olarak görülen kim varsa –putatapanlar, zina yapanlar, tanrı tanımazlar, cadılar, Lutheranlar, Mağribiler ve Yahudiler– aramak ve hepsini cezalandırmaktı, o da bunu görülmedik bir gaddarlıkla yerine getiriyordu. Colombus zamanından beri kolonilerde Yahudi dönmelerin kendilerine yer edinmelerine izin verilmezdi. Fakat Yeni Dünya'da iş kurması gereken mali sermaye daha çok Yahudi ve Mağribi dönmelerin elinde olduğundan, 16. yüzyılın ilk yıllarında yasadışı göçmenlik yaygınlaşmış, 1536'ya gelindiğinde Meksika'da hatırı sayılır bir Yahudi toplumu oluşmuştu. Bir Yahudi dönmenin gizlice kendi dininde ibadet yaptığını ihbar edene, Yahudi'nin el konan mallarının üçte birinin verileceğini (diğer üçte ikisi kraliyet hazinesiyle yargıç arasında paylaştırılacaktı) karara bağlayan kâfirlere ve Yahudilere karşı ilk Meksika hükmünün tarihi 1523'e dek gider. Böylece suçlamalar artmış, Zumárraga da aman vermez bir kararlılıkla Yahudilerin peşine düşmüş, eften püften gerekçelerle kazığa oturtularak yakılmaya mahkûm etmekten geri kalmamıştı.[38] Dolayısıyla Zumárraga'nın Meksika'da matbaa kurarken Yahudi dönmesi birinden hizmet almayı seçtiğini öğrenmek şaşırtıcıdır. Ortağının nesebini bilmesine rağmen Zumárraga tercih konusunda hiç yorum bırakmamıştır, Engizisyon üyesinin

36 Maravedi: 11. ve 14. yüzyıllar arasında önce altın, sonra gümüş olan İspanyol madeni parasına verilen ad (Ç.N.)

37 Jacques Lafaye, *Albores de la imprenta: El libro en España y Portugal y sus posesiones de ultramar (siglos XV-XVI)* (Meksika : Fondo de Cultura Económica, 2002). Bir *marevedi* 14 şilini karşılıyordu.

38 Richard E. Greenleaf, *Zumárraga y la Inquisición mexicana 1536-1543,* çev. Victor Villela (Meksika: Fondo de Cultura Económica, 1998)

"murdar" Cromberger ile ilişkisini nasıl haklı gösterdiği geçen beş yüz yılın ardından merak konusudur.

Zaten Zumárraga'nın bir yanda kitap üretirken, diğer yanda onları imha etmesi arasındaki çatışkıyı anlayıp anlamadığını da bilmiyoruz. Engizisyon mahkemesinin başkanlığına atanmasından kısa bir süre sonra elinde Azteklerin dinsel nesneleri ya da yaldızlı kitapları olduğundan kuşkulanılan kimseleri arayıp taramak için koloninin en ücra köşelerine ordularını göndermişti. Rüşvet ve işkenceyle önemli sanat koleksiyonlarının yerini ve Aztek ileri gelenlerinin sakladıkları bütün yerli kütüphaneleri ortaya çıkardı, "özellikle," diye yazar Prescott, "Anahuac'ın[39] en kültürlü başkenti ve ulusal arşivlerin büyük emanetçisi Tezcuco'dan." Sonunda, elçilerine toplattığı şaşırtacak kadar çok sayıda resim ve kitabı Tlaltelolco'daki pazaryerinin ortasına istifleyen Zumárraga hepsini ateşe vermişti. Görgü tanıklarının dediğine göre ateş günlerce ve gecelerce sönmemişti.

Daha aydın diğer İspanyolların (örneğin, Azteklerin birçok metnini muhafaza ve tercüme etmiş Peder Bernardino de Sahagún'un) çabaları sayesinde kaybolanlar hakkında aşağı yukarı bir fikir sahibiyiz: teolojisi, şarkıları, öyküleri, tarihsel kayıtları, felsefe ve kehaneti, bilimsel incelemeleri ve astronomik haritalarıyla evren hakkındaki karmaşık görüşler.[40] 1924'te bilim insanlarının Vatikan'ın Gizli Arşivleri diye bilinen belgeler arasından bulup ortaya çıkardığı mucizevi bir biçimde ayakta kalmış hazineler içinde Nahuatl dilindeki (Aztek İmparatorluğunda konuşulmuş pek çok dilden biri) son büyük eser olan 17. yüzyılın ortalarında yazılmış *Diyaloglar Kitabı*'nın otuz bölümünden on dördü de vardı. Bu kitapta yerli rahiplerle bilgelerden oluşan bir grup, Platon'unkileri çağrıştıran çarpıcı sohbetlerle Katolik dogmalara karşı Aztek dünya görüşünü savunuyorlardı. *Diyaloglar Kitabı* gibi eserler (ki bunların çok sayıda oldukları su götürmez) Avrupalıların karşı karşıya oldukları insanları anlamalarına yardım edecek, karşılıklı fikir ve deneyim alışverişinde bulunmalarına ortam hazırlayacaktı.

39 İspanyol istilasından önce Azteklerin ülkelerinin kendi dillerindeki adı (Ç.N.)
40 Bkz: Miguel León Portilla, *El reverso de la conquista* (Meksika: Editorial Joaquín Motiz, 1964)

Siyasal ve dinsel açıdan bile aykırı kültürün imhası mutlaka ahmakça bir davranıştır, çünkü bağlılık, din değiştirme ya da özümseme olasılıklarını reddeder. İspanyol Dominikenlerinden Diego Durán 1588'deki ölümünden kısa bir süre önce yazdıklarında, Yeni Dünya'nın yerlilerinin din değiştirmesini sağlamaya kalkışmak için onların gelenekleriyle dinlerini bilmenin gerekli olduğunu savunmuş ve Diego de Landa ve Zumárraga gibi antik kitapları yakanları suçlamıştı:

> Başlangıçta büyük bir azimle (ama pek az akılla) antik Yerlilerin resimli belgelerinin hepsini yakıp yok edenler yanılıyorlardı. Bizi yol gösterecek ışıktan yoksun bıraktılar – öyle ki Yerliler bizim huzurumuzda putlara tapıyorlar, bizse onların danslarında, pazaryerlerinde, hamamlarında, söyledikleri (antik tanrılarına ve efendilerine haykırdıkları) şarkılarda, yemek ve şölenlerinde neler olup bittiğini hiç anlamıyoruz; bunlar bizim için hiçbir anlam ifade etmiyor.[41]

Güç sahiplerinden Durán'a kulak verenlerin sayısı birkaçı geçmezdi. Colombus öncesi Amerikası'na ait kitapların yok edilmesi iktidar olan kimselerin yazılı sözlerin yıkıcı yeteneklerinden duydukları korkuya örnektir. Bazen kitapları ateşe vermenin bile yetmediğine inanırlar. Kütüphaneler, varlıklarıyla yalnızca iktidarın otoritesini göstermekle kalmaz, aynı zamanda onu sorgular. Tarihin hazineleri ya da geleceğin kaynakları olarak, zor zamanların kılavuzları ya da elkitapları olarak, geçmiş ya da gelecek otorite simgeleri olarak kütüphanedeki kitaplar ortaklaşa içeriklerinden çok daha fazlasına sahip çıkar ve yazının başlangıcından bu yana tehdit diye görülmektedirler. Bir kütüphanenin yok edilme nedeni pek önemli değildir: her yasaklama, kısıtlama, kırpma, talan ya da yağma (en azından manevi varlık olarak) yasaklanmış, yağmalanmış, talan edilmiş, kırpılmış ya da kısıtlanmışların daha yüksek sesli, daha açık, daha dayanıklı kütüphanesini doğurur. Artık o kitaplar başvuru kaynakları

41 Diego Durán, *Historia de las Indias Nueva España y Islas de la Tierra Firme*, I : Giriş bölümüne yer veren kaynak, Tzvetan Todorov, *La conquête de l'Amérique* (Paris : Editions du Seuil, 1982)

için orada bulunmasa da, varlıklarını yalnızca bir okurun belli belirsiz belleğinde ya da geleneğin ve efsanenin daha bulanık belleğinde sürdürseler de bir anlamda ölümsüzleşmiş olurlar. Tacitus[42] 1. yüzyılda, "Haddini bilmez bir davranışla gelecek kuşakların belleğinin bile yok edilebileceğine inananların körlüğünü aşağılıyoruz," diye yazmıştı. "Halbuki ceza hükmü susturmak istedikleri asil ruhların itibarını artırır, üstelik yabancı hükümdarlar ya da benzer şiddet uygulamış başkaları rezil olmaktan başka hiçbir şey elde etmemiş ve düşmanlarına sonsuz ün kazandırmışlardır."[43]

Sır olup gitmiş ya da varolmalarına asla izin verilmemiş kütüphanelerin sayısı bugün ziyaret edebildiklerimizden katbekat fazladır, hepimizi suçlayan ve kınayan döngüsel zincirin parçalarını oluşturur. Ömer'in hamlesinden üç buçuk yüzyıl kadar sonra Córdoba'nın Mağribi valisi Ebu Emir el Mansur seleflerinin Endülüs kütüphanelerinde topladığı bilimsel ve felsefi eserlerden oluşan nadide koleksiyonu ateşe verdi. Sanki çağlar ötesinden Ömer'in gaddar kararına karşılık verircesine, İspanyalı Said'in yaptığı gözlem ona dokunmuştu: "Bu bilimler eskiler tarafından küçük görülür ve kudretliler tarafından eleştirilir, onları araştıranlar yoldan çıkmakla ve sapkınlıkla suçlanırdı. O gün bu gün bilgi sahibi olanlar dillerini tuttular, saklandılar ve bildiklerini daha aydınlık bir çağ için gizlediler."[44] Hâlâ bekliyoruz. Beş yüzyıl sonra 1526'da Sultan I. Süleyman'ın komutasındaki Osmanlı orduları Budin'e girdiklerinde, fethettikleri insanların kültürünü ortadan kaldırmak adına 1471'de Kral Matthias Corvinus'un kurduğu, Macar tahtının en değerli varlıklarından biri olduğu söylenen Büyük Corvina Kütüphanesi'ni yaktılar.[45] O tahribattan üç yüz yıl sonra 1806'da Süleyman'ın

42 Publius (ya da Gaius) Cornelius Tacitus (*yak.* 56-*yak.*117) Romalı tarihçi ve senatör. Cornelius adıyla daha çok bilinir.

43 Tacitus, *Annales*, Burnouf'un çevirisine Henri Bornecque açıklamalar eklemişti (Paris: Garnier Frères, 1965)

44 Eche, *Les bibliothèques arabes publiques et semi-publiques en Mésopotamie.*

45 Corvina'daki kitaplardan çoğu korunmuştu, çünkü Budin'deki kraliyet kalesinde saklanıyorlardı, Türkler orayı ateşe vermenin yakışık almayacağını düşünmüşlerdi. Bkz: Csaba Csapodi & Klára Csapodi-Gárdonyi, *Bibliotheca Corviniana* (Budapeşte: Magyar Helikon, 1967)

torunları Kahire'de bulunan, yüz bini aşkın değerli kitabın ev sahibi olağanüstü Fatimi Kütüphanesi'ni ateşe vererek onlara öykündüler.[46]

* * *

Bizim zamanımızda bir devletin sansür yöntemleri o kadar şiddetli olmasa da etkili. 1996 martında Fransız Kültür bakanı Philippe Douste-Blazy aşırı sağcı Jean-Marie Le Pen'in partisine üye Orange Belediye Başkanı'nın kültür politikalarına karşı çıkarak oradaki belediye kütüphanesinin teftiş edilmesini istedi. Üç ay sonra yayımlanan rapor Orange'daki kütüphane memurlarının belediye başkanından belli kitaplarla dergileri raflardan indirmek için emir aldıklarını söyledi: Bunların arasında Le Pen'in yandaşlarının uygun görmedikleri yayınlar, partiyi eleştiren yazarların kitapları ve gerçek Fransız kültürel mirasının parçası olarak görülmeyen belli yabancı edebiyat ürünleri (örneğin Kuzey Afrika halk masalları) vardı.[47]

Sansürcüler bilir, okurları okudukları kitaplar tanımlar. 11 Eylül 2001'in sonucunda Birleşik Devletler'de federal ajanlara herhangi bir halk kütüphanesinden ödünç alınan ya da herhangi bir kitapçıdan satın alınan kitapların kaydını ele geçirme yetkisi tanıyan ABD Yurttaşlık Yasası'nın 215nci Faslı Kongre'de kabul edildi. "Geleneksel arama izinlerinin tersine bu yeni yetkiyle memurlar herhangi bir suça ilişkin kanıt toplamak ya da hedeflerinin bir zanlı olduğunu mahkemeye kanıt göstermek zorunda değiller. Kütüphane personelinin hedef gösterilen kimselere soruşturma altında olduklarını söylemelerine izin yok."[48] Böyle koşullar altında Birleşik Devletler'deki birçok kütüphane otoritelere yaltaklanmak için çeşitli konu başlıklarını satın alırken bir kez daha düşünüyordu.

Bazen, bir kütüphanenin yazgısını belirleyen gelişigüzel bir eylemdir. 1702'de bilge Arni Magnusson Danimarka'nın egemen-

46 Johannes Pedersen, *Den Arabiske Bog* (Kopenhagen: Gyldendal, 1946)
47 *Le Monde* (Paris, 4 Eylül 1995)
48 Lawrence Donegan, "Anger as CIA homes in on new target: library users," *The Observer* (Londra, 16 Mart, 2003)

liğinde aç açık kalan İzlanda'nın yoksullaşmış yerli halkının ülkelerindeki antik kütüphanelere saldırdıklarını öğrenmişti –oralarda altı yüz yıldan fazla bir süredir saklanan *Edda*[49] şiirlerinin benzersiz kopyalarının yazıldığı parşömenlerden kendilerine kışlık giysi yapacaklardı. Bu vandalizmi haber alan Danimarka Kralı IV. Frederick İzlanda'ya giderek değerli elyazmalarını kurtarması için Magnusson'a emir vermişti. Magnusson'un hırsızları soyarak üzerlerindekileri çıkartması ve kirlenmiş, koparılmış bir halde de olsa koleksiyonu yeniden bir araya getirmesi, sonra aşağı yukarı bir on dört yıl daha –yangınla kül olana dek– özenle saklanmak üzere Kopenhag'a göndermesi on yılını almıştı.[50]

Kütüphaneler daima böyle belirsizlikler altında mı varolacaklar? Değil herhalde. Eğer teknolojik açıdan dayanıklı kılınırlarsa, sanal kütüphaneler bu tehditlerden bazılarını alt edebilir; artık ayıklamayı haklı göstermek söz konusu olmayacak, çünkü siberuzay hemen hemen sınırsız, sansür artık okurların çoğuna zarar vermeyecek, çünkü tek idareye ve tek bir yere hapsolmuş sansür, bir okurun, sansürcünün ulaşamayacağı çok uzakta bir yerden yasak bir metni istemesini önleyemeyecek. Ama bir uyarı: sansürcü İnternet'ten araç olarak yararlanabilir ve işlemin ardından okuru cezalandırabilir. 2005 yılında İnternet devi Yahoo! sağladığı bilgilerle Çin devleti güvenlik görevlilerinin Shi Tao adlı bir gazeteciyi New York kökenli bir İnternet ağını yasak metinleri elde etme ve yayma amacıyla kullandığı iddiasıyla suçlamalarına yardımcı olmuş, gazeteci bundan ötürü on yıllık mahkumiyet cezası almıştı.[51]

Ancak böyle tehlikelere rağmen İnternet Ağı'nın sunduğu özgürlükler sayısızdır. İran'da mollaların istibdadı altında yaşamalarına karşın öğrenciler yine de İnternet üzerinden her türlü yasak edebiyatı okuyabiliyorlar; Küba'da muhaliflerin Uluslara-

49 Kuzey ülkelerinin eski mitolojik şiirleri ve manzumelerinden oluşan çoğu 13. yüzyıldan kalma, aralarında daha eskileri de olan koleksiyon (Ç.N.)

50 Richard F. Tomasson, *Iceland: The First New Society* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1980)

51 Joseph Kahn, "Yahoo helped Chinese to prosecute journalist," *The International Herald Tribune* (Paris, 8 Eylül 2005)

rası Af Örgütü'nün ve diğer insan hakları örgütlerinin yayımladığı raporlara İnternet'ten erişim hakları var; Rodezya'da okurlar yasaklanmış yazarların kitaplarına İnternet'ten ulaşabiliyorlar.

Üstelik bazen kâğıtla mürekkep ölüm cezasından sağ kurtulabilir. Sophokles'in kaybolmuş oyunlarından olan, kopyaları peş peşe, bir yüzyıldan diğerine ortadan kalkmış, talanlarda, yangınlarda yok olmuş ya da kütüphane memuru oyuna pek ilgi göstermedikleri ya da edebi değerini az buldukları için kütüphane kataloglarından çıkarılmış *Akhilleus'un Aşkları*'dır. Tom Stoppard[52] *Aşkın İcadı* adlı oyununda karakterlerinden birinin ağzından, "Karanlık Çağlar'da Makedonya'da," diye açıklar, "antik çağlardan süzülen son ışıkta adamın biri, Septimius adındaki küçük oğlu için eski kitaplardan parçaların kopyasını çıkarmıştı; böylece elimizde *Akhilleus'un Aşkları*'ndan bize bir cümle kalmıştır. Aşk, diyordu Sophokles, çocukların elindeki buz parçasına benzer."[53] Ben kitabın yaşadığını gösteren böyle yalın kanıtların kitap yakanların düşlerine girdiğine inanırım.

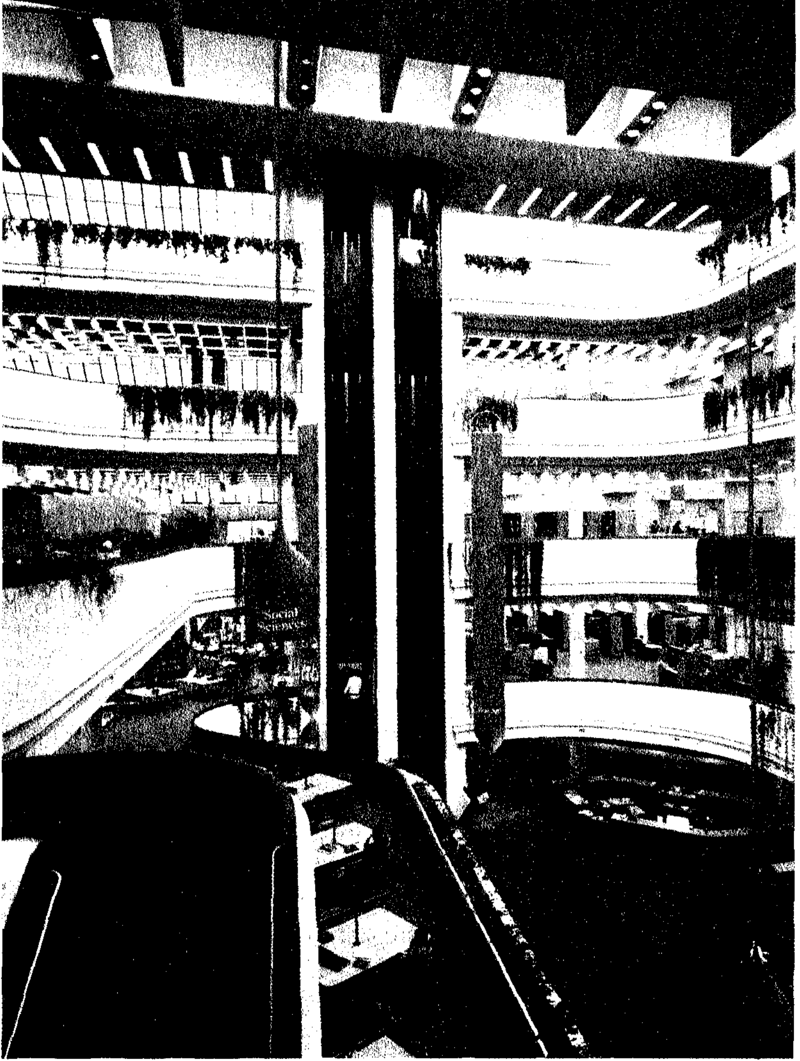
52 Asıl adı Tomá Straussler olan 1937 Çekoslovakya doğumlu Britanya yurttaşı oyun yazarı ve senarist. Ayrıca William Boot takma adıyla tiyatro eleştirmenliği de yapmaktadır (Ç.N.)

53 Tom Stoppard, *The Invention of Love* (Londra & Boston: Faber & Faber, 1997); I. Perde. (Türkçesi *Toplu Oyunları 2* içinde, çev. B. Güçbilmez, Ş. Yücel ve M.H. Çalışkan, Dost Kitabevi Yayınları, Nisan 2000)

Şekil olarak Kütüphane

Geometri bilmeyeni içeri almayın.
Atina Akademisi'nin Platon kapısındaki yazı.

Kütüphanem için ilk düşündüğüm yer kayalar ve tozla kaplı aşağı yukarı altıya on üç metrelik dikdörtgen bir alandı. Devrilmiş taşlar güvercinlikle çalışma odam olacak kazan dairesi arasına yığılmıştı; aradaki duvara her kuş konduğuna sarmaşığın yapraklarına kum tanecikleri yağıyordu. Kütüphanenin planını (neyse ki benim için) çizen mimar köyde yaşıyor. Duvarın temizlenmesi ve mekânın yeniden inşa edilmesi için bildik yöntemlerin kullanılmasında ısrarlıydı, *tuffeau* adlı o çevrede çıkarılan, kumtaşı kadar yumuşak, tereyağı rengindeki tortul kayaları işlemesini bilen duvar ustalarıyla anlaştı. Bu adamların sıra sıra duvarı örmelerini, eski usul matbaalardaki işini bilen dizgicilerin becerisiyle taşları yan yana dizmelerini izlemek seyredilmeye değer olağanüstü bir manzaraydı. Bana matbaayı çağrıştırmasının nedeni yöre halkı arasında iri taşların büyük harf (*majüskül*), ufakların da küçük harf (*minüskül*) diye bilinmesidir, ayrıca kütüphane inşaatı sırasında Babil'deki tuğla örücülerinin vârisleri olan bu adamların alın terlerine taşlarla harfleri karıştırmaları tümüyle yerindeymiş gibi geliyordu. Benim kitaplarım yeniden hayat bulacakları günü sessizce kutularda beklerken, onlar *"Passe-moi une majuscule!"* (Bana bir büyük harf uzatsana) diye seslenirlerdi birbirlerine.

Toronto'daki sevimli Başvuru Kütüphanesi.

Kitaplar bir odaya, kimi zaman sahiplerininkini ele geçiren belirli bir kimlik kazandırırlar – kendilerine bilgece bir hava verir umuduyla kitaplarla dolu bir duvarın önünde resimlenmek isteyen ahmaklar bu acayipliği iyi bilir. Seneca aydın saygınlığı kazanmak için böyle duvarlara bel bağlayan gösteriş budalası okurlarla dalga geçmişti; "yemek odalarını süslemek için raflar dolusu"[1] yerine az sayıda kitap sahibi olmaktan yanaydı. Buna karşılık kitapları koyduğumuz mekân onlarla ilişkimizi değiştirir. Tavanları alçak veya çatı kirişleri yüksek olan bir odada kitap okumamızla dairesel ya da dörtgen bir alanda okumamız aynı olmaz. Ayrıca okuma sırasında yarattığımız zihinsel ortam, kitabın sayfaları arasında kendimizi kaybettiğimiz zaman kurduğumuz hayali alan kütüphanenin fiziksel alanı tarafından doğrulanır ya da yalanlanır; rafların uzaklığından, kitapların sıkışık ya da seyrek durmasından, yaydıkları kokunun ve dokunulduklarında uyandırdıkları hissin özelliğinden, çeşitli ışık ve gölge oyunlarından etkilenir. Paris'teki Centre Pompidou Kütüphanesi müdürü Michel Melot, "Her kütüphaneci bir noktaya kadar mimar sayılır," diye belirtmişti. "Okurun yolunu bulması, kendi rafını keşfetmesi ve yaşaması için koleksiyonunu orkestra gibi kurar."[2]

Daha duvarları dikilmeden önce kitaplarım için düşlediğim kütüphane nasıl okumak istediğimin yansımasıydı. Kimi okurlar öyküyü daracık bir alanda yakalamaktan hoşlanır; kimileri metnin uzak ufuklara doğru uzandığını hayal etmek için yuvarlak, halka açık geniş bir alan ister; kimileri de bir bölümden diğerine dolaşabilecekleri iç içe geçmiş odalarda okumaktan zevk alır. Benim epeydir hayallerimi süsleyen, masaya vuran ışık havuzlarının çevresinin, dışarıda gece bastırmış duygusu verecek kadar loş olduğu, duvarların birbirine baktığı dikdörtgen bir mekânda, her iki yanımda da kitapların bir kol boyu uzaklıkta olduğunu hissedeceğim, uzun, alçak tavanlı bir kütüphaneydi. Planlamadan okuyan biriyimdir, kitapların birbirini serbestçe

1 Seneca, *The Stoic Philosophy of Seneca.*
2 *"Un bibliothècaire est toujours un peu architecte. Il bâtit sa collection comme un ensemble à travers lequel le lecteur doit circuler, se reconnaître, vivre."* Melot, *La sagasse du bibliothècaire.*

Üstte: *Londra Buckingham Sarayı'nda Kral Kütüphanesi.*
Altta: *Barcelona'daki Biblioteca de Catalunya'nın yarı-silindirik tavanı.*

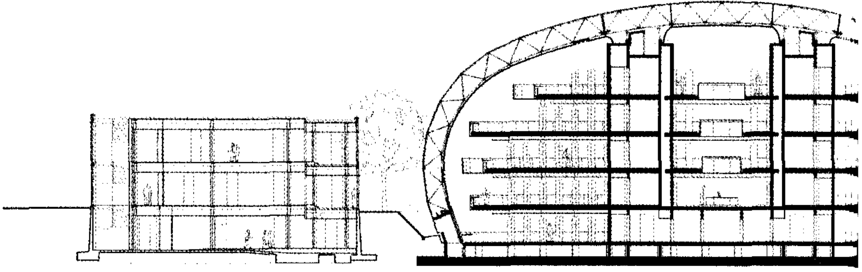
çağrıştırmasını, sırf yakın durdukları için aralarında bağ kurmayı, odanın içinde birbirlerine seslenmelerini severim. Kütüphanem için seçtiğim şekil okuma alışkanlıklarımı da destekler.

Kâğıdın üstüne çizilmiş, henüz raflardan ve bölmelerden yoksun olduğundan okurlarıyla kitapları içinde olmayan kütüphane fikri belli bir okuma tarzının çerçevesinden, daha şekillenmemiş evrenin asgari ifadeye indirgenmiş halinden başka bir şey olmaz: salt geometrik bir biçimdir. Kare mekânlar içine alır ve parçalara ayırırlar; dairesel mekânlar süreklilik gösterir; diğer şekiller başka özellikleri yansıtırlar. Toronto Başvuru Kütüphanesi yukarı doğru yükselen plakalar dizisidir. Buckingham Sarayı'nın (Kral III. George'un kitaplarını sakladığı) kütüphane sekizgendi. "Domuzlarla dolgun yanaklı fahişeler"[3] için pek elverişli olmayan baştan aşağı yeni baştan döşenen üç eve yerleştirilen Milano'daki ilk Ambrosiana Kütüphanesi dar, uzun dikdörtgen bir alana oturuyordu. Berlin'de bulunan Freie Universität'ın kütüphanesi Norman Foster tarafından kafatası şeklinde tasarlanmıştır, Beyin takma adıyla anılır. Paris'teki Bibliothèque de France baş aşağı edilmiş bir masa görünümündedir. Barcelona'daki Biblioteca de Catalunya boydan boya yarılmış silindire benzer. Mimar Hermann Korb Almanya'nın Wolfenbüttel Kütüphanesini oval bir alana oturtarak çizmişti. 1902'de yapılan Freiburg Universite Kütüphanesi üçgendir.

Ortaçağdan kalma elimizdeki ilk kütüphane planı dörtgen olarak düşünülmüştür. İsviçre'deki St. Gall Manastır kilisesi için Reichenau Manastırı'nda çizilen plan yaklaşık 820 yılına tarihlenir, iki katlı olarak planlanmıştır. Zemin katında iki yanında açılmış yedi pencerenin altına yerleştirilen aynı sayıda küçük masaların yer aldığı, ortasında geniş bir çalışma masası bulunan bir yazıhane vardır. Üst katta kitapların durduğu yerden bir koridorla din kitaplarının tutulduğu büyük dua odasına geçilir.[4] Sonuçta, ortaya (koridorla dua odası dışında) üst bölmenin alt

3 Angelo Paredi, *A History of the Ambrosiana*, çev. Constance ve Ralph McInerny (Notre Dame, IN: University Press of Notre Dame, 1983)

4 Johannes Duft, *The Abbey Library of Saint Gall* (St. Gallen: Verlag am Klosterhof, 1990)

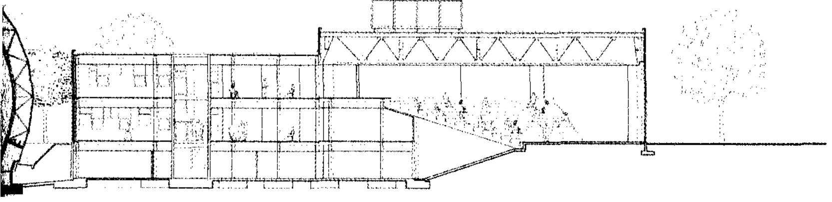

bölmeyi yansıttığı mükemmel bir küp çıkmıştır: kitaplar alt katta üretilir, üst katta saklanır ve sırayla, durmaksızın edebiyatı çoğaltan yazmanlara malzeme sunarlar. Bu planın uygulamaya konup konmadığını bilmiyoruz, ancak adı bilinmeyen mimarın muntazam dörtgen alanı kitapların üretildiği, muhafaza edildiği ve başvurulduğu eşsiz bir mekân olarak düşündüğü kesin.

Dik açılı bir kütüphane ortaçağdaki bölümlere ayrılmış ve sıradüzenli evren anlayışına uygun kısımlara ya da konulara göre bölünmeyi akla getirir; dairesel kütüphane daha cömert bir yaklaşımla okurlara her son sayfanın aynı zamanda ilk sayfa olduğunu düşünmesine olanak tanır. Çoğu okurun gözünde en ideali her iki şeklin bir araya geldiği, daireyle dikdörtgenin veya bazilikaların zemin katları gibi oval ile dörtgenin iç içe girdiği kütüphanelerdir. Bu fikir hiç de yeni sayılmaz.

17. yüzyılın sonlarına doğru Fransa Kraliyet Kütüphanesi 15. yüzyılda Kral XI. Louis'nin özel koleksiyonunu barındıran bir yer olmaktan çıkıp bağışlar, ganimetler ve Aralık 1537'de kabul edilen, Fransa'da yayımlanmış her kitabın iki kopyasının Blois Şatosu'na teslim edilmesini gerekli gören *dépôt légal* kraliyet kararnamesi sayesinde zengin bir koleksiyon olmuştu.[5] Fransız Devrimi'ne gelindiğinde bu hızla büyüyen ulusal kütüphaneye yeni bir yuva gerektiği belliydi, sonraki yüzyılda onca kitabı barındırma sorununu çözmek adına pek çok öneri ortaya atıldı. Bazı coşkulu kimseler koleksiyonun (o sırada inşaatı

5 Simone Balayé, *La bibliothèque nationale des origines à 1800* (Cenevre: Droz, 1988.)

Berlin Freie Universität'taki beyin şeklinde tasarımlanmış kütüphane.

süren) La Madeleine kilisesine, Louvre'a (Napoleon bu doğrultuda bir kararname çıkarmış ama uygulamaya sokulmamıştı), Quai d'Orsay'daki hükümet binaları, mezbaha olarak kullanılan Marché aux Veaux, hatta içerideki hastalar dışarı çıkarılarak Hôpital de la Charité gibi Paris'te bulunan binalara taşınmasını önermişlerdi. Kimileri de çeşitli model ve boyutta yeni binalar yapılmasından yanaydı, ortaya attıkları öneriler en ilgincinden en kullanışlısına, okurlara gerektiği gibi rahat hareket etmelerini sağlayacak, aynı zamanda da onlara en etkili okuma alanı verecek ideal şekli bulma çabasını yansıtmaktadır.

Gelmiş geçmiş mimarlar arasında en geniş hayal gücüne sahip Etienne-Louis Boullée 1785'te eski Yunan harabelerinden esinlendiği devasa boyutlarda upuzun, yüksek tavanlı bir galeri inşa edilmesini önermişti, galerinin dikdörtgen alanı kemerli bir tavanla kapanacak, okurlar istedikleri kitapları ararken uzun, taraçalı asma katlarda bir aşağı, bir yukarı gezinebileceklerdi. Proje taslak aşamasından öteye hiçbir zaman geçmemişti, ama tasarımda gizlilik ve dikkat toplama olanakları pek gözetilmiyordu. Boullée'nin görkemli kütüphanesi tünele benzeyen, durak noktasından çok bir geçidi andıran, boş vakitlerde okuma yeri olmaktan çok hızlı başvuru amaçlı kullanılmak üzere düşünülmüştü.

Elli yıl sonra mimar Benjamin Delessert dikdörtgen bir binanın içine oval bir kütüphane tasarlamıştı, ortasında dört bir yöne uzanan parmaklık gibi raflar vardı. Kütüphane çalışanları

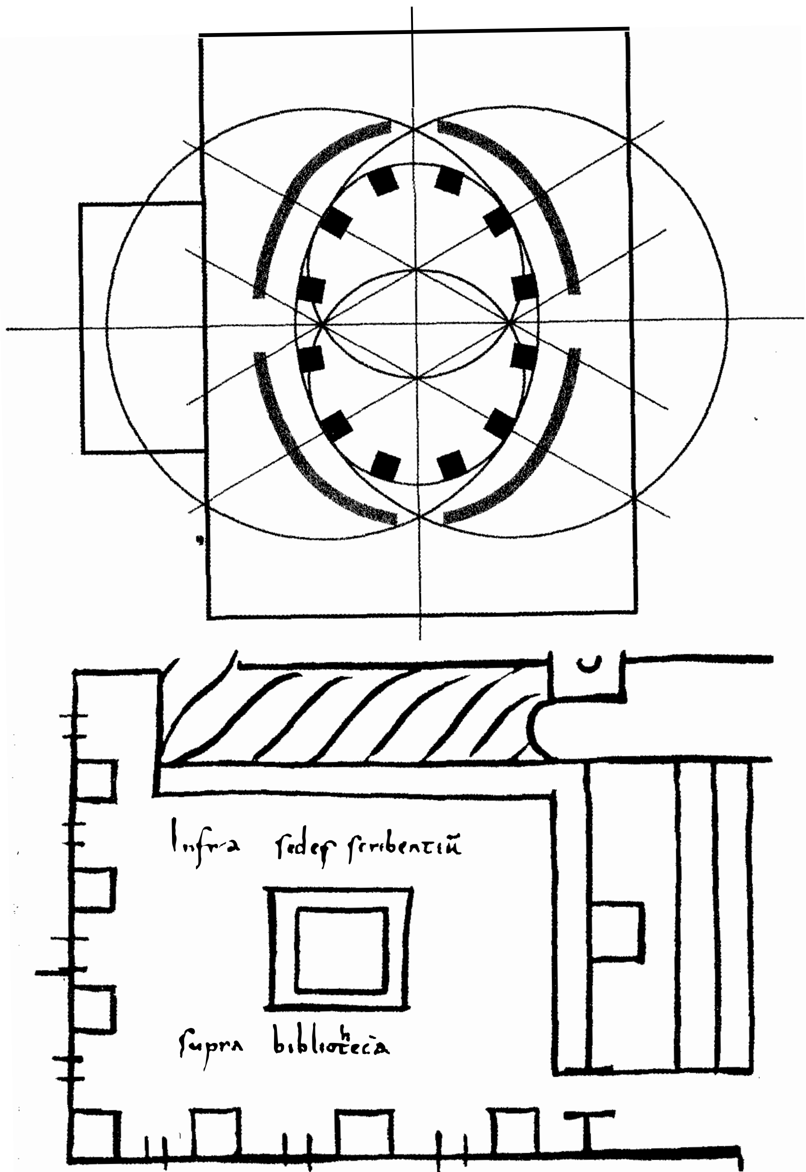

Paris, Bibliothèque de France'ın kitap biçiminde kuleleri.

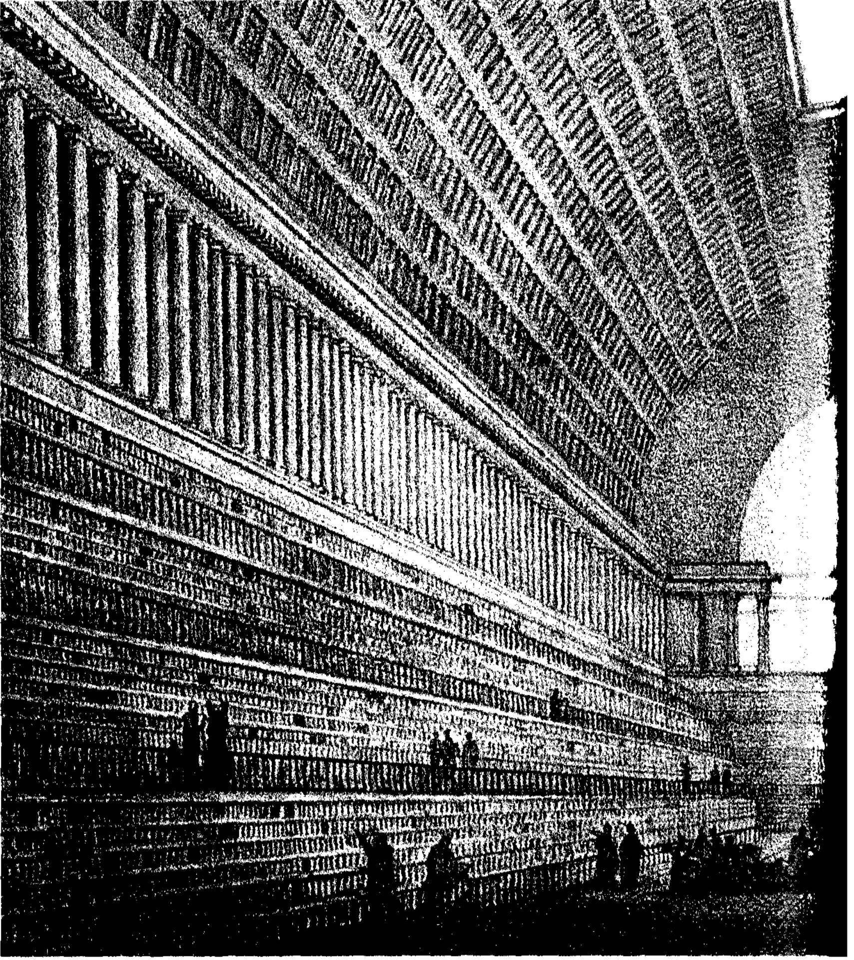
okurları gözlemek için ortada oturacaktı, fakat "kütüphane memurunun elinde bir teleskopla hoparlör olmazsa sürekli kendi ekseninde dönüp durmak zorunda kalacağı,"[6] dolayısıyla güvenliğin eksik kalacağı gerekçesiyle bu fikir beğenilmedi. Ayrıca raflar arasına yerleştirilen okuma masaları okurları rahatsız eder, tuzağa kapanmışlık ya da kapalı yerde kalma korkusu uyandırırdı. İtirazlara rağmen çalışma masaları ve kitap raflarıyla çevrelenmiş merkezi hizmet noktası fikri çekiciliğini hiç yitirmedi.

Son olarak 1827'de Seine nehrinin sağ tarafındaki birkaç binanın boşaltılması olanağı planlamacılara hazır bir alan sağlamış oldu. Hazine Dairesi Vivienne ile Petits-Champs caddelerinin köşesinde bulunan antik Tubeuf Oteli'ni boşaltmış, ayrıca bitişik evlerle dükkânlar kentin emrine verilmişti. Çevre düzenlemesine ilişkin planları kabul ettirmek için yetkililerin otuz yıl kadar uğraşması gerekti. Nihai projeden sorumlu mi-

6 İtiraz eden Kont Léon de Laborde'du, alıntı: Bruno Blasselle ve Jacqueline Melet-Sanson, *La bibliothèque nationale, mémoire de l'avenir* (Paris: Gallimard, 1991)

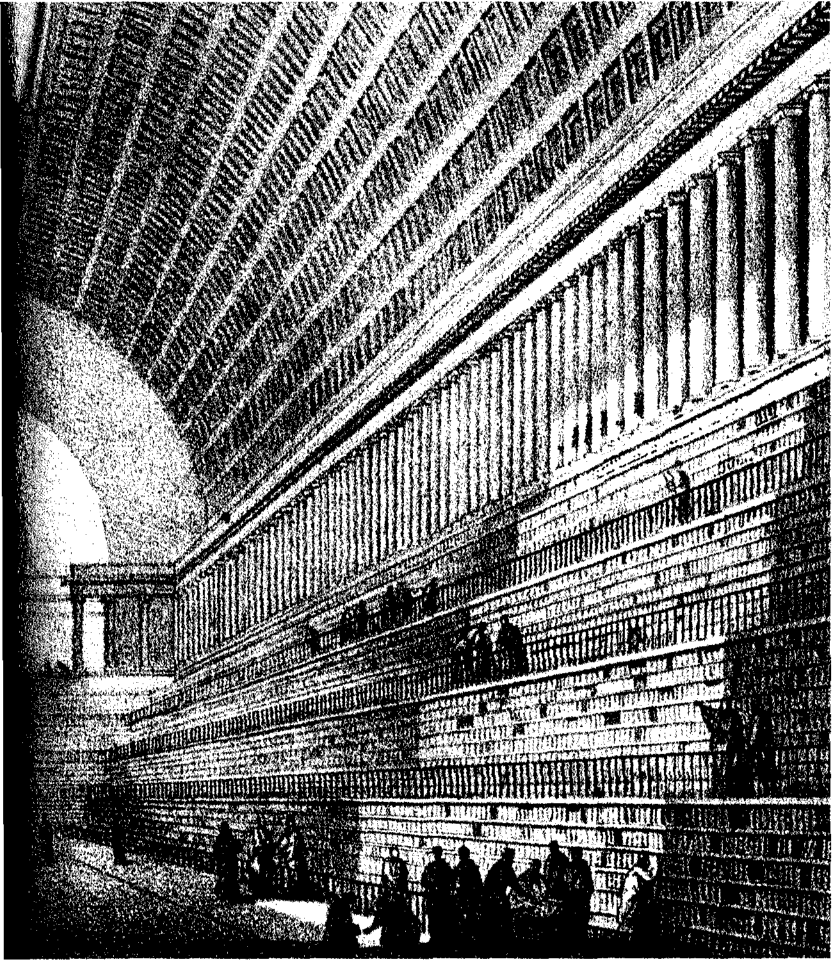
Üstte: *Wolfenbüttel Kütüphanesi'nin zemin planı.*
Altta: *Bir Karolenj manastırındaki bir kütüphanenin düzeni.*

mar, adını Paris'in önemli bir başka kütüphanesi olan Bibliothèque Saint-Geneviève'in tadilatıyla duyurmuş olan Henri Labrouste'tu.[7]

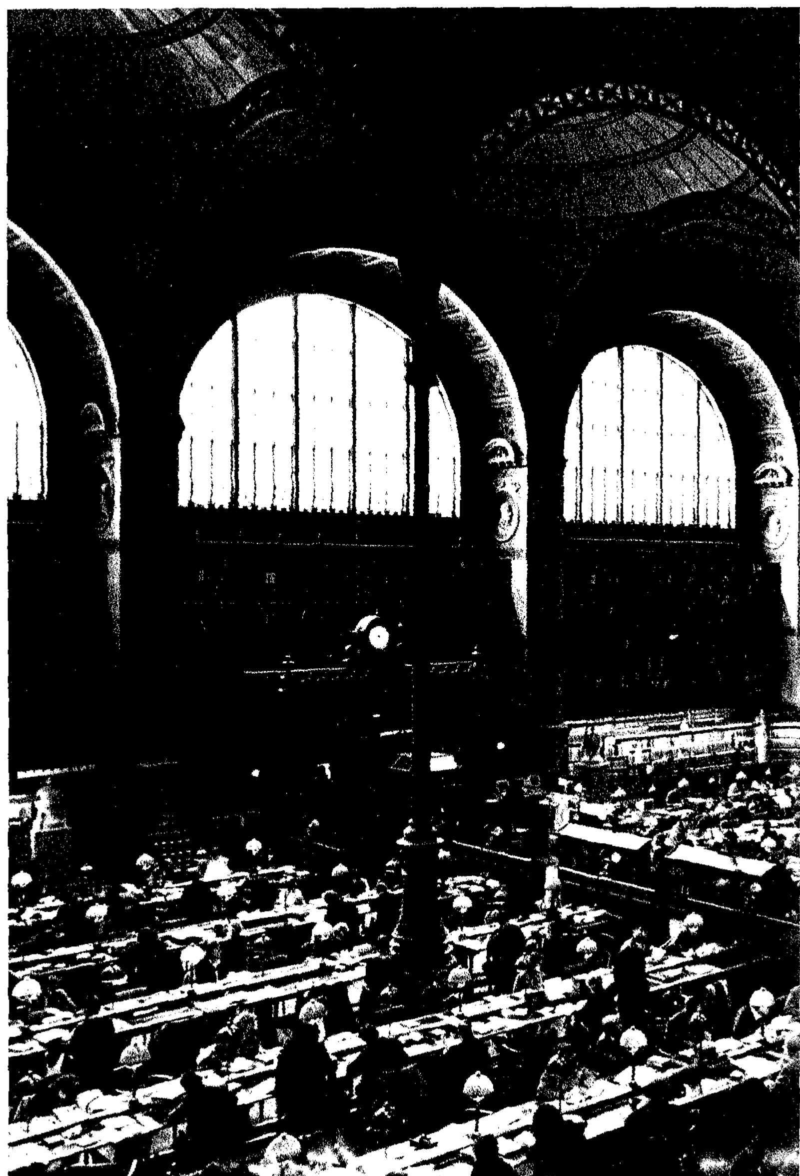
Labrouste ulusal kütüphanenin hem anıt hem günlük işlerin yapıldığı yer, hem ülkenin entelektüel birikiminin simgesi hem de sıradan okurların becerilerini rahatlıkla ve verimli bir şekilde

7 Blasselle ve Melet-Sanson, *La bibliothèque nationale.*

Boullée'nin ideal kütüphane için fantastik tasarımı.

yerine getirebilecekleri elverişli bir mekân olduğunun farkındaydı. Dolayısıyla şekli ve boyutunun hem azamet hem samimiyet, hem ihtişam hem de göze batmayan tenhalık uyandırması gerekiyordu. Labrouste kütüphanenin kalbi olan ana okuma odasını dörtgen içerisinde bir daire, daha doğrusu bir arada toplanmış okurların oturduğu dörtgenin üzerini kaplayan ve tepede belli belirsiz bir daire olarak düşünmüştü –içeriye güneş ışığının

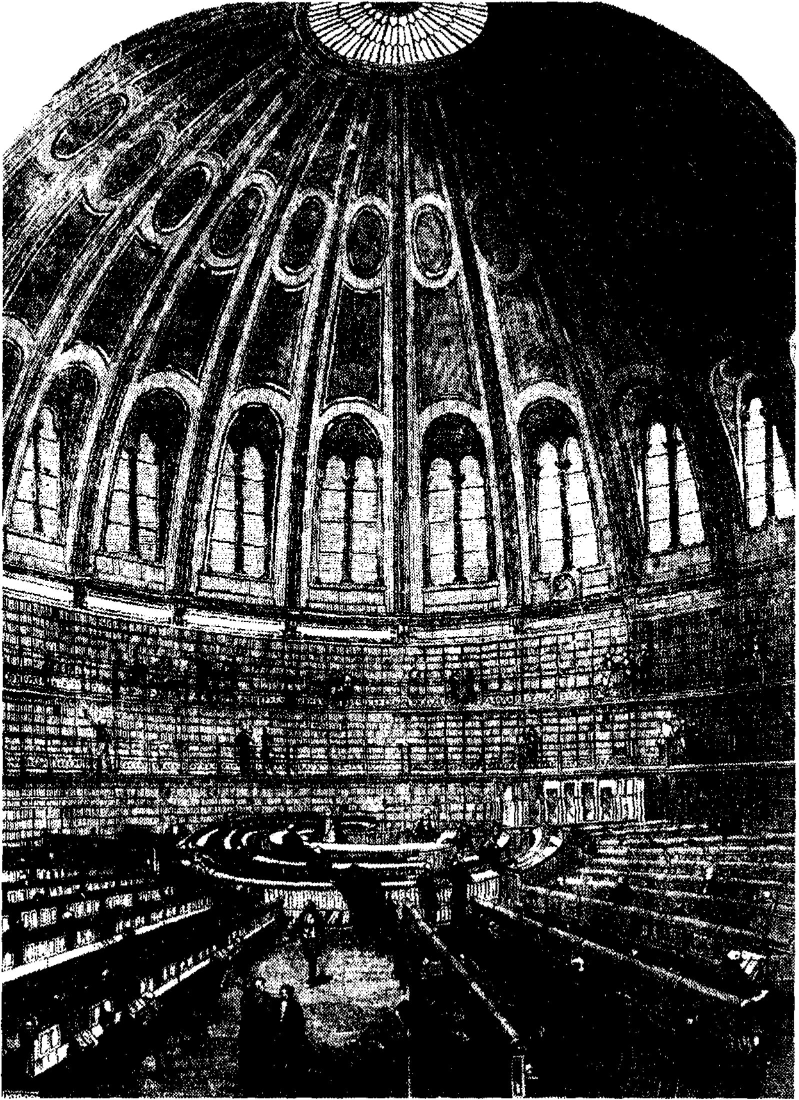
Paris'teki Bibliothèque Nationale'de Labrouste Salonu.

girmesini ve aşağıdaki dik açılı mekânın aydınlanmasını sağlayan dokuz yuvarlak cam kubbe. Delessert'in projesindeki gibi bunda da kütüphane memuru ziyaretçileri salonun ortasında, gerektiğinde döndürülebilen tırabzanlı bir kulübeden denetliyordu. Kubbeleri destekleyen yüksek metal sütunlar içeriye kış bahçesi havası vermiş, dört bir duvarı kaplayan beş kattaki raflar milyonlarca kitap cildine yer sağlamıştı.

Otuz yıl sonra Manş Denizi'nin karşı yakasında Londra'daki British Museum Kütüphanesi'nin yeni okuma salonu da benzer bir modele göre tamamlanmış bulunuyordu, ancak burada dairesel mekân tek bir kubbeyle örtülmüştü, ortadan dışarıya doğru dizilmiş masalar, hep kuşkulu gözlerle bakan bir kütüphanecinin sürekli denetimindeydi. Okuma salonu açıldığı zaman (onu barındıran kurum), British Museum bir yüzyıldır varlık gösteriyor, halihazırda pek beğenilmeyen altı okuma odası bulunuyordu. İlki daracık, karanlık bir odaydı, mütevelli üyelerinin 1785'te "okuma odasına münasip şekilde" açılmasını istedikleri iki penceresi, "üstünde yeşil kirişler [*geçtiği gibi*] olan ağaç kaplama makul bir masa... ve orası için hazırlanmış yirmi iskemle" vardı. 1853'ten 1857'ye kadar kullanılmış altıncı salon yüksek tavanlı kare sayılabilecek iki odadan oluşuyor, içinde on bini aşkın başvuru kitabıyla yirmi dört masa bulunuyordu. Havalandırması yetersizdi; okurlar ayaklarının buz kestiğinden, ama üst taraflarının sıcaktan yandığından yakınırdı. Çoğu "müze ağrısından," okurlardan biri "fabrikaların kabul odalarındakiler hariç her yerde görülenden daha büyük," diye anlattığı sevimsiz "müze piresinden" şikayet ediyordu.[8] 1857'nin mayısında kullanıma açılan yedinci salon hem bu sorunları gidermek hem de kitaplara daha geniş alan yaratmak üzere tasarlanmıştı. Kare içinde daire olan şekli, bir zamanlar "yeni binanın her rafı, her çivisi ve direği gecenin uyanık saatlerinde düşünülüp öyle kararlaştırıldı,"[9] diye açıklayan British Museum Kütüphanesi'nin en seçkin kütüphane memuru Antonio Panizzi'nin fikriydi.

Panizzi gibi tutkulu bir kitapsever olan Labrouste bu ferah mekâna, okuma salonunun arkasındaki alanlarda bile insana

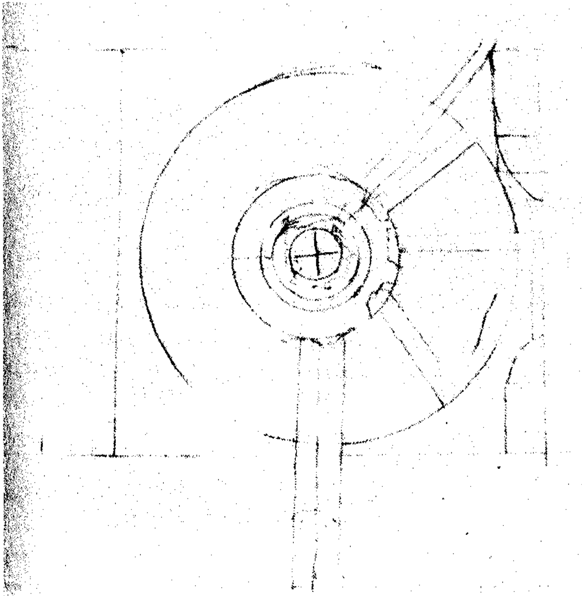
8 P.R. Harris, *The Reading Room* (Londra: British Library, 1986)
9 agy.

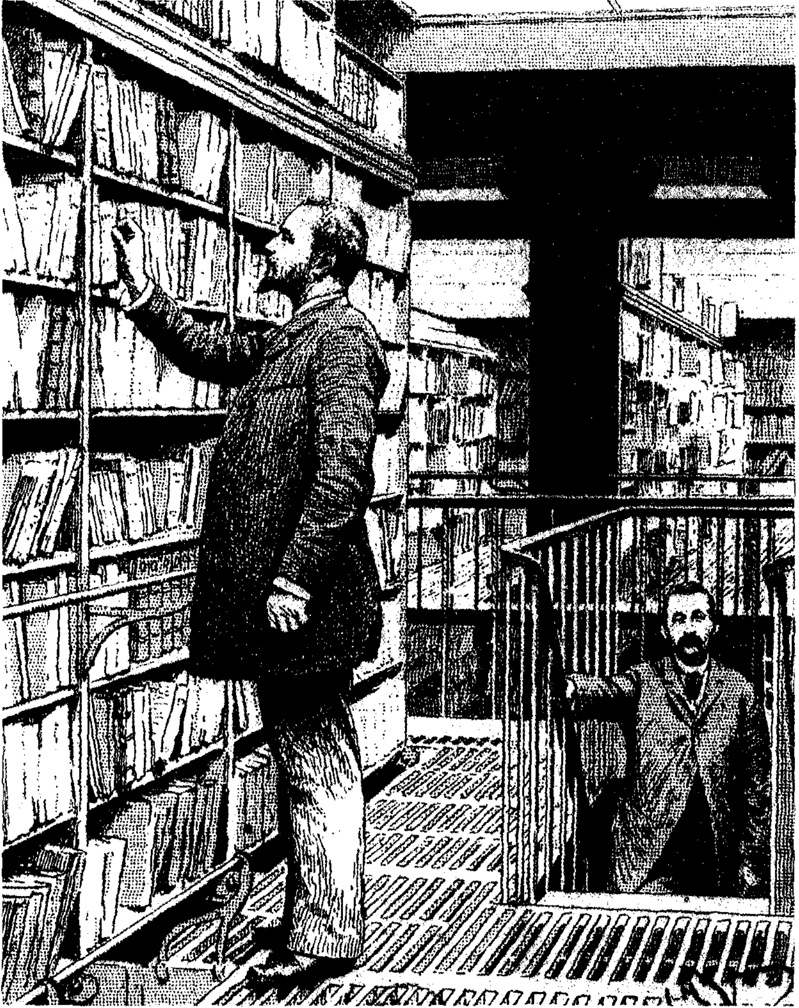
British Museum Kütüphanesi Okuma Salonu'nun Illustrated London News*'da yayınlanan tasviri.*

uygun ölçüler vermenin önemine inanmıştı. Raflarda yalnızca muazzam sayıda kitap bulunmayacaktı; aynı zamanda sıradan okurun erişimine olanak tanınacaktı. Her bölmenin eni ortalama birinin kol uzunluğuna (böylece okurlar hareket etmek zorunda kalmadan her iki taraftan da kitap alabiliyorlardı), yüksekliği de elin erişebileceği boya göre hesaplandı (okurlar basamaklara ya da sürmeli merdivene gerek duymaksızın en yüksek rafa uzanabiliyorlardı). Ne kadar uçsuz bucaksız da olsa kemerli cam kubbelerin altında sıkış tıkışlık duygusuna kapılmıyordunuz. Okuma salonunda aynı anda yüzlerce okur misafir edilse de her biri, üstüne bir mürekkep hokkasıyla kalemliğin yerleştirildiği numaralı masada kendi başına oturuyordu, kışları demir sobalar ve ayaklarını dayadığı sıcak su radyatörleri yardımıyla ısınıyordu. Gerek Labrouste Salonu'nda gerekse British Museum Kütüphanesi'nde çalışmış biri olarak dörtgenle daire bileşiminin böyle mekânlarda uyandırdığı yayılınayla sınırlanma, muhteşemlikle inziva karışımı duyguları bilirim.

* * *

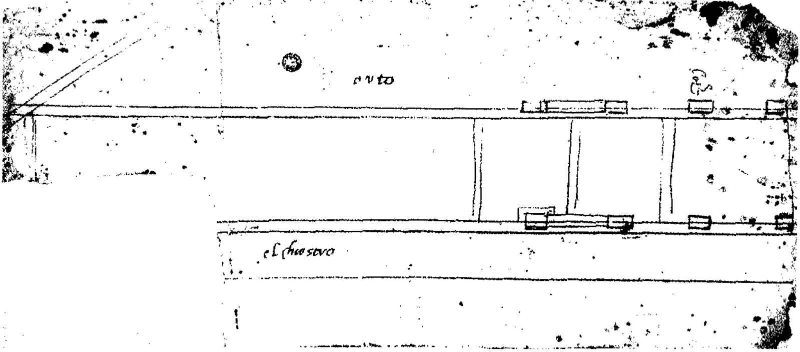

Panizzi'nin kaleminden Okuma Salonu'nun "18 Nisan 1852" tarihli ilk taslağı.

Bibliothèque Nationale'deki kitap raflarına ulaşmak için basamak kullanmak gerekmez: ölçüleri insan vücudunun eni ve boyuna göre hesaplanmıştır.

Başka şekiller başka fiziksel özellikleri gösterirler. Örneğin, basit bir dikdörtgen, bugüne dek yapılmış en sevimli kütüphane olan Floransa'daki Lorenzo Kütüphanesi gibi farklı bir sınır ve sonsuzluk, bambaşka bir süreklilik ve ayrışma

Michelangelo'nun Lorenzo Kütüphanesi için ilk çizim taslakları

sergileyebilir. Oradaki anlayışı gösteren karalamanın elimizde olması bir mucize: bir banknottan azıcık daha büyük, bir köşesi yırtılmış, bugün Buonarroti Arşivleri'nde yer alan bir kâğıt parçası belki de sanatçının alelacele karaladığı bir mesajdı. Çizimde, bize anlatıldığına göre, aralıklı taş payandaları gösteren birkaç kısa darbeyle bölünmüş çift çizgili dikdörtgenden başka bir şey görünmez. Michelangelo'nun elinden çıkma elimizdeki en erken tarihlilerden biri olan bu karalama onun "çoğu gerçekleşmiş ilk binasıdır ve belki de Rönesans mimarisine yaptığı en ilginç katkıdır."[10] Kâğıda yalnızca iki kelime yazılmıştır, biri dikdörtgenin üst tarafındaki *orto* (bahçe), diğeri da aşağıdaki *chiostro* (kemerli yol). Projenin başında kütüphanenin tam olarak nereye yapılacağına karar verilmemiş olmakla birlikte Michelangelo onun alacağı şekli tasarlayınca mekânın neresi olacağını da belirtmişti – San Lorenzo Manastırı'nın ana binasının ortası, bahçeyle kemerli avlu arasında bir yer.

San Lorenzo'da Medicilerin topladıkları muazzam kitap koleksiyonunu barındırmak için büyük bir manastır kütüphanesi kurma fikri daha 1519'da, işe girişilmesine birkaç yıl kala Kardinal Giuilio de Medici tarafından ortaya atılmış, ancak mali nedenlerden ötürü 1523'e dek beklemesi gerekmişti. Kardinalin Papa VII. Clement olduğu yıldı. Papa Clement'in gözünde bir

10 William E. Wallace, *Michelangelo at San Lorenzo: The Genius as Entrepreneur* (Cambridge & New York: Cambridge University, 1994).

kütüphane gerçek bir kütüphane olmalıydı: cicili bicili ciltlerin dizildiği fiyakalı bir oda değil, kitapların yer aldığı, yazılı sözlerden yararlanıldığı bir yer, amacı okuryazar halka hizmet etmek olan bir kurum olmalı, hazinesiyle eksik kalmış üniversite koleksiyonlarını tamamlamalıydı.

Clement de Medici koleksiyonuna adını verecek olan Muhteşem Lorenzo'nun torunuydu. Giuliano de Medici ile sevgilisi Fioretta'nın evlilik dışı oğluydu, fakat kuzeni Papa X. Leo onun gayrımeşru olmasını görmezlikten gelmiş, itirazlara kulak asmayıp onu hem kardinal hem de Floransa Başpiskoposu atamıştır. Dedesinin siyasal becerilerinden nasibini almamış olmasına rağmen Clement de onun gibi bir edebiyat adamı ve sanat hayranıydı. Katolik Kilisesi genelinde yaygınlaşan reform hareketlerine inatla karşı çıkmış ve Almanya'da Luther ile Protestan prenslere karşı önlemler almıştı. Her şeyden önce o bir Medici ve de Floransalı'ydı, değişime karşı bilenmiş, onun yerine kendi konumunun toplumsal ve sanatsal rahatlığını arayan bir yöneticiydi. Hırslı ama ayrımcı biri olarak Francesco Guicciardini[11] ve Niccolò Machiavelli[12] gibi yazarları, Benvenuto Cellini[13], Rafaello[14] ve Michelangelo[15] gibi sanatçıları desteklerdi.[16]

Clement yalnızca sipariş ettiği eserlerin hayranı değil işinin

11 Francesco Guicciardini (1483-1540) İtalyan devlet adamı ve tarihçi. İtalyan Rönesansı'nın belli başlı siyaset yazarlarından, Machiavelli'nin arkadaşı ve onu en çok eleştiren kişi (Ç.N.)

12 Niccolò di Bernardo dei Machiavelli (1469-1527) İtalyan diplomat, siyaset filozofu, müzisyen, şair, oyun yazarı. En ünlü eseri *Prens*'te siyaset tarihinde iktidarın alınışı ve korunması gibi bir sorunu ilk kez dinsel ya da ahlaki kaygıları dikkate almaksızın kendince bir amaç olarak ele almıştı. Her yolu mubah gören bu yaklaşım anlamına gelen Makyavelizm suçlanan bir düşünce sistemi olarak eleştirildi (Ç.N.)

13 Benvenuto Cellini (1500-1571) İtalyan kuyumcu, ressam, heykeltıraş, asker, müzisyen. Aynı zamanda özyaşamöyküsünü kaleme almış bir yazar (Ç.N.)

14 Rafaello Sanzio (1483-1520). İtalyan ressam ve mimar (Ç.N.)

15 Michelangelo di Lodovico Buonarroti Simoni (1475-1564) İtalyan Rönesansı ressamı, heykeltıraşı, mimarı, şairi, mühendisi. İlk ve en ünlü eseri Davut Heykeli başta olmak üzere verdiği bütün eserlerle günümüzde de büyüklüğü devam etmektedir (Ç.N.)

16 H. M. Vaughan, *The Medici Popes, Leo X and Clement VII* (Londra: Macmillan, 1908).

erbabıydı. Kütüphane inşaatının başlangıcından tamamlanmasına kadar geçen sürede Michelangelo ile aralarındaki mektuplaşma onun ayrıntılı düşüncelerini ortaya koyar. 1523'ten 1526'ya kadar üç tam yıl Roma'daki Papa Clement ile Floransa'daki Michelangelo haftada üç, dört kez yazışırlardı. Clement peş peşe yazdığı mektuplarda, papalık önerileri emir niteliğinde de olsa sanatçıya tertip ve düzenle ilgili türlü önerilerde bulunmuştu: Latince metinlerin Yunanca olanlardan ayrı tutulması, nadide kitapların küçük dolaplarda saklanması, binanın temellerinin takviye edilmesi, yangınları önlemek için tavanın tonozlu olması gerektiği. Rahatsız edici bir ilgiyle her şeyi bilmek isterdi: Michelangelo'nun okuma salonuna kaç çalışma masası yerleştirmeyi planladığını, her masaya kaç kitap konabileceği, masaların yapımında gereken ceviz ağacını Michelangelo'nun nereden bulmayı düşündüğünü ve kerestenin nasıl işleneceğini sorup dururdu. Kapıların deseninden aydınlatmanın önemine, kireç yapmak için en iyi pamuktaşının nerede bulunabileceğine, duvarlara kaç kat sıva atılması gerektiğine kadar her konuda fikrini belirtirdi. Michelangelo çoğu zaman çabucak ve ustalıkla yanıtlar, yapılan önerilerden bazılarını kabul eder, bazılarınıysa umursamazdı.[17]

Siyaset alanında muhafazakâr olan Clement tasarım konusunda yeniliklere daha açık biriydi, ama her zaman kullanım kolaylığından yana olmuştu. Michelangelo kütüphanenin girişini yuvarlak tavan pencereleriyle aydınlatmak istediğini açıkladığı zaman Clement fikri beğendiğini, ancak "sadece camları temiz tutmak için" iki adamı işe almak gerekeceğini belirtmişti.[18] Öte yandan (inatçılığı en kötüye çıkmış özelliklerinden biri olan) Michelangelo her konuda papanın onayını beklemezdi, tasarımın son halinin Papa Cenapları tarafından tasdik edilmesinden üç ay önce Aralık 1525'te duvarları ördürmeye başlamıştı.

1523 kasımında Michelangelo kütüphane yapımı görevine getirildiğinde kırk sekiz yaşındaydı. Avrupa çapında göklere çıkarılmış, müşterilerinin ve sanatçı dostlarının gözünde yetenekleri tartışılmaz bir ressam, heykeltıraş, mimar ve şairdi.

17 *Rime e lettere di Michelangelo*, haz. P. Mastrocola (Torino: UTET, 1992).
18 Alıntı: Wallace, *Michelangelo at San Lorenzo.*

Michelangelo'nun tasarladığı Lorenzo Kütüphanesi'nin heybetli merdivenleri.

Tüm bu alanlarda fiziksel dünyayı düşünce dünyasıyla eşleştirmiş, böylece birinin kuralları öbürününkiyle iç içe geçmişti. Michelangelo'ya göre tahta ve mermerin özellikleri imgelem ve aklın özelliklerinin aynasıydı; onun gözünde estetik ve fizik, ahlak ve matematik aynı maddeyle cismi paylaşır. San Lorenzo'daki eser üstünde çalıştığı dönemlerde kaleme aldığı yarım kalmış bir sonede şöyle diyordu:

> Hiçbir tahta parçası kendine münasip yer dışında
> Makul nemini muhafaza etmediğinden,
> Yüksek hararete azıcık maruz kalınca,
> Elinde değildir
> Kurumayıp alev almamak veya yanmamak.
> Tıpkı birinin alıp da asla geri vermediği kalp misali
> Gözyaşlarıyla yaşayıp alevler içinde yanarken–

Artık evinden ve münasip yerinden uzak olduğundan,
Hangi rüzgârdır ona ölümü getirmeyecek olan?[19]

Michelangelo'nun nesnel kurallara göre düşünce ve duyguları çoğaltına ya da dönüştürmede maddi nesnelerin becerisine güvendiği Lorenzo Kütüphanesi'nde açıkça kendini belli eder. Ona üç ayrı binayı inşa etme görevi verilmişti. İlkini, San Lorenzo'nun ön cephesini tamamlayamadı. İkincisini, Medici Kilisesi'nin iç mimarisini, başka sanatçıların üstünde birkaç yıl çalışmasının ardından gecikmeli olarak üstlenmiş, bazı yerlerde ustalığını konuşturmuş olsa da katkısı sınırlı kalmıştı. Gelgelelim, sonuncusu, kütüphane baştan aşağı Michelangelo'nun kendi eseriydi.

Kütüphane öncelikli olarak çalışma mekânı olarak kullanılacağı için iç mimarisi dışarıdakine göre daha büyük estetik öneme sahipti. (Su taşkınları korkusuyla) üçüncü kata yerleştirilen kütüphanede bir giriş holü, muhteşem ve büyüleyici bir merdivenle ufuk çizgisine doğru uzanıyor izlenimi uyandıran yüksek tavanlı bir okuma salonu bulunuyordu. Kütüphanenin bütün alanları dikdörtgenlerden oluşmuştu: duvarlardaki kör ya da açık pencereleri tutan sütunlu açıklıklar; salonun her iki yanına sıralanmış çalışma masaları; muhteşem orta sahın; bölmeli ve oymalı tavan. Duvarlardaki, yerdeki ve tavandaki dikdörtgen şekillerle çoğaltılmış eğik çalışma masalarının üstünde açık duran, yaldızlı dev elyazması kitapların ya da daha küçük oktavo ciltlerin uyandırdığı etkiyi tahmin etmek zor olmasa gerek, böylelikle mimari ve dekorasyonun her öğesi okura dünyayla kitap arasında varolan yakın ilişkiyi, kütüphane içerisinde sayfaya benzer alanlara bölünmüş sınırsız fiziksel mekânı çağrıştırır. Fakat holdeki oymalı ahşap tavanın ana motifi dikdörtgen değil, Medicilerin elmas yüzüğünü temsil eden iç içe geçmiş dairelerdi, kütüphanenin sarı, kırmızı taşlarla döşeli zeminin-

19 *"Quand'avvien c'alcun legno non difenda / il proprio umor fuor del terrestre loco, / non può far c'al gran caldo assai o poco / non si secchi o non s'arda o non s'accenda. / / Così'l cor, tolto da chi mai mel renda, / vissuto in pianto e nutrito di foco, / o ch'è fuor del suo proprio albergo e loco, / qual mal fie che per morte non l'offenda?"* Michelangelo Buonarroti, *Rime*, haz. E. N. Girardi (Bari: Laterza, 1960).

de de okurlara Tanrı'nın yarattığı evrenin ilişkili dört köşesini hatırlatan, dört İncil yazarının kaleme aldığı Tanrı'nın sözlerine yansımış aynı motif tekrarlanmıştır.

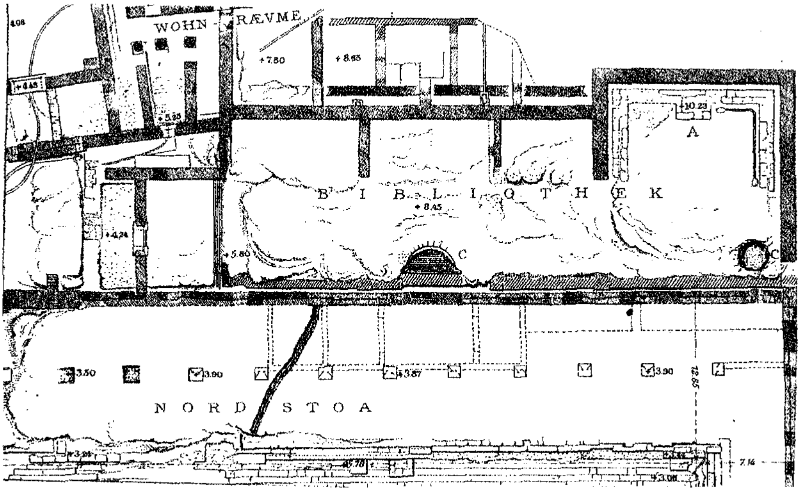
Michelangelo'nun çağdaşı Giorgio Vasari[20] sanatçının klasik orantı ve düzen anlayışından uzaklaştığı zaman kendine tanıdığı "lisans" hakkından söz eder, Vasari'ye göre bu, "bütün sanatçıları büyük ve kalıcı bir yükümlülük altında tutan" bir lisanstır. Michelangelo'nun başka hiçbir yerde Lorenzo Kütüphanesi'ndeki kadar bu yeni fikirleri gözler önüne sermediğini belirtir Vasari:

> şöyle ki, pencerelerin mükemmel dağılımında, tavan motiflerinde ve holün harikulâde girişinde. Ayrıca konsollarda, bölmelerde ve pervazlarda olduğu gibi hem detay hem de genel etki bakımından ne böyle kararlı bir zarafet görülmüştü ne de böyle ferah merdiven. Üstelik bu merdivende basamakların tasarımında öyle tuhaf kesintilere yer vermişti ki herkesi şaşırtacak kadar pek çok detaydan ve yaygın olağan uygulamadan uzaklaşmıştı.[21]

Vasari'nin hayran kaldığı merdiven gerçekten harikadır. Michelangelo'nun Floransa'dan ayrıldığı 1534 yılından yirmi beş yıl sonra 1559'da Floransalı heykeltıraş Bartolomeo Ammanati tarafından sonunda gri taş kullanılarak yapıldıysa da Michelangelo merdiveni cevizden yapmayı düşünmüştü. Ama ziyaretçiye masaların ve arkadaki okuma salonunun yapıldığı malzeme hakkında bir fikir verecek olan koyu ahşap yerine gri taştan yapılmış bile olsa merdiven, insana böyle sınırlı bir mekânda neredeyse olanaksız görülen uzamsal bir karışıklık, en az üç farklı yoldan içeriye girilen emek verilmiş dolambaçlı bir geçit sunuyor, kitaplar dünyasına dalmak üzere olan birine yaraşır bir tercih yapma yükümlülüğü getiriyordu. Giriş holü küçüktür; Michelangelo tasarımında onu uçsuz bucaksız bir alan gibi ele almış, böylece korkuluklar arasından kapının dışına uzanan ba-

20 Giorgio Vasari (1511-1574) İtalyan ressam, mimar, büyük İtalyan sanatçıların yaşamöykülerini yazarak sanat tarihine yaptığı katkılarla tanınır (Ç.N)

21 Giorgio Vasari, "Michelangelo Buonarroti," *Lives of the Artists*, Cilt I. George Bull (Harmandsworth, Middlesex: Penguin, 1987).

Pergamon (Bergama) Kütüphanesi'nin zemin katının planı.

samaklar parmaklığı olmayan üç basamakla birleşir, ortadakinde her biri kıvrımlı oymalar yer alır, yandakiler dikdörtgendir ama zemine doğru usulca baklava şeklini alırlar. İnşaat başlamadan önce Vasari'ye Roma'dan yazdığı mektupta Michelangelo merdivenin ilk tasarımını aslında bildiğini, fakat bunu "sanki rüyada gibi" hatırladığını belirtmişti. Eserin bitmiş halini en iyi anlatan sözcüklerdir bunlar.

Öte yandan Vasari'nin şaşırtıcı yenilik diye gördüğü daha çok bir kütüphanenin nasıl bir şekil alması gerektiğine yönelik ilk fikirlerinin mükemmelleşmesiydi. Örnekleri çok. En eskilerinden biri İÖ 2300'e tarihlenir. 1980 yılında Suriye'deki Ebla kraliyet sarayı yöresinde yapılan arkeolojik kazıda bir kütüphanenin kalıntılarının yer aldığı dikdörtgen bir oda ortaya çıkarılmıştı: duvarlardaki tahta raflara dizilmiş on beş binden fazla kil tablet vardı; raflar yanınca tabletler üst üste yerlere düşmüştü.[22] Pergamon kütüphanesinin keşfiyle yirmi beş yüzyıl sonra aynı modelin uygulandığı anlaşılmıştır. Harabelere bakıldığında peş peşe odalardan oluşmuş bir dikdörtgen olduğu görülür: Bunlar-

22 Georges Roux, *Ancient Iraq*, 3ncü baskı (Londra: George Allen & Unwin Ltd, 1964).

dan ilki ve en büyüğünde toplantılar yapılırdı, diğer üçü kitaplara ayrılmıştı. Okurlar sütun dizisinin altındaki alanda incelerlerdi tomarları. İS 112'de inşa edilen Roma'daki Traianus Forumu'nda yer alan kütüphanenin tasarımı biraz daha değişikti: dikdörtgen şekil korunurken, küçük odalar kaldırılmıştı.[23] Michelangelo Lorenzo Kütüphanesi'ni tasarlarken Platon ile Vergilius'un aşina olduğu kullanışlı, antik bir tasarım geliştirdiğinin farkındaydı.

Michelangelo'nun ömrü boyunca antik dünyanın birbirine zıt ama birbirini tamamlayan iki idealinin peşinden koştuğu anlaşılır. Bunlardan biri mükemmellik idealiydi, hem onun hem de çağdaşlarının her bir başyapıtına dört başı mamur bir varlığın kalıcı etkisini verdiğine inandıkları Yunan sanatının eksiksiz niteliğine ulaşmak. Diğeri, zamanın ve rastlantının sonucunda oluşmuş, Rönesans sanatçılarının gözünde belli harabelere ve çok sayıda kırık dökük kalıntılara bugüne ayakta kalan başsız gövdelerle sütun detaylarında gizli ortadan yok olmuş mükemmelliği yansıtan parçalanmışlık özelliği[24] – sonradan 18. yüzyılda Gotik uyanışın yaratıcıları tarafından çokça kullanılan estetiğin keşfi.

Rönesans sanatçılarının yaptığı keşifler arasında "altın kesit"[25] de vardı. Bu kavram antik Yunan'dan beri biliniyor, gerek Yunan gerekse Roma mimarisinde kullanılıyor olsa da matematikçi Luca Pacioli'nin Leonardo da Vinci tarafından resimlendirilmiş ama ancak on yıl sonra yayımlanmış bir kitabında "küçük parçanın büyük parçaya oranı, büyük parçanın bütün parçaya oranına eşittir"[26] diye tanımladığı 1479'a dek açıkça ifade edilmemişti. Bu ölçüde göze hoş gelen bir mükemmellik matematiksel açıdan açıklanamadığı için tılsımlı bir estetik kalite göstergesi olmuştu (bugün hâlâ öyle), hiçbir formülü olmayan fiziksel bir denge. Michelangelo'nun tasarladığı kenarları bu "altın kesite" göre belirlenen dikdörtgen okuma salonu bir Yunan tapınağı ya

23 Casson, *Libraries in the Ancient World.*

24 Bkz: Kenneth Clark, "The Young Michelangelo," J. H. Plumb, *The Horizon Book of the Renaissance* (Londra: Collins, 1961).

25 Altın Oran ya da Altın Bölüm de denir. Pacioli "divina proportione" demişti, da Vinci ise "sectio aurea" (Ç.N.)

26 Luca Pacioli, *Divine Proportion* (New York: Abaris, 2005).

da Roma'daki avlular kadar dengeli bir güzellik ortaya koyarken uçsuz bucaksız evrenimizin hoş orantılarını insanın gözünü okşayacak ölçülere indirgemiştir. Keskin pencerelerle tekrarlanan kıvrımlar, karmaşık ve hareketli merdivenler bir kütüphanenin çelişkili yapısını mükemmel bir şekilde gözler önüne serer. İlki, orasının evren hakkındaki bilgimizin zarifçe depolandığı düzenli, sınırlı bir yer olabileceğini anlatır; ikincisi burada hiçbir düzen, yöntem ya da şık tasarımın tam anlamıyla barınamayacağına işaret eder.

Rastlantı olarak Kütüphane

Bir kütüphanenin ideal işlevi birazcık *sahaf* tezgâhına benzemektir, orada *keşif* yapılır.

Umberto Eco[1], "Gülün Adı Ne?"

Kütüphane yalnızca düzen ve karmaşa yeri değildir; aynı zamanda rastlantılar dünyasıdır. Onlara bir raf ve bir numara verildikten sonra bile kitaplar kendi hareketlerini sürdürürler. Kendi başlarına bırakılınca umulmadık şekilde bir araya gelirler; kendilerine göre gizli benzerlik kurallarına, kayıtlara geçmemiş soyağaçlarına, ortak ilgi alanlarına ve temalara bağlıdırlar. Hep ertelediğimiz bir gün ayıklanmayı ve kataloglanmayı bekleyen gözden uzak köşelere bıraktığımız ya da yatağımızın başucuna, kutulara veya raflara istiflediğimiz kitaplardaki öyküler çoğu zaman okurların gözünden kaçan Henry James'in[2] deyişiyle "genel niyet" etrafında toplanırlar: "incilerin dizildiği sicim, gömülü define, halıdaki desen."[3]

Umberto Eco'ya göre bir kütüphane gelişigüzel, bit pazarı özelliğine sahip olmalıdır. Pazar sabahı yaşadığım yere yakın

1 Umberto Eco (d. 1932). İtalyan bilim adamı, ortaçağ uzmanı, yazar, edebiyatçı, eleştirmen ve düşünür. Kitaplarının birçoğu Türkçe'ye çevrilmiştir (Ç.N.)

2 Henry James (1843-1916). Amerika doğumlu Britanyalı yazar. Edebiyat eleştirmeni, romancı ve öykücü. Kitaplarından bazıları Türkçe'ye de çevrilmiştir (Ç.N.)

3 Henry James, "The Figure in the Carpet," *Embarrassments* (Londra: William Heinemann, 1896).

komşu köylerden birinde *kullanılmış eşya pazarı* kurulur. Ne Paris'teki yerleşik bit pazarları kadar iddialıdır ne de Fransa genelinde düzenli olarak kurulan antika panayırlarına benzer. *Kullanılmış eşya pazarında* 19. yüzyılın esaslı kır evi mobilyalarından tutun da antik brokar ve dantellere, uçları çatlamış porselen ve kristallerden paslı vidalara, bahçe aletlerine, hüzün veren eski yağlı boya tablolarla kim oldukları bilinmeyen aile fotoğraflarından tek gözü çıkmış plastik oyuncak bebeklere, yamru olmuş oyuncak arabalara kadar her türlü ıvır zıvır bulunur. Bu ticari kamplar Stevenson'ın bir çocuğun gözünden hayal ettiği eski çağlardan kalma harabelere benzer:

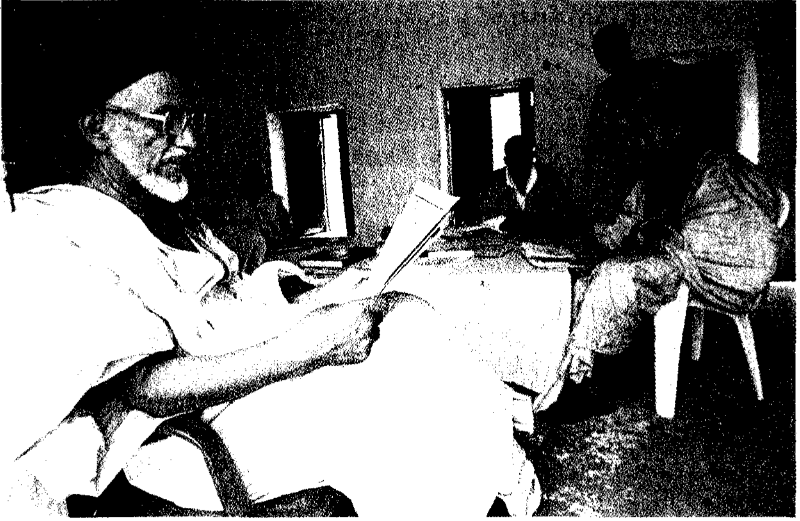
Büyüdüğüm gün geleceğim
Bir deve kervanıyla
Tozlu bir yemek odasında
Ateş yakacağım karanlıkta;
Duvarlardaki resimlere bakacağım,
Kahramanlara, savaşlara, şölenlere;
Bir köşede de oyuncaklar olacak
Eski Mısırlı çocuklara ait oyuncaklar.[4]

Kullanılmış eşya pazarında ilgimi çekenler sandıklarca kartpostal, yayın, takvim ve özellikle kitaplardır. Bazen kitaplar dikkat çeken bir afişin altında sergilenir: bölge tarihi ya da Yeni Çağ'ın iksirleri, hayvancılık ya da aşk hikâyeleri. Ama genellikle gelişigüzel istiflenirler, Homeros'un 18. yüzyıldaki deri kaplı tek ciltlik çevirileriyle Simenon'un[5] savaş zamanından kalma yırtık pırtık kitapları, imzalı romanların kaliteli baskılarıyla ('çifti 8 euro' olanların kutusunda "Kadınları 'tamir' etmeye kalkışan ve mucizevi olarak başarılı olan Gloriane'e" diye imzalanmış, Colette'in 1947 baskısı *Chéri*[6] romanını buldum) Amerikan edebiyatının unutulup gitmiş sayısız çoksatarları bir aradadır.

4 Robert Louis Stevenson, "Travel," *A Child's Garden of Versus* (Londra: The Bodley Head, 1896).

5 Georges-Joseph Christian Simenon (1903-1989). Belçikalı yazar. Kitaplarından bazıları Türkçe'ye de çevrilmiştir (Ç.N.)

6 Sidonie-Gabrielle Colette (1873-1954). Türkçesi *Cicim*, çev. A. Erhat, Varlık Yayınları, 1955; *Sevgilim*, çev. G. Suveren, Altın Kitaplar, 1965) (Ç.N.)

Moritanya'daki Habott Kütüphanesi okuma odası.

* * *

Kitapları bir araya getiren nedenler bir koleksiyoncunun geçici hevesleri, bir topluluğun simgesel işaretleri, geçen savaşlar ve zaman, savsaklama, özen gösterme, sağ kalmanın düşünülememesi, paçavra alım-satımında gelişigüzel yapılan ayıklamadır ve bu topluluk bir kütüphanede tanınan bir şekle girmeden önce yüzyıllar geçer. Dewey'in de anladığı gibi her kütüphanede bir düzen olması gerekir, ancak her düzen iradeli değildir ya da mantık çerçevesinde kurulmamıştır. Oluşumunu beğeni gösterisine, rastgele yapılan bağışlara ve karşılaşmalara borçlu olan kütüphaneler vardır. Moritanya'nın ortasındaki Adrar çölünde yer alan Chinguetti ve Ouadane vaha yerleşimleri bugün hâlâ varlıklarını baharat, tuz ve kitap taşıyan hacı kervanlarının geçici heveslerine borçlu olan kaç asırlık kütüphanelere ev sahipliği yapar. 15. yüzyıldan 18. yüzyıla dek bu şehirler Mekke'ye gidiş yolunda zorunlu duraklama noktalarıydı. Yıllar boyunca ticaret ya da güvenlik sebebiyle oraya bırakılan kitaplar –Granada ile Bağdat'ın, Kahire ile Meknès'in, Córdoba ile Byzantion'un

ünlü Kuran okullarında yazılmış eserler içeren hazineler– şimdi birkaç seçkin ailenin evinde saklanıyor. Örneğin, 18. yüzyılın altın çağında iki camii ve yirmi beş binlik nüfusuyla övünen Chinguetti'de bugün kalan üç bin kişi arasından beş altı ailenin evinde meraklı okurlar için astronomiden, sosyolojiye, Kuran yorumlarından, tıbba ve şiire kadar çeşitli konularda on bini aşkın kitap bulunuyor.[7] Bunların çoğu gezgin bilginlerden ödünç alınmış ve bu okuryazar şehirlerdeki kütüphaneciler tarafından kopya edilmiş; bazen de tersi yaşanmış, buraya gelen öğrenciler kütüphanenin raflarını dolduran kitaplardan birinin kopyasını çıkarmaya aylarını harcamışlar.

15. yüzyılın başlarında karnı zil çalan, paçavralar içinde şehir kapılarında görülmüş bir dilencinin öyküsü anlatılır Ouadane'da. Onu camiye almışlar, karnını doyurup giydirmişlerdi, ama adını da doğduğu şehri de öğrenmeyi başaran olmamıştı. Adamın bir tek Ouadane'daki kitaplar arasında saatler geçirmeye, çıt çıkarmadan okumaya önem verdiği anlaşılıyordu. Bu tuhaf davranışını sürdürdüğü birkaç ayın sonunda imamın sabrı taşmış, dilenciye, "Bilgisini kendine saklayan kimse Cennet'in Kapılarından içeriye alınmayacaktır diye yazar," demişti. "Her okur bir kitabın ömründe bir bölümden başka bir şey değil, eğer bilgisini başkalarına aktarmazsa, bunun o kitabı diri diri gömülmeye mahkûm etmekten farkı yok. Sana iyi hizmet eden kitapların kaderi bu olsun ister misin?" Bunu duyan adam ağzını açtığı gibi gözünün önünde duran kutsal metni uzun uzadıya ve fevkalâde yorumladı. İmam ziyaretçisinin dünyanın sağırlığı karşısında umudunu yitirmiş ve öğrenimin gerçekten üstün tutulduğu bir yere gelene kadar dilini tutmaya ant içmiş ünlü bir bilge olduğunu anlamıştı.[8]

Bir kütüphanenin başlangıç noktası bazen önceden kestirilemez. İS 336 yılında adını bilmediğimiz Budist bir keşiş Gobi Çölü'yle Taklamakan'ın çorak toprakları arasında, iki yüzyıl önce Yunan coğrafyacı Pausanias tarafından ipekböceği sözcü-

7 Théodore Monod, *Méharées* (Arles: Actes Sud, 1989).

8 A.M. Tolba, *Villes de sable: Les cités bibliothèques du désert mauritanien* (Paris : Hazan, 1999).

günden türetilen Serler ülkesi diye adlandırılmış Büyük İpek Yolu boyunca hac yolculuğuna çıkmıştı.[9] Burada, kumla taşların arasında binlerce nokta ışıktan oluşmuş (inanmayanlar bunu bölgedeki dağlara saçılmış pirit kırıntıları üzerinde güneşin oynadığı oyun diye açıklamaya çalışırlar) bir takımyıldız içinden Tanrısının hayali çıkmıştı karşısına. Bu görüntüyü ölümsüzleştirmek için keşiş kayaları oyarak bir mağara açmış, duvarları sıvadıktan sonra üzerlerine Buddha'nın yaşamından sahneler çizmişti.

Ondan sonraki bin yılı aşkın bir sürede yumuşak taştan beş yüze yakın mağara oyulup zarif duvar süslemeleriyle ve incelikli kil heykellerle bezenerek Batı Çin'in ünlü Mogao Mağaraları ortaya çıkarıldı. Dindar sanatçıların peş peşe kuşakların yontup resimlediği bu imgeler Tibet ve Çin'in özünde soyut Budist ikonografisinin serüven düşkünü tanrıları, hırslı kralları, aydınlanmış keşişleri ve meraklı kahramanları konu alan şahane hikâyelerin tasvirine gerek duyan temsili bir dine doğru başkalaştığını gözler önüne sermektedir. Zamanla bu kutsal yere çeşitli isimler verildi, bunlardan bazıları Mogaoku ya da Benzersiz Yükseklikte Mağaralar ve Qianfodong ya da Bin Buda Yöresi'dir.[10] Derken, 11. yüzyıl dolaylarında, olasılıkla burasını yabancı orduların açgözlülüğünden korumak amacıyla elli binden fazla eşi bulunmaz elyazması ve resim koleksiyonu kaldırılarak Mogao mağaralarından birine saklandı, böylece orası yedi yüzyıl süresinde rahatsız edilmeyecek dünyanın "en büyük ve en eski belge arşivine ve zamanının biricik Budist kütüphanesine"[11] dönüştürülmüş oluyordu.

Öte yandan Mogao'daki kovanı andıran mağaralar bölgedeki yegâne değerli depolama yeri değildi. Tapınağın çok yakınında İÖ 4. yüzyılda kurulmuş Büyük İpek Yolu üzerindeki en önemli ana duraklardan biri olan, doğuda Sarı Nehir üzerindeki Luoyang'dan, batıda Semerkant ile Bağdat'a uzanan antik Dun-

9 Pausanias, *Guide to Greece*, çev. Peter Levi (Harmondsworth, Middlesex: Penguin, 1971); Cilt II, VI:6.

10 Jacques Giès ve Monique Cohen, "Giriş" bölümü, *Sérinde, Terre de Bouddha* (Paris : Réunion des Musées Nationaux, 1995).

11 Susan Whitfield ve Ursula Sims-Williams (haz.), *The Silk Road: Trade, Travel, War and Faith* (Londra: British Library, 2004).

Büyük Doğu İpek Yolu'ndaki Dunhuang Mağaraları.

huang şehri yer alıyordu. Kuruluşundan bir, iki yüzyıl sonra Çin İmparatorluğu'nun sınırındaki stratejik konumu nedeniyle Dunhuang pek çok ulusun göz koyduğu bir garnizona dönüşmüştü: Tibetliler, Türki Uygurlar, Hotanlılar, Tangutlar ve nihayet 13. yüzyılın başlarında Cengiz Han'ın hükümdarlığında bu epey kozmopolit bölgeyi fetheden Moğollar. İki büyük çöl arasındaki bu sınırda Persia'nın lüks alışkanlıklarıyla Helenistik Asya'nın biçimci tarzları, Hindistan'ın çok bölümlü kültürleriyle Çin el sanatının gelenekleri, Tibet uygarlığının soyut kavramları ve Avrupa'nın tasvir sanatının simgeleri tek bir çatı (ya da Dunhuang'ın birkaç çatısı) altında bir araya gelerek birleşmiş kültürlerin olağanüstü karışımıydı. Dunhuang'da 5. yüzyıldan kalma dans figürleriyle süslü dikey bir frizde Pompeii'de gün ışığına çıkarılmış benzer bir frizdeki hareketlerin taklit edildiği sanılmaktadır; 3. yüzyıldan gelme Prens Siddhartha'nın öğretmeni Visvamitra'dan altmış dört farklı alfabeyi öğrenmeyi nasıl başardığını anlatan öykünün sahnelendiği taşa işlenmiş yüksek kabartma küçük çocuğu kucağında yazı gereçleriyle bağdaş kurmuş halde tasvir ederken, hem oturuş biçimi hem de tepesine konmuş ışık halkası bugün Strasbourg'daki Musée de l'Oeuvre Notre Dame'da sergilenen 10. yüzyıldan kalma Almanca dua kitabının kapağına fildişinden oyulmuş Çocuk İsa'nın başının üstündekiyle aynıdır; daire olmuş birbirini kovalayan üç tavşanın tasvir edildiği 6. yüzyıla ait Dunhuang'daki bir tavan süslemesi

İngiltere'deki Chester Katedrali'nin 13. yüzyıldaki yer karolarını çağrıştırır; Hotan'ın doğusundan kilometrelerce uzakta, 1274'te Marco Polo'nun ziyaret ettiği vahada bulunmuş goblenlerde Roma gladyatörleri tasvir edilmiştir; Çin'deki Lop Nor çölü yakınlarındaki 8. yüzyıl Tibet kalesinde bulunan bir Budist tapınağındaki duvar süslemeleri ortaçağ Avrupa'sının sunaklarındaki yüzlerce kanatlı melek tasvirinin izlerini taşır.[12]

Çin kadar uçsuz bucaksız bir imparatorlukta böylesi kültürel iç içe geçmişlik uzun zamandır, iyi ya da kötü, yayılmacı politikaların sonucu olarak bilinmektedir, ayrıca Çinliler açısından fatihin önceliklerinden biri yenilgiye uğrattığı kültürün kazanımlarını susturmak değil kabul etmek ve onlarla zenginleşmek olduğu açıktı. Eski çağlardan Çince bir tarihsel kayıt İÖ 206'da Ch'in krallığını fethettikten sonra Çu'dan Hsiang Yu ile Han'dan Liu Pang adlı Çinli liderlerin egemenlik kavgasına tutuştuklarını anlatır. Hsiang Yu ile askerleri Liu Pang tarafından kuşatıldıkları gece düşman kampında anayurtları Çu'nun şarkılarının söylendiğini duydular "ve nihayet Çu ülkesinin artık tümüyle Han'dan Liu Pang'in eline geçtiğini anladılar."[13]

İster o uzak diyarlardan geçiyor, ister bir süreliğine oraya yerleşmiş olsunlar, beğenileri ve gelenekleriyle etkileşim içinde olan ve birbirlerine dönüşen tüm bu insanlar yaşamın düzenli akışı içerisinde –geçici ya da deneyüstü, gerçek ya da hayal ürünü– yaptıkları alışverişleri ve yaşadıkları deneyimleri kayda geçiriyorlardı. Böylelikle Dunhuang bir yandan değerli elyazmalarının alım satımının yapıldığı yer olurken, diğer yandan da iki bin yılı aşkın bir süre orayı ziyarete gelen keşişlerin, hacıların, askerlerin ve tacirlerin kaleminden çıkma akla gelebilecek her türlü çiziktirme ve karalamanın çöplüğüne dönüşmüştü: idari evrakla özel belgeler, kişisel ve kamusal yazışmalar, kutsal yazılar ve seküler kayıtlar, gelişigüzel tutulmuş defterler ve resmi tomarlar. İpek Yolu'nun bu kesiminden geçiş azaldıktan ve Dunhuang gözden düştükten sonra bile döküntüler, buradaki insan-

12 Giès ile Cohen'in *Sérinde, Terre de Bouddha* kitabıyla Whitfield ile Sims-Williams'ın *The Silk Road* adlı çalışmasında resimlenen parçalar.
13 Liu Jung-en, haz. *Six Yuan Plays*'in giriş yazısı (Harmondsworth, Middlesex: Penguin, 1972).

ların günlük yaşamlarının izleri birikmeye devam ediyordu. Gerek Mogao'daki yığınla elyazması gerekse Dunhuang'ın terk edilen konutlarında bırakılan kırpıntılar yüzlerce yıl çöl kumlarının altında unutulup gitmişti.

1900'de Marcus Aurelius (sonradan Mark Aurel olarak kısaltıldı) Stein diye umulmadık bir ismi olan Macaristan'da doğmuş Britanyalı bir bilim insanı Hindistan Bürosu'nda göreve geldiği zaman görünüşte efsanevi olan bölge hakkında kulağına gelen öykülere merak sarmıştı. Unutulmuş tapınağın peşinde kaya ve kumları aşarak binlerce kilometrelik hiç de konuksever olmayan yolları tepti. Serüvenli yolculuğunu anlattığı yayımlanmış yazılarından birinde Stern, o yöreye Pausanias'ın terminolojisinden esinlenerek Serindia[14] adını verdi.[15] Serindia'ya doğru dört keşif gezisine çıkan Stein, Britanyalı yetkililerden çok az ve gecikmiş destek görmesine rağmen elyazmaları ve objelerle dolu muazzam bir gizli hazine buldu.

Oysa Çin hükümeti Stein'ın keşiflerini British Museum'un salonlarını doldurmak için fark gözetmeksizin yapılan yağmaya uydurulmuş kılıflar gibi görüyordu. Ne var ki Stein yalnızca değerli elyazmalarıyla sanat eserlerini değil, çöl yerleşimlerinin sakinleri tarafından çöp diye bırakılmış, "izleyen çağlarda hazine avcılarının ilgisini çekmemiş ama bizim için fevkalade değer taşıyan"[16] ıvır zıvırı da toplamıştı: kırık bir fare kapanı ya da paramparça olmuş bir içecek kupası kırıntısı, tahılı koruma yöntemlerinin sıralandığı bir liste, bir şölende sarhoş olan birinin alçakgönüllü özrü, Budist bir şiirin ilk taslağı ve kaçırılan bir çocuğun sağ salim kurtarılmasını dileyen bir dua.

Bütün ganimet keşif gezilerinde günışığına çıkarılmamıştı. Stein'in İngiltere'ye getirdiği daha binlerce değerli elyazmasını ona Wang Yuanlu adında, yerel yargıçların çıkarını güvence altına almak için pek çok önemli parçayı çoktan elden çıkarmış olan Daoist bir keşiş satmıştı. Stein'ın eline geçenlerin eşi ben-

14 Çin anlamına gelen *Seres* (Serler ülkesi) ile Hindistan'ın İngilizce karşılığı *India* sözcüklerinin karışımından türetilmiştir (Ç.N.)

15 Mark Aurel Stein, *Serindia*, Cilt I (Oxford: Oxford University Press, 1921).

16 Alıntı: Whitfield ve Sims-Williams, *The Silk Road*.

Muhteşem Elmas Sutra.

zeri yoktu: Çinlilerin boyalı tomarlarından sağlam kalmış, üzerlerinde orijinal ipek bağları bile duran ilk örnekleri; varolan ilk kozmolojik harita (Çinliler açısından bu aynı zamanda siyasal idarenin şemasıydı, çünkü imparatorun Kutsal Komutan olduğuna inanılırdı); ve dünyada bilinen ilk basılı kitap olan ünlü

Elmas Sutra. Bugün British Museum'da muhafaza edilen bu eserler gelmiş geçmiş en nadide, en önemli koleksiyonlardır.

Peki, bu koleksiyon neyi temsil eder? Geleceğin okurları için bir mağarada özenle saklanmış felsefeyle astronomi, teolojiyle politika hakkındaki bu eserlerle bir tavernanın ya da tuğlalarla kapatılmış bir helanın kalıntıları arasında bulunan bölük pörçük mektuplar, listeler ve notların ortak yönleri nedir? Moritanya kütüphanelerinin tersine Chinguetti ve Ouadane vaha yerleşimlerinde, kendilerine verilen görevi atalarına hizmet diye gören bekçilerin koruduğu Serindia hazineleri ya da onların arasından ayıklanmış parçalar yıllar sonra uzaklardan gelen bir yabancı dışında uzmanların eline geçmemişti. Rastlantı sonucu bir araya gelmişlerdi ama artık gömüldükleri yerden kurtulan bu parçalar arasında belli bir tutarlılık olduğu görülür. British Museum'un koridorlarıyla British Library'nin raflarını dolduran o eserler açgözlü bir kâşifin ele geçirdiği tek ganimet, öksüz yazıların sokağa terk edilmiş koleksiyonu, yitik bir uygarlığın kekelemeyen kaydı, bugünkü imparatorluklarımızı uyarıcı nitelikte bir masal olarak görünebilir gözümüze. Ya da Stein'ın girişimini kurtarma harekâtı diye görebiliriz. Her biri kendi zamanında diğerleriyle ilişkisiz bir değere ve işleve sahipti. Bir araya getirilmeleriyle birlikte karşımıza ortak tanık olarak çıkmışlardır, sağ kalanların, yitip gitmiş bir tarihin oyuncularının kütüphanesi olarak.

İşlik olarak Kütüphane

Aklımın estiği yerde konaklayacağım.
Robert Louis Stevenson, *Lay Morals.*

Bana göre kitaplarımın çoğunu koyduğum geniş odayla çalıştığım daha küçük oda arasında kayda değer bir fark var. "Kütüphaneye ayrılmış" büyük odada gerek duyduğum ya da istediğim kitapları seçer, oturup okur ve not alırım, ansiklopedileri incelerim. Ama çalışma odama aldıklarım daha ivedi, daha gerekli, daha yakın ilişkili olduğum kitaplardır. *Pocket Oxford Dictionary*'nin hırpalanmış kopyaları, iki ciltlik *Shorter Oxford,* güvenilir ve kalın *Robert*[1], okul yıllarımdan kalma *Pequeño Larousse Illustrado, Roget's Thesaurus*'un ehil olmayanlar tarafından yeniden gözden geçirilip suyu çıkarılmadan önceki 1962 baskısı, Killy'nin *Literatur Lexicon,* Graves'in Penguin'den çıkmış *Greek Myths...* Bunları kendi uzantılarım olarak görürüm, bir kol uzaklığında her an yardıma hazır, eski dostlar. Kimbilir kaç kez bu aşina ciltlerin bulunmadığı odalarda çalışmak zorunda kalmışımdır, onlarsız olmak körlükten ya da ses çıkaramamaktan farksız gelir bana.

Çalışma odamda yılların getirip masama yığdığı, yazacağım sözcükleri düşünürken farkına varmadan parmağımı götürdüğüm birtakım uğurlu nesneler de bulunur. Rönesans bilginleri çalışma odasında farklı nesneler bulundurmayı salık verirler: mekâ-

1 Fransızca bir sözlüktür (Ç.N.)

na çeşitlilik ve uyum getirmek için müzik aletleriyle astronomik gereçler, tuhaf şekilli taşlarla renkli deniz kabukları gibi doğal antikalar ve okurların koruyucusu olan Aziz Hieronymus'un portreleri. Onların tavsiyesini kısmen yerine getiririm. Masamda duran objeler arasında Congonhas do Campo'dan at şeklinde yontulmuş bir sabuntaşı, Budapeşte'den kafatası şeklinde oyulmuş bir kemik, Cumae yakınlarındaki Sybilla'nın Mağarasından alınmış bir çakıltaşı var. Kütüphanem yaşamöykümü yansıtıyorsa, çalışma odam da kimliğimi ele vermektedir.

Okurların alttürü olan yazarların çevrelerine yerleştirdikleri çalışırken gerek duydukları malzemeler hayvanlara özgü özelliklere bürünür, tıpkı bir kovuk ya da yuva gibi vücutlarının şeklini alır ve düşüncelerini barındıran bir sandığa dönüşür. Burada yazar kitapların arasına kendi döşeğini serebilir, dilediği gibi çokeşli ya da tekeşli bir okur olabilir, kabul görmüş bir klasiği ya da görmezlikten gelinmiş yeni çıkan bir tanesini seçebilir, tartışmaları yarım bırakabilir, rastgele açılmış herhangi bir sayfadan başlayabilir, geceleri, Vergilius'un ünlü sözleriyle, "sessiz mehtabın dost sessizliğinde" yüksek sesle okuyarak okuduklarını kendi sesinden dinleyebilir. Ünlü hümanist Guarino Veronese'nin oğlu hümanist öğretmen Battista Guarino okurların sayfada sessizce göz gezdirmemeleri "ya da alçak sesle mırıldanmamaları" gerektiğinde ısrar ederdi, "çünkü çoğu zaman olduğu gibi kendi sesini duyamayan biri sanki başka bir yerdeymişçesine birçok satırı atlayacaktır. Sesli okumanın anlamaya yararı küçük görülemez, ne de olsa başkasından çıkıyormuş gibi duyduğumuz sesle kulaklar dikkatin toplaması için zihnimizi harekete geçirir." Guarinoa'ya göre sözcükleri dile getirmek okuyanın anlamasına da yardımcıdır, çünkü "sıcaklığı artırıp kanı seyrelterek toplardamarları temizler, atardamarları açar ve besini alıp öğüttüğümüz o damarlarda gereksiz nemin kımıldamadan durmasına izin vermez."[2] Sözcüklerin öğütülmesi için de geçerlidir bu; beni kimsenin işitemeyeceği kütüpha-

2 Battista Guarino, "A Program of Teaching and Learning," *Humanist Educational Treatises*, haz. ve çev. Craig W. Kallendorf (Cambridge, MA ve Londra: Harvard University Press, 2002).

nedeki yazı köşemde metnin tadını daha iyi çıkarmak, böylece onu daha çok benimsemek adına sık sık yüksek sesle okurum.

Eğer özel mekâna cins dersek, o mekânın içinde barınan çalışma odası da türdür. Rönesans döneminde yazmayı arzu eden herhangi bir kimsenin çalışma odasına sahip olması eğitimin ve ince zevkin göstergesiydi. Evdeki diğer odalara göre çalışma odasının sahibinin ölümünden sonra bile varlığını sürdüren kendine özgü gizli bir kişiliği olduğu düşünülürdü.[3] Metinlerle tılsımlardan, ikonalarla her türlü araç gereçten oluşmuş okurun ya da yazarın çalışma odası küçük bir tapınağa benzer, ama bir tanrıya değil, bir etkinliğe adanmıştır. Bu işin sergilenen araçları orasının bir atölye olduğunu belli eder; düzeni (ya da düzensizliği) sıradan bir kütüphanenin gerekliliklerine göre kurulmamıştır, kişiye özeldir. Çalışma odası bazen içine aldığı daha büyük bir yapının –kütüphane– daraltılmış örneği olmaz. Onun görevi bambaşka: kendi başına kalıp düşünmeye, nesnelerin gücüne inanma ve sözlüğün otoritesine güvenmeye ayrılmış gerçek bir mekândır. Tarihçi Jacob Burckhardt[4] Rönesans'tan, "bireyselliğin uyanışı"[5] diye söz etmişti, oysa bireysellik ondan önce eski okurların çalışma odalarında, kendilerine öğretebildikleri, büyüyüp yansıyabildikleri ve yansıtıldıkları mekânları yaratan erkek ve kadınlar tarafından, tekil şimdiki zaman ve nice kuşaktır bitmeyen geçmiş zaman arasındaki karşılıklı konuşmalarda –toplumsal yaşamın keşmekeşinden kaçtıkları mekânlarda kaç kez uyanmıştı. İÖ 1. yüzyılda Cicero Antium'da denize nazır evinin çalışma odasında otururken yakın arkadaşı Atticus'a[6], "Antium'da epeyce topladığım kitaplarla eğlendiriyorum kendimi ya da dalgaları sayıyorum – hava uskumru tutmaya müsait değil,"[7] diye yazmıştı. Arkasından da ekliyordu, "Okumak ve

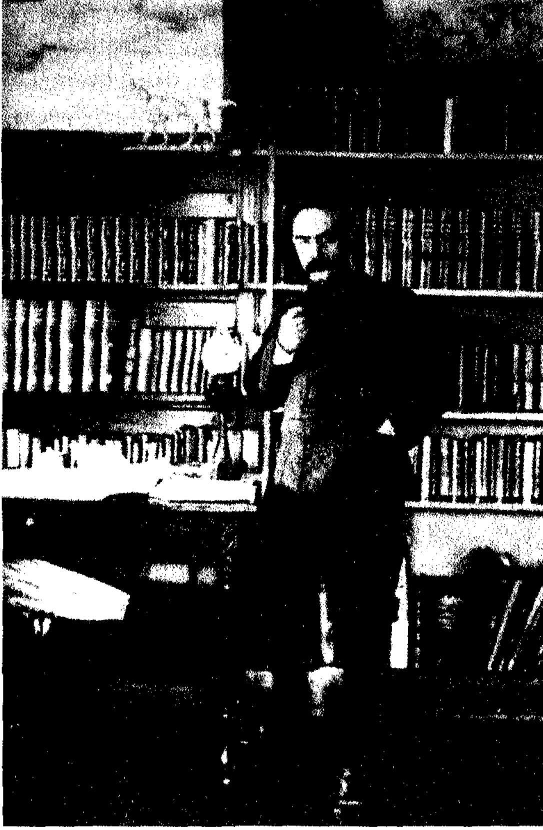
3 Dora Thornton, *The Scholar in His Study: Ownership and Experience in Renaissance Italy* (New Haven & Londra: Yale University Press, 1997).

4 (1818-1897). İsviçreli sanat ve kültür tarihçisi (Ç.N.)

5 Jacob Burckhardt, *The Civilization of the Renaissance in Italy*, çev. S.G.C. Middlemore (Londra, 1878) (*İtalya'da Rönesans Kültürü*, çev. Bekir Sıtkı Baykal, Maarif Vekâleti, Dünya Edebiyatından Tercümeler, 1958)

6 Titus Pomponius Atticus (İÖ *yak.* 110-İÖ 32), Roma'da köklü bir aileden gelen editör, banker (Ç.N)

7 Cicero, "Cicero'dan Atticus'a, Nisan 59," *Selected Letters*, çev. D. R. Shackelton Bailey (Londra: Penguin, 1986).

Rudyard Kipling Vermont'taki evi Naulakha'nın çalışma odasında.

yazmak bana teselli vermiyor ama uzaklaştırıyor."[8] Dünyanın gürültüsünden uzaklaşmak. Düşünecek bir yer bulmak.

Virginia Woolf 1929'da *Kendine Ait Bir Oda* başlığı altında yayımladığı ünlü "Kadın ve Kurmaca" üzerine ünlü söylevlerinde okumak ve yazmak için sonu gelmeyen özel bir mekân gereksinimini şöyle tanımlıyordu: "Eğer yazarın deneyimini dolu dolu aktardığını sezmemiz gerekiyorsa, zihnin tamamı açık durmalı. Özgürlük olmalı, huzur olmalı. Ne bir tekerlek gıcırdamalı ne bir ışık kıpırdamalı. Perdeler çekilmeli."[9] Sanki geceymiş gibi.

8 "Cicero'dan Atticus'a, 10 Mart 45," agy.
9 Virginia Woolf, *A Room of One's Own* (Londra: The Hogarth Press, 1929) (*Kendine Ait Bir Oda*, çev. Suğra Öncü, İletişim Yayınları, Eylül 2003).

Ünlü yazarların stüdyoları ilginç yerlerdir. Rudyard Kipling'in[10] daha çok gezi ya da endüstriyel sanatlarla ilgili kitapları barındırdığı Vermont'taki evi Naulakha'da ve Rottingdean'deki çalışma odaları onun gerçek teknik deyişlere ve sözlere merakının kanıtıdırlar; Erasmus'un[11] Brüksel'deki odasında eşkenar dörtgen pencere camlarından vuran ışık mektuplaşmayı sevdiği arkadaşlarıyla meslektaşlarının gönderdiği kitap ciltleri üzerinde oyunlar oynardı; Friedrich Dürrenmatt'ın[12] Neuchâtel'deki kapalı, beyaz dikdörtgen kütüphanesinde düzgün modern ciltlerle dolu romanlarında yarattığı dairesel labirentlerden birine benzeyen basit bir kitaplık odayı çevrelerdi; Victor Hugo'nun Paris'te Vosges Meydanı'ndaki kumaş kaplı, yumuşacık halı döşeli malikânesi kendi kaleminden çıkma aşırı duygusal öykülerin elyazmaları ve hayalet gibi manzaralarının kabataslak çizimleriyle dolup taşıyordu; Arno Schmidt'in[13] Aşağı Saksonya'daki Bargfeld bei Celle'deki küçücük sevimsiz odaları tanınmamış (yazdıkları Schmidt tarafından Almanca'ya çevrilerek daha güzel hale getirilen Edward Bulwer-Lytton'ın romanları gibi) İngilizce kitapların sıralandığı derme çatma raflarla ve karton parçacıklarına elle yazılmış bölük pörçük karalamaların yer aldığı küçük kutularla doluydu –Schmidt'in konusuna göre dizdiği başyapıtlarını kaleme almak için kullandığı minyatür arşiv; dünya çapında daha binlerce stüdyo ve kütüphane, her an o bildik yere dalgınlıkla bir kez daha gelerek alışıldık iskemlelerine oturup arkadaşları arasından sayfaları sıkça çevrilmiş bir kitabı alacak ya da sevdiği sözcüklere yer veren bir kitabın belli bir sayfasını açabilecek hayalet sahiplerinin anısına muhafaza edilmektedir. Terk edilmiş kütüphaneler orada çalışmış yazarların gölgelerini barındırır ve onların dalgınlıkla geldikleri uğrak yeridir.

10 Joseph Rudyard Kipling (1865-1936) Bombay doğumlu İngiliz şair ve yazar. Eserlerinden birçoğu Türkçe'ye de çevrilmiştir. (Ç.N.)

11 Desiderius Erasmus (1466/1469-1536) Rotterdamlı hümanist bilgin ve dinbilimci. Hollandalı olmasına karşın yaşamı boyunca Latince konuşmuştur. En ünlü eseri olan *Deliliğe Methiye* (Türkçe'ye olasılıkla ilk kez Nusret Hızır'ın çevirisiyle kazandırılmıştır, Maarif Matbaası, 1941 ile Türkçe'ye de çevrilen *Bir Hıristiyan Prensin Eğitimi*'dir (Ç.N.)

12 (1921-1990) İsviçreli yazar, oyun yazarı ve ressam (Ç.N.)

13 (1914-1979) Alman yazar ve çevirmen (Ç.N.)

Don Quixote'nin okurları Valladolid'de[14] Miguel de Cervantes'in 1602'den, kitabın ilk bölümünün yayımlandığı 1605'e dek yaşamış olduğu evde dolaşabilir ve röntgencilik yaptığı izlenimine kapılabilir. Ev aşırı duygusal çağrışımlar yapmaktadır: 27 Haziran 1605 gecesi Gaspar de Ezpeleta adında biri eve doğru yürürken, kapının tam önünde maskeli bir adamın saldırısına uğramış ve ölümcül bir yara almıştı. Ezpeleta'nın bağırmasını duyan komşulardan biri Cervantes'e haber vermiş, ikisi birlikte can çekişen adamı tanınmış bir bayanın evine taşımışlardı. Saldırıdan Cervantes'in (ya da akrabalarından birinin) sorumlu olduğundan kuşkulanan Valladolid belediye başkanı yazarla ailesini hapse attırmıştı. Suçsuz olduklarını kanıtladıktan sonra birkaç gün içinde salıverilmişlerdi, ama tarihçiler bunca zamandır Cervantes'in cinayete karışıp karışmadığını sorgulamaktadırlar. Evin restorasyonu özenle yapılmış olsa da içi zorunlu olarak Cervantes'in hiç sahip olmadığı ufak tefek mobilyalarla döşenmiştir. Yalnızca ikinci kattaki çalışma odasında ona ait olduğu kesin birkaç eşya bulunur: kızı İsabel de Cervantes'in vasiyetinde tarif ettiği "abanoz ve fildişi" yazı masası değil ama aynı belgede sözü edilen "cevizden yapılma, sahip olduklarının en büyüğü," biri Aziz Yuhanna'yı, öbürü Bakire Meryem'i tasvir eden iki tablo, bakır bir mangal, kâğıtların konduğu çekmeceli bir dolapla yazarın eserinde adını verdiği kitaplardan bazılarının durduğu bir kitap rafı. *Örnek Alınacak Hikâyeler*[15] içinde yer alan birkaç öyküyü bu odada kaleme almıştı, ayrıca tuhaf Quixote hakkındaki fikirlerini de arkadaşlarıyla burada tartışmış olmalı.[16]

Don Quixote'nin ilk bölümlerinden birinde, berberle papaz şövalyenin kütüphanesinden onu delirttiğini düşündükleri kitapları ayıklamaya karar verince, evin kâhyası öncelikle odaya kutsal su serpilmesi gerektiğinde diretmişti, "çünkü burada kitapların içine yerleşmiş şu büyücülerden biri olabilir ve bize büyü yapıp onları dünyadan kovmak istediğimiz için cezalandırmak isteyebi-

14 İspanya'nın Kastilya Leon özerk bölgesinde Valladolid eyaletinin başkenti, İspanyol Rönesansı'nın ilk örneklerini barındıran tarihsel bir şehir (Ç.N.)

15 *Örnek Alınacak Hikâyeler* Türkçe'ye çevirenler Adnan Özer ve Necmi İmran, Kekeme Yayınları. Özgün adı *Novelas Ejemplares* (Ç.N.)

16 N. Sanz ve Ruiz de la Peña, *La Casa de Cervantes en Valladolid* (Valladolis: Fundaciones Vega-Inclán, 1993).

lir."[17] Okumayan pek çok kimse gibi kâhya da kapaklarını açmayı reddettiği kitapların gücünden korkardı. Aynı boş inan okurların çoğu için de geçerlidir; el altında tuttuğumuz kitaplar cinlidir. Bir yazarın çalışma odasından yayılan öykülerin, yazı masasından bizi gözetlemesini yeğlediğimiz nesnelerin, raflara koymayı seçtiğimiz kitapların hepsi ziyaretçiye duvarların arasında bu mekânın sahibi artık yaşamasa da ondan bir şeyler sezdiren, yankılar ve yansımalardan, anlam ve duygulardan bir ağ örerler.

Kimi zaman yazarın gölgesiyle kütüphanesininki o daha ölmeden birbirine karışır. Ellili yaşların başında görme yetisi enikonu kötüleşen Borges 1986'da Cenevre'de ölmeden önce Buenos Aires'te artık göremediği kitapların arasında yıllarca yaşamıştı. Şehrin merkezinde, San Martín Meydanı'ndan köşeyi döner dönmez, kendi halinde bir binanın altıncı katındaydı dairesi. Kapıyı her zaman hizmetçi Fani açar, sık gelen ziyaretçileri karanlıkta bastonlar ve değneklerin yardımıyla ayakta duran Borges'in "sabırla bekliyordum, gelip beni dolaştırasın," diye karşıladığı küçük antreye alırdı. Sonra da perdeyle bölünmüş koridordan oturma odasına geçilir, ev sahibi konuklarıyla zayıf, çekingen bir tavırla tokalaşırdı. Sağ taraftaki yemek odasında üzerine dantelli bir örtü serilmiş bir masayla arkalıklı dört sandalye dururdu; solda, pencerenin altında epey kullanılmış bir kanepeyle iki, üç koltuk vardı. Borges kanepeye oturur, konuğunu da karşısındaki koltuklardan birine buyur ederdi. Konuşurken görmeyen gözleri boşlukta bir noktaya dikilir, hırıldayan sesi günlük yaşamındaki bildik eşyalarla dolu odada yankılanırdı: üstünde gümüş bir kupa duran küçük bir sehpayla dedesinden kalma bir *altlık*, annesinin ilk komünyonundan kalma minyatür bir yazı masası, ansiklopedilerin dizildiği duvara raptedilmiş iki beyaz raf ve koyu renkli ahşaptan alçak boyda iki kitaplık. Duvarda, kız kardeşi Norah Borges'in fırçasından çıkma, İsa'nın doğumunun müjdelenmesini tasvir eden bir tabloyla Piranesi[18] tarafından

17 Miguel de Cervantes Saavedra, *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha*, haz. Celina S. de Cortazar ve Isaías Lernes (Buenos Aires: EUDEBA, 1969) ; I:VI.

18 Giovanni Battista Piranesi (1720-1778) İtalyan ressam. Madeni levhaları asitle aşındırarak yaptığı gravürlerle ünlüdür. (Ç.N.)

yapılmış gizemli dairesel kalıntıların görüldüğü bir gravür asılıydı. En soldaki kısa koridor yatak odalarına uzanıyordu: eski fotoğraflarla dolu annesinin odasıyla, keşiş hücresi kadar yalın, içinde bir demir somya, iki kitaplık ve bir sandalyeden başka bir şey olmayan kendi odası. Onun yattığı odanın duvarı İsviçre'nin çeşitli kantonlarının flamalarının yer aldığı tahta bir levhayla Borges tarafından iki enfes soneyle yüceltilen Dürer'in[19] *Şövalye, Ölüm ve Şeytan* gravürünün bir kopyasına ayrılmıştı.

Borges'in evrene bir kitap dediği ve cenneti "bir kütüphane şeklinde"[20] tasavvur ettiğini söylediği göz önüne alınınca, onun ziyaretine gelenler çepeçevre kitaplarla, ek yerlerinden ayrılacak kadar tıka basa raflarla dolu, üst üste yığılmış yayınların kapı önlerini tıkadığı ve her girintiden fışkırdığı bir yer, mürekkep ve kâğıttan bir orman görmeyi beklerlerdi. Oysa bu mütevazı apartman dairesine kitaplar akıllıca, bir düzen içinde yerleştirilmişti. Genç Mario Vargas Llosa[21] ellili yılların ortasında Borges'i görmeye geldiğinde gösterişsiz bir ortamla karşılaştığını belirterek ev sahibinin neden kitaplarla daha içli dışlı, daha konforlu bir yerde oturmadığını merak etmişti. Bu sözleri Borges'in canını sıkmıştı. "Lima'da böyle yapıyor olabilirler," diye azarlamıştı düşüncesiz Perulu konuğunu, "ama biz Buenos Aires'te hava atmaktan hoşlanmayız."

Oysa oradaki birkaç kitaplık Borges'in onuruydu. "Sana bir sır vereyim," demişti bir gün. "Kör olmamış gibi poz yapmak hoşuma gidiyor, görüyormuş gibi gözüm hep kitaplarda. Hatta yeni ansiklopedilere imreniyorum, içlerindeki haritalarda ırmakların akışını izlemeyi, çeşitli maddelerinde harikulâde şeyler bulmayı hayal ediyorum." Çocukken babasının yanında Ulusal Kütüphane'ye gittiğini, kitap istemeye çekindiği için açık raflardaki *Britannica* ciltlerinden birini çekip aldığını ve hangi madde kendiliğinden karşısına çıkarsa onu okuduğunu anlatmayı severdi. Bazen şans yüzüne gülerdi, tıpkı *De-Dr* cildini

19 Albrecht Dürer (1471-1528). Alman ressam, baskıcı ve kuramcı (Ç.N.)

20 Jorge Luis Borges, "Poema de los dones" (Armağanlar Şiiri), *El hacedor* (Buenos Aires: Emecé, 1960).

21 Tam adı Jorge Mario Pedro Vargas Llosa. 1936 doğumlu Perulu yazar, politikacı, gazeteci ve deneme yazarı. Eserlerinin çoğu Türkçe'ye çevrilmiştir (Ç.N.)

seçip de Druidler[22], Drüz[23] ve Dryden[24] hakkında bir şeyler öğrendiği zaman olduğu gibi.[25] Borges kendini ansiklopedilerin sıralı rastlantısına bırakma alışkanlığından hiç vazgeçmemişti, Garzanti'nin, Brockhaus'un, Britannica'nın ya da Espasa-Calpe'nin ciltleri arasında sayfaları karıştırarak saatlerce vakit geçirirdi (ve yazanları birine okuturdu). Sonra da eğer ilgisini çeken bir lokma bilgi yakalarsa, okuyan kişiye sayfa numarasını o cildin arka sayfasına not etmesini isterdi.

Oturma odasındaki iki kitaplıkta Stevenson, Chesterton, Henry James ve Kipling'in eserlerinin yanı sıra J. W. Dunne'dan[26] *An Experiment with Time*, H. G. Wells'den[27] birkaç bilimsel roman, Wilkie Collins'den[28] *The Moonstone*, Eça de Queiroz'dan[29] sarı mukavva ciltli çeşitli romanlar, 19. yüzyılın Arjantinli yazarlarının kitaplarına yer vermişti. Joyce'un[30] *Ulysses* ve *Finnegans Wake*; Marcel Schwob'un *Vies Imaginaire*; John Dickson Carr[31],

22 Druidler antik Kelt toplumlarında rahip sınıfında eğitimli bir topluluktur (Ç.N.)

23 İslam dininin İsmailiye mezhebinden ayrılarak Gnostik, yeni Platoncu ve diğer felsefeleri birleştirerek Lübnan, Filistin ve Suriye'de kurulmuş Dürzilik inancını benimsemiş bir topluluk. Sözcüğün tekil hali Dürzî'dir (Ç.N.)

24 17. yüzyılın İngiliz şairi, edebiyat eleştirmeni, çevirmeni ve oyun yazarı John Dryden (Ç.N.)

25 Jorge Luis Borges, "Autobiographical notes," *The New Yorker* (New York, 19 Eylül 1970 sayısı).

26 John William Dunne (1875-1949). İngiliz mucit ve havacılık mühendisi. Özellikle zaman kavramına kafa yormuş ve dünya dinlerinin mistik geleneklerindeki fikirlerle uyuşan bir kuram geliştirmişti. Fikirleri Aldous Huxley, J. B. Priestley tarafından benimsenip kullanıldı (Ç.N.)

27 Açık adı Herbert George Wells (1866-1946). İngiliz yazar. Bilimkurgu romanlarıyla ünlüdür. En tanınmış romanları *Zaman Makinesi*, *Dr. Moreau'nun Adası*, *Görünmez Adam*, *Dünyaların Savaşı*'dır (Ç.N.)

28 Tam adı William Wilkie Collins (1824-1889). İngiliz romancı, oyun yazarı, öykücü. En tanınmış eserleri *Armadale*, *No Name* ve Türkçe'ye de çevrilmiş olan *The Woman in White* (*Beyazlı Kadın*) ile *The Moonstone* (*Aytaşı*)'dur (Ç.N.)

29 José Maria de Eça de Queiroz (1845-1900) Portekiz'in en büyük gerçekçi yazarı diye kabul edilir, 19. yüzyılda Avrupa'da en önemli yazarlardan (Ç.N.)

30 James Joyce (1882-1941) İrlandalı. 20. yüzyılın en etkileyici yazarlarından. En çok bilinen kitapları Nevzat Erkmen çevirisiyle YKY'den çıkan *Ulysses*, Murat Belge'nin çevirdiği *Dublinliler* ve *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi*'dir. *Finnegans Wake* adlı romanı henüz Türkçe'ye çevrilmemiştir (Ç.N.)

31 (1906-1977) Pek çok kitaba imza atmış Amerikalı, üretken bir polisiye roman yazarı. Aynı zamanda Carter Dickson, Carr Dickson ve Roger Fairbairn gibi başka takma isimler de kullanmıştır (Ç.N.)

Milward Kennedy[32] ve Richard Hull'ın[33] polisiye romanları; Mark Twain'in[34] *Life on the Mississippi*, Arnold Bennett'in[35] *Buried Alive*; David Garnett'ın[36] *Lady into Fox* ile *A Man in the Zoo* kitaplarının zarif tahta basmalarla resimlenmiş ince ciltsiz baskıları; Spengler'in[37] *Der Untergang des Abendlandes*; Gibbon'ın[38] birkaç ciltlik *Decline and Fall*; matematik ve felsefe üstüne aralarında Swedenborg[39] ile Schopenhauer[40] imzalılar da dahil birçok kitap; ve gözbebeği, Fritz Mauthner'in[41] *Wörterbuch der Philosophie.* Bu kitaplar arasından bazılarını ergenlik çağlarından beri yanından ayırmamıştı Borges; başta İngilizce ve Almanca olan diğerleriyse, onları satın aldığı, çoğu kapanıp gitmiş Buenos Aires kitabevlerinin etiketlerini taşıyordu: Mitchell, Rodriguez, Pygmalion.

Yatak odasındaki raflarda şiir kitaplarıyla Anglosakson ve İzlanda edebiyatının Latin Amerika'daki en geniş koleksiyonlarından biri dururdu. Borges'in bu odada tuttuğu kitaplarda, kendi deyişiyle çalışması gereken "kaba ve yorucu sözler" vardı, "Dudaklar fayda etmeyince / Haslam ya da Borges olmadan

32 Tam adı Milward Rodon Kennedy Burge (1894-1968). İngiliz hükümet görevlisi, gazeteci, polisiye roman yazarı, edebiyat eleştirmeni (Ç.N.)

33 İngiliz polisiye yazarı. Romanları arasında 1930'ların sonlarında yayımlanan *The Murder of My Aunt, Keep it Quiet, Murder isnt't Easy* sayılabilir (Ç.N.)

34 Mark Twain takma adıdır. Asıl adı Samuel Langhorne Clemens (1835-1910). Amerikalı mizahçı, taşlama ustası ve yazar. En ünlü romanları Türkçe'ye de çevrilmiş olan *Tom Sawyer* ile *Huckleberry Finn'in Serüvenleri* (Ç.N.)

35 Tam adı Enoch Arnold Bennett (1867-1931) İngiliz romancı. Kurgu ve kurgudışı pek çok esere imza atmıştır (Ç.N.)

36 (1892-1981) Britanyalı yazar ve yayıncı. Pek çok eserinden hiçbiri henüz Türkçe'ye çevrilmemiştir (Ç.N.)

37 Oswald Arnold Gottfried Spengler (1880-1936). Alman tarihçi ve filozof. En bilinen kitabı *Der Untergang des Abendlandes* (Türkçesi *Batı'nın Çöküşü*, çev. Nuray Sengebli, Dergah Yayınları) (Ç.N.).

38 Edward Gibbon (1737-1794) İngiliz tarihçi ve parlamento üyesi. En önemli çalışması *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (Türkçesi *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, çev. Asım Baltacıgil, Arkeoloji ve Sanat Yayınları) (Ç.N.)

39 İsveçli bilim adamı, filozof, ilahiyatçı (1688-1772) (Ç.N.)

40 Arthur Schopenhauer (1788-1860) Alman filozof. Nietzsche ondan çok etkilenmişti. En ünlü yapıtı Türkçe'ye çevrilen *İstenç ve Tasarım olarak Dünya* (Ç.N.)

41 Alman düşünür (1849-1923). Felsefe ve tarih kitaplarının yanı sıra romanları, öyküleri, taşlamaları, tiyatro oyunları, denemeleri de vardır (Ç.N.)

önce / Northumbria ile Mercia zamanındaki gibi söylediğim"[42] sözler[43]: Skeat'ten[44] *Etimoloji Sözlüğü, Maldon Savaşı*'nın[45] açıklamalı versiyonu, Richard Meyer'den *Altgermanische Religionsgeschichte.* Diğer kitaplıkta Enrique Banchs'ın[46], Heine'nin[47], San Juan de la Cruz'un[48] şiirleriyle Dante hakkında yapılan yorumlar yer alıyordu. Nedense raflarında Proust,[49] Racine[50], Goethe'den *Faust,* Milton[51] ve Yunan tragedyaları yoktu (kuşkusuz hepsi vardı onda, onları okumuş, aynı zamanda yazılarında onlardan söz etmişti).

Kendi kitapları da yoktu ortalıkta. İlk baskılardan birini görmek isteyen konuklara "unutulup gidecek" birinin imzasını taşıyan tek bir cilde bile sahip olmadığını söylerdi övünerek. İşin aslı onlara ihtiyacı yoktu. Hatırlamıyormuş gibi yapsa da onlarca yıl önce öğrendiği şiirleri ezbere okuyabilir, kendi kaleme aldığı yazıları, çoğu zaman onu dinleyenleri hayret içinde bırakıp hoşça vakit geçirtecek kadar belleğinde düzeltip değiştirebilirdi. Ölümünden kısa bir süre sonra dul eşi Maria Kodama kitaplarının çoğunu Buenos Aires'te yazarın adını taşıyan bir vakfa bağışladı, bunlardan bazıları zaman zaman onuruna düzenlenen etkinlik-

42 Borges, "Al iniciar el studio de la gramática anglosajone," *El hacedor.*

43 Haslam, Borges'in dedesinin soyadı. Northumbria 654-878 yılları arasında varlık göstermiş, bugünkü kuzeydoğu İngiltere ile güney İskoçya topraklarını içeren Anglosakson soyundan bir krallık. Mercia bugün İngiltere'de Midlands diye bilinen topraklarda kurulmuş yedi Anglosakson krallığından biri (Ç.N.)

44 Walter William Skeat (1835-1912). İngiliz dilbilimci (Ç.N.)

45 10 Ağustos 991'de İngiltere, Essex'teki Maldon yakınlarında istilacı Vikingler ile Anglosaksonlar arasında geçen ve ikincisinin yenilgisiyle sonuçlanan ve yine Maldon Savaşı adı verilen bir şiirde anlatılan bir savaş (Ç.N.)

46 (1888-1968) Arjantinli şair (Ç.N.)

47 Christian Johann Heinrich Heine (1797-1856) Yahudi kökenli Alman. Romantik şiir akımının en önemli şairlerinden, aynı zamanda gazeteci ve deneme yazarı. *Şarkılar Kitabı,* Behçet Necatigil'in çevirisiyle YKY'den çıkmıştır (Ç.N.)

48 (1542-1591) İspanyolca şiirin önde gelen isimlerinden. Mistik, Karmel rahibi (Ç.N.)

49 Valentin Louis Georges Eugène Marcel Proust (1871-1922) Fransız romancı, denemeci, eleştirmen. Başyapıtı, yarı-özyaşamöyküsü denilebilecek yaklaşık 3200 sayfalık eseri *Kayıp Zamanın İzinde,* (çev. Roza Hakmen) YKY tarafından yedi cilt halinde yayımlanmıştır (Ç.N.)

50 Jean Racine (1639-1699) 17. yüzyılda Molière ve Corneille ile birlikte Fransa'nın "üç büyük" yazarlarından, Batı edebiyatı geleneğinin etkili kalemlerindendir. Genellikle tragedyalar yazmıştır (Ç.N.)

51 John Milton (1608-1674) İngiliz şair (Ç.N.)

lerde sergilenmektedir. Kendi ortamlarından uzaklaştırılmış, saygı gören ama okunmayan –sahiplerinin ölümden sonra yuvalarından atılarak sözcük dağıtıcısı olmaktan çok cenaze töreni nesnelerine dönüşmüş– vitrinlerde açık duran kitapların efendilerinin peşinden mezara girmiş antik kralların eşleriyle hizmetkârlarının yazgısına uğramanın acısını çektikleri görülür.

Çalışma odası sahibine, ayrıcalıklı okuruna, Seneca'nın ruh iyiliği anlamına gelen Yunanca *euthymia* sözcüğüyle karşıladığı ve *"tranquillitas"*[52] (huzur, barış ve güvenlik) diye çevirdiği kavramı kazandırır. Her çalışma odası önünde sonunda *ruh iyiliği* aşılar. Dikkatin dağılmadığı anlar, kendini okumaya verme –ortak yaşamdan gizli bir zaman– özel okuma alanımızda aradığımız şeydir *ruh iyiliği* Blake'e göre,

> Her Gün'ün içinde Şeytan'ın göremeyeceği bir An var,
> Gözcü Dostları da göremez onu, ama Gayretkeşler bulur
> Bu An'ı ve bulur bulmaz da çoğaltırlar
> Doğru kullanılırsa Gün'ün her An'ı tazelenir bununla.[53]

Ruh iyiliğini temel olarak bu özel anlarda arasak da bir halk kütüphanesinin ortak mekânında da bulduğumuz olur. 15. yüzyılda Memlukların egemenliğindeki Kahire'de kendi özel odalarında çalışan bilginler vardı, fakat daha az okuma gereçlerine sahip okurlar medreselerle camilerdeki halk kütüphanelerine gitmeye özendirilirdi. Burada, satın alacak parası olmayanların önüne kitaplar konurdu; burada, ister metinleri ezbere öğrenmek için olsun, ister boş zamanlarında okumak için, kendi yararlarına istedikleri eserlerin kopyasını çıkarırlardı. 13. yüzyıl bilgini İbn Cemaa öğrencilerine her fırsatta kitap satın almalarını salık verse de onları yalnızca raflarda tutmamayı, "yüreklerinde taşımalarının" daha önemli olduğunu düşünüyordu. Metinlerin kopyasını çıkarmak ezberlemeye yardım ederdi, böylelikle mürekkep ve kâğıttan oluşmuşa benzer bir tür kütüphane yaratılmış olurdu (diye

52 Seneca, *The Stoic Philosophy of Seneca.*
53 William Blake, "Milton," Pl. 35, 42-45, *The Complete Poems*, haz. Alicia Ostriker (Harmondsworth, Middlesex: Penguin, 1977).

inanıyordu). İbn Cemaa'nın tavsiyesi, "Öğrencinin yanında her zaman bir mürekkep hokkası olmalı, böylece işittiği yararlı şeyleri not edebilir," şeklindeydi.[54] Bu sözlerden yazılı metnin ezberden öğrenilen metni desteklediği anlaşılmıştı, çünkü "ezber unutulur gider, yazı baki kalır" (Latince *verba volant, scripta manent* sözünün İslam anlayışına uyarlanmış hali).[55] İbn Cemaa'ya göre, ezber sanatı mimariyle yakın ilişkiliydi, çünkü okur alıştırma yaparak topladığı hazinelerle döşediği kendi beğenisine uygun özel bir saray inşa edebilir, seçtiği metinlere derin ve kesin bir biçimde sahip olduğunu ilan edebilirdi. Kitap ezberleme yeteneğini bilemek için bal yemek, misvak kullanmak ve günde yirmi bir siyah üzüm yemek önerilirken, kişniş ve patlıcan tüketimi sağlığa kesinkes zararlı görülürdü. İbn Cemaa aynı zamanda "mezar taşlarındaki kitabeleri okumak, tek sıra olmuş develerin arasında yürümek veya bitlere fiskeyle vurmak"[56] gibi belleğin keskinliğine dokunacak her türlü faaliyetten sakınılmasını tavsiye etmişti.

15. yüzyılın sonunda en iyi bildiği kitaplar arasında belleğini sınamaya kalkışan Niccolò Machiavelli çalışma odasında geceleri okumayı yeğlemişti – o saatlerde okurla kitapları arasındaki ilişkiyi en iyi tanımlayan özelliklerin tadına daha kolay vardığını söylüyordu: yakın ilişki ve dinlenmeye çekilmiş düşünce. "Akşam çöktüğünde," diye yazmıştı, "eve döner ve çalışma odama girerim. Kapı eşiğinde çamurlu, terli, iş kıyafetlerimi çıkarır, saray ve malikâne esvaplarımı giyerim, bu ağır giysilerle eski çağların antik saraylarına adım atar ve onlar tarafından hoş karşılanırım, içeride yalnız benim olan yiyeceklerin tadına varırın, ben dünyaya bunun için gelmişim. Onlarla konuşma cüretini gösterir, eylemlerinin altında yatan nedenleri sorarım, insanca yanıt verirler bana. Ve dört saat boyunca dünyayı unuturum, ne sıkıntıları hatırlarım, ne de yoksulluktan korkarım, ölüm karşısında artık ürpermem: onların dünyasına dalarım."[57]

54 Bedreddin Muhammed Ibn Cemaa, *Tadhkirat al-sami*, alıntı: Berkey, *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo.*

55 Nasir al-Din Tusi, *Risala*, agy.

56 Alıntı: Robert Irwin, *Night & Horses & the Desert : An Anthology of Classical Arabic Literature* (Londra: Allen Lane/The Penguin Press, 1999).

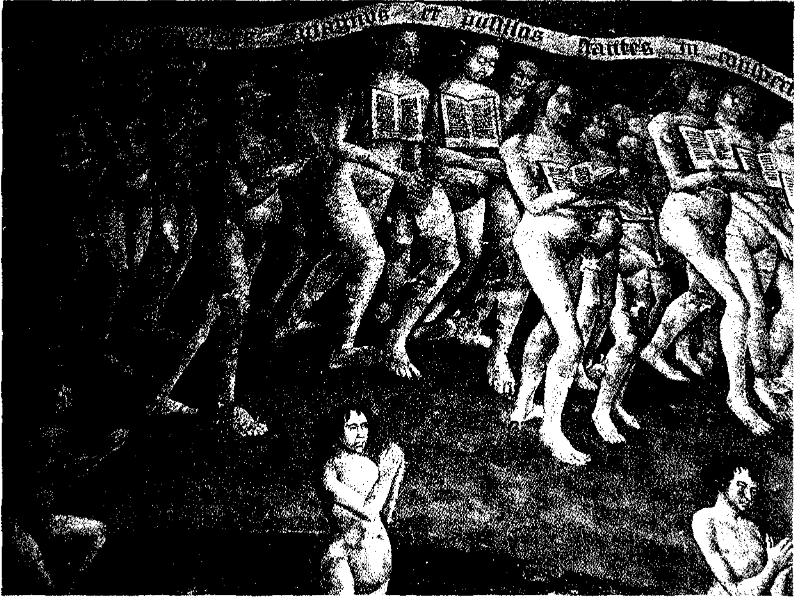
57 Niccolò Machiavelli, *The Literary Works of Machiavelli*, haz. John Hale, (Oxford: Oxford University Press, 1961)

Zihin olarak Kütüphane

...ruhsal varlığa ve ruhun hareketlerine gözle görünür bir şekil vermek için...

Aby Warburg, *Ausgewählte Schriften.*

Machiavelli gibi ben de çoğu zaman geceleri kitaplarımın arasında otururum. Yazarken sabahları tercih etsem de okumak için gecelerin, okuma lambalarından süzülen ışık piramitlerinin kütüphanemin raflarını ikiye ayırdığı zamanın yoğun sessizliğinden hoşlanırım. Yukarıda, yüksekteki kitap dizileri karanlıkta görünmez olur; aşağıda aydınlanan kitapların durduğu ayrıcalıklı bölmeler durur. Belli kitapların ışıldamasına, öbürlerinin karanlıkta kalmasına yol açan bu kendince bölünmeyi geçersiz kılan, varlığını benim anımsayabildiklerime borçlu olan bir başka düzen var. Kütüphanemde katalog bulunmaz; raflara kitapları kendim yerleştirdiğim için kütüphanenin yerleşimini gözümün önüne getirerek onların nerede bulunduklarını genellikle bilirim, aydınlık ya da karanlıkta olmaları pek bir şey fark ettirmez. Aklımda kalan düzen zihnimde bir kalıba oturmuştur, kütüphanenin şekli ve bölmesi adeta bir astronom gibi yıldızların noktacıklarını anlatı kalıplarında birleştirir; fakat buna karşılık kütüphane, onun uzaktaki falcısı olan aklımda tuttuğum kurulumu yansıtmaktadır. Rafların amaçlı ama gelişigüzel düzeni, konu başlıklarının seçimi, her kitabın ayakta kalma savaşının özel tarihi, sayfalar arasına bırakılmış belli zamanlarla belli yerlerin izleri, hepsi belirli bir okura işaret eder. Keskin bir gözlemci Blas

Albi'deki Sainte Cécile Katedrali'nde Mahşer Günü freski.

de Otero'nun[1] şiirlerinin yırtık pırtık bir kopyasına, Robert Louis Stevenson imzalı birkaç cilde, polisiye öykülere ayrılmış daha büyük bölmeye, edebiyat kuramına ayrılan daha küçük bölmeye, raflarımda Platon'a geniş yer verilmişken, Aristoteles'in azıcık yer kapladığına bakarak benim kim olduğumu söyleyebilir. Her kütüphane başlı başına bir özyaşamöyküsüdür.

Fransa'nın güneyindeki Albi Sainte Cécile Katedralinde bulunan 15. yüzyıldan bir freskte Mahşer Günü'nden bir sahne tasvir edilmiştir. Çarşaf gibi açılmış bir parşömen tomarının altında geri çağrılmış ruhlar kaderlerine doğru yürürler, hepsi çırılçıplaktır, göğüslerinin üzerinde açık duran birer kitap taşırlar. Dirilmiş okurlar taburunda Hayat Kitabı bölünerek bağımsız ciltler dizisi olarak yeniden dağıtılmıştı,[2] böylece Vahiy'de de

1 Tam adı Blas de Otero Muñoz (1916-1979). 1950'li yıllarda toplumsal şiirler yazmış İspanyol şair (Ç.N.)

2 Philippe Ariès, *Essais sur l'histoire de la mort ven occident: du moyen âge à nos jours* (Paris: Seuil, 1975) (*Batı'nın Ölüm Karşısındaki Tavırları: Ortaçağdan günümüze*, çev. M. Ali Kılıçbay, Gece Yayınları).

belirtildiği gibi, ölüler "kitaplarda yazılanlara bakılarak yaptıklarına göre" yargılanabilirdi.[3] Fikir bugün de kabul görmektedir: kitaplarımız lehimizde ya da aleyhimizde tanıklık edecek, kitaplarımız şimdi ve önceden kim olduğumuzun aynası olacak, kitaplarımız Hayat Kitabı'ndan bize verilen sayfaları kapsayacak. Bizim dediğimiz kitaplarla yargılanacağız.

Bir kütüphaneyi sahibinin aynası yapan yalnızca kitap adlarının seçimi değil, onun yanı sıra seçimden belli olan iç içe geçmiş ilişkiler ağıdır. Deneyimimiz deneyime dayanır, belleğimiz anılara. Kitaplarımız onları değiştiren ya da zenginleştiren, onlara edebi sözlüklerde görülenden farklı bir zamandizini sağlayan başka kitaplara dayanmaktadır. Bunca zamandan sonra artık kendi içimdeki bütün bu bağlantıların izini süremez oldum. Bu kitapların birbirleriyle ne türlü bir ilişki kurduklarını ya unutuyorum ya da hiç bilmiyorum. Bir tarafa yönelince –Margaret Laurence'in[4] Afrika öyküleri aklıma gelir, onlar da Isak Dinesen'in[5] *Out of Africa* anılarını, arkasından da aynı yazarın *Yedi Gotik Öykü*'sünü çağrıştırır bana, derken (beni Dinesen'in eserleriyle tanıştıran) Edgardo Cozarinsky[6] ile Borges hakkında yazdığı kitapla yaptığı film gelir gözümün önüne ve daha eskiye gider, Cozarinsky ile birlikte Buenos Aires'te bir öğleden sonrası, üzerimizde hakkında bilgiye sahip birini bulmanın şaşkınlığıyla tartıştığımız Rose Macaulay'in[7] romanlarını hatırlarım– bu

3 Vahiy 20:12.

4 Jean Margaret Laurence (1926-1987) Kanadalı romancı ve çocuk öyküleri yazarı, denemeci. 1950-57 yılları arasında kocasının görevi nedeniyle Afrika'nın çeşitli bölgelerinde yaşamıştı (Ç.N.)

5 Isak Dinesen (1885-1962) Kitaplarında kullandığı takma adlardan biridir. Gerçek adı Karen von Blixen-Finecke olan Danimarkalı kadın yazarın 1914-1931 yılları arasında yaşadığı Kenya anılarını kaleme aldığı 1937 yılında yayımlanmış *Out of Africa* en bilinen kitabıdır. Bu kitaptan esinlenilen bol ödüllü filmi Türkiye'de *Benim Afrikam* adıyla gösterilmiştir. Yazar öykülerinde hem İngilizce hem Danca kullanmıştı. Türkçe'de her ikisi de Fatih Özgüven tarafından çevrilmiş iki kitabı vardır: *Yenilmez Köleciler* ile *Ehrengard Küçük bir Romans* (Ç.N.)

6 Edgardo Cozarinsky 1939 doğumlu Arjantinli film yönetmeni, yapımcı, senarist, yazar ve aktör (Ç.N.)

7 Tam adı Dame Emilie Rose Macaulay (1881-1958). İngiliz romancı. Çoğu roman toplam otuz beş kitabı arasında gezi ve yaşamöyküleri de yer alır. Başyapıtı olarak nitelendirilen son romanı *Trabzon Kuleleri* Billur C. Çiğlek'in çevirisiyle Tümzamanlar Yayıncılık tarafından basılmıştır (Ç.N.)

karmaşık ağın öteki uzantıları gözümden kaçar, acaba ölçülemez gibi görünen, örneğin Ovidius'un *Tristia* şiirlerinden yurdu Kuzey Afrika'dan İspanya'ya sürülmüş Abdurrahman'ın şiirlerine kadar uzanan bu mesafeyi bir örümcek misali nasıl örebildim diye merak ederim. İşin içinde yalnızca rastlantısal bağlantılar yok üstelik. Kitaplar okundukları sıraya göre değişime uğrarlar. *Kim*[8] romanından sonra okunmuş *Don Quixote* ile *Huckleberry Finn*'in ardından okunan *Don Quixote* artık bambaşka iki kitaptır, ikisi de okurun yolculuk, arkadaşlık deneyimleri ve serüvenleriyle renklenmiştir. Bu değişken manzaralı ciltlerden hiçbirini değişmeye son vermez; her yeni okuma onu başka bir dönemece götürür, bambaşka bir kalıba sokar. Sonuçta her kütüphane anlaşılmazdır belki de, ne de olsa zihin gibi o da kendini yansıtır ve her yansımayla birlikte geometrik olarak çoğalır. Biz yine de dayanışma içindeki kitapların bulunduğu bir kütüphaneden zihin kütüphanesinde olmamasını bağışladığımız bir kesinlik bekleriz.

Bu denli akışkan zihinsel kütüphaneler seyrek değildir (ya da değillerdi); çarpıcı örnekleri İslamiyet'te görülebilir. Kuran çok önceden yazıya geçirilmiş olsa bile en eski Arap edebiyatı uzun bir zaman okurlarının hafızasına emanet edilmişti. Örneğin, büyük şair Ebu Nuvas[9] 815 yılında öldüğü zaman hiçbir eserinin kopyası bulunmadı; şair bütün şiirlerini ezberlemişti, yazmanlar onları kâğıda geçirmek için üstadı dinlemiş olan kimselerin belleğine başvurmak zorunda kaldılar. Hafızanın doğruluğuna çok önem verilirdi, zaten İslam Ortaçağı boyunca kitapları özel odalarda okumak yerine yüksek sesli okumaları dinleyerek

8 *Kim*, R. Kipling'in ilk olarak 1900-1901 yıllarında bir dergide tefrika ettiği, 1901'de de kitap olarak yayımladığı Britanya ve Rus İmparatorlukları arasında Orta Asya üzerindeki siyasal çekişmeler çerçevesinde Hindistan halkını, kültürünü ve çeşitli dinleri tanıtan başyapıt niteliğindeki romanı. Kipling'in en uzun ve edebiyat dünyasında en ciddi diye kabul edilen bu romanının kahramanın adı aynı zamanda. Kim Hindistan sokaklarında dilencilik yaparak geçimini sağlarken, kendi ülkesinde çok zengin ve güç sahibi olmasına rağmen onunla aynı yollardan geçimini sağlayan Dalay Lama ile tanışır (Ç.N.)

9 Ebu Nuvas, (750-815). Yarı Arap, yarı Fars kökenli, Ömer Hayyam'ı etkilediği söylenir, klasik Arap edebiyatının en büyük şairlerinden kabul edilir. Erkek eşcinselliğini yücelten, şarap içmenin keyfi hakkında yazdığı şiir ve taşlamalarıyla bilinir, İslam dinine aykırı şiirleri vardır (Ç.N.)

öğrenmek daha değerli görülürdü, çünkü yüksek sesle okunan metin yalnızca gözlerle değil zihin aracılığıyla da vücuda nüfuz ederdi. Yazarlar eserlerini genellikle kendileri kaleme alarak değil yardımcılarına dikte edip yazdırarak yayımlarlar, öğrenciler metinleri ya kendilerine okunurken dinleyerek ya da öğretmene kendileri okuduklarında öğrenirlerdi. İslami inanışa göre yalnızca sözle nakletmenin geçerliliği kabul edildiğinden, hafıza bir kütüphanenin en büyük deposu olarak görülürdü[10] (ama onun kitaplarla elyazmalarının toplu dünyasındaki elle tutulur simgesi için aynısı söz konusu değildi, hoş, medreselerle camilerde onlara da yeterince değer verilirdi). Bir yere kadar "kütüphane" ile "hafıza" eşanlamlıydı.

Yine de okumamız ne denli özenli olursa olsun ezberlenen metinler sıklıkla tuhaf değişikliklerden geçer; parçalanır, çeker ya da umulmadık ölçüde uzarlar. Kendi zihinsel kütüphanemde *The Tempest*[11] birkaç unutulmaz dizeye indirgenirken, Juan Rulfo'nun[12] incecik romanı *Pedro Páramo* Meksika'nın hayalimdeki bütün görünümünü kaplar. George Orwell'in[13] "Bir Fili Vurmak" adlı denemesindeki bir çift cümle tanımlamaları ve yansımalarıyla birkaç sayfalık yer tutacak kadar hafızama öyle bir yayılmıştır ki sayfada yazılanları zihnimde tam anlamıyla görebildiğimi sanırım; ortaçağın uzun aşk macerası *The Devoured Heart* ise aklımda yalnızca başlık olarak kalmıştır.

Ne benim raflarımdaki somut kütüphane ne de hafızamdaki değişken kütüphane uzun süre mutlak güce sahip olmaz. Zaman içinde iki kütüphanemin labirentleri gizemli bir

10 Bkz: Berkey, *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo*.

11 İngiliz şair ve oyun yazarı William Shakespeare'in (1564-1616) komedi mi, aşk macerası mı olduğu tartışmalı oyunu. Türkçe'ye *Fırtına* adıyla çevrilmiştir, ilk çeviri 1935 yılında Mustafa Işıksal tarafından yapılmış ve Ankara Gazi Terbiye Enstitüsü Yayınları'ndan çıkmıştır (Ç.N.)

12 Juan Rulfo (1917-1986) Meksikalı roman ve kısa öykü yazarı, fotoğrafçı. Ününü iki kısa romanına borçludur, biri *El Llano el Llamas*, diğeri *Pedro Páramo*, ülkemizde her ikisi de YKY'den çıkmıştır (sırasıyla *Kızgın Ova*, çev. Celal Üster, Haziran 2005 ve *Pedro Páramo*, çev. Tomris Uyar, Mayıs 2005 (Ç.N.)

13 George Orwell, asıl adı Eric Arthur Blair (1903-1950) İngiliz gazeteci, deneme ve roman yazarı. Kısa yaşamına hemen hepsi Türkçe'ye çevrilmiş on kitapla pek çok makale sığdırmıştır, takma adıyla özdeşleşmiş romanları *1984* ile *Hayvan Çiftliği*'dir (Ç.N.)

Aby Warburg kitap okurken.

biçimde iç içe girer. Ve çoğu kez, psikologların hafıza ısrarı dediği (belli bir fikrin yanlış olduğu kanıtlandıktan sonra bile doğru olarak algılandığı zihinsel görüngü) durum nedeniyle zihnin kütüphanesi kâğıt ve mürekkep kütüphanesinden ağır basar.

Böyle geçici, çağrışıma dayalı düzene öykünen, habersiz birine gelişigüzel kitap dizimi gibi görünse de aslında son derece kişisel ama mantıklı bir sıralama takip eden bir kütüphane kurmak mümkün mü? Aklıma en az bir örnek geliyor.

1920 yılında bir gün yakın bir tarihte yeni kurulmuş Hamburg Üniversitesi felsefe kürsüsüne getirildiği zaman, o sıralarda çığır açacak olan *Sembolik Formlar Felsefesi*'nin[14] birinci cildi üzerinde çalışan filozof Ernst Cassirer[15] otuz yıl önce Aby War-

14 Özgün adı *Philosophie der symbolischen Formen*. Türkçesi Milay Köktürk, Hece Yayınları, Eylül 2005 (Ç.N.)

15 Ernst Cassirer (1874-1945) Yahudi asıllı Alman filozof. Yeni-Kantçı bilgi kuramından yola çıkarak "simgesel biçim" felsefesinde insanın dünya ile olan ilişkisini "simgesel" olarak görür, göstergeler üzerinden gerçekleştiğini savunur (Ç.N.)

burg tarafından kurulan ünlü Warburg Kütüphanesi'ni ziyaret etmek istemişti. Warburg'un evrene bakışı doğrultusunda felsefe kitaplarıyla astroloji, büyü ve halkbilim kitapları yan yanaydı, sanat yayınlarıyla edebiyat ve din eserlerinin kapakları birbirine değerken, dil öğrenme kitapları teoloji, şiir ve sanat kitaplarının yanına konmuştu. Benzersiz bir düzende yerleştirilen koleksiyonu kütüphanenin müdür yardımcısı Fritz Saxl gezdirmişti Cassirer'e, kitaplar arasındaki gezi sona erdiğinde Cassirer ev sahibine dönerek, "Buraya bir daha gelmem. Bu labirente geri gelirsem, yolumu kaybederim,"[16] demişti.

Cassirer yıllar sonra neden paniğe kapıldığını şöyle anlattı: "[Warburg'un] kütüphanesi yalnızca bir kitap koleksiyonu değil, sorunlar katalogudur. Beni böyle derinden etkilemesinin nedeni kütüphanenin tematik alanlarından çok düzenlenme ilkesidir, bu ilke içerdiği konuların uzantısından çok daha fazla önem taşıyor. Burada sanat tarihi, din ve mitler tarihi, dilbilim ve kültür tarihi yalnızca yan yana yerleştirilmekle kalmamış birbirine ve hepsi birlikte kusursuz tek bir merkeze bağlanmış."[17] 1929'da Warburg'un ölümünün ardından, Cassirer kütüphanenin okuma salonunda oval duvarları çepeçevre saracak şekilde yapılmış raflarını "bir büyücünün soluğuna" benzetmişti. Cassirer'e göre, Warburg'un düşüncesinin karmaşık yanlarına uygun olarak düzenlenmiş kitapları onun yaşam gücünün kalesiydi, tıpkı Prospero'nun kitapları gibi.[18]

Aby Warburg 13 Haziran 1866'da Hamburg'da doğmuştu, banker Yahudi bir ailenin en büyük oğluydu. Fotoğraflarında kısa boylu, etkileyici koyu renk gözleri olan utangaç bir adam olarak görülür. Bir keresinde kendisine gönderilen anket sorularını yanıtlarken eğlence olsun diye kendini tarif ederken "ara sıra şiveli öyküler anlatan siyah bıyıklı ufak tefek bir beyefen-

16 Toni Cassirer, *Mein Leben mit Ernst Cassirer*, Hildesheim, 1981, alıntı: Salvatore Settis, "Warburg *continuatos*," *Le pouvoir des bibliothèques: La mémoire des livres en Occident*, haz. Marc Baratin ve Christian Jacob (Paris: Albin Michel, 1996).

17 Ernst Cassirer, "Der Begriff der symbolischen Form im Aufbau der Geisteswissenschaften," *Vorträge der Bibliothek Warburg*, I, 1921-1922 (Leipzig & Berlin, 1923).

18 Shakespeare'in *Fırtına* oyununun kahramanı olan Prospero (Ç.N.)

di"[19] demişti. Hem Yahudi ortodoksluğunu hem de aileden gelme bankacılık işini benimseme konusunda babasının isteklerine kulak asmayan Warburg'un başı uzun süreli endişe ve melankoli nöbetleriyle dertteydi. Rahatlamak için dünya deneyimini kitaplarda aramaya koyuldu, derken Yunan ve Roma'nın ilk felsefelerine, Rönesans kültürlerine, Amerikan Yerlilerinin uygarlıklarına ve Budist dinine yoğun ilgi duydu. Görünüşe göre herhangi bir öğreti ya da düşünce okuluyla kısıtlanmayı kabul edemiyordu. Bütün projelerinde seçmeci bir merak egemendi.

Kitaplara ve resimlere olan tutkusu çocukluk yıllarında başlamıştı. İlk tattığı entelektüel deneyimler arasında aklında kalan altı yaşındayken gördüğü Balzac'ın[20] *Petites Misères de la vie conjugale*[21] adlı denemesinin, ağlayan kadınların, öfkeli erkeklerin, çığlık atan çocukların ve keyifli uşakların evli burjuvaların talihsizliklerini sergilemelerini tasvir eden çarpıcı resimlerdi. Çocuk bayılmıştı resimlere, düşlerinde bile görürdü onları. Birkaç yıl sonra "Kızılderili öyküleriyle dolu" kitapları yalayıp yutmaya başladı. Bu resimlerle serüvenler ona, sonradan dile getirdiği üzere, "çaresiz kaldığım boğucu gerçeklikten uzaklaşma olanağı" sağlıyordu. Warburg'un acı duygusu dediği öfkesini ve sıkıntısını dile getirememek onu "romantik zulmün fantezilerinde çıkış yolu aramaya ve bulmaya" itmişti. "*Etkili* zulme karşı aşıındı bu."[22] Kardeşleri onu hep kitaplarında arasında, karşısına çıkan

19 *"Ein kleiner Herr mit schwarzen Schnurrbart der manchmal Dialektgeschichten erzählt"*, alıntı: Ernst Gombrich, *Aby Warburg: An Intellectual Biography* (Londra: The Warburg Institute, University of London, 1970). Gombrich'in İngilizce çevirisini yeniden kaleme aldım.

20 Honoré de Balzac (1799-1850) 19. yüzyıl Fransız romancısı ve oyun yazarı. *Goriot Baba* adlı romanı gerçekçiliğin başyapıtı olarak kabul edilir. Yazdığı 100 roman ve oyunu bir araya getirip Napoleon Bonaparte'ın ölümünün ardından Fransız yaşamının çeşitli yönlerden görünümünü çizen yapıtına Dante'den esinlenerek *İnsanlık Komedyası* adını vermişti. Yapıtlarının pek çoğu Türkçe'ye de çevrilmiş olan yazar Marcel Proust, Émile Zola, Charles Dickens, Gustave Flaubert, Henry James gibi romancıların yanı sıra Friedrich Engels gibi önemli filozofları da etkilemiştir (Ç.N.)

21 *Evlilik Hayatının Küçük Sıkıntıları* (Ç.N.)

22 *"dadurch offenbar das Mittel gefunden, mich von einer erschütternden Gegenwart, die mich wehrlos machte, abzuziehen...Die Schmerzempfindung raégierte sich ab in der Fantasie des Romantsich-Grausamen. Ich machte da die Schutzimfung gegen das aktiv Grausame durch... "* Aby Warburg, *Notes for Lecture on Serpent Ritual*, 1923, sa. 16-18, alıntı: Gombrich, *Aby Warburg.*

her kâğıt parçasını –birinci cildinden sonuncusuna kadar baştan aşağı incelediği aile ansiklopedisini bile– okuyan biri olarak hatırlıyorlardı.

Warburg için yalnızca kitap okuma değil kitap toplama da yaşamsal bir gereksinime dönüşmüştü. On üçüncü doğum gününde babasının mesleğini de ailesinin dinini de sürdürmemeye kararlı bu doymak bilmez delikanlı küçük kardeşi Max'a veraset hakkını devretti: ailenin büyük oğlu olarak aile şirketine girme ayrıcalığını isteyeceği bütün kitapları ona satın almasına karşılık Max'a aktardı. On iki yaşındaki Max da bunu kabul etti. O günden başlayarak vefakâr Max tarafından karşılanan fonlarla satın alınmış pek çok kitap Warburg'un kütüphanesinin temelini oluşturacaktı.

Warburg'un kitap toplama tutkusu asla tümüyle gelişigüzel olmadı. Tam tersine; okumasının en başından beri belirli özel sorulara yöneldiği görülür. Çoğumuz geriye dönüp baktığımızda ilk okuduğumuz kitapların daha uzun süre kendini göstermeyecek, buna rağmen ilgimizi sözcüklere dökebilecek hale gelmeden epey önce içimizde kıpırdadığı anlaşılan bir ilgi alanının ipuçlarını belli ettiğini şaşkınlıkla fark ederiz. Sonunda Warburg'un çocukluk duyguları yirmi yaşında Bonn Üniversitesi'ne girdiği zaman okuduğu Gotthold Ephraim Lessing'in[23] *Laokoon*[24] adlı klasik metninde açıklığa kavuştu.[25] Lessing'in *Laokoon*'u onun için tılsımlı bir denektaşı olmuştu. Yaşlı Goethe ondan daha neredeyse altmış yıl önce, "Lessing'in *Laokoon* adlı eserinin bizi derin düşünmenin edilgenliğinden kurtarıp önümüze özgür düşünce dünyalarını açarak bizde bıraktığı etkiyi anlamak için genç olmak gerek. Bunca zamandır yanlış anlaşılmış *ut pictura poesis* [resim ve şiir estetiği arasında klasik benzerlik] ansızın bir kenara itildi; zirveleri gözümüze çok farklı görünürken zeminlerini

23 Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781) Alman düşünür, yazar, gazeteci ve sanat eleştirmeni. Alman Aydınlanması'nın önde gelen temsilcilerindendi (Ç.N.)

24 Lessing'in, "Laokoon" heykeli aracılığıyla resim ile şiirin birbirinden farklı işlevlerini tanımladığı ünlü yapıtı (1766) (Ç.N.)

25 Ron Chernow, *The Warburgs* (New York: Random House, 1993).

birbirine çok yakın görüyorduk."[26] Lessing'in çalışması genç Warburg sayesinde yalnızca resimlerle sözcüklerin farklı yaratıcı sistemlerini keşfetmeye kalkışan bir fikrin gücüyle değil, hepsinden önemlisi her çağın kendine göre sebeplerle kendi sembolojisini ve anlamını dayandırdığı geleneksel bir bakış açısını yakaladığı görüşüyle tanışmıştı, buna "tamamen tarihsel özellikte bir sorun olan eski uygarlıkların varlığını sürdürmesi"[27] adını verdi. Warburg açısından şekillenmeye başlayan soru eski sembollerin farklı çağlarda nasıl yenilendiği ve birbirleri arasındaki ruh göçünün nasıl bağdaştığı ve nasıl aksettiğiydi. Onun entelektüel gelişiminde en çok yankı bulan sözcüklerden biri *Kompatibilität*, yani bağdaşmaydı[28] –çağrışımla deneme– öyleyse kendi kütüphanesi için muhalif Ewald Hering'den[29] ödünç aldığı sözlerle tanımlamayı seçmesine şaşmamalı. Warburg kütüphanesini bir hafıza olarak görüyordu, ama "örgütlü düzene sahip bir hafıza."[30]

Warburg'un ergenlik yaşlarında toplamaya başladığı, 1909'da Hamburg'da Heilwigstrasse'deki yeni evine aktardığı kütüphane her şeyden önce kişisel bir kitaplıktı, kendine özgü benzersiz bir kataloglama sistemine göre kurulmuştu. 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başında Almanya'da bir kütüphaneyi en düzenlemenin en iyi yönteminin ne olduğu hakkındaki tartışma kızışmıştı. Çekişen taraflardan biri kitapların bir bilgi alanından diğerine okura kılavuzluk edecek şekilde konularına göre düzenlenmesini savunurken, diğerleri hacimlerine ve kütüphaneye kaydedilme tarihlerine dayalı bir düzen kurulmasından yanaydılar.

26 Johann Wolfgang von Goethe, *Dichtung und Wahrheit*, II:8 (Türkçesi *Kendi Hayatımdan Şiir ve Hakikat*, çev. Recai Bilgin, MEB Yayınları, 1946) yer aldığı eser *Goethes Werke*, Band IX, Autobiographische Schriften I, Haz. Liselotte Blumenthal (Münih: Verlag C. H. Beck, 1994).

27 Ernst Cassirer, "Der Begriff der symbolischen Form im Aufbau der Geisteswissenschaften."

28 Gombrich böyle der.

29 Karl Ewald Konstantin Hering (1834-1918) Alman fizyolog ve psikolog. Renkli görme ve uzamsal algılamayla ilgili araştırmalar yapmıştır, üç temel renk kuramına karşı kendi adın taşıyan renk teorisi vardır (Ç.N.)

30 *"Das Gedächtnis als organisierte Materie,"* Ewald Hering, *Über das Gedächtnis als eine allgemeine Funktion der organisierten Materie* (Lecture, Akademie der Wissenschaften, Viyana, 30 Mayıs 1870), 3 haz. (Leipzig, 1921).

(İkincisi, her nasılsa, belli başlı ortaçağ kütüphanelerinde başarıyla uygulanmış bir sistemdi.)[31] Warburg her iki yöntemin de yeterli olmadığını düşünüyordu. Kendi koleksiyonunun akıcı ve canlı olmasını isterdi, ne konuya ne de zamandizine göre düzenleme sağlardı bunu. Kitap üretiminin arttığı bir çağda "çok daha bilimsel olan göz gezdirerek tanışıklığın" yerini hızla alan mekanik kataloglama fikrine Warburg'un gösterdiği tepki 1943'te Fritz Saxl'm dikkatini çekmişti. Saxl'a göre, "Warburg tehlikenin farkına varmış" ve "iyi komşu kuralından" söz etmişti. Kişiye gereken çoğu kez bildiği kitap olmazdı. Başlığından pek anlamasa da yaşamsal bilgiyi içeren rafta o kitabın bitişiğinde duran bilinmedik komşusu olurdu. Burada "ağır basan fikir bütün –her birinin içeriğindeki daha kapsamlı ya da daha dar bilgi kırıntısını komşusuyla tamamlayan– kitapların bir hep birlikte başlıkları aracılığıyla öğrenciye insan zihninin ve onun tarihinin temel güçlerini algılamak üzere kılavuzluk etmesi gerektiğiydi. Warburg için kitaplar araştırma araçlarından daha fazlasıydı. Bir araya getirilmiş ve kümelenmiş olarak durağan ve değişken yönleriyle insanlığın düşüncesini dile getirirlerdi."[32]

Yalnızca kitaplar mı? Warburg resimler için de etkileyici bir belleğe sahipti, ikonografik bağlantılardan ördüğü karmaşık desenleri kaleme aldığı bölük pörçük deneme yazılarına yaymaya da çalışmıştı. Antik dönemin kataloglarını değerlendirirken dikkatini çeken kitap başlıklarını elindeki küçük kartlara not eder, yanlarına da "yoğun yılanbalığı çorbası tarzı"[33] dediği ağır yorumlar ekleyerek kartları karmaşık (ve değişken) bir sisteme göre ayrı ayrı kutulara koyardı. Onu tanıyanlar Warburg'u yönlendirenin, o sırada hangi konu ilgisini çekiyorsa onunla ilgili önemli kaynakçaları toplama "içgüdüsü" olduğundan söz ederlerdi, bu içgüdü onu raflardaki kitapları içinde bulunduğu zaman diliminde kovaladığı düşünce doğrultusunda yeniden sıralamasına (ve durmadan sıralama) yol açıyordu. Warburg'un

31 Tartışmanın öyküsü Salvatore Settis tarafından "Warburg *continuatus*" adlı makalede anlatılmıştır, *Quaderni storici* dergisi, 58/a XX, no. 1, (Nisan 1985).

32 Fritz Saxl, "The History of Warburg's Library (1886-1944)," Gombrich'in *Aby Warburg* kitabına ek.

33 *"Aalsuppenstil"* alıntı: Gombrich, *Aby Warburg.*

hayalindeki kütüphane her şeyden önce çağrışımlar birikimiydi, her çağrışım yeni bir resme ya da metne kapı açan bir çağrışım yapar ve çağrışımlar okuyucuyu ilk sayfaya döndürene dek bu böyle sürüp giderdi. Warburg'a göre her kütüphane döngüseldi.

Warburg okuma salonu oval olan (*Die kulturwissenschaftliche Bibliothek Warburg*, Warburg Kültür Bilimleri Kütüphanesi adını verdiği) kütüphanesini Yunan bellek tanrıçası, Musaların annesi Mnemosyne'e adamıştı. Warburg insanlık tarihinin süregelen, eski çağların deneyimlerine dil ve belirleyici özellik kazandırmak için durmadan değişen, soysal olmaktan çok bireysel olan, toplumsal belleğe yerleşmiş bir çaba olduğu görüşünü savunurdu. Kendi kuşağından pek çok bilim insanı gibi o da duyguların fizyolojik yönleri olduğunu savunmuş olan Alman nörolog Richard Semon'un kuramından etkilenmişti.[34] Semon'a göre canlıları ölülerden ayıran nitelik bellekti. Canlı varlığı etkileyen herhangi bir olay anımsadığımızda canlanabilen bir iz bırakır (Semon buna *engram* diyor). Warburg'a göre bu engramlar aslında her kültürün özünde bulunan canlı sembollerdi, belli bir dönemin (örneğin Rönesans ya da Aydınlanma) bu sembollerden bazılarının, o dönemin edebiyatıyla sanatının sesini ve üslubunu şekillendirecek kadar neden bu denli etkisinde kaldığını merak ediyordu. Rahatsız edici gücü yüzünden Warburg bu etkin belleği "yetişkinler için hortlak hikâyesi"[35] olarak çok güzel tarif etmişti.

Ya kütüphane? Cassirer'in Prospero'nun kalesine benzettiği yerin ortasında durmak nasıl bir duyguydu acaba? Çoğu kütüphane sistematik bir düzene, konuların ya da rakamların veya alfabetik sıralamanın belli ettiği bir örgütlenmeye sahip olduğu izlenimi uyandırır. Warburg'un kütüphanesinde böyle bir sistem bulunmaz. Hamburg'da onun okuma odasının canlandırıldığı (kitaplarının yalnızca küçük bir miktarına yer verilmiş) bölümü gezip oval ana odadaki yuvarlak rafları incelediğim zaman bende uyanan duygu şaşkınlıktı; yön tabelalarının benim

34 Richard Semon, "*Die Mneme als erhaltendes Princip im Wechsel des organischen Geschehens*, 2nci baskı (Leipzig: W. Engelman, 1908).

35 "*Gespenstergeschichte für ganz Erwachsene.*" Aby Warburg, *Grundbegriffe*, I, sa. 3, alıntı: Gombrich, *Aby Warburg*.

kavrayamadığım bir anlama geldiği kuşku götürmeyen yabancı bir şehrin ortasında kalakalmış gibiydim. Raflar başı ve sonu olan doğrusal bir düzeni değil de kitap başlıklarının kesintisiz ilişkisini akla getiriyordu. Zekâmı kullanarak iki başlığın yan yana durmalarını açıklayan sebepler bulabilirdim, fakat bu sebepler öyle çok olabilir ya da öyle çok uzayabilirdi ki onları –M harfinin L'den sonra gelmesi ya da 2999'un 3000'den önce gelmesi gibi– geleneksel bir sıraya sokamayabilirdim. Warburg'un sistemi şiirsel bir yazıya daha yakındı. Bir sayfada "Parlaktır sözlerin çemberi" dizesini okuyunca şairin görüşleri bir çırpıda ve tümüyle anlaşılıverir. Okur hiçbir açıklamaya gerek duymaz; bu satır sözler ve müzik aracılığıyla okuma eylemini eksiksiz ve ansızın ortaya koyar. Ama eğer şair sözle anlatılamaz sezgilerinden fışkıran dolambaçlı yollarla kıvrımları şiirin doğası gibi birleştirerek önümüze serseydi –eğer bütün yollarla bağlantıları görmemizi sağlamaya çalışsaydı– havsalamız bunu almazdı. Warburg'un kütüphanesi için de geçerlidir bu.

Fakat Warburg bu bağlantıların görünür kalmasına izin vermezdi, zaten durmadan değişmedikçe onları dikkate almazdı da, bu nedenle kütüphanesini keskin açılarla kesintiye uğramayan bir yer olarak kurmuş, böylelikle sonsuz bir değişkenliği sürdürebilmişti. Onun kütüphanesi bir anlamda bütün acemiliğiyle düşüncesinin yalın güçlerini açığa çıkarma ve fikirlerinin göç etmesine, değişmesine ve dengini bulmasına olanak sağlama girişimiydi. Eğer yaşadığı yıllarda kütüphanelerin çoğu bir entomologun iğnelenip etiketlenmiş numuneleri sergilediği bir camekâna benzeseydi, Warburg'un kütüphanesi ziyaretçilere bir çocuğun önü cam kaplı karınca tarlası gibi görünürdü.

1914 baharında meslektaşlarının isteklerine boyun eğen Warburg kütüphanesini bilim insanlarına ve bilimsel araştırmalara açmaya, aynı zamanda öğrencilerin Hamburg'a gelip çalışmalarına olanak tanıyan burs sistemi kurmaya karar verdi. On dört yıl önce fikrini çekinerek kardeşi Max'a açmıştı; şimdi de büyük projesini yeniden ele alarak olasılıkları Fritz Saxl ile tartışıyordu. Bunu yaparken çok isteksizdi, itiraf ettiği

gibi bunun nedeni ne zahmetlere katlanarak yaratığı kişisel entelektüel dünyasının mülkiyetini kaybetmekten hiç hoşlanmıyordu. Yine de kütüphaneyi halka açmanın insanlığın çapraşık sembolik mirası "antik dünyanın ölümden sonraki hayatının"[36] haritasını çıkarmak için atılması gereken bir adım olduğunun farkındaydı.

Ancak Birinci Dünya Savaşı geçici olarak bu planları durdurdu. Zamanın umutsuz ve kargaşa ortamında, çocukluğundan beri aralıklı olarak endişe ve depresyondan muzdarip Warburg kendi ruh haliyle dünyanın içinde bulunduğu durum arasında tatsız bir uyum kurmuştu. Çağdaşlarından biri "Hassas sinirleri başkalarının tamamen sağır kaldığı yeraltı titreşimlerini bir sismograf gibi çoktandır kaydediyordu," diye yazmıştı.[37] Warburg artık akıldışı içtepilerle korkuların en eski sembolik tasvirleriyle bu sembollerin daha sonraki sanatsal dışavurumları arasında bağ kurma çabasını kendi zihinsel savaşımına yansımış bir gerilim diye görüyordu. Bilimin er ya da geç fobik reflekslerdeki başkalaşımları kayda geçirmek suretiyle ilkel duygusal deneyimlerimize mantık çerçevesinde anlaşılabilir açıklamalar bulacağına inanmak isterdi. Ne ki en yeni simgesel işaret olarak bilimin hardal gazı ve ölüm siperleriyle daha da gelişmiş bir savaş mekanizması inşa ettiğini görüyordu.

Bölük pörçük notlarından birine (sonuna "Yaşa ama bana zarar verme"[38] diye içindeki cini çıkarmaya yönelik bir dua eklemişti) şöyle yazmıştı: "Faust çağındayız, modern bilimcinin –büyücülükle matematik arasında– benlikle dış dünya arasındaki mesafenin farkındalığını artırarak yansıtıcı mantığı keşfetmeye soyunduğu çağda."[39] 1918'de savaşın sona ermesi onu biraz ra-

36 *"das Nachleben der Antike,"* alıntı: Gombrich *Aby Warburg.*

37 *"Wie ein Seismograph hatten seine empfindlichen Nerven die unterirdischen Erschütterungen schon dann verzeichnet, als andere sie noch völlig überhörten."* Carl Georg Heise, *Persönlische Erinnerıngen an Aby Warburg* (Hamburg: Gesellschaft der Bücherfreunde, 1959).

38 *"Du lebst und tust mir nichts."*

39 *"Die Wiederbelebung der dämonischen Antike vollzieht sich dabei, wie wir sahen, durch eine Art polarer Funktion des einfühlenden Bildgedächtnisses. Wir sind im Zeitalter des Faust, wo sich der moderne Wissenschaftler –zwischen magischer Praktik und kosmologischer Mathematik– den Denkraum des Besonnenheit zwischen sich und dem Objekt zu erringen versuchte."* Aby Warburg, *Gesamelte Schrifte,* II: 534, alıntı: Gombrich, *Aby Warburg.*

hatlattı. İki yıl sonra bu mesafe onun gözünde neredeyse hepten ortadan kalkmıştı.

1920 yılında kütüphanesini akademik çevrelere açma projesiyle karşı karşıya kalınca çektiği ıstıraba daha fazla katlanamayan Warburg otuz yıl önce Friedrich Nietzsche'nin tedavi gördüğü İsviçreli doktorlar Otto ve Ludwig Biswanger'in Kreuzlingen'deki ünlü kliniğine yatırıldı.[40] 1924'e dek kaldı orada. "Neden," diye sormuştu o zaman, "kader yaratıcı bir insanoğlunu sonsuz huzursuzluğa mahkûm eder – ister cehennemde olsun, ister arafta ya da cennette onu zihinsel yetişme tarzını seçmeye zorlar?"[41]

Klinikteki günler yavaş bir iyileşme ve aklını başına toplama çabasıyla geçti, çünkü o dağınık düşüncelerini birleştirmeye çalıştıkça kafasındaki görüntülerle bölük pörçük notlar binlerce parçaya bölünüyordu. "Tanrı ayrıntıda gizlidir," derdi durmadan. Ama "Ben ayrıntılarda boğulurum" diyen Rousseau[42] gibi peşinden gittiği resim ve düşünce tutamlarını artık bir araya getirmeyi başaramıyordu. Fakat Dr. Binswanger'in tedavisiyle yeniden bir bütün olduğunu hissetmeye başlamıştı, 1923'te, eğer akli dengemi kanıtlayabilirsem yetkililer beni salıverirler mi diye sordu. Klinikteki hastalarla görüşmeyi önerdi, 23 Nisan günü gençlik yıllarında Kuzey Amerika'da seyrettiği yerlilerin yılan ayinleri hakkında bir konuşma yaptı. O sırada günlüğüne yazdığı bir notta kendini yılan başlı Medusa'nın katili, zehirli canavarın gözlerine doğrudan bakmaktan kaçınırken kalkanına yansıyan aksine bakarak onu öldüren Perseus olarak gördüğünü belirtmişti. Ayrıca, Perseus'un ortaçağda kahraman olmaktan çıkarılıp falcı olmaya indirgendiğine, ancak yıllar sonra Röne-

40 Bu bilgiyi benden esirgemeyen Profesör W. F. Blisset'a teşekkür ederim.

41 *"warum das Schicksal den schöpferischen Menschen in die Region der ewigen Unruhe verweist, ihm überlassen ob er seine Bildung im Inferno, Purgatorio oder Paradiso findet."* Aby Warburg, *Schlussübung*, Notlar 1927-28, sa. 68-69, alıntı: Gombrich, *Aby Warburg.*

42 Jean Jacques Rousseau (1712-1778) Fransız düşünür, siyaset kuramcısı, yazar, besteci. Uygarlık eleştirisi ve doğaya dönüş önerisiyle romantik akıma öncülük etmiş, monarşiye karşı halk iradesinin üstünlüğünü savunmasıyla da Fransız Devrimi'ne esin kaynağı olmuştur. Yapıtlarından birçoğu Türkçe'ye de çevrilmiştir (Ç.N.)

sans döneminde kahraman insanlığın temsilcisi olma payesine yeniden kavuştuğuna işaret ediyordu.[43]

Warburg 1924 yılında klinikten taburcu olduğu zaman Warburg ailesiyle anlaşan Saxl'ın kütüphaneyi sonunda planlandığı gibi araştırma merkezi haline getirdiğini öğrendi. Ne var ki epeydir öngördüğü gibi bu değişim onu derinden sarsmış ve kendini küçük hissetmesine yol açmıştı; o günlerde yazdığı mektuplardan birini "geri gelen Warburg" diye imzalamıştı. Fakat bu dönüşümün ona aynı zamanda "neredeyse dehşet uyandıran bir enerji" verdiği de görülmekteydi, bu yeni koşullar altında çok sevdiği kitaplar arasında yeniden çalışmaya koyuldu.

Warburg'un kütüphanesine giren bir ziyaretçi oradaki anlayışa bakarak onun yarattığı bu yerin görsel bir mekân olduğunu görecekti. Rafların şekli, barındırdıkları ilişkili başlıklar, odaları karmakarışık bir şekilde dolduran resimlerle fotoğraflar, hepsi bir arada onun fikirlerle simgelerin fiziksel temsiline olan merakını gözler önüne seriyordu. Warburg'un sorularının kaynağı görüntülerdi; kitaplar ona bu görüntüler üzerinde kafa yorma olanağı veriyor ve aralarındaki sessizliği bozacak sözleri sağlıyordu. Warburg'un dağarcığındaki kilit sözcük olan bellek her şeyden önce görüntü belleği demekti.

Warburg'un bitmemiş ve bitirilecek gibi olmayan projesi Mnemosyne adını verdiği büyük ikonografik atlastı, bağlantılar örgüsü boyunca planı çıkarılmış uçsuz bucaksız resimler koleksiyonuydu bu, bilim adamının izini sürmüş olduğu yollardı. Peki bu görüntüler nasıl sergilenecekti? Ardışık sırada ama yeni fikirlere ve yeni farkına varılan bağlantılara göre değişkenlik gösteren bir sıralama içerisinde incelenebilecek şekilde onları nasıl koyacaktı önüne? Sorunun çözümünü bulan Saxl oldu. Hamburg'a döndüğünde Warburg'u üzerlerine siyah çuhalar gerdiği dik konmuş karatahtayı andıran kocaman tahta panellerin önünde karşıladı Saxl. Warburg'un resimleri kumaşın üstüne raptiyelerle tutturulabilir, yerlerini değiştirmek istediğinde de kolayca

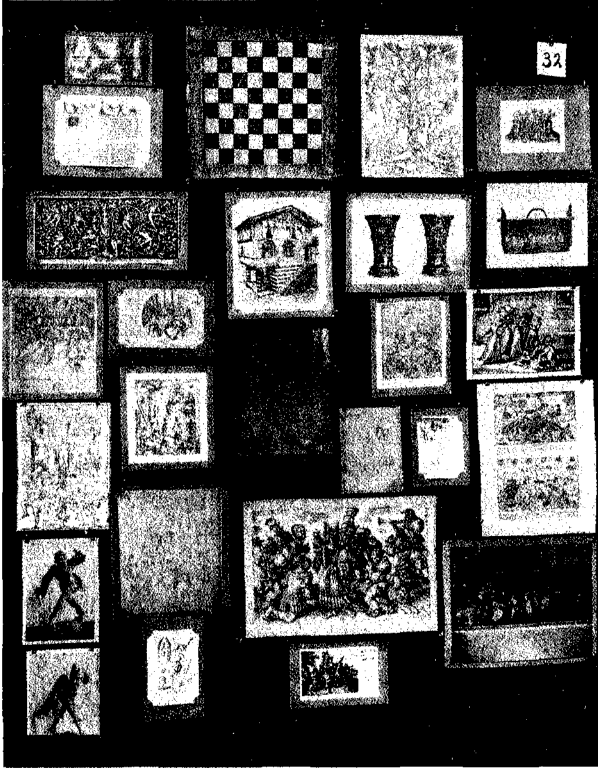
43 Aby Warburg, *Le ritual de serpent: récit d'un voyage en pays pueblo,* Joseph Leo Koerner'in giriş yazısı, Fritsz Saxl ile de Benedetta Cetselli Guidi'nin metni, Sibylle Muller, Philip Guiton ve Diane H. Bodart'ın çevirisi (Paris: Macula, 2003).

çıkartılabilirdi. Bu dev panolar "değişken sıraya sokulmuş sonsuz bir kitabın "sayfaları" ömrünün son yıllarında Warburg'un yürüttüğü bütün faaliyetlerin temelini oluşturdu. Hem panoları hem de üzerlerindeki görüntüleri dilediğince değiştirebildiği için bunlar Warburg'un düşünce âleminin ve kütüphanesinin, yanlarına uzun uzadıya notlar ve yorumlar eklediği fiziksel resimlemeler olup çıkmışlardı. "O görüntülerle sözcükler benden sonra berraklığı yakalama girişiminde bulunanlara yardımcı olmaya," diye yazmıştı, "dolayısıyla içgüdüsel hokkabazlıkla ipe sapa gelmez mantık arasındaki korkunç gerilimi gidermeye yöneliktir. Bunlar (dermansız) bir şizofrenin akıl hastalarını iyileştirenlerin arşivlerinde biriktirilmiş itiraflardır."[44] Saxl'ın panoları –oynak kâğıtlardan oluşmuş dev bir kitap– bir noktaya kadar Warburg'a kaybettiği özel mekânı geri kazandırmıştı, hatta akıl sağlığına kısmen kavuşmasına yardımcı olan ona özel bir etkinlik alanı vardı artık.

Aby Warburg 1929'da altmış üç yaşındayken öldü. Ölümünden üç yıl sonra toplu eserlerinin bir iki cildi Almanya'da çıktı; bunlar uzun bir aradan sonra anayurdunda basılan son kitaplardı. Parçalara ayrılmış ve çok geniş bir yelpazeye yayılmış yazıları kütüphanesinin benzeri, düşüncesinin girintili çıkıntılı yanlarının bir başka örneği, olağandışı zihninin bir başka haritasıydı. Sezgilerinin bilim yasalarında sonuca varmasını isterdi; sanat ve edebiyatın heyecanıyla dehşetinin amacı ve işlevi anlamaya yönelik adımlar olduğuna inanmak hoşuna giderdi. Yine de, tekrar tekrar arzu olarak bellek kavramına, bilgi olarak da arzunun ta kendisine geri dönmeden edemez. Notlarından birinde, "sanat eseri ona bakan kimseye doğru ilerleyen düşmanca bir şeydir,"[45] diye yazar. Warburg kütüphanesiyle o düşmanlığı evcilleştirecek bir mekân değil (yıkım olmaksızın başaramaya-

44 *"Die Bilder und Worte sollen für die Nachkommenden eine Hilfe sein bei dem Versuch der selbstbesinnung zur Abwehr der Tragik der Gespanntheit zwischen triebhafter Magie und auseinandersetzender Logik. Die Konfession eines (unheilbaren) Schizoiden, den Seelenärtzen ins Archiv gegeben."* Aby Warburg, *Not 7*, alıntı: Gombrich, *Aby Warburg*.

45 *"Annahme des Kunstwerkes als etwas in Richtung auf den Zuschauer feindlich Bewegtes."* Aby Warburg, *Fragmente* (27 Ağustos 1890).

Warburg'un "Mnemosyne" panolarından biri.

cağını anlamıştı) sevgi yansıtan, merak, saygı ve korkuyla birlikte meraklı, zeki aklının aynasını yaratmaya çalışıyordu.

1933 yılında Hitler'in Reich şansölyesi olmasının ardından Warburg kütüphanesi memurlarıyla birlikte İngiltere'ye taşındı. Altı yüz kutu dolusu kitapla mobilya ve araç gereç deniz yoluyla Londra'ya nakledilmişti. Artık ölü ama yabancı bir ülkede yeniden şekillenmek üzere dağıtılmış temsili kütüphanesinde yer alan bir okur olarak sahiplerinin paramparça olmuş portresi misali, yıllar boyu bir araya getirilmiş kitap ciltleriyle yüklü mavnaların denizi geçtiğini gözümün önüne getirmek hoşuma gider. Kitaplar önce Millbank'teki resmi bir binada ağırlanmıştı; üç yıl sonra Londra Üniversitesi koleksiyonu kendi bünyesine almayı kabul etmiş ama oval raflar inşa etmeye de kitaplara Warburg'un çağrışımlı düzenini vermeye de yanaşmamıştı. 28 Kasım 1944

günü Warburg Enstitüsü bugün hâlâ varlığını sürdürdüğü üniversite içerisinde kuruldu. Elli bir yıl önce Heilwigstrasse'de yer alan eski konutunun yerine Warburg'un evinin bir kopyası inşa edildi, ayrıca fotoğraflara bakılarak rafların aynısını yapmaya ve koleksiyonunun bir kısmını sergilemeye girişildi, böylece orayı ziyaret edip de okuma odasında bir an olsun bulunan herkes Warburg'un unutulmaz ve değişen rafları arasında onun zihninin çalıştığını hissedebilecekti.

Ada olarak Kütüphane

...Her ihtiyar adamın içinde bir Crusoe yatar.
François Mauriac[1], *Nouveaux mémoires intérieur*

Warburg kütüphanesinin İngiltere'ye doğru Manş denizini geçmesinden üç yüz yıldan fazla bir zaman önce daha mütevazı bir başka kütüphaneyi taşıyan gemi Güney Pasifik'te bir ıssız ada açıklarında karaya oturmuştu. 1659 yılının ekim ayı başlarında bir gün Robinson Crusoe teknesinden geriye kalan parçalara ulaşmış ve kıyıya birkaç araç gereçle türlü yiyeceklerin yanında kalem, mürekkep, kâğıt ve az sayıda kitap gibi "daha değersiz bazı ıvır zıvırı" çıkarmayı başarmıştı. Kitaplardan bazıları Portekizce, birkaçı "Papacı dua kitapları," üç tanesi de "çok güzel Kitabı Mukaddes'lerdi." Onun "tüyler ürpertici kurtuluşu" açlıktan ölme korkusuna kapılmasına yol açtı, fakat aletler ve yiyeceklerle temel gereksinimleri karşılanınca geminin az sayıdaki kitaplarıyla oyalanmaya hazırdı. Robinson Crusoe yeni bir toplumun kurucusuydu – isteksiz bir kurucu, ama olsun. Yazarı Daniel Defoe da yeni bir toplumun temellerinin kitaplar olmaksızın atılamayacağını düşünmüştü.

1 François Mauriac (1885-1970) Nobel Edebiyat ödüllü (1952) Fransız yazar. Vietnam'daki sömürgeciliğe ve Cezayir'de uygulanan şiddete karşıydı. Charles de Gaulle'ün yaşamöyküsünü kaleme aldı. On iki cildi bulan eserleri 1950-56 yılları arasında yayımlanmıştı (Ç.N.)

Bu "birkaç Portekizce kitabın" hangileri olduğunu merak edebiliriz. İçlerinde gemi kitaplığına yakışır Camões'in[2] *Os Lusíadas* adlı kitabı; ünlü António Vieira'nın[3] vaazları, bunların arasında da Crusoe'nun okuduğunu tahmin ettiğimiz vahşi Cuma'nın kardeşlerini savunan "Aziz Antonio'nun Balıklara Vaazı"; Fernão Mendes Pinto'nun[4], gizemini henüz koruyan ama okuma düşkünü Defoe'nun iyi bildiği Şark'ta yapılmış tuhaf yolculukları anlatan *Peregrinação* da vardı herhalde. Ne ki o kitapları tam olarak bilmemize olanak yok, çünkü Crusoe hava durumuna ve ruh haline ilişkin kendi değişikliklerini günbegün kayda geçirmiş olmakla birlikte kitaplar hakkında daha fazla bilgi vermemişti. Belki de İngilizce'nin bir beyefendiye gereken tek dil olduğu yollu İngilizlerin kanaati doğrultusunda Portekizce okumasını bilmiyordu. Sebep ne olursa olsun, çok geçmeden kitapları hepten unutmuşa benzer, yaklaşık otuz yıl sonra 11 Haziran 1687 günü adadan ayrılmak üzere eşyalarının ayrıntılı listesini çıkarırken o anonim kitaplarla ilgili tek söz etmez.

Öte yandan bize Kutsal Kitap'tan yararlandığını anlatır. Gördüğü bütün işleri o renklendirmekte, çektiği acılara anlam katmaktadır, aynı zamanda Prospero misali Cuma'yı yararlı bir kula dönüştürme çabalarının aracıdır. Şöyle yazar Crusoe, "Ona [Cuma'ya] elimden geldiğince kutsal Mesihimiz'in neden meleklere değil de İbrahim'in tohumuna benzediğini ve bu sebeple cennetten kovulmuş meleklerin kefarette hiçbir payları bulunmadığını; onun yalnızca İsrail Evi'nin kayıp koyunlarına ve benzerlerine geldiğini açıkladım." Sonra da yatıştırıcı sami-

2 Luís de Camões (*a.yy.* 1524-1580) Portekiz'in en büyük şairi olarak kabul edilir. Şiirleri Homeros, Vergilius ve Dante'ninkilerle karşılaştırılır. En önemli eseri *Os Lusíadas* 15. ve 16. yüzyıllarda Portekiz tarafından yapılmış coğrafi keşiflerle ilgilidir. Destan adını Portekizlilerin ataları olarak kabul edilen Lusus halkından alır (Ç.N.)

3 António Vieira (1608-1697) Portekizli Cizvit papazı, yazar ve çağının büyük hatiplerindendi. Aynı zamanda diplomattı. Bir yandan ikinci vatanı Brezilya topraklarındaki yerlilerle köle zencileri Hıristiyanlığa kazanmaya çalışırken, diğer yandan da ticarette din ayrımına karşı vaazlarıyla bilinir (Ç.N.)

4 Fernão Mendes Pinto (*yak.* 1509-1583) Portekizli kâşif ve yazar. En ünlü eseri ölümünden sonra yayınlanmış seyahat anılarının yer aldığı *Peregrinação*'dur (İngilizcesi *Peregrinations*: Seyahatler) (Ç.N.)

Robinson Crusoe ve Cuma.

miyetle ekler, "Tanrı biliyor ki bu zavallı yaratığın eğitilmesinde izlediğim bütün yollarda içtenliğe bilgiden daha fazla yer verdim."

Crusoe açısından kitap yalnızca eğitimin değil aynı zamanda kehanetin aracıdır. Bir süre sonra umutsuzluğa kapıldığı günlerde acıklı durumunu anlamaya çalışırken Kutsal Kitap'ı açarak "Seni asla ama asla terk etmeyeceğim, seni bırakmayacağım," diyen cümleyi bulur bulmaz bu sözlerin o okusun diye yazıldığı kanısına varır. O uzak kıyılarda toplumun kalıntılarından eline geçen birkaç öteberiyle –tohumlar, silahlar ve Tanrı'nın Sözü– merkezini Kutsal Kitap'ın keskin ve eski ışığıyla aydınlattığı yepyeni bir dünya inşa eder.

Kitabı temel almış fakat henüz okumamış bir toplumda yaşıyor olabiliriz ya da kitabın yalnızca bir süs aracı olduğu ve en derin, en gerçek anlamıyla okur olan bir toplumda. Örneğin Yu-

nanlılar toplum olarak kitaplara pek önem vermezlerdi, ancak bireysel olarak dikkatli okurlardı.[5] Olasılıkla öğrencileri tarafından o konuşurken not alınmış söylevler olan Aristoteles'in (bugün artık bildiğimiz) kitapları evire çevire okunmuştu, kitaplığı da hakkında belirli bir bilgiye sahip olduğumuz ilk antik Yunan kütüphanesidir.[6] Bellek yeteneğimize tehdit oluşturduğunu düşündüğü için kitaplardan hoşlanmayan, arkasında yazılı tek bir sözcük bırakmaya tenezzül etmeyen Sokrates hatip Lysias'ın[7] sohbetlerini coşkulu Phaidros'un[8] sesinden dinlemek yerine okumayı yeğlerdi.[9] Eğer Crusoe'nun başka seçeneği olsaydı metinlerin kendine okunmasını tercih ederdi belki de. Yahudi-Hıristiyan toplumunun kitap odaklı bu temsilcisi kendi ağzından bize anlattığı üzere "Tanrı'nın Sözü'nü her gün okuyor" olsa da aslında Crusoe iyi bir Kutsal Kitap okuyucusu, (Luther'in dediği gibi) Gücün Kitabına tutkun bir okur değildi. Günlük olarak ona başvururdu başvurmasına –hoş, İnternet olsaydı ona da öyle başvurur, kendini onun kılavuzluğuna bırakırdı mutlaka. Fakat Aziz Augustinus'un yapmamız gerektiğini söylediğinin tersine, yazılı metne "vücut kazandırmak" yerine oradaki Söz'ü kendine ilke edinmemişti.[10] Kitabın toplumun tarafından okunmasını kabul etmekle yetinirdi. Eğer bizim yaşadığımız binyılın sonun-

5 Bkz: William V. Harris, *Ancient Literacy* (Cambridge, MA ve Londra: Harvard University Press, 1989).

6 W. Jaeger, *Aristotle*, çev. R. Robinson (Oxford: Clarendon Press, 1948).

7 Lysias İÖ 4. yüzyılda (445-*yak.* 380) yaşamış Atinalı bir söz ustası. Platon *Devlet* adlı eserinin giriş bölümünde onunla babasını ve kardeşini anlatırken olumlu yanlarının altını çizmiştir. Otuz Tiran yönetimi onu sürgünde yaşamak zorunda bırakırken, kardeşinin canını almıştı. Kaleme aldığı en uzun ve en ünlü konuşma Otuz Tiran'dan birine suçlamalar yönelttiği *Kata Gratosthene*'dir (Erosthenes'e Karşı) (Ç.N.)

8 Phaidros: Platon'un başkahramanı Sokrates'ın birkaç söyleşiminde karşısındaki tartışmacı olan hayali bir kahramandır. *Devlet* ve *Şölen* ile birlikte Platon'un edebi doruğuna vardığı eseri olarak kabul edilir (Ç.N.)

9 Plato, "Phaedrus," çev. R. Hackforth, *Collected Dialogues* (Princeton, N.J.: Princeton Universty Press, 1961).

10 "İradeni okurlar: kendilerinin olmasını tercih ederler: onu bağırlarına basarlar. Durmaksızın okurlar ve okudukları asla yok olmaz. Çünkü kendilerine ait kılmak ve kendi bağırlarına basmak isteyerek sizin kendi değişmez amacınız için okumaktadırlar." Aziz Augustine, *Confessions*, çeviriyi yapan ve giriş yazısını yazan R. S. Pine-Coffin (Harmondsworth, Middlesex: Penguin 1961); Kitap XIII:15.

da gemi kazası geçirseydi, Crusoe'yu gemiden Gücün Kitabı yerine bir PowerBook kurtarırken gözümüzün önüne getirmek hiç zor olmasa gerek.

İkisi de kitap toplumunun birer üyesi olmalarına rağmen Crusoe'yu doymak bilmeyen bir okur olan Defoe'dan ayıran nedir? Bir kitabı güçlü ya da saygın diye gören ama hiçbir kitaptan hoşnut olmayan veya simgesel tek bir kitaptan hoşnut olan birini kendi seçtiği ve artık kişisel açıdan anlamlı olan kitapların okuyucusundan ne ayırır? Geleneklere göre klasik olduğu ilan edilmiş bir kitapla içgüdülerimiz, duygularımız ve anlayışımızla bağrımıza bastığımız kitap (aynı kitap) arasında derin bir uçurum vardır: o kitapla acı çekmiş, ondan keyif almış, kendi deneyimlerimize aktarmış ve (bir kitabın ellerimizin altında bize sunduğu okuma katmanlarına rağmen) onu ilk keşfedenler olmuşuzdur, buysa kumda Cuma'nın ayak izlerini bulmak kadar şaşırtıcı ve beklenmedik bir deneyimdir. Goethe, "Homeros'un şarkıları," diye açıklamıştı, "binlerce yıldır geleneklerin üzerimize bindirdiği korku dolu ağırlıktan bir an bile olsa bizi kurtarma gücüne sahiptir."[11] Kirke'nin mağarasına ilk giren, Ulysses'in[12] kendisine Hiç Kimse dediğini ilk duyan olmak, kuşaklardır, *Odysseia* destanını ilk kez açanlara defalarca tanınmış bir hak olarak her okurun gizli dileğidir. Bu mütevazı *jus primae noctis* ya da "ilk gece hakları" klasik dediğimiz kitapların yalnızca ölümlülüklerini güvence altına alır.

Derlemeci kitabında yer alan ve sıklıkla alıntısı yapılan "Çok kitap yazmanın sonu yoktur,"[13] sözleri iki türlü yorumlanabilir. Onu arkasından gelen "ve fazla araştırma da bedeni yıpratır" sözleriyle birlikte okuyabilir ve kütüphanemizin sonuna erişmenin olanaksızlığı karşısında omuz silkebiliriz; veya bayram havası içinde, Tanrı'nın sunduğu nimetlere minnet ederek okuyabiliriz, o zaman da aradaki "ve" bağlacı "ama" olur: "ama fazla araştırma da bedeni yıpratır." Crusoe ilkini yeğliyor; Aris-

11 Johann Wolfgang von Goethe, *Maximen und Reflexionen*, no. 838 *Goethes Werke*, haz. Hans Joachim Schrimpf (Münih: Verlag C. H. Beck, 1981); Cilt XII.

12 Ulysses, Odysseus'un Latinleştirilmiş adı (Ç.N.)

13 Vaiz (Derlemeci/ Eklesiastes) 12:12.

toteles (ile onun Northrop Frye'a kadar torunları) ise ikincisini. Mezopotamya'da unutulup gitmiş bir öğleden sonrasından itibaren sayısız okur "bedeni yıpratır" olsa da "çok kitap" ile yollarında sebat ederek ilerlemektedir. Her okur, sayesinde önceden hiç okunmamış gibi gıcır gıcır ve lekesiz oluveren bir sayfaya sahip olmayı güvence altına almak için uğurlu nesnelere, büyüye sarılmıştır. Kütüphaneler o uğurlu nesnelerin mezarları ve hazine sandıklarıdır.

Oradan yalnızca bu iki okur türü çıkmaz elbet. Kütüphanesi tek bir yüce Kitap ile onun yanında okumadığı diğer birkaç kitaptan oluşan Crusoe'nun tam karşısında kendi kütüphanesinde bulunan her kitabı herhangi bir yorumlu okumanın yanlış olduğuna inanan okuru azarlamaya hazır tutan okur durmaktadır. Böyle okurların işi zevkin değil disiplinin buyruğundadır, kendilerini kâh akademi kürsülerinde bulurlar kâh gümrük bürolarında.

1939 yılında bir akşam Borges ile iki arkadaşı Adolfo Bioy Casares ile Silvina Ocampo[14] Buenos Aires'te bu aşırı titiz sansürü ölümsüzleştirmeye karar vermişlerdi. Üçü de görülmemiş ölçüde seçmeci okurlardı. Bioy ile Silvina'nın kütüphanesinde (şehrin en güzel parklarından birine bakan 19. yüzyıldan kalma bir apartınan dairesinin kocaman, eskimiş salonunu dolduruyordu) kitaplardan söz etmiş, seçme eserleri bir araya getirmiş, İspanyolca'ya çeviri yapmaya soyunmuş, kendi tercihlerini tutkuyla savunmuş ve aynı tutkuyla sevmedikleri yazarları alaya almışlardı. Birbirlerini tamamlıyorlardı: Borges destan tarzını ve felsefi masalları yeğlerdi; Bioy psikolojik romanlarla toplumsal taşlamaları; Silvina da lirik şiir ve absürd edebiyatı. Üçünün yaptıkları okumalar bir arada her üslubu ve tarzı kapsıyordu.

Bazen öykü uydurarak idare ederlerdi. Uydurdukları (ama yarım kalmış) öykülerden biri ölmeden emsalsiz zarafeti ve mükemmel üslubuyla ün kazanmış yaşlı bir yazarın eserinin peşine düşen genç bir edebiyat âşığı hakkındaydı. Buldukları

14 Silvina Ocampo (1903-1994) Arjantinli şair ve kısa öykü yazarı. Adolfo Bioy Casares'in hayat arkadaşıydı. Kısa öykülerden oluşan ilk kitabını 1937 yılında yayımlayan Ocampo'nun çoğu şiir ve öykülerden oluşan birçok kitabının yanında eşi Bioy ile ortak yazdıkları eserler de vardır (Ç.N.)

sevimsiz birkaç metinden öteye geçemeyen edebiyat tutkunu yazarın evinin yolunu tutar ve ölmüş adamın kâğıtları arasında "Edebiyatta kaçınılacak şeyleri" içeren tuhaf bir listeyle karşılaşır:[15]

~ psikolojik tuhaflıklar ve çatışkılar; incelikli işlenen cinayetler, gönül ferahlığıyla intihar etmeler;
~ belirli kitaplarla karakterlerin şaşırtıcı yorumları; Don Juan gibilerinin kadın düşmanlığı;
~ benzersiz oldukları gün gibi ortada olan çifte kahramanlar: Don Quixote ile Sancho, Sherlock Holmes ile Watson;
~ Bouvard ve Pécuchet gibi özdeş ikiz karakterleri olan romanlar. Eğer yazar birine bir özellik yüklerse, öbürü için de eşit bir özellik uydurmak zorunda kalır.
~ Dickens'da olduğu gibi acayiplikleri öne çıkarılarak tasvir edilen karakterler;
~ yeni ya da şaşırtıcı herhangi bir şey. Kibar okurlar sürprizlerle gelen kabalıktan hoşlanmazlar;
~ zaman ve mekânla yapılan boş oyunlar: Faulkner, Borges, vb.;
~ bir romanda gerçek kahramanın kırlar, orman, deniz, yağmur, borsa olduğunun anlaşılması;
~ okurun tanıyabildiği –Tanrı korusun!– şiirler, durumlar, karakterler;
~ atasözüne ya da alıntıya dönüşebilecek deyişler; bunlar anlaşılır bir kitapla bağdaşmaz;
~ mit olmaya uygun karakterler;
~ karmaşık sıralama;
~ zengin bir söz dağarcığı. Eşanlamlılar. *Le mot juste*[16]. Doğru olma çabası;
~ canlı tasvirler, Faulkner'daki gibi zengin fiziksel ayrıntılarla dolu dünyalar;
~ arka plan, çevre, ortam. Tropik sıcaklık, sarhoşluk, radyodaki ses, nakarat gibi tekrarlanan cümleler;

15 Adolfo Bioy Casares, "Libros y amistad," *La otra aventura* (Buenos Aires : Galerna, 1968).
16 Le mot juste (Fr.): anlamı yerinde söz (Ç.N.)

~ hava durumu bildiren başlangıçlarla sonlar. Acıklı yanıltmacalar. *Le vent se lève! Il faut tenter de vivre!"*[17];

~ eğretilemeler. Özellikle de görsel eğretilemeler. Hatta en çok tarımdan, gemicilik, bankacılıktan çekip çıkarılan eğretilemeler. Proust'un yaptığı gibi;

~ insana benzetmecilik;

~ öteki kitaplarla benzerlikler taşıyan kitaplar. *Ulysses* ve *Odysseia*;

~ yemek menüsü, fotoğraf albümü, konser programı olmaya yeltenen kitaplar;

~ resimlemelere esin kaynağı olan her şey. Bir filme esin kaynağı olan her şey;

~ konudışı olan her şey. Aşk hikâyelerinde dokunaklı ve erotik sahneler. Polisiye öykülerdeki bilmecelerle suçlar. Doğaüstü öykülerde hayaletler;

~ kendini beğenmişlik, alçakgönüllülük, oğlancılık, oğlancılığın olmaması, intihar.

Bu okurun talepler listesinin sonunda edebiyat yokluğu yatar elbette.

Neyse ki çoğu okur bu iki aşırı ucun arasında bir yerlerde yerini almıştır. Çoğumuz ne edebiyata saygıdan kitaplardan kaçarız ne de kitaplara saygıdan edebiyattan. Bizim işimiz daha alçakgönüllü. Sonu gelmeyen kütüphane raflarından aşağı yola koyulurken şu ya da bu kitabı belli bir neden olmaksızın seçeriz: kapağı, başlığı, ismi yüzünden, birinin söylediği veya söylemediği bir söz nedeniyle, içimize öyle doğduğu, içimizden öyle geldiği için, yanlışlıkla, bu kitapta belli bir öykü ya da karakter veya bir ayrıntı bulabiliriz diye, bizim için yazıldığına inanmamız nedeniyle, bizim dışımızda herkes için yazıldığına inandığımız ve dışlanmamızın sebebini anlamak için, öğrenmek, gülmek ya da kendimizi bilinmezler dünyasında kaybetmek istediğimiz için.

Kütüphaneler herkesin yararlandığı yerler değildir ve asla olmayacaktır. Yunanistan'da olduğu gibi Mezopotamya'da,

17 *Le vent se lève* (Fr): Hava rüzgârlı. *Il faut tenter de vivre* (Fr): Hayata tutunacaksın (Ç.N.)

Toronto'daki gibi Buenos Aires'te okurlar ve okur olmayanlar yan yana varolagelmişlerdir, okuyucu olmayanlar her zaman çoğunluktadır. İster Sümer ve ortaçağ Avrupa'sının özel yazı odalarında, ister 18. yüzyılın popüler Londra'sında ya da 21. yüzyılın popülist Paris'inde kitap okumaya büyük önem verenlerin sayısı çok azdır. Okuyanlarla okumayanlar arasındaki fark iki grubun birbirine oranına göre değil farklı toplumların kitaplara ve okuma sanatına nasıl baktığına göre belirlenir. Burada da baş tacı edilmiş kitapla okunmuş kitap arasındaki ayrım öne çıkmaktadır.

Geçmişten bugüne bir ziyaretçi şimdiki uygar kentlerimize girseydi, bu eski çağdan kalma Gulliver'ı gördükleri arasında hayretler içinde bırakacak bir manzara da okuma alışkanlıklarımız olurdu. Peki karşısındaki manzarada ne görürdü? Kendine inananlara yol göstersin diye içindeki basılı sözcüklerin bölünüp ufak tefek kategorilere göre düzenlenen kitapların binlerce, görkemli binalarda satıldığı dev ticari tapınaklar. Yüzyıllardır olduğu gibi raflar arasında dolaşan okurlar. O okurlar tarafından elektronik hayaletlerin kırılgan varlığına önderlik eden, bazı kitapların dönüştürüldüğü görsel koleksiyonların tarandıklarını görürdü. Zaman yolcusu dışarıda da bir sürü okurla karşılaşırdı: parklardaki banklarda, metroda, otobüslerle tramvaylarda ve trenlerde, apartman daireleriyle evlerde, her yerde. Olur da ziyaretçimiz bizim okuryazar bir toplum olduğumuzu düşünürse, bundan dolayı onu bağışlayabiliriz.

Tam tersine. Toplumumuz kitabı bize verilmiş bir armağan olarak kabul eder, fakat şimdilerde okuma eylemini –ki bir zamanlar tehlikeli ve yıkıcı gizilgücünün yanında yararlı ve önemli diye de görülürdü– küçümseyerek boş zamanı geçirme, verimlilikten yoksun ve toplumun ortak yararına katkıda bulunmayan yavaşça oyalanma aracı olarak görmektedir. Ziyaretçimiz bizim toplumda okumanın yan faaliyetten başka bir şey olmadığını, belleğimizle deneyimimizin dev havuzu olan kütüphanenin canlı bir varlıktan çok elverişsiz bir ambar olarak görüldüğünü er geç anlayacaktır.

1960'lı yılların sonunda dünyayı sarsan öğrenci ayaklanmaları sırasında Heidelberg Üniversitesi'nin öğretim görevlile-

rine haykırılan sloganlardan biri de *Hier wird nicht zitiert!* idi: "Burada alıntıya yer yok!" Öğrencilerin talebi özgün düşünceydi; alıntı yapmanın bugüne bağlam kazandırmak için geçmişten gelen bir konuşmayı sürdürmeye yaradığını unutuyorlardı. Alıntı yapmak Babil Kütüphanesi'nden yararlanmak; alıntı yapmak daha önceden söylenmiş olanları yansıtmaktır, bunu yapmadıkça hiçbir insan sesinin anlam taşımayacağı bir boşlukta konuşmuş oluruz. Walter Benjamin, "Tarih yazmak onu aktarmaktır," diye belirtmişti.[18] Geçmişi yazmak, tarihle sohbet etmek –Benjamin'in hatırlattığı hümanist idealdi, Nicholas de Cusa'nın[19] daha 1440'ta ortaya attığı bir ideal. De Cusa *Öğrenilmiş Cehalet Üzerine* adlı eserinde yeryüzünün belki de evrenin merkezi olmadığı, dış uzayın tanrı buyruğuyla sınırlanmış değil de sonsuz olabileceği ve evrensel kütüphane gibi yaratılacak yarı-düşsel bir toplumun bütün insanlığı içine alacağı, orada siyaset ve dinin yıkıcı güçler olmaktan çıkacağı fikrini ortaya atmıştı.[20] Bu noktada, hümanistlerin kimseye ait olmayan sınırsız uzayın varlığından duyulan kuşkuyla herkese ait olan zengin bir geçmişin varlığını bilmek arasında ilişki kurulduğunu görmek ilginç.

Buysa dünya çapında İnternet ağının, yani World Wide Web'in tanımının tam tersi elbet. Ağ kendini herkese ait bir uzay olarak tanımlar ve geçmiş duygusunu engeller. İnternet Ağı'nda ne milliyet (kuşkusuz, ortak dilinin İngilizce'nin sulandırılmış versiyonu olduğu gerçeğini görmezlikten gelmemiz gerek) ne

18 Walter Benjamin, *The Arcades Project*, çev. Howard Eiland ve Kevin McLaughlin (Londra: Harvard University Press, 1999), Türkçesi *Pasajlar*, çev. Ahmet Cemal, YKY, 1993.

19 Nicholas de Cusa (1401-1464) Roma Katolik kilisesine üye Alman kardinal, filozof, hukukçu, matematikçi, astonom. 15. yüzyılın en büyük dahilerinden ve bilgelerinden biri olarak kabul edilir. Gerçek adı Nikolaus Krebs. Nicolaus Cusanus diye de bilinir. De Cusa (Cusa'lı) adını sonradan doğduğu Kues (Latincesi Cusa) kasabasından almıştı. *Öğrenilmiş Cehalet Üzerine* (özgün adı *De Docta Ignorantia*) adlı felsefe ve teoloji kitabında insanoğlunun akılcı düşünceyle tanrının sonsuzluğunu anlayamayacağını, bilimle cehalet arasındaki sınırları bulanıklaştıran varsayımlarla aşılarak bilimin sınırlarının zorlanması gerektiğini savunmuştu (Ç.N.)

20 Nicholas de Cusa, *"De docta ignorantia," Selected Spiritual Writings*, çeviri ve önsöz H. Lawrence Bond (New York: Paulist Press, 2005).

sansür (devletlerin belirli sitelere erişimi engellemenin yollarını bulmaları dışında) vardır. Dünyanın en ince kitabı (beş milimetre karelik bir tablete kazınmış Yeni Ahit[21]) ya da en eski çok sayfalı elyazması (İÖ 5. yüzyıla tarihlenen Etrüsk dilinde yazılmış yirmi dört ayar altından ciltli altı sayfa[22]) yalnızca içerdiği sözcüklerle kavranamayacak, kendi tam ve bağımsız fiziksel varlığı içerisinde değerlendirilmesi gereken niteliklere sahiptir. Bütün metinlerin eşit ve benzer biçimlerde yer aldığı Internet'te bunların hepsi hayali metinler ve fotografik imgelere dönüşür.

Internet kullanıcısının gözünde geçmiş (bizi elektronik bugüne getiren gelenek) geçersizdir, ne de olsa önemli olan şu anda gösterilenlerden ibarettir. Fiziksel yönüyle çağına ihanet eden bir kitapla karşılaştırıldığında ekrana çağrılan bir metnin tarihi olmaz. Elektronik uzayda sınır bölgesi bulunmamaktadır. Orada ne onu sınırlayan ne de ona sahip olan su üstüne su misali siteler –diğer bir deyişle kendine özgü ve kendini tanımlayan anayurtlar– kurulmuştur. İnternet şipşaktır; daimi şimdiki zaman kâbusu dışında hiç zaman işgal etmez. Hep yüzeysel ve ciltsiz, hep şimdi ve geçmişi olmayan İnternet düşünce hızında diğer bütün kullanıcılarla iletişime olanak tanıyarak her kullanıcının yuvası olmaya can atar (kendi reklamını da böyle yapar). Başlıca özelliği hızdır. Yeryüzündeki yaşamımızın hızına ve kısalığına hayıflanan Muhterem Bede[23] hayatı karanlık bir uçtan içeri girip karanlıktaki diğer uçtan çıkan bir kuşun iyi aydınlanmış bir yemek odasından geçişine benzetir;[24] bizim toplum Bede'nin hayıflanmasını böbürlenme diye görürdü.

Elektronik teknoloji tatilden iş hayatına kadar bütün alanlarımıza girdiği için bizler onun her yere uzandığını düşünüyor, ondan söz ederken kitap teknolojisi de dahil sanki diğer bütün teknolojilerin yerini alması gerekirmiş gibi bir yaklaşım sergi-

21 Julie Flaherty, "New Testament on a Chip," *The New York Times* (New York, 23 Haziran 2003).

22 BBC akşam haberleri, 26 Mayıs 2003.

23 Aziz Bede (*yak.* 672-735) Keşiş, tarihçi, bilim adamı, yazar. İngiliz tarihinin babası olarak kabul edilir (Ç.N.)

24 The Venerable Bede, *The Ecclesiastical History of the English Nation*, Kitap II, bölüm XIII, *Opera Historica*, Cilt I, haz. J. E. King (Cambridge, MA ve Londra: Harvard University Press ve William Heinemann Ltd, 1971).

liyoruz. Gelecekteki kâğıtsız toplumumuz Bill Gates'in bir kitapta[25] tanımladığı gibi tarihsiz bir toplumdur, çünkü İnternet üzerindeki her şeyin güncelliği anlıktır; sözcük işlemciler sayesinde örneğin biz yazarlar açısından ne notlarımızın arşivi ne duraksama ne gelişim ne de taslak kalmıştır. Nazizm'in yükselişinden kısa bir süre önce Walter Benjamin "Homeros'un devrinde Olimpos tanrıları için düşünme nesnesi olan insanlık şimdi kendi için öyle olmuştur. Kendine yabancılaşması öyle bir noktaya ulaşmıştır ki kendi yıkımını birinci dereceden estetik zevk olarak yaşayabilir."[26] Böylesi bir kendine yabancılaşmaya artık kendi fikirlerimize yabancılaşmayı ve kendi geçmişimizin yıkımını keyifle seyretmenin tadına varmayı da eklemiş bulunuyoruz. Artık entelektüel eserlerimizin evrimini kayda geçirmiyoruz. Gelecekte bir gözlemci babasının kaşından doğan Athena gibi bizim fikirlerimizin tastamam gelişmiş olarak doğduklarını düşünecek –ne var ki tarihsel söz dağarcığımız unutulmuş olacağından bu beylik söz de hiçbir anlam ifade etmeyecek.

18 Ocak 1949 günü James T. Mangan adında bir Amerikalı Illinois eyaleti Cook kazası Tapu dairesine dava açmış ve eyalet adına bütün uzay üzerinde mülkiyet hakkı iddia etmişti. Uçsuz bucaksız arazisine Celestia adını veren Bay Mangan bu iddiasını yeryüzündeki bütün ülkelere bildirdi, aya yolculuk yapmamaları konusunda onları uyardı, Birleşmiş Milletler'e de üyelik başvurusunda bulundu.[27] Şimdilerde Bay Mangan'ın bu iddialı girişimini çokuluslu şirketler daha gerçekçi anlamda üstlenmiş bulunuyorlar. Yöntemleri de görülmedik ölçüde etkili. Elektronik kullanıcılara klavye tuşlarıyla denetlenen, içindeki her şeye "erişimin" mümkün olduğu, tıpkı peri masallarındaki gibi tek bir parmak hareketiyle her şeye sahip olunabilen bir dünyanın nasıl göründüğünü gösteren çokuluslu şirketler, bir yandan kullanıcıların sözümona siberâlemi "kontrolde" tuttukları gerekçesiyle tüketicilere dönüştürülmeye karşı protesto etmemelerini

25 Bill Gates, *The Road Ahead*, (New York: Penguin, 1996).

26 Walter Benjamin, *Schriften*, haz. ve önsöz Hannah Arendt (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1955).

27 *The International Herald Tribune* (Paris, 18 Ocak 1999).

sağlamış oluyor, diğer yandan da ister kendileriyle ilgili olsun ister yakın çevreleriyle veya dünyanın geri kalanıyla, adamakıllı bilgiler edinmelerini önlüyorlar. 2004 yılında yaratıcı araç olarak İnternet'in yararlarını yorumlayan Amerikalı ünlü çizgi roman sanatçısı Will Eisner, bu elektronik yayın organını ilk keşfettiği zaman yeni sanatsal icatların neredeyse büyülü kaynağına ulaştığına inandığını, gelgelelim sonradan o kaynağın "yalnızca tüketicilerin bulabilecekleri en ucuz ürüne bakmaya geldikleri bir süpermarkete"[28] dönüştüğünü anlatıyordu.

Bir okur ne zaman İnternet'e bağlansa el çabukluğu marifet sergilenmektedir, haber kırıntılarıyla bilgi parçacıkları uzun uzadıya tartışmalara ve ayrıntılı dosyalara tercih edilerek yoğun düşünmeye karşı hız, karmaşıklığa karşı kısaltılmışlık öne çıkar, bilgiye dayalı fikirler markalarla ve dalavereli istatistiklerle çekici hale getirilmiş bir sürü boş lafla, yararsız önerilerle ve ipe sapa gelmez bilgilerle sulandırılır.

Öte yandan İnternet bir araçtır. Yaşadığımız dünyayla üstünkörü ilgilendiğimiz için kabahati ona atamayız. Onun erdemi içerdiği bilginin kısaltılmışlığından ve çeşitliliğinden gelmektedir; ama aynı anda bize yoğunlaşma ve derinlik sunamaz. Elektronik iletişim araçları bize kullanışlı türlü yollarla yardım edebilirler (ediyorlar da) ama her bakımdan değil, ayrıca onlardan yerine getirmeleri beklenmeyen konulardan sorumlu tutulamazlar. Kitabın tersine İnternet kozmopolit geçmişimizin saklama kabı olmayacak, çünkü, onun işlevini üstlenmeye zorlasın diye uydurulmuş bitmek bilmeyen hünerlerine ve kılıflarına rağmen İnternet bir kitap değildir ve asla olamaz. Ayrıca Google projesi ve ondan önceki Gutenberg Projesi (PG) gibi 1971'den bu yana İnternet'e on bin kadar –alelacele tarandıkları ve yazım hataları üstünkörü denetlendiği için çoğu birbirinin kopyası ve daha fazlası güvenilmez olan– metin yerleştirmiş bulunan tutkulu projelere rağmen olumlu anlamıyla evrensel bir kütüphanenin yerine geçmekten de uzaktır. İngiliz eleştirmen Paul Duguid 2004 yılında, "Kısacık, önemli bir karşılaşma... PG pek çok yönden alışılagelmiş kütüphaneleri andırırsa –ve gelişme gösterse– bile aynı zamanda elden düşme, hepsi bağışla geldiği için mahalle papa-

28 Will Eisner, Fransa Info Radio röportajı, yayımlanma tarihi 19 Aralık 2004.

zının değerli olanlarla uyduruklar arasında bir fark gözetmediği kitapların satıldığı kilisedeki tezgâhları akla getirir."[29]

Bu dünyadan gelip geçerken İnternet bize yatak ve katık da vermeyecektir, çünkü orası ne bir dinlenme yeridir ne de ev, ne Kirke'nin mağarasıdır ne de İthaka. Kayıplarımızın sorumlusu teknolojilerimiz değil yalnızca bizleriz, hatırlama yerine unutulmayı seçmemizin tek suçlusu biziz. Ne var ki yaptığımız kötü seçimlere bahane bulma ve sebepler üretme konusunda ustayızdır.

Kuzey Amerika'nın Abnaki yerlileri özel bir grup tanrısal varlıklar olan Oonagamessokların mağaralardaki resimleri yönettiklerine inanır ve bu kaya yazıtlarının giderek yok olmasını tanrıların beyazlar geldiğinden beri onlara özen gösterilmemesine duydukları öfkeyle açıklarlardı.[30] Ortak geçmişimizin mağara resimleri yeni teknoloji geldiği için değil artık onları yorumlamak üzere parmağımızı bile kıpırdatmıyoruz diye silinmeye yüz tutmuş bulunuyorlar. Binlerce yıl boyunca bize yardımcı olsun, hoş tutsun ve yol göstersin diye birikmiş ortak sözcük dağarcığımızı yeni teknolojinin erdemleri olarak gördüğümüz şey uğruna kaybediyoruz. Crusoe'nun keşfettiği dünya birden çok harika barındıracak kadar büyüktür. Bugün kozmopolit olmanın anlamı seçmeci olmak, biri uğruna öbür teknolojiyi dışlamayı reddetmek olabilir. Duvarlar inşa etmeye yatkınlığımız ancak kendini ifade etmenin başlangıç noktası olursa, ördüğümüz duvarlar doğduğumuz, düş gördüğümüz, üstünde çiftleşip öldüğümüz yatağı da çevrelerse yarar getirebilir; fakat Siddhartha'nın duvarların dışında gördüğü gibi bütün insanlar yaşlanır, hepsi kâbus görme ve hastalanma eğilimindedir ve hepsi er ya da geç aynı amansız sona ulaşacaktır. Kitaplar durmaksızın aynı öyküyü tekrarlar.

Yeni kurulan kütüphaneler arasında bazıları yeni teknolojilerden uzak durur (ya da karşılayacak güçleri yoktur). Kolombiya Kültür Bakanı 1990 yılında kitapları ülkenin en ücra köşesine ulaştıracak gezici kütüphaneler kurmuştu.[31] Bogotá çevresinde

29 Paul Duguid, "PG Tips," *The Times* Edebiyat Eki (Londra, 11 Haziran 2004).
30 Garrick Mallery, *Picture Writing of the American Indians* (Washington, 1893).
31 "Mucho más que libros," *Semana* (Bogotá, 4 Haziran 2001).

1982'den beri otobüs kütüphaneler bulunmasına karşın hükümet daha uzaktaki kırsal bölge insanlarına ulaşmayı önemsiyordu. Bu amaçla kitapları ormanlık ve dağlık bölgelere eşeklerin sırtında taşımak üzere kolayca katlanabilen bol gözlü büyük yeşil heybeler hazırlanmıştı. Kitaplar götürüldükleri yerde birkaç haftalığına köy öğretmenlerine ya da köyün yaşlılarına bırakılır, o kimseler kütüphaneden sorumlu memur olur. Heybeler açılır ve bir direğe veya ağaca asılarak yerli halkın gelip seçmesine olanak tanınır. Okumayı bilmeyenlere de bazen kütüphaneci okur, bazen de bir aileden diğerlerine okumak için okula gitmiş biri. "Bu yolla," diye anlatmıştı kendisiyle röportaj yapılan bir köylü, "bilmediğimizi öğrenebiliyor, diğerlerine aktarabiliyoruz." Sürenin bitiminde yeni parti kitaplar eskisiyle değiştirilir. Kitapların çoğu teknik konulardadır, ayrıca ilgili elkitapları, su arıtımı kullanma kılavuzları, tohum ekme yöntemleri ve veterinerlik bilgileri de bulunur, ama birkaç romanla diğer edebi eserlere de yer verilmiştir. Bir kütüphanecinin söylediğine göre ödünç alınan kitaplar her zaman iade edilmektedir. "Kitabın geri gelmemesini bir kez yaşadık," diye anlattı bana. "Bildik kitap başlıklarının yanı sıra *İlyada*'nın İspanyolca çevirisini almıştık. Değiştirme günü geldiğinde köylüler onu vermeye yanaşmadı. Biz de onlara armağan etmeye karar verdik, ama neden ille de bu kitabı alıkoymak istediklerini sormadan da edemedik. Homeros'un destanının kendi öykülerini yansıttığını söylediler: savaşın neyle ilgili olduğunu ya da ne zaman öleceklerini asla kesin olarak bilmeyen insanların yazgısını çıldırmış tanrıların kasten belirlediği savaşın gazabına uğramış bir ülkeyi anlatıyordu."[32]

Uzak diyarlardaki o Kolombiyalı okurlar gibi bizim varoluşumuz da olmadık bir akarsu misali iki yönde akar: dünya adını verdiğimiz isimler, mekânlar, yaratıklar, yıldızlar, kitaplar, ayinler, anılar, ışık ve taşların bitmek bilmeyen yığınından her sabah aynanın derinliklerinden bize gözünü diken çehreye; ve o çehreden, göremediğimiz bir odak noktasını saran o vücuttan, "ben" dediğimiz o bedenden ötesine, dışarıya, Öteki'ne doğru. Bireysel olarak kim olduğumuz duygusu anlaşılmaz evrenin toplu yurttaşları olma duygusuyla birleştirmemiz hayatlarımıza bir anlam

32 Kendi yaptığım röportaj, Bogotá, 25 Mayıs 2001.

Kolombiya'nın kırsal bölgelerinde bir "eşekli kütüphane".

kazandırır – kütüphanelerimizdeki kitaplar tarafından sözlere dökülen bir anlamdır bu.

Bizi saran dünyaya sözcüklerle katkıda bulunmayı ve gelecekteki okurlar için onları saklamayı bırakmadığımız sürece kütüphaneler işlevlerini sürdüreceğe ve sağ kalacağa benziyor. O kadar çok şey isimlendirildi, daha pek çoğunun isimlendirilmesine devam edilecek ki ahmaklığımıza rağmen bir nebze anlamamıza olanak tanıyan bu küçük mucizeden vazgeçmeyeceğiz. Kitaplar acımızı dindirmeyebilir, kitaplar bizi kötülüklerden korumayabilir, kitaplar bize iyi ve güzeli söylemeyebilir ve bizi ortak yazgımız mezardan kesinlikle kurtaramazlar. Bununla birlikte kitaplar önümüze türlü olanaklar sermektedirler: değişim olanağı, aydınlanma olanağı. Ne kadar iyi yazılmış olursa olsun, Irak ya da Ruanda'daki trajedinin acısını kaldıracak kadar iyi yazılmış hiçbir kitap bulunmayabilir, fakat ne kadar saçma sapan kaleme alınmış olursa olsun, onu okuyacak okura Tanrı'nın tezahürünü göstermediği söylenemez. Robinson Crusoe şöyle açıklar, "Hikâyemle karşılaşan herkesin şöyle bir gözlem yapması yanlış olmayacaktır, o da hayatımız boyunca çoğu

zaman en çok çekindiğimiz ve eline düştüğümüzde bizi öylesine dehşete sürükleyen oradaki şeytanın ekseriyetle kurtuluşumuzun aracı ya da anahtarı olduğu, ancak ve ancak onun sayesinde yeniden ayağa kalkabileceğimizdir." Bu sözler Crusoe'ya değil Defoe'ya ait elbet – pek çok kitabın okuruna.

Tarihler, zamandizinleri ve yıllık veriler her ne kadar bize böyle bir şeyin olmadığı defalarca kanıtlanmış olsa da bizi ilerleme yanılgısına düşürür. Dönüşüm vardır, geçiş vardır, ama bunun daha iyiye mi yoksa daha kötüye doğru mu olduğu tümüyle bağlama ve gözlemciye bağlıdır. Okuyucular olarak bizler bir avuç kıskanç kimsenin sır gibi sakladığı değerli bir beceriyi öğrenme aşamasından anlamsız malî kâr ya da mekanik verimlilik ilkelerinin destekçisi olagelmiş, devletlerin neredeyse hiç umursamadıkları bir yeteneği doğal sayma noktasına gelmiş bulunuyoruz. Bir değer ölçüsünden öbürüne pek çok kez gittik, daha da gideceğiz. İnsan doğamızın içsel özelliğine benzeyen bu kararsız seyirden kaçış yok, fakat en azından dalgalandığımızı bilerek ve hiç olmazsa bir noktada yeteneğimizin can alıcı öneminin bir kez daha kabul edileceğine inanarak dalgalanabiliriz. Robinson Crusoe'nun kütüphanesi –yalnızca Kitabı Mukaddes'ten oluşmuştu– tapınılacak ya da dayanılacak bir şey olmanın ötesinde kurduğu yeni toplumun başlıca gereci, onun evreni düzenleme yoluydu.

Havari Pavlus (İsa ile karşılaşmadığı bilinen tek havari) Kutsal Yazıların peşine düştüklerini gördüğü karşısına çıkan erkeklerle kadınlara, "İsa'nın benim ağzımdan konuştuğunun kanıtını mı arıyorsunuz?" diye sorarken, Yazar ile karşılaşmamış olsa da kendinin Tanrı Sözü'nü okuduğunu ve artık o Söz'ün içine yerleştiğini; kendisinin Kutsal Kitap'a dönüştüğünü, Söz'ün canlandığını, tanrısal gücün küçücük bir parçası aracılığıyla okuma becerisinin bir sayfada saklı sırları peşinde olan herkese öğrettiğini biliyordu. Yüzyıllarca önce bize Lut Gölü Parşömenlerini vermiş dindar insanlar olan Esenilerin bilgeliği budur işte: "Bedenin bozulacağını ve onu meydana getiren malzemenin geçici olduğunu biliyoruz. Ama aynı zamanda ruhun [ve ben, tomarların gelecekteki okuru, araya ekliyorum: "kitabın"] ölümsüz ve bozulmaz olduğunu da biliyoruz."

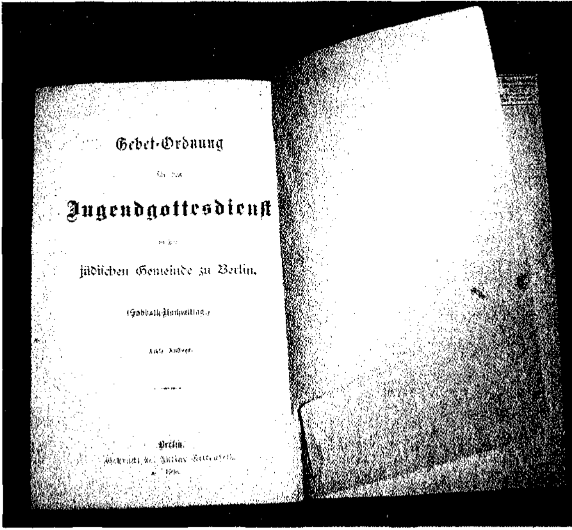
Sağkalma olarak Kütüphane

Sanatla geçindim kıt kanaat, aşkla beslendim,
Bir tek canlıya bile zarar vermedim...
Peki Tanrım neden
Beni neden böyle ödüllendirdin?

Verdi, *Tosca*, II. Perde

Lut Gölü Tomarları gibi, ta uzaklardaki okurların ellerinden bize kadar gelmiş her kitap gibi benim kitaplarımın her biri de kendi kalım savaşının tarihini içinde taşır. Yangından, selden, zaman aşımından, savsak okurlardan ve sansürcülerin ellerinden bana öykülerini anlatmak üzere kurtulmuşlardır.

Birkaç yıl önce Berlin'de bir bitpazarı tezgâhında sert kumaşla ciltlenmiş üstünde hiçbir yazı olmayan siyah renkte ince bir kitap bulmuştum. Süslü Gotik harflerle yazılmış başlık sayfası adının *Gebet-Ordnung für den Jugendgottesdienst in der jüdißchen Gemeinde zu Berlin (Sabbath-Nachmittag)* [Berlin Musevi Cemaatinde Gençlere Dua Sırası (Şabat Akşamı)]. Dualardan biri "kralımız Alman Âleminin Kayseri II. Wilhelm" ile karısı "İmparatoriçe ve Kraliçe Auguste-Victoria" içindi. 1908'de Berlin'de Julius Gittenfeld tarafından yayımlanan sekizinci baskıydı bu, Neue Friedrichstraße 69 numarada artık yerinde yeller esen bir köşe başında "Klosterstraße'nin köşesinde" bulunan C. Boas Nachf. kitabevinden satın alınmıştı. Sahibinin adına dair hiçbir iz yoktu.

1908'de Berlin'de basılan Alman dua kitabı.

Kitabın basılmasından bir yıl önce Almanya Lahey Barış Konferansı tarafından önerilen silah sınırlamalarını reddetmişti; birkaç ay sonra Reichskanzler[1] ve Preußischer Ministerpräsident Fürst[2] Bernhard von Bülow tarafından çıkarılan istimlak yasası daha çok Alman'ın Polonya'ya yerleşmesine olanak tanıyordu; Polonyalı arazi sahiplerine karşı pek kullanılmamış da olsa bu yasayla Almanya 1940 haziranında Auschwitz'de kuracağı toplama kampı için şimdiden toprak hakkı sağlamıştı. *Gebet-Ordnung*'un asıl sahibi bu kitabı satın aldığında ya da ona armağan edildiğinde on üç yaşında olmalıydı, dinsel olgunluğa erişme ve sinagog ibadetlerine katılmasına izin verilen çağa gelmişti. Birinci Dünya Savaşı'ndan sağ kurtulduysa, 1933'te, Üçüncü Reich kurulduğunda otuz sekiz yaşındaydı; eğer Berlin'de yaşamaya devam ettiyse, olasılıkla Berlinli diğer Yahudiler gibi Polonya'ya sürgüne gönderilmişti.[3] Belki götürülmeden önce dua kitabını birine

1 Reichskanzler: Alman İmparatorluğu'nda başbakana verilen ad. Şansölye sözcüğünün Almanca karşılığı olan Kanzler 1945'e de Reichkanzler olarak kullanılmış, Alman Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte yerini Bundeskanzler terimi almıştır (Ç.N.)

2 Preußischer Ministerpräsident: Prusya Bakanlığı; Fürst: Almanca soyluluk unvanı. Bir prensliğin (beyliğin) başındaki kişi için kullanılır (Ç.N.)

3 Philip Friedman, *Roads to Extinction: Essays on the Holocaust*, haz. Ada June Friedman (New York ve Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1980).

verecek zamanı bulmuş; belki de onu saklamış ya da topladığı diğer kitaplarla birlikte bırakmıştı.

Naziler yağmalamaya ve Yahudi kütüphanelerini yıkmaya başladıktan sonra Biala Podlaska'daki Sholem Aleichem Kütüphanesi'nden sorumlu kütüphane memuru pek yakında "hiç okur kalmayacak" diye düşünmesine rağmen iş arkadaşıyla birlikte her gün becerebildikleri kadar çok kitabı yük arabasıyla taşıyıp götürerek kurtarmaya karar vermişti. İki hafta sonra kitapların hepsi gizli bir çatı katına yerleştirildi, tarihçi Tuvia Borzykowski tarafından keşfedildiklerinde savaş çoktan bitmişti. Borzykowski kütüphanecinin yaptığını kaleme alırken, "kimsenin kitapları kurtarmasına gerek olup olmadığına kafa yorulmaksızın" yerine getirilmiş bir hareket olduğunu yazdı:[4] kendi başına anıları kurtarma eylemiydi yapılan. Eski çağdaki kabalacılar evrenin bizim okumamıza bağlı olmadığına inanırlardı; ancak onu okuma olanağımıza bağlı olabilirdi.

10 Mayıs 1933 gecesi Berlin Üniversitesi'nin hemen karşısında Unter den Linden'deki meydanda simgesel kitap yakma töreniyle birlikte kitaplar Nazilerin özel hedefi haline geldi. Daha beş ay bile geçmeden Hitler başbakan olmuş, Reich'ın yeni propaganda bakanı Dr. Joseph Goebbels tarafından Heinrich Mann, Stefan Zweig, Freud, Zola, Proust, Gide, Helen Keller ve H. G. Wells gibi yazarların kitaplarının herkesin önünde yakılmasının "Alman halkına ruhunu yeniden ifade etme" olanağı tanıdığı duyurulmuştu. Bu alevler yalnızca eski bir çağın sonuna ışık tutmakla kalmıyordu; yenisini de aydınlatıyorlardı.[5] Yeni çağ binlerce kitabın satışına da el değiştirmesine de izin vermiyordu, ne dükkânlarda ne de kütüphanelerde, aynı zamanda yenilerinin basılması yasaktı. Kitap ciltleri genellikle oturma odalarındaki raflarda dururdu, çünkü saygınlık göstergesiydi ya da eğlenmek ansızın tehlikeli olmuştu. Listeye alınmış kitaplara sahip olmak tehlikeliydi; çoğu kitaba el konuyor ve imha ediliyordu. Hem kişisel koleksiyon hem de genel

4 Tuvia Borzykowski, *Ben kirot noflim*, çev. Mosheh Basok (Tel Aviv: Ha-Kibbuts ha-Meuhad, 1964).

5 William L. Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany* (New York: Simon ve Schuster, 1960) Türkçesi *Nazi İmparatorluğu Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, çev. Rasih Güran, İnkılap Kitabevi.

bilgi kaynağı olan Avrupa genelindeki yüzlerce Yahudi kütüphanesi ateşe verilmişti. 1939'da Nazi yanlısı bir muhabir ünlü Lublin Yeshiva kütüphanesinin yok oluşunu neşe içinde bildiriyordu:

> Polonya'dakilerin en büyüğü... diye bilinen Talmud Akademisi'nin imhası bizim için özel bir onurdu. Geniş talmud kütüphanesini binadan çıkarıp kitapları pazaryerine taşıyarak orada tutuşturduk. Yirmi saat boyunca ateş sönmedi. Lublin Yahudileri başına toplanmış acıyla ağlıyorlardı, çığlıkları neredeyse bizi susturacaktı. Biz de askeri birliği çağırdık, erlerin sevinç nidaları Yahudilerin sesini bastırdı.[6]

Öte yandan Naziler ticari kaygılarla ve arşivleme amacıyla bir dizi kitabı kurtarmaya karar vermişlerdi. 1938 yılında önde gelen Nazi kuramcılarından biri olan Alfred Rosenberg,[7] Yahudilerin koleksiyonundan gerek seküler gerekse dinsel edebiyat ürünü birtakım kitapların bir kurumda saklanarak "Yahudi sorununu" araştırmak üzere kullanılmalarını önerdi. İki yıl sonra Frankfurt am Main'da Institut zur Erforschung der Judenfrage açılmıştı. Gerekli malzemenin elde edilmesi için Rosenberg bizzat Hitler tarafından uzman Alman kütüphanecilerinden bir ekip kurmak üzere görevlendirildi, böylece nam salmış ERR, Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg ortaya çıktı.[8] Enstitüye dahil edilen el konmuş koleksiyonlar arasında Breslau ve Viyana'daki haham okullarının kitapları, Frankfurt Belediye Kütüphanesi'nin İbrani ve Musevi bölümleri, Roma'daki Colegio Rabbinico, Lahey'deki Societas Spinoziana ile Rijnsburg'daki Spinoza Evi, Hollanda'daki Querido, Pegazus ve Fischer-Berman yayınevleri,[9] Amsterdam'da bulunan Uluslararası Toplumsal Tarih Enstitüsü, Beth Maidrash Etz Ha-

6 Alıntı: Friedman, "The Fate of the Jewish Book," *Roads to Extinction.*

7 Alfred Rosenberg (1893-1946) Nazi Sosyalist Partisi'nin ilk ve etkili liderlerinden. Ayrıca başta ırk teorisi, Yahudilerin cezalandırılması, Versailles Antlaşması'nın yürürlükten kaldırılması, yozlaşmış modern sanata karşı savaş, Yaşam Alanı Politikası (Lebensraum) olmak üzere Nazilerin belli başlı ideolojilerini o kaleme almıştır. Nuremberg'de yargılanarak idam edilmişti (Ç.N.)

8 Donald E. Collinas ve Herbert P. Rothfeder, "The Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg and the Looting of Jewish and Masonic Libraries During World War II," *Journal of Library History* 18, 1983.

9 Ünlü Alman yayıncı Samuel Fischer'in sürgündeki torunu tarafından kurulmuştu.

yim, Amsterdam ve Portekiz'deki İsrail ruhban okulları ile yine Portekiz'deki Rosenthaliana, Volos'ta bulunan Haham Moshe Pessah koleksiyonu, Vilna'da Strashun Kütüphanesi (kurucusunun torunu kataloglamaya yardım etmesi için emir alınca intihar etmişti), Macaristan'daki kütüphaneler (Budapeşte'de de "Yahudi sorunu" için benzer bir enstitü kurulmuştu), Danimarka ve Norveç'teki kütüphaneler, Polonya'daki onlarca kütüphane (özellikle de Varşova sinagogu ile Yahudi Araştırmaları Enstitüsü'nün muazzam kütüphanesi). Rosenberg'in uşakları bu uçsuz bucaksız yığınlar arasından onun enstitüsüne gönderilecek kitapları ayıkladılar; geri kalanlar imha edildi. 1943 şubatında enstitü tarafından kütüphane malzemesinin seçilmesi konusunda şöyle bir yönerge çıkarıldı: "Yahudiliğin tarihi, kültürü ve doğasını ele alan bütün yazılar, aynı zamanda Yahudi yazarlar tarafından İbranice ve Yidce[10] dışında başka dillerde kaleme alınmış kitapların Frankfurt'a gönderilmesi gerekmektedir." Ancak "İbrani alfabesiyle (İbranice ya da Yidce) 1800'den sonra basılmış yakın tarihli kitaplardan kâğıt hamuru yapılabilir; bu dua kitapları *Memorbücher* ile Almanca yazılmış diğer dinsel çalışmalar için de geçerlidir."[11] Pek çok Tora tomarına gelince, "deri, cilt yapımında kullanılabilir," diye önerilmişti. Bendeki dua kitabı mucize eseri kurtulmuştu.

Bu talimatlar verildikten yedi ay sonra 1943 eylülünde Naziler Birkenau'daki kayın ormanında, Auschwitz bölgesinin uzantısı olarak, içinde çocuklara özel bir binanın, "31 numara" da yer aldığı bir "aile kampı" kurdular. Sürgün edilen Yahudilerin öldürülmediğini dünyaya gösterecek bir kanıt olarak tasarlanmıştı. Oysa sınırdışı edilen diğer kurbanlarla aynı kaderi paylaşmadan önce altı ay daha yaşamalarına izin veriliyordu. Sonunda propaganda amaçlı işlevini yerine getirmiş bulunan "aile kampı" hiç açılmamacasına kapatıldı.[12]

10 Yidce (ya da Yidiş): Eşkanaz kültürü içinde 10. yüzyılda Rhein bölgesinde doğmuş, önce doğu ile orta Avrupa'ya, sonra da dünyaya yayılmış Yahudilerce konuşulan Germen kökenli, İbrani alfabesiyle yazılan bir dil (Ç.N.)

11 Alıntı: Friedman, "The Fate of the Jewish Book," *Roads to Extinction*.

12 Nili Keren, "The Family Camp," *Anatomy of the Auschwitz Death Camp*, haz. Yisrael Gutman ve Michael Birnbaum (Bloomington, IN: Indiana University Press, 1994), alıntı: David Shavit, *Hunger for the Printed Word: Books and Libraries in the Jewish Ghettos of Nazi-Occupied Europe* (Jefferson, NC ve Londra: McFarland & Co, 1997).

Birkenau Toplama Kampı'nda sağ kalanların özgürlüğüne kavuşması.

Açık kaldığı süre boyunca 31 Numara beş yüz kadar çocukla, onların başına "eğitmen" olarak getirilen birkaç hükümlüye ev sahipliği yaptı, içeride bir de sıkı aramalardan geçirilmesine rağmen, bütün beklentilerin tersine, gizli bir çocuk kütüphanesi bulunuyordu. Ufacık bir kütüphaneydi bu; sekiz kitaptan oluşuyordu, içlerinde H.G. Wells'ten *A Short History of the World*, Rusça bir okul kitabı ve analitik geometri ders kitabı vardı. Bir, iki kez başka kamptan gelen bir mahkûm içeriye yeni bir kitap sokmayı başarmış, o zaman da kitap sayısı dokuz, on olmuştu. Her gün akşam olunca ilaç ve yiyecek kırıntıları gibi başka değerli şeylerle birlikte kitapların da ablalardan birine teslim edilmesi gerekiyordu, onları her gece farklı bir yere saklamak onun sorumluluğundaydı. Çelişkili bir biçimde Reich boyunca yasaklı sayılan kitapların (örneğin H. G. Wells'inkiler) toplama kamplarındaki kütüphanelerde bulunduğu oluyordu.

Birkenau çocuk kütüphanesindeki fiziksel koleksiyonda sekiz, on kitap bulunurken, ağızdan ağza dolaşan başka kitaplar da vardı. Eğitmenler gözetim altında olmaktan kurtulduklarında eskiden ezberledikleri çocuk kitaplarını buradaki çocuklara naklederlerdi, her defasında farklı bir eğitmen farklı çocuklara "okurdu"; bu dönüşümlü çabaya "kütüphanedeki kitapları değiş tokuş etmek" adını vermişlerdi.[13]

13 Shavit, *Hunger for the Printed Word.*

Nazilerin dayattığı dayanılmaz koşullar altında entelektüel yaşamın süregeldiğini düşünmek neredeyse olanaksız. Varşova gettosunda mahkûm olarak kaldığı günlerde Hazarlar üzerine bir kitap yazmış olan tarihçi Yitzhak Schipper'a, doğru dürüst kütüphanelerde oturup araştırma yapma olanağı olmadığı halde kitabını nasıl yazdığı sorulmuştu. "Tarih yazmak için," diye yanıtladı soruyu, "kafa gerekir, kıç değil."[14]

Günlük yaygın okuma alışkanlıkları bile devam ediyordu. Bu ısrar onlara yönelik hayret ve dehşeti de artırıyordu: kabustan farksız böyle koşullar altında kadın ve erkeklerin hâlâ Hugo'nun kahramanı Jean Valjean[15] ile Tolstoy'un Nataşa'sını[16] okumaları, çağdaş bir yazarın yeteneklerini tartışmaları ya da bir kez daha Heine'm nameli dizelerini izlemeleri. Okuma ve onun ayinleri direniş eylemlerine dönüşmüştü; İtalyan psikolog Andrea Devoto'nun işaret ettiği gibi, "her şey direniş olarak görülebilirdi, çünkü her şey yasaklanmıştı."[17]

Bergen-Belsen toplama kampında Thomas Mann'ın[18] *Büyülü Dağ* romanı mahkûmlar arasında elden ele dolaşırdı. Çocuklardan biri kitabı eline alma sırası ona gelince "günün önemli olaylarından biri olarak kitap kendisine uzatıldığı zaman" ne yaptığını unutmamıştı. "Sessiz bir köşeye gitmiştim, okumak için bir saatim vardı."[19] Polonyalı başka bir genç kurban korku ve zorluk dolu günleri hatırlayarak şunları söylüyordu: "Kitap en iyi arkadaşımdı, bana hiç ihanet etmezdi; umutsuzluğunu giderirdi; bana yalnız olmadığımı anlatırdı."[20]

14 *"Mensh, oyf tsu shraybn geshikhte darf men hobn a kop un nisht keyn tukhes,"* alıntı: Yitzhak Zuckerman, "Antek," *A Surplus of Memory: Chronicle of the Warsaw Ghetto Uprising*, çev. ve haz. Barbara Harshav (Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1993).

15 Jean Valjean: Victor Hugo'nun *Sefiller* romanının başkahramanı (Ç.N.)

16 Leo Tolstoy'un *Savaş ve Barış* romanının kahramanlarından (Ç.N.)

17 Alıntı: Shavit, *Hunger for the Printed Word.*

18 Paul Thomas Mann (1875-1955) Alman romancı, öykü yazarı, denemeci, hayırsever. Kitaplarının birçoğu Türkçe'ye de çevrilmiştir (Ç.N.)

19 Deborah Dwork, *Children with a Star: Jewish Youth in Nazi Europe* (New Haven, CT: Yale University Press, 1991).

20 Moshe Kligsberg, *"Die yidishe yugent-bavegnung in Polyu tsvishn beyde vel-milkhumes (a sotsyologishe shtudie), Studies in Polish Jewry 1919-1939,* haz. Joshua A. Fishman (New York: YIVO Institute for Jewish Research, 1974).

Kurbanlardan yana olmanın, onların fark edilmesini sağlamanın, yaklaşmakta olan *anlayış* anlama için yaratıcılığı kullanarak mihenktaşı rolü oynayacak uyarılarda bulunmanın yazarın görevi olduğuna inanan Graham Greene,[21] "Her kurban bağlılık bekler"[22] diye yazmıştı. Benim raflarımda duran kitapların yazarları onlar kimlerin okuyacağını bilemezler, fakat anlattıkları öyküler henüz yaşanmamış deneyimleri öngörür, dayatır ya da onlara tanıklık eder.

Kurbanın sesi çok önemli olduğu için zalimler genellikle kurbanlarını susturmaya kalkışır: ya, Ovidius'un ırzına geçilmiş Philomela'sı[23] ve *Titus Andronicus*[24] tragedyasındaki Lavinia karakteri örneğinde olduğu gibi kelimenin tam anlamıyla dillerini kesmek suretiyle ya da Calderón'un[25] *La vida es sueño* oyununda kralın Segismundo karakterine veya *Jane Eyre*[26] romanında Bay Rochester'ın deli karısına yaptığı gibi kilit altında tutarak ya da Margaret Atwood'un[27] *The Handmaid's Tale* romanında yer alan

21 Graham Greene (1904-1991) İngiliz romancı, öykü, tiyatro, senaryo, gezi yazarı, eleştirmen. Genellikle modern dünyanın ahlaki ve siyasal sorunlarını ele almıştır (Ç.N.)

22 Graham Greene, *The Heart of the Matter*, (Londra: Heinemann, 1948) Türkçesi *Yıkılış*, çev. Mina Urgan, Adam Yayınları, 1982).

23 Philomela: Adı ilk olarak Homeros'un *Odysseia* destanında geçer. Orada ve Miletos ile Atina efsanelerine göre farklılıklar göstermekle birlikte ortak noktalar taşır. Atina kralı Pandion'un kızıdır. Kız kardeşi Prokne Trakya kralı Tereus ile evlidir, İtys adında bir de oğulları vardır. Tereus Philomela'ya tecavüz eder ve kimseye söylemesin diye dilini koparır. İki kız kardeş Tereus'tan öç almak için İtys'i doğrayıp babasına yedirirler. Tanrılar da hepsini kuşlara dönüştürerek cezalandırırlar. Kimin hangi kuşa dönüştürüldüğü konusunda farklı yorumlar görülür. Ovidius *Başkalaşımlar* destanında her ne kadar dilsiz de olsa Philomela'nın bülbüle, Prokne'ninse kırlangıca dönüştüğünü anlatır. Aristophanes'e göreyse bunun tam tersi olmuştur (Ç.N.)

24 *Titus Andronicus*: W. Shakespeare'in kaleme aldığı ilk tragedyadır (Ç.N.)

25 Pedro Calderón de la Barca y Henao (1600-1681) İspanyol Altın Çağı'nın oyun yazarı. Yirmili yaşların başında yazdığı şiirlerle ödüller almış, tiyatro dünyasında adını ilk olarak yirmi üç yaşında yazdığı oyunla duyurmuştu. Sonraki yirmi yıl boyunca yetmişi aşkın oyuna imza attı. İnsanın durumuyla hayatın sefilliği arasında felsefi bir benzerlik kurduğu *La vida es sueño* (Hayat bir Rüyadır) en bilinen eseridir (Ç.N.)

26 Jane Eyre: En tanınmış İngiliz romanlarından, Charlotte Brontë tarafından yazılmıştır (Ç.N.)

27 Margaret Atwood (d. 1939) Kanadalı yazar, şair, eleştirmen, feminist ve eylemci. Romanlarından biri çok ödüllü *The Handmaid's Tale*'dir. Türkçesi *Damızlık Kızın Öyküsü*, çev. Sevinç ve Özcan Kabakçıoğlu, Afa Yayınları, 1992 (Ç.N.)

profesörlük sözleşmesindeki gibi öyküleri görmezden gelinerek. Gerçek yaşamda kurbanlar "ortadan kaybolur", gettoya kapatılır, hapse atılır ya da işkence kampına gönderilir, güvenilirlikleri inkâr edilir. Benim raflarımdaki edebiyat tekrar tekrar kurbanların öykülerini anlatır, Eyüp'ten[28] Desdemona'ya,[29] Goethe'nin Gretchen'ından,[30] Dante'nin Francesca'sına,[31] bunları ayna gibi yansıtmak (Alman cerrah Johann Paul Kremer'in Auschwitz günlüğünde "Kıyaslandığında, Dante'nin cehennemi neredeyse komediye benzer"[32] diye uyarmıştı) yerine mecazi anlamda dillendirir. 1930'larda bu öykülerin çoğu mürekkep yalamış herhangi bir Alman'ın kütüphanesinde bulunabiliyordu. Aynı kitaplardan nasıl bir ders çıkarıldığı sorusuysa bambaşka bir konu.

Batı kültüründe örnek kurban Troya prensesi Polyksena'dır. Priamos ile Hekabe'nin kızıydı, Akhilleus ile evlenmesi gerekiyordu ama erkek kardeşi Hektor bu evliliğe karşıydı. Akhilleus kızı görebilmek için gizlice Apollon tapınağına girer fakat yakalanır ve öldürülür. Ovidius'a göre Troya'nın yıkımının ardından muzaffer Yunanlılar gemilere binmek üzereyken Akhilleus'un ruhu onlara görünmüş ve prensesi ona feda etmelerini istemişti. Bunun üzerine kız sürüklenerek Akhilleus'un mezarına götürülmüş ve Akhilleus'un oğlu Neoptolemus tarafından öldürül-

28 Eyüp: Her biri ona farklı nitelikler yüklese de üç semai din de Eyüp'ün başına gelen kötülüklere rağmen Tanrı'ya olan inancını yitirmeyerek sabrın simgesi olduğu konusunda birleşirler (Ç.N.)

29 Desdemona: Yunanca "talihsiz" anlamına gelen bir isim. W. Shakespeare'in *Othello* oyununda Othello'nun karısı olan, sadakatsizlik ettiği kuşkusuyla onun tarafından öldürülen kahraman (Ç.N.)

30 Gretchen: Goethe'nin *Faust* tragedyasında Faust karakterinin baştan çıkardığı kadın karakter (Ç.N.)

31 Francesca da Rimini (1255-1285): Ravenna lordu Guido da Polenta'nın kızı. Düşmanı, Rimini lordu Malatesta ailesiyle yıllardır süren savaşa son verip barış anlaşması yapmasına katkı bulunsun diye babası tarafından zorla evlendirilmiş, sonradan kayınbiraderiyle birbirlerine âşık olunca onunla yaşadığı ilişki yüzünden kocası tarafından öldürülmüştü. Dante kendi döneminde yaşanan bu skandaldan etkilenerek Francesca'yı *İlahi Komedya* adlı eserinde resmetmişti (Ç.N.)

32 Johann Paul Kremer'in günlüğü (2 Eylül 1942 tarihli kayıt), haz. Kazimierz Smolen, *KL Auschwitz seen by the SS*, ikinci baskı (Pswiecim, 1978), alıntı: Martin Gilbert, *The Holocaust* (Londra: William Collins, 1986).

müştü. Kurban rolü için Polyksena mükemmel biridir: amacı olmayan, suçu olmayan, ölümünün kimseye çıkar sağlamayacağı, okuru yanıtsız sorularla meşgul eden bir boş sayfadır adeta. Ne kadar yanıltıcı olursa olsun hayaletin dileğine sebepler aramak, kızı feda etmeyi haklı çıkarmak, Akhilleus'un oğlunun kızın çıplak bağrına kılıcı saplamasına mazeret bulmak için Yunanlılar iddialar öne sürdüler. Ancak hiçbir iddia bizi Polyksena'nın ölümünden yarar sağlandığına ikna edemez. Onun kurban olmasının temelinde –kurban olan her canlıda olduğu gibi– adaletsizlik yatmaktadır.

Benim kütüphanem Polyksena'nın uğradığı haksızlığın yanı sıra bir zamanlar kanlı canlı varlık göstermiş sayısız hayaleti seslendiren düş ürünü ruhlara tanıklık eder. Ama edebiyatlarımızın değişmez bir başka konusu olan intikam diye tutturmaz. Onun savunduğu, bizi toplumsal bir grup olarak tanımlayan kısıtlamaların bilerek yıkıcı olmak yerine yapıcı ya da uyarıcı olmaları gerektiğidir, madem aklı başında ortak bir anlam ifade edecek, madem bir kurbanın uğradığı haksızlık, ortak insanlığımız adına bütün topluma verilmiş bir zarar olarak görüleceklerdir, böyle olmalıdır. İngiliz atasözünde söylendiği gibi, adalet yalnızca gerçekleştirilmekle kalınmamalı, adaletin gerçekleştirildiği de görülmelidir. Adalet kişisel bir tatmin duygusu vermeye bakmak yerine toplumun kendini iyileştirici öğrenme dürtüsüne de kamu önünde güç kazandırmalıdır. Eğer adalet yerini bulursa, dönek gibi görünen tanrısal varlığın karşısında bile umut olabilir.

Martin Buber tarafından derlenen Hasidim efsanelerinden biri Tanrı'yı yargı önüne çıkaran bir adamı anlatır. Viyana'da çıkarılan bir kararname Yahudilerin Polonya Galiçya'sında zaten çetin olan yaşam koşullarını daha da zorlaştırmıştı. Adam, Tanrı'nın kullarını kurbana çevirmemesi, onun uğruna özgürce çalışıp didinmelerine izin vermesi gerektiğini savunuyordu. Hahamlar kurulu adamın iddiasını incelemeyi kabul ederek, görüşmeler sırasında davacıyla davalının dışarıya çıkmalarını uygun gördü. "Davacı dışarıda bekleyecek; Siz'den, Kainatın Efendisi'nden çekilmenizi isteyemeyiz, ne de olsa sizin haşmetiniz her yerde ve her zaman hazırdır. Fakat bizi etkilemenize izin

vermeyeceğiz." Hahamlar gözlerini kapayıp sessizce düşünüp taşındılar. Akşam olunca adamı çağırıp kararı okudular: iddiası haklı görülmüştü. Kararname o saat iptal edildi.[33]

Polyksena'nın dünyasında o kadar mutlu bir sona erişilmez. Tanrı, tanrılar, Şeytan, doğa, toplumsal düzen, dünya, *primum mobile*[34] suçu kabullenmeyi de sorumluluğu üstlenmeyi de reddeder. Benim kütüphanemde tekrar tekrar aynı soru sorulmaktadır: Eyüp'ü onca acıya ve kayba katlanmaya zorlayan kim? Winnie'nin, Beckett'in *Mutlu Günler*'ine[35] gelip yerleşmesinin kabahati kimde? Zola'nın *Meyhane*'sinde Gervaise Macquart'ın hayatını acımasızca mahveden kim? Rohinton Mistry'nin[36] *Hassas Bir Denge*'sindeki kahramanları harcayan kim?

Tarih boyunca yarattıkları dayanılmaz dehşetin hesabını vermekle karşı karşıya gelenlerin –işkenceciler, katiller, acımasız iktidar sahipleri, utanmazca itaat eden bürokratlar– "neden?" sorusuna yanıt verdiklerine pek az rastlanır. Ruhsuz suratları suçu itiraf etmeye yanaşmaz, bakışlarından geçmişte yaptıklarından kurtulup sonuçlarına katlanmayı reddetmek dışında bir şey okunmaz. Ama bendeki kitaplar onların geleceklerini hayal

33 Martin Buber, *Die Erzählungen der Chassidim* (Frankfurt am Main: Manesse Verlag, 1949).

34 *Primum mobile*: Aristoteles'in geliştirdiği evren modeline göre dünyanın bir çeşit tavanı denebilecek yıldızların üstünde bir katta, bütün sistemi döndüren "kendisi hareket etmeyen ilk hareket ettirici" bulunmaktadır. Ana güç kaynağı, temel devindirici terimleriyle de karşılanır (Ç.N.)

35 Samuel Barclay Beckett (1906-1989) İrlandalı yazar, şair, oyun yazarı. James Joyce'un arkadaşı, yardımcısı ve öğrencisi olarak son modernistlerden biri olarak kabul edilir. İlk post-modernist olduğunu söyleyenler de vardır. Deli Saçması diye Türkçeleştirilebilecek Absürd Edebiyat alanında çarpıcı eserler vermiştir. 1969'da Nobel Edebiyat ödülünü almıştı. *Happy Days* adlı iki perdelik Türkçe'ye çevrilmemiş oyununun karakterlerinden biri olan Winnie yalnız kalmaktan korkan, dünyaya neredeyse konuşmak için gelmiş ama anlattıklarını duyacak kimse olmayacak diye ödü kopan bir kadındır. Erken yaşta cinsel deneyim yaşamış ama yaşı ilerledikçe cinsellikle bağları kopmuştur (Ç.N.)

36 Rohinton Mistry (d. 1952) Hindistan'da doğmuş, yirmili yaşlarında Kanada'ya yerleşmiş yazılarını İngilizce kaleme alan bir yazar. İlk kitabı çeşitli dergilerde yayımlanan on bir öyküsünden oluşmuştur. Başta bu öykü kitabı olmak üzere sonradan yazdığı bütün kitaplar ödül almıştır. İlk romanı 1991 yılında yayımlanan ve Türkçe'ye de çevrilmiş bulunan *Such a Long Journey*, Türkçesi *Uzun Bir Yolculuk*, çev. Çağlayan Nazlıca, Adam Yayınları, 1999. (Ç.N.)

etmeme yardımcı oluyor. Victor Hugo'ya göre cehennem oranın farklı sakinleri için farklı şekillere girer: Kabil'e Habil'in suretinde görünür, Neron'a Agrippina'nın suretinde.[37] Macbeth'e göre cehennem Banquo'nun[38] yüzü, Medeia'ya göre kendi çocuklarının simasıdır. Romain Gary[39] katledilmiş Yahudi bir palyaçonun hayaleti başına musallat olan bir Nazi subayı düşünmüştü.[40]

Kitaplarımın arasındaki gizemli bağlantıların akla getirdiği üzere madem zaman sonsuza dek akıyor, yüzyıllar boyunca onun temalarıyla keşiflerini tekrarlarsak her günah, her hıyanet, her kötülük eninde sonunda gerçek sonuçlarına katlanacaktır. Hikâye sona erdikten sonra Kartaca kütüphanemin kapısının hemen dışında Roma'nın saçılmış küllerinden yeniden doğar. Don Juan, Doña Elvira'nın ıstırabıyla yüzleşir.[41] Brutus bir kez daha Caesar'ın hayaletine bakakalır ve işkenceciler zamanın kaçınılmaz döngüsünü tamamlamak için kurbanlarının affına sığınmak zorunda kalır.

Kütüphanem gerçekleştirilemez umudu görmemi sağlar. Fakat kurbanlar açısından edebi olsun olmasın hiçbir gerekçe işkencecilerinin yaptıklarının ne mazereti olabilir ne de bedelini ödetebilir. Arjantin'deki askeri diktatörlük altında "kaybolan" insanlarla ilgili hazırlanan *Nunca más* raporunun İngilizce

37 Victor Hugo, *Inferi: La légende des siècles* (Paris, 1883).

38 Banquo: W. Shakespeare'in *Macbeth* adlı eserinde önce yakın arkadaşı, kral olduktan sonra baş düşmanı olan karakter (Ç.N.)

39 Romain Gary (1914-1980) Fransız yazar, yönetmen, senarist, diplomat. Litvanya'da Yahudi bir ailenin oğlu Roman Kacew olarak dünyaya geldi. 14 yaşında annesiyle birlikte Nice'e yerleşti. Gray adıyla yayımladığı eserlerinin yanı sıra Émile Ajar takma adıyla da ün kazandı. Bununla da kalmayıp Fransa'da bir yazara en çok bir kere verilen Goncourt Ödülü'ünü her iki adla da almayı başardı. İkinci eşi Amerikalı aktris Jean Seberg'in 1979'da intihar etmesi üzerine bunalıma girerek bir yıl sonra kendi canına kıydı (Ç.N.)

40 Romain Gary, *La danse de Genghis Cohn* (Paris: Gallimard, 1967).

41 Don Juan (İsp.; İt. Don Giovanni): Halk efsanelerinden esinlenilerek yaratılmış, birçok yazarın eserlerinde çapkınlığın simgesi olarak kullanılmış edebiyat kahramanıdır. İspanyol oyun yazarı Tirso de Molina tarafından 17. yüzyıl başlarında yazıldığı kabul edilen *El burlador de Sevilla y convidado de piedra* (Sevillalı Kadın Avcısı) adlı tragedyanın kahramanı olarak edebiyata girdiği sanılmaktadır. Ondan yüz elli yıl kadar sonra Mozart'ın *Don Giovanni* (1787) operasıyla ölümsüzleşmiştir. Doña Elvira da kahramanın baştan çıkarıp yüzüstü bıraktığı sayısız kadından biridir (Ç.N.)

çevirisinin önsözünde Nick Caistor[42] bize ulaşan öykülerin sağ kurtulanların anlattıklarından başka bir şey olmadıklarını hatırlatır bize. "Ölen binlerce insanın isimsiz mezarlarına götürdükleri mezalim hikâyelerini," der Caistor, "ancak tahmin edebiliriz."[43]

Hayatın kendisi insanlıktan çıkmışken gündelik yaşamda insanca niyetlerin nasıl sürdürüldüğünü anlamak zor; açlık ve hastalık, dayak ve kıyım yüzünden ölenlerin ortasında kadınlarla erkeklerin nezaket ve kibarlığın medenileşmiş alışkanlıklarını yerine getirmekte nasıl direndiklerini anlamak da, ne sevgiyle bağlandıkları küçücük bir şey, binlercesi arasından kurtarılmış tek bir kitap, on binlerce okurdan yalnızca biri uğruna ne de sonsuz bir zamana dek Eyüp'ün kölesinin "Yalnızca sana anlatabileyim diye bir tek ben kurtuldum," diye sözlerini çınlatacak bir ses uğruna kurnazlıklar üretmelerini: Tarih boyunca hükümranların kütüphanesi iktidarının simgesi, resmi anlatımın muhafazası olarak yükselmiştir, ancak başa musallat olan öteki anlatımdır, kül olmuş kütüphanedeki anlatım. Kurbanın kütüphanesi ister terk edilmiş olsun ister imha edilsin, hep şu soruyu sorar: "Böyle faaliyetler nasıl mümkün olabilir?" Bendeki dua kitabı işte o sorgulayan kütüphaneye ait.

Avrupalı haçlılar 15 Temmuz 1099 günü kırk gün süren kuşatmanın sonunda Müslüman erkeklerle, kadın ve çocukları kılıçtan geçirip sinagoga kapatılan bütün Yahudi cemaatini diri diri yaktıkları Kudüs'ü ele geçirdikten sonra kaçmayı başaran birkaç Arap yanlarında Osman'ın Kuran-ı Kerimi ile birlikte Şam'a gitmişlerdi, kutsal kitabın en eski kopyalarından biriydi ellerindeki. O kitabın sayfalarında kaderlerinin öncen haber verildiğine inanıyorlardı (çünkü Tanrı'nın sözünün geçmişin, şimdiki zamanın ve geleceğin bütün olaylarını kapsaması gerekirdi), keşke metni açıkça okumayı bilselerdi, kendi başlarına

42 Nick Caistor: BBC'nin eski Latin Amerika analisti ve bölgedeki çeşitli yayın organlarına görev yapan serbest muhabir (Ç.N.)

43 *Nunca Más*: *A Report by Argentina's National Commission on Disappeared People* (Londra ve Boston: *Index on Censorship* dergisi ile ortaklaşa yayımlayan Faber & Faber, 1986). (Türkçe karşılığı "Bir Daha Asla").

Jacob Edelstein'ın portresi.

gelenlerin sonunu da öğrenebilirlerdi böylece.[44] Bu okurların gözünde tarih, "Tanrı'nın iradesinin dünyanın önüne serilmesinden"[45] başka bir şey değildi. Kütüphanelerimizden öğrendiğimiz üzere kitaplar bazen sorularımızı ifade edebilmemize yardım ederler, fakat yanıtları yorumlamamıza ille de katkıda bulunmazlar. Aktarılan görüşler ve hayal edilmiş öyküler aracılığıyla kitaplar yalnızca bize acısını hiç çekmediklerimizi ve hiç bilmediklerimizi hatırlatırlar. Acı çekmek tek başına kurbanlara aittir. Bu anlamda her okur dışarıdan gözlemcidir.

Cehennemden çıkarak Lethe'nin[46] pınarının tersine anılara doğru yola çıkan Dante yanında acı çeken ruhların seslerinden başka o ruhların itiraf ettikleri günahlar yüzünden cezalandırıldıkları bilgisini taşır.[47] Günümüzde sesleri yankılanan ruhlar Dante'nin lanetlenmiş ruhlarının tersine masumdur. İşkence görmüş ve öldürülmüşlerdir, hem de yalnızca varoldukları için, belki o sebeple bile değil. Şeytana sebep gerekmez. İster Mann'ın *Büyülü Dağ*'ında olsun ister sıradan bir dua kitapçığında, bir kitabın iki kapağı arasına özünde kapsanınayı reddeden işe yarar bir tasvir sıkıştırılabilir mi? Dünya daima bir sayfanın sınırlarının

44 Amin Maalouf, *Les croisades vues par les Arabes* (Paris : Editions Jean-Claude Lattès, 1983). (Türkçesi *Arapların gözüyle Haçlı Seferleri*, çev. Ali Berktay, YKY).

45 Carole Hillenbrand, *The Crusades : Islamic Perspectives* (New York: Routledge, 2000).

46 Lethe: Mitolojide bir tanrıçanın adı. Sözcük unutmak anlamına gelen bir fiilden türetilmiştir, unutkanlık anlamına gelir. Hades ülkesinde bir pınar olan Lethe'nin suyundan içen ruhlar geçmiş yaşamlarıyla birlikte çektikleri acıları unuturlar. Platon'un *Devlet* adlı eserinden beri unutmanın simgesi olarak pek çok kitapta kullanılmıştır (Ç.N.)

47 Dante, *Inferno*, XXXIV, 129-132.

Theresiensdats Ghettosundaki kütüphanenin karakalem resmi, 27 Kasım 1943 tarihli çizim Alfred Bergel'e aittir.

dışına taşarken, bizler okur olarak yalnızca bir paragrafın ya da bir dizenin belirlediği ana tanıklık ederken, Blake'in dediği gibi "şiirsel öykülerdeki ibadet şekillerini seçerek" elimizin altında dünyayla zamanın döngüsünü tutmayı nasıl bekleyebiliriz? İşte bu da bizi bir kitabın, herhangi bir kitabın olanaksız amacına hizmet edip edemeyeceği sorusuna getirmektedir.

Belki de edebilir. 1944 haziranında bir gün Theresienstadt gettosunun eski büyüğü, sonradan Birkenau'ya götürülen Jacob Edelstein, koğuşunda, ayin şalına sarınmış, hiç şüphe yok ki uzun zaman önce benim *Gebet-Ordnung*'uma benzer bir kitaptan öğrendiği sabah duasını okuyordu. Daha yeni başlamıştı ki Edelstein'ı götürmek üzere SS Teğmeni Franz Hoessler koğuşa

daldı. Edelstein'ın koğuş arkadaşlarından Yossl Rosensaft yaşananları bir yıl sonra şöyle hatırlıyordu:

Aniden kapı açıldı, Hoessler yanında üç SS eriyle birlikte çalımla içeriye girdi. Jacob diye seslendi. Jacob hiç istifini bozmadı. Hoessler avaz avaz bağırıyordu: "Seni bekliyorum, çabuk ol!" Jacob usulca arkasına döndü, Hoessler'e bakarak, "Yeryüzünde Yüce Tanrı'nın bana bahşettiği son dakikalarımda efendi benim, sen değilsin," diye karşılık verdi. Sonra yüzünü yeniden duvara dönerek duasını bitirdi. Arkasından da usulca şalını katlayıp mahkûmlardan birine uzattı ve Hoessler'e, "Şimdi hazırım," dedi.[48]

48 Alıntı: Gilbert, *The Holocaust*.

Unutuş olarak Kütüphane

Kaybedilenler ne yok edilebilir ne de önemi azaltılabilir
Petrarca, *Kendisinin ve Başkalarının Bilgisizliği Üzerine*

Gece madem Kaos'un çocuğu, demek ki Lethe ya da Unutkanlık da onun, Gece ile Kavga'nın korkunç birleşmesinden doğmuş torunudur. Vergilius *Aineias*'ın altıncı kitabında Lethe'yi, sularıyla yeraltına giden ruhlara eski benliklerini unutturan, böylece yeniden doğmalarına olanak veren bir ırmak olarak tasavvur eder.[1] Lethe bize eski deneyimlerimizi ve mutluluğumuzu unutturur, ama bunlara ek olarak önyargılarla dertleri de unutmamızı sağlar.

Kütüphanemin yarısını hatırladığım, yarısını da unuttuğum kitaplar meydana getirmektedir. Artık belleğim eskisi kadar keskin olmadığı için ben gözümün önüne getirmeye çalıştıkça sayfalar silinir. Bazıları aklımdan tümüyle uçup gitmiştir, ne hatırlanırlar ne de görünürler. Diğerleri içlerindeki bir başlık ya da bir görüntü veya kendi bağlamından kopmuş birkaç söz nedeniyle hep aklımı kurcalarlar. "1890'da bir bahar akşamı" diye başlayan roman hangisi? Saba Kraliçesi'nin kıllı bacakları mı var diye öğrenmek için Kral Süleyman'ın aynadan yararlandığını nerede okumuştum? Yalnızca kanat çırpan kuşlarla dolu karanlık bir koridorun

1 Vergilius, *Eclogues, Georgics, Aeneid I-VI*, haz. ve çev. H. Rushton Fairclough (Cambridge, MA ve Londra: Harvard University Press, 1974)

tarif edildiğini anımsadığım *Flight into Darkness*[2] adlı şu tuhaf kitabı kim yazmıştı? "Kütüphanesindeki sandık odası" diyen sözleri hangi hikâyede okumuştum? Hangi kitabın kapağında krem rengi kâğıdın üzerinde kalın kurşunkalemle yanan bir mum vardı? Benim kütüphanemin bir yerlerinde bu soruların yanıtları var ama neresinde olduğu aklımdan uçup gitti.

Kütüphanemin ziyaretçileri bütün kitaplarımı okuyup okumadığımı sorarlar sık sık; çoğu zaman onları her birinin kapağını açmışımdır elbet diyerek yanıtlarım. Oysa hangi boyutta olursa olsun bir kütüphanenin yararlı olması için baştan aşağı okunması gerekmez; her okur bilgiyle bilgisizlik, anımsamayla unutma arasındaki uygun dengeden yararlanır. Robert Musil 1930'da Viyana'daki İmparatorluk Kütüphanesi'nde çalışan kendini işine adamış, o devasa koleksiyondaki her bir başlığı bilen bir kütüphaneci hayal etmişti. "Bu kitaplardan her biri hakkında nasıl bilgi edinebildiğimi bilmek ister misin?" diye sorar hayretler içinde kalmış bir ziyaretçiye. "Bunu sana söylemekten beni hiçbir şey alıkoyamaz: Birini bile okumayarak!" Sonra da ekler: "Bütün iyi kütüphanecilerin sırrı başlıklarla içindekiler listesi dışında ona emanet edilen edebiyata ait hiçbir şeyi okumamaktır. Burnunu kitapların içine sokan kütüphaneci kütüphanenin içinde kaybolmuştur!... Bütünü görme olanağına asla ulaşamaz!" Musil bize bu sözleri duyunca ziyaretçinin içinden iki şey yapmak geldiğini anlatır; ya göz yaşlarına boğulacaktır ya da bir sigara yakacaktır, fakat kütüphanenin içerisinde iki seçeneğe de izin olmadığını bilir.[3]

Okumadığım ve belki de hiç okumayacağım kitaplar için bende herhangi bir suçluluk duygusu uyanmış değil; kitaplarımın sabrının sınırsız olduğunu biliyorum. Ömrümün sonuna dek beni bekleyecekler. Hepsini bilir gibi yapmama gerek duymaz onlar, doymak bilmeksizin kitap toplayan ama Flann O'Brien'ın[4] tasavvur ettiği gibi onları okumayan ve mütevazı bir

2 Türkçe karşılığı Karanlığa Uçuş (Ç.N.)

3 Robert Musil, *Der Mann ohne Eigenschaften*, (Berlin: Ernst Rowohlt, 1930) Türkçesi *Niteliksiz Adam*, çev. Ahmet Cemal, YKY, Nisan 2006.

4 Flann O'Brien (1911-1966) Gerçek adı Brian O'Nolan olan İrlandalı roman ve yergi yazarı, aynı zamanda gazeteci. Romanlarında James Joyce etkisi gözlenir (Ç.N.

ücret karşılığında onlara okunmuş havası vererek, sayfa kenarlarına düzmece yorumlar ve yazılar karalayan, hatta el değmemiş sayfaların arasına ayraç olarak tiyatro programları ve eskiden kalma başka belgeler sıkıştırmak suretiyle kitap "işleyerek" geçimlerini kazanabilen "profesyonel kitap tüccarlarından" biri olmamı da istemezler.[5]

İS 3. yüzyılda Roma imparatoru III. Gordian'ın muazzam kütüphanesiyle kalabalık haremi hakkında Edward Gibbon beğeniyle şu yorumu yapmıştı: "Tanınmış yirmi iki cariye ve altmış iki bin ciltlik kütüphane onun eğilimlerini yansıtmıştı; arkasında bıraktığı eserlere bakıldığında caka satmak yerine birinin de ötekinin de yararlanılsın diye tasarlandığı görülür."[6] Kuşkusuz çılgın bir dahiden başka hiç kimse, böyle bir şeyi başarmak olanaklı olsa bile, Abbott'tan Zwingli'ye[7] kadar altmış iki bin ciltlik kütüphanedeki her bir sayfayı teker teker okumayı, her kitabı ezberine almayı akıl edemezdi. Gordian'ın yaptığı on altı yüzyıl sonra Samuel Johnson'ın göz gezdirme adı verdiği okuma türü olsa gerek. Johnson'ın okuma yöntemi ya da disiplini yoktu, bazen kitap sayfalarının kenarlarını hiç açmaz, metni açık olan sayfalardan takip ederdi. "Kapalı olan sayfalarda yazanların açık olanlardakinden daha kötü olduğunu sanmam," derdi. Bir kitabı asla sonuna kadar okumaz ya da ilk sayfadan başlamazdı. "İnsan kitabın ortasından okumaya başlar ve içinde devam etme isteği uyanırsa, varsın başa dönmek için orada kesmesin. Bir daha aynı isteği duymayabilir." Başladıktan sonra kitabın ille de sonuna dek okunınası gerektiği görüşünün "tuhaf bir tavsiye" olduğunu düşünüyordu. "Öyleyse tanıştığınız herkesle ömrünüzün sonuna dek görüşmeye de karar vermeniz gerekir," demişti. Belirli başlıkları da aramazdı Johnson, önüne hangi kitap gelirse onu açardı. Şansın da en az bilim kadar iyi bir danışman olduğuna inanırdı.

5 Flann O'Brien, "Buchhandlung," *The Best of Myles* (Londra: Picador, 1974).

6 Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, editor, giriş ve ek bölümlerinin yazarı David Womersley (Londra: Allen Lane/The Penguin Press, 1994); Cilt I, konu 7).

7 Huldrych Zwingli (1484-1531) İsviçre'de Reform'un öncüsü din bilgini (Ç.N.)

Johnson'ın yaşamöyküsünün saplantılı yazarı James Boswell onun çocukken, "babasının dükkânındaki en üst raftaki kalın kâğıt tabakasının ağabeyinin elma sakladığını hayal ederek onları aramak için tepelere tırmandığını" anlatır. "Elma falan yoktu; ama kâğıtlar, ileride yazdığı önsözlerden birinde, öğrenmeye yenilik getirenlerden biri olarak gördüğünden söz edeceği Petrarca'nın kitabıydı. Merakı iyice artmıştı, hevesle oturup kitabın çoğunu okudu." Bu tür şanslı tesadüfler bana hiç mi hiç yabancı değildir.

Kütüphanemde olduklarını unuttuğum ciltler sessizce, kendi hallerinde yaşayıp giderler. Öte yandan unutulmuş olmaları bazen bana belirli bir hikâyeyi, bir şiiri, sanki yepyeniymişçesine yeniden keşfetme olanağı tanır. Kapağını hiç açmadığımı sandığım bir kitabı açar ve kendime, bu unutulmamalı, dediğim olağanüstü bir dizeyle karşılaşırım, sonra kitabı kapatırken bir de görürüm ki on iki, on üç yaşlarında daha bilge ve daha gençken ilk kez keşfettiğim o pasajı sondaki boş sayfaya not etmişim. Lethe bana masumiyetimi geri getirmez fakat bir kez daha Roger Ackroyd'u[8] kimin öldürdüğünü bilmeyen ya da Anna Karenina'nın[9] kaderine ağlayan çocuk olmamı sağlar. İlk sözcükleri okumaya yeniden başlarım ama gerçekten başlayamadığımın farkındayımdır; yaşadığımı bildiğim ve deri değiştirircesine bir kez daha edinmem gereken deneyimin eksikliğini hissederim. Antik Yunan'da yılan Lethe'nin simgesiydi.

Öte yandan yeniden keşif yapma hevesini köreltmek adına unutulmuşluğun (ya da unutulma çabasının) bilhassa hedeflendiği kütüphaneler de bulunmaktadır. Yukarıda sözünü ettiğimiz sansürlenmiş kütüphaneler, işgüzâr bürokratik kütüphaneler, yalnızca akademi dünyasının gerçek olarak gördüklerini belgelemeyi amaçlayan bilimsel kütüphaneler –bunların hepsi karanlık ve korkak bir türün üyeleridir. Alman bilim insanı Harald Weinrich unutulmuşluğun değerleri üzerine eğlendirici kitabında, kasten dışlamanın belli bir zihniyetle birlikte işlediğini, böylece,

8 Roger Ackroyd: Agahta Christie'nin polisiye romanlarından *Roger Ackroyd Cinayeti*'nin kahramanı (Ç.N.)

9 Anna Karenina: Rus yazar Leo Tolstoy'un aynı adlı romanının kahramanı (Ç.N.)

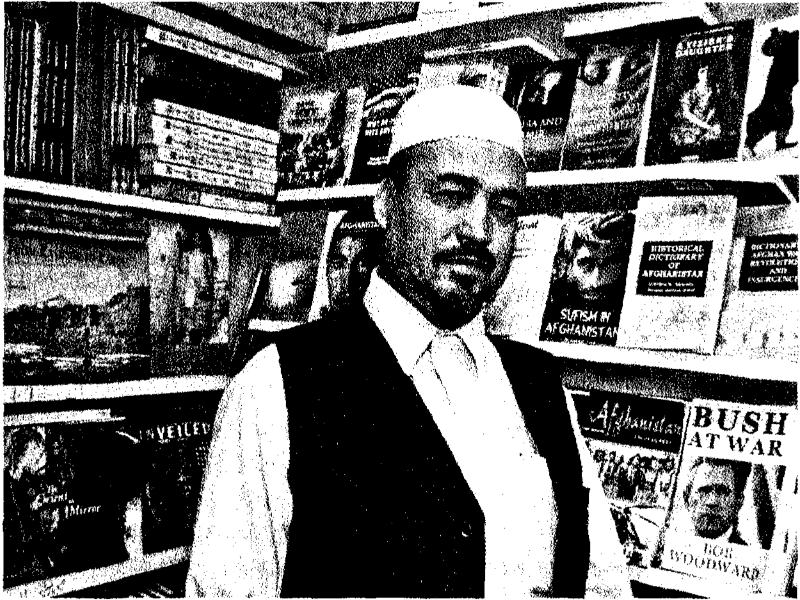
örneğin Nobel Ödülü kurulunun bilimsel yayınlar kütüphanesi arasından seçtiklerini zorla unutmanın dört kuralıyla sınırlı tuttuğuna işaret eder:

> I. İngilizce'den başka bir dile yayımlanmış olan ... unut gitsin.
> II. Ödül kazanmış makaleden daha farklı bir üslupta yayımlanmış olan ... unut gitsin.
> III. X, Y ya da Z gibi seçkin dergilerden birinde yayımlanmamış olan ... unut gitsin.
> IV. Elli yıldan fazla bir zaman önce yayımlanmış olan ... unut gitsin.[10]

Eğer bir çalışma bize insanlığın ortak deneyimini anımsatıyorsa, totaliter devletler doğal olarak bu sayfadaki anıları batırmaya çalışacaklardır. Böyle koşullar altında okur unutkanlığa karşı mücadele eder. 2001 yılında Kâbil'in bombalanmasından sonra hoşgörülü çeşitli rejim dönemleri görmüş geçirmiş kütüphaneci ve kitapçı Şah Muhammed yaşadıklarını bir gazeteciye anlatıyordu.[11] Dükkânını otuz yıl önce açmış, her nasılsa infazcıların ellerinden kurtulmayı başarmıştı. Onu kitaplar uğruna direnmeye iten, 10. yüzyılın ünlü İranlı şairi Firdevsî'nin *Şehname* adlı eserindeki bir beyitti: "Büyük bir tehlike karşısında kâh kurt ol, kâh kuzu." Şah Muhammed katı Komünist rejim döneminde kitaplarını uysalca kızıla boyamış, heykelleri yıkan Taliban dönemindeyse canlı varlıkların resimlerini kâğıt parçalarıyla kapatmış. "Gelgelelim Komünistler kitaplarımı yaktı... Sonra da Taliban kitaplarımı bir daha yaktı." Son olarak dükkânına yapılan son baskında güvenlik görevlilerinin kitapları yakmak üzere istifledikleri sırada Şah Muhammed uysal tavrını bir yana bırakıp Kültür bakanını görmeye gitmiş. "Kitaplarımı imha ediyorsunuz," demiş ona, "belki beni de

10 Harald Weinrich, *Lethe. Kunst und Kritik des Vergessens* (Münih: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1997).

11 "Shah Muhammad, libraire," *Le Monde* (Paris, 28 Kasım 2001). İlginçtir, bu makale yayımlandıktan bir yıl sonra Norveçli gazateci Åsne Seierstad kendi anlatımıyla *Kâbil'in Kitapçısı* adıyla Afgan kitapçının yaşamöyküsünü yayımladı. Seierstad kahramanına Sultan Han ismini verse de geçen olaylar ve alıntıların çoğu aynıdır (Türkçesi Ayfer Eybaydar'ın çevirisiyle Alkım Yayınları, Temmuz 2006).

Kâbil'deki Afgan kitapçı Şah Muhammed Reis.

yok edersiniz, ama asla yok edemeyeceğiniz bir şey var." Bakan, ne olabilir ki diye sormuş. "Afganistan'ın tarihi," diye yanıtlamış Şah Muhammed. Mucize eseri kurtulmuş.

Birleşik Devletler'de siyah nüfusun okumasını kısıtlama girişimleri köleliğin ilk günlerine tarihlenir. Kölelerin ayaklanmasını önlemek için onları cahil bırakmak esastı. Eğer okumayı öğrenirlerse, köleliğin kaldırılmasından yana olan siyasi, felsefi ve dini tartışmalardan haberdar olur ve efendilerine karşı ayaklanırlar diye düşünülmekteydi. Böylelikle okumayı, hatta İncil'i okumasını öğrenen köleler ölümle cezalandırılırdı; kölelerin din değiştirmelerini sağlamanın "münasip" olduğu kabul edilirken,[12] Kutsal Yazıları ancak beyaz efendilerinden öğrenebilecekleri gerekli görülüyordu. Siyah öğretmen Booker T. Washington[13] kendi çocukluğunda

12 Andrew Murray'in önsözü, *Presbyterians and the Negro: A History* (Philadelphia: Presbyterian Historical Society, 1966).

13 Booker Taliaferro Washington (1856-1915) Çocukluk yıllarında kölelikten kurtulmuş bir aileden gelen Amerikalı eğitimci ve yazar, aynı zamanda Afrika kökenli Amerikan toplumunun önderlerinden (Ç.N.)

Booker T. Washington'ın portresi.

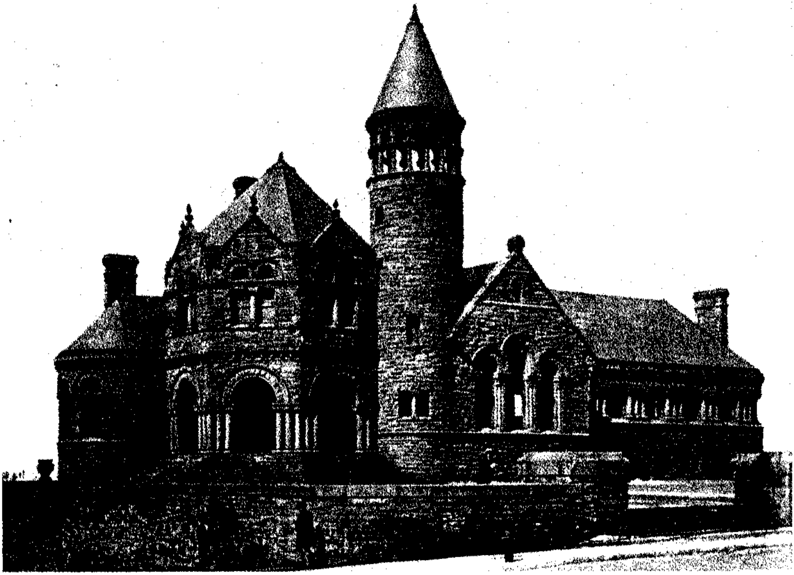
"yaşlıların en büyük emeli[nin] ölmeden önce Kitabı Mukaddes'i okumayı öğrenmek" olduğunu belirtmişti. "Bu hedefe ulaşmak uğruna elliyle yetmiş beş yaşı arasındaki kadınlarla erkekleri gece okullarında görebilirdiniz."[14]

Beyazların hepsi okumayı öğrenen kölelerin ille de ayaklanacaklarına inanmıyordu; tam tersine, Kitabı Mukaddes'i okumayı öğrenecek olurlarsa, uysal ve itaatkâr uşaklar olacaklarını düşünenler vardı. 1860'lı yılların sonlarında azat edilen kölelere Amerikan Kitabı Mukaddes Cemiyeti tarafından Kitabı Mukaddes dağıtılmasından sonra bile özgür düşünceli beyaz eğitimciler arasında öğretimin fikir özgürlüğüne giden bir araç olmak yerine " 'devlete aşağı tabakadan, tehlikeli katılımlardan' ayaklanma tehdidini azaltmanın başlıca aracı " olduğuna inananlar vardı.[15]

Amerika'nın Güney'indeki kütüphaneler 20. yüzyılın başla-

14 Booker T. Washington, *Up from Slavery* (1901) (Türkçesi *Kölelikten Kurtuluş*).

15 Janet Duitsman Cornelius, *"When I Can Read My Title Clear": Literacy, Slavery, and Religion in the Antebellum South* (Columbia, SC: University of South Carolina, 1991).

Memphis Cossitt Kütüphanesi'ni gösteren bir kartpostal.

rına dek siyah nüfusa kapılarını açmadılar. Bunlardan ilki siyah çocukların gittiği Le Moyne Enstitüsü'ne kütüphaneci ve kitap koleksiyonu vermeyi kabul eden Tenneesee eyaletinin Memphis şehrindeki Cossitt Kütüphanesi oldu.[16] Halk kütüphanelerinin siyah okurlara güneydekilerden birkaç yıl önce açıldığı Kuzey eyaletlerinde yasak alanlara girme korkusu daha 1950'lere kadar ortadan kalkmamıştı. Genç James Baldwin,[17] Beşinci Bulvar'la 52. Cadde arasında durup "Halk Kütüphanesi'nin kocaman ana binasını bekleyen taş aslanlara" hayran hayran baktığını hatırlıyordu. Bina gözüne öyle büyük görünürdü ki içeriye girmeye cesaret edemezdi; iç içe geçmiş koridorlarla mermer merdivenlerde yolunu kaybetmekten ve aradığı kitapları hiç bulamamaktan korkardı. "Sonra herkes," diye yazmıştı, sanki yıllar öncesinde

16 Eliza Atkins Gleason, *The Southern Negro and the Public Library* (Chicago: University of Chicago Press, 1941).

17 James Arthur Baldwin (1924-1987). Amerikalı deneme, öykü, piyes, hikaye, roman yazarı ve eleştirmen. Hem siyah hem eşcinsel olması sıkıntılarını daha da artırmış, bunları yapıtlarına başarıyla yansıtmıştır (Ç.N.)

onu görmüş gibi, "içerideki bütün beyazlar onun büyük binalara ya da bu kadar çok kitap görmeye alışık olmadığını bilecek ve acıyan gözlerle ona bakacaklardı."[18]

Unutulmuşluk kütüphanelere birkaç türlü dayatılabilir – beklenmedik savaş ya da yer değiştirmelerle. 1945'te, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden hemen önce bir Rus subay Almanya'da terk edilmiş tren istasyonlarından birinde içleri Nazilerin yağmaladığı Rusça kitap ve belgelerle dolu kapağı olmayan birçok sandık keşfetmişti. Yazar İlya Ehrenburg'a[19] göre bu, *Babalar ve Oğullar* romanının yazarı tarafından 1875'te göçmen öğrencilerin yararına Paris'te kurulmuş, romancı Nina Berberova'nın,[20] "sürgündeki en büyük Rus kütüphanesi"[21] diye tanımladığı ünlü Turgenyev[22] Kütüphanesi'nden geriye kalan ne varsa bundan ibaretti. Bugün o kitaplar da ortada yok.

Ömrünün çoğunu kendi sözleriyle, "Kanada'da kazazede" olarak geçirmiş Yidiş şair Rachel Korn Doğu Galiçya'daki köyünden sürüldükten sonra kendini "batan bir gemide kişisel eşyalarını bırakmak zorunda kalmış" biri gibi hissettiğini anlatıyordu. Ama ona "zorla unutturma" gibi gelen bu duruma karşı direnmişti. "Ülkenizden ayrılmak zorunda bırakılırsanız," diyordu, "hatırınızda kalandan başka her kütüphane kaybolur. Sayfalar eksilmesin diye zihninizde yeniden, hem de defalarca okumak zorunda kaldıklarınız bile." Kızının anlattıklarından göre Montreal'e varmalarından kısa bir süre sonra Korn'un her gece onu Puşkin, Ahmatova, Mandelştam'ın yazdığı şiirleri okumaya nasıl zorladığını, onun da adeta uyku duası gibi hepsini ezberlediğini öğreniyoruz. "Bazen o bizi düzeltirdi bazen de

18 James Baldwin, *Go Tell It on the Mountain* (New York: Alfred A. Knopf, 1953).

19 İlya Grigoryevich Ehrenburg (1891-1967). Sovyet yazar, gazeteci ve eylemci. Türkçe'ye de çevrilmiş bulunan *Paris Düşerken*, *Fırtına* ve *Dipten Gelen Dalga* adlı üçlemesinin yanında pek çok yapıt bırakmıştır (Ç.N.)

20 Nina Nikolaevna Berberova (1901-1993). Rus yazar. Paris'te geçen sürgün yıllarını yazdığı kısa öykü ve romanlarla ölümsüzleştirmiştir (Ç.N.)

21 Nina Berberova, *La disparition de la bibliothèque de Turgeniev* (Arles. Actes Sud, 1999).

22 İvan Sergeyeviç Turgenyev (1818-1883). Rus romancı ve oyun yazarı. En bilinen yapıtı *Babalar ve Oğullar* (Ç.N.)

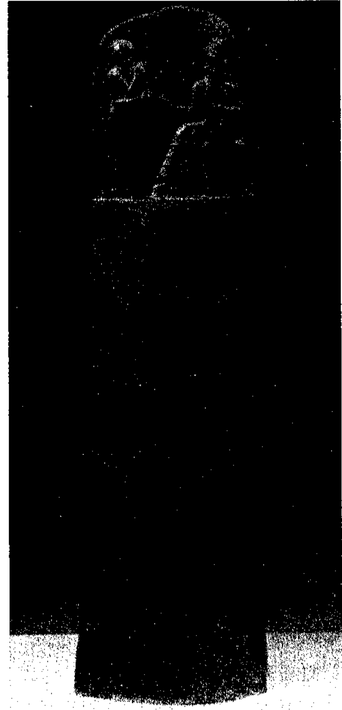
Bağdat'taki Ulusal Kütüphane ile Devlet Arşivleri'nin yağmalanması.

ben onu düzeltirdim." Akılda kalmış o metinler Korn'un sürgünde değer verdiği yegâne kütüphaneydi.[23]

Bazen bir kütüphanenin yok olmasına bilerek göz yumulur. 2003 Nisanında Bağdat'taki Ulusal Arşivler, Arkeoloji Müzesi ve Ulusal Kütüphane yağmalanıp çapullanırken Anglo-Amerikan ordusu kılını kıpırdatmadı. Birkaç saat içinde insanlığın kayda geçmiş en erken tarihinin çoğu bilinmezliğe doğru sürüklenmişti. Altı bin yıl öncesine tarihlenen günümüze dek varlığını sürdürmüş ilk yazı örnekleri; Saddam Hüseyin'in yandaşlarının talanından kurtulmuş ortaçağa ait kayıtlar; Dini Vakıflar Bakanlığında saklanan Kuran-ı Kerim'in seçkin koleksiyonundan pek çok cilt – bunların hepsi olasılıkla sonsuza dek ortadan kayboldu.[24] Kaybolanlar ünlü Arap hattatlarının mükemmel bir biçimde kaleme aldığı yazılarının güzelliği içeriğin güzelliğinin aynası olan elyazmaları. Yok olanlar 10. yüzyılda Iraklı kitap tüccarı İbnü'n-Nedim'in kişinin gündüz saatlerini saçma sapan eğlencelerle heba etmemesi gerektiği gerekçesiyle gece hikâyele-

23 Dr. Irene Kupferschmitt ile röportaj, Montreal, 3 Mayıs 2004, yayımlanmadı.
24 Robert Fisk, "Library books, letters and priceless documents are set ablaze," *The Independent* (Londra, 15 Nisan 2003).

ri adını verdiği *Binbir Gece Masalları*'ndakiler gibi toplu masallardır.[25] Resmi belgelerde Bağdat'ın Osmanlı hükümdarlarının efendilerinin küllerine karıştıklarını anlatıyordu. Son olarak gidenler 1258'de istila eden Moğol ordusunun kütüphanelerde ne varsa kâğıttan köprü kurmak için Dicle'ye atarak nehrin sularını mürekkep rengine boyayan Moğollardan kurtulmuş kitaplardır.[26] Bir daha kimse geçmişte ve zamana sıkışmış harikulâde şehirlerde tehlikeli yolculukların özenle tasvir edildiği mektupla haberleşme yıllarını takip etmeyecek. Hiç kimse bir daha bu nüshalarda adı geçen 14. yüzyıl Mısırlı bilgini el-Kalkaşandi'nin, yazılan hiçbir şeyin asla unutulmayacağına inandığı için Arapça harflerin nasıl oluşturulduğunu ayrıntısıyla anlattığı *Subhu'l-Aşâ* adlı on dört ciltlik eseri gibi muazzam bir kaynağa artık başvurmayacaktı.[27]

Hammurabi Kanunları'nın bulunduğu stel

Yağmalamadan birkaç ay sonra eşyaların büyük bir bölümü Irak'a iade edilmiş olsa da 2004 yılının sonuna gelindiğinde Interpol, UNESCO, ICOM (International Council of Museums – Uluslararası Müzeler Konseyi) ile dünya genelindeki birçok kültür elçilerinin çabalarına rağmen çalınan kitapların, belgelerin ve eserlerin çoğu ele geçirilemedi. Ayrıca yeri doldurulmayacak pek çok metin ve obje yok olmuştu. Bağdat Arkeoloji Müzesi müdürü Dr. Donny George, "Bütüne bakıldığında, geri kazanılanlar çalınmış olanların yarısı bile değildi,"

25 Irwin, *Night & Horses & the Desert*.
26 Jabbar Yassin Hussin, *Le lecteur de Baghdad* (Aude: Atelier du Gué, 2000).
27 Johannes Pedersen, *Den Arabiske Bog* (Kopenhag: Gyldendal, 1946).

diye bildirdi. "Yağmaladıkları malzemenin yarısından çoğu hâlâ eksik, bu da hem Irak hem de bütün insanlık için büyük bir kayıp."[28]

Luciano Canfora yalnızca kütüphanelerin ve kitapların kayboluşunun tarihinin değil bunun farkında olmanın tarihinin de önemini tartışır.[29] Örneğin, İÖ 1. yüzyılda Yunan filozof Theopompos tarafından kaleme alınmış Makedonyalı Philippos'in çıktığı seferlerin kayıtlarını yorumlayan Diodoros Sikeliotes'in kitabının tamamı elli sekiz ciltti, "maalesef bunlardan beşi artık bulunmuyor," diye belirttiğine işaret eder. Canfora'nın açıkladığına göre, Diodoros ömrünün çoğunu Sicilya'da geçirdiği için, Theopompos'un kaybolan beş cildine hayıflanmasının anlamı, o kitapların yerli koleksiyoncularda, olasılıkla Taormina'daki tarihsel kütüphanede bulunmamasıydı. Ancak Diodoros'tan sekiz yüzyıl sonra *Bibliotheka* ya da *Kütüphane* adını verdiği ansiklopedik bibliyografiyi derleyen Bizans patriği Photios, "Elli üç cildi bugüne ulaşan Theopompos'un *Tarihsel Kayıtları*'nı okumuşuzdur," demişti. Diodoros'un dikkatini çeken eksikliği Photios da fark etmişti; demek ki eserin kendi tarihçesinin bir parçası olan kaybın farkına varma, bir anlamda yitik ciltlerin bilinmezliğe gömülmesine karşı koyuyordu.

Sözün kalacağına duyulan güven, tıpkı kayda geçmeye çabalayan sözcükleri unutturma isteği gibi Bağdat Müzesi'nden çalınmış ilk kil tabletler kadar eskidir. Belleğe kaydetmek ve aktarmak, başkalarının deneyimlerinden yararlanarak öğrenmek, dünyadaki ve bizdeki bilgiyi paylaşmak kitapların bize bağışladığı güçlerden (ve tehlikelerden) bazılarıdır, aynı zamanda onlara değer verirken bir yandan da korkmamızın sebepleridir. Dört bin yıl önce Mezopotamya'daki atalarımız bunu biliyorlardı. Hammurabi Kanunları –yüksek, koyu renkli taş bir stele kazınmış ve bugün Louvre Müzesi'nde muhafaza edilen İÖ 18. yüzyılın Babil Kralı Hammurabi'nin toplu

28 Milbry Polk ve Angela M.H. Schuster (haz.), *The Looting of the Iraq Museum, Baghdad: The Lost Legacy of Ancient Mesopotamia* (New York: Harry N. Abrams, 2005).
29 Luciano Canfora, *Il copista come autore* (Palermo: Sellerio editore, 2002).

yasaları– sonsözünde bize yazılı sözün sıradan insan için ne anlama geldiğini gösteren aydınlatıcı bir örnek sunar.

> Güçlünün zayıfı ezmemesi, öksüzün, yetimin (haklarının) adaletle yönetilmesi
> için... değerli sözlerimi stelimin üzerine kazıdım... Eğer bir o adam ülkesinde
> düzeni sağlamayı bilecek kadar akıllıysa, stelimin üzerine yazdığım sözlere kulak versin... Ezilen yurttaşlara yazıtlar okunsun... Stel onun davasına ışık tutacak.
> O da [kanunda yazan sözlerden] ne bekleyeceğini anlayacak, gönlü rahat olacak.[30]

30 Jean Bottéro, *Mésopotamie.*

Düş Gücü olarak Kütüphane

"Bir kitabı düşlemek ne kadar kolaysa, onu kâğıda dökmek de o kadar zordur."

Balzac, *Le cabinet des antiques*

Bahçemde iki sofora ağacı var, kütüphanenin pencerelerinin hemen önünde. Yaz aylarında dostlar ziyarete geldiği zaman bazen gündüzleri ama daha çok geceleri onların altında oturur, gevezelik ederiz. Kütüphanenin içinde kitaplarım bizi konuşmaktan alıkoyar, sessiz olmamıza neden olur. Ama dışarıda, yıldızların altında konuşma dürtüsü yasaklanmaz, kapsamı giderek genişler, tuhaf bir biçimde özendirilir. Dışarıda karanlıkta oturmak özgürce sohbet etmeye vesiledir. Karanlık konuşmayı kışkırtır. Aydınlık sessizliktir – ya da Henry Fielding'in[1] *Amelia*'da belirttiği gibi, "*Tace*, bayan, kandil sözcüğünün Latince karşılığıdır."[2]

Gelenek ilk karanlıktan önce ışığın değil sözlerin geldiğini anlatır bize. Talmud efsanesine göre Tanrı dünyayı yaratmaya koyulduğunda alfabenin yirmi iki harfi onun korku salan ulu tacından aşağı inerek eserini onlar aracılığıyla gerçekleştirmesi

1 Henry Fielding (1707-1754) İngiliz romancı, oyun yazarı. Otuz yaşından sonra hukuk öğrenimi görerek avukat, sonra da yargıç oldu. En büyük eseri 1749'da yayımladığı *Tom Jones* romanı Türkçe'ye Mîna Urgan tarafından çevrilmiştir (Ç.N.)

2 Henry Fielding, *Amelia*, I:10 (1752), *The Complete Workds of Henry Fielding, Esq.* Cilt VI ve VII (Londra: William Heinemann, 1903).

için yalvarmışlardı. O da alfabenin karanlıkta cennetle yeryüzünü doğurmasına, sonra da Kutsal Toprakları delip geçerek bütün evreni aydınlatsın diye yeryüzünün çekirdeğinden ilk ışığı getirmesine izin verdi.[3] Sir Thomas Browne, aydınlık diye gördüğümüz ışığın, kör edici parlaklığı altında sözlerin artık mümkün olmadığı Tanrı'nın gölgesinden başka bir şey olmadığını söyler.[4] Tanrı'nın arkası dahi Efendileri'nin emirlerini halkına okumak için Sina'nın karanlıklarına dönene dek beklemek zorunda olan Musa'nın gözlerini kamaştırmaya yetmişti. Aziz Yuhanna övgüye layık bir dille harfler, ışık ve karanlık arasındaki ilişkiyi şöyle özetliyordu: "Başlangıçta Söz vardı."

Aziz Yuhanna'nın cümlesi okurun deneyimini anlatır. Kütüphanede kitap okuyan herkesin bildiği üzere sayfadaki sözcükler ışığı çağırır. Karanlık, sözler ve ışık erdemli bir döngü oluşturur. Sözler ışığa hayat verir, giderken de yasını tutarlar. Aydınlıkta okuruz, karanlıkta konuşuruz. Ölmesine izin versin diye babasına yalvaran Dylan Thomas ona artık ünlü olan şu sözlerle baskı yapmıştı: "Öfkelen, ışık ölüyor diye öfkelen."[5] Othello da can çekişirken kandillerin ışığıyla hayatın ışığını birbirine karıştırır, ikisini bir ve aynı görür: "Işığı söndürün," der, "sonra da ışığı söndürün."[6] Sözcükler okunmak için ışık isterler, ama ışığın söylenen söze karşı koyduğu görülür. Thomas Jefferson[7] 18. yüzyılın ortasında New England'a Argand lambasını[8] ilk tanıttığı zaman akşamları kandil ışığı altında sürdürülen yemek masalarındaki sohbetlerin eskisi kadar parlak olmadığı

3 Ginzberg, *The Legends of the Jews;* cilt I, sa. 5

4 "Güneş bizzat Tanrı'nın karanlık suretinden başka, ışık da Tanrı'nın gölgesinden başka bir şey değildir." Sir Thomas Browne, *The Garden of Cyrus*, II.

5 Dylan Thomas, "Do Not Go Gentle into That Good Night," *Collected Poems 1934-1952* (Londra: Dent, 1952).

6 Shakespeare, *Othello*, Cilt 2.

7 Thomas Jefferson (1743-1826) Üçüncü Amerikan başkanı. Bağımsızlık Bildirgesi'nin başyazarı ve Birleşik Devletler'de cumhuriyetçilik ideallerini yükselten önde gelen kuruculardandır. Devlet adamlığının yanında mimar, arkeolog, paleontolog, yazar, avukat ve mucit olarak çok yönlü bir aydındı. Kiliseyle devlet işlerinin ayrılması gerektiğini savunuyordu ve 1779'da İnsan Hakları Bildirisi'yle ikisi arasında çizgi çizilmesine ilk adımı attı (Ç.N.)

8 Argand lambası: 1780'de Aime Argand'ın icat edip adını verdiği bir tür yağ lambası (Ç.N.)

gözlenmişti, çünkü gevezelik ustaları artık odalarına çekilip kitap okuyorlardı.[9] Buddha başka bir söz söylemeyi reddederek, "Çok fazla ışığa sahibim," der.[10]

Bir başka olumlu anlamda sözler ışığı yaratır. Gece bastırdığında okumaya devam etmek isteyen Mezopotamyalı, akşam yemeğinden sonra belgelerini incelemeye niyetlenen Romalı, akşam duasından sonra manastırdaki odasına kapanan keşişle çalışma odasına giren bilgin, yatak odasına çekilen saraylıyla özel dairesindeki hanımefendi, gece çanının çalmasıyla birlikte kitap okumak için battaniyelerin altına gizlenen çocuk –hepsi de yerine getirdikleri işi aydınlatması için gereken ışığı ayarlardı. Yaşlı Plinius'un İS 79'daki patlamada ölüme doğru yola çıkmadan muhtemelen ışığında son kitabını okuduğu Pompeii'den gelme yağ lambası Madrid Arkeoloji Müzesi'nde durur. Ontario'nun Stratford kentinde bir yerlerde Shakespeare'in dönemine tarihlenen tek bir şamdan var; üstüne bir zamanlar Macbeth'in kendi hayatının yansıması olarak gördüğü kısa ömürlü bir mum konmuş olmalı. Sürgün gittiği Ravenna'da Dante'ye, Port Royal'in kuytu odalardaki okumalarında Racine'e, Roma'da Stendhal'a, Londra'da De Quincey'e[11] ışık tutmuş lambaların hepsi kapakların arasından seslenen sözlerden doğmuştu; aydınlığın doğuşuna yardım eden ışıktı hepsi.

Aydınlıkta başkalarının uydurduklarını okur; karanlıkta kendi hikâyelerimizi uydururuz. Bahçemdeki iki ağacın arasında kaç kere arkadaşlarımla oturmuş hiç yazılmayan kitaplar anlatmışımdır. Kütüphanelerimizi asla kâğıda dökmek istemediğimiz masallarla doldururuz. "Bir romanın temasını hayal etmek neşeli bir iştir," demişti Borges. "Oturup onu gerçekten kaleme almaksa abartıdan başka bir şey değil."[12] Göremediği kütüpha-

9 Van Wyck Brooks, *The Flowering of New England: 1815-1865* (New York: E. P. Dutton & Co., 1936).

10 Christmas Humphreys, *Buddhism* (Harmondsworth, Middlesex: Penguin, 1951).

11 Thomas de Quincey (1785-1859) İngiliz yazar ve aydın. En ünlü eseri *Bir Afyon Tiryakisinin İtirafları* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları'ndan çıkmıştır, çev. Batu Boran. Yazar Edgar Allan Poe'dan, Baudelaire ve Gogol'a kadar birçok yazar ve şairi etkilemiştir, ona hayran olan Jorge Luis Borges de eserlerinden kısmen etkilendiğini belirtmişti (Ç.N.)

12 Yazarla yapılan söyleşiden.

nedeki boşlukları hiç yazmaya tenezzül etmediği ama bazen onlar için bir önsöz, özet ya da değerlendirme kaleme alma alçakgönüllüğünü gösterdiği hikâyelerle doldurmak hoşuna giderdi. Gençliğinde bile yaklaşan körlüğünün bilmek ona hiçbir zaman basılı metin haline gelmeyecek karmaşık kitaplar düşleme alışkanlığı kazandırmıştı. Borges görmesini yavaş yavaş, amansızca zayıflatan hastalığı babasından almıştı, doktor loş ışıkta okumasını yasak etmişti ona. Bir gün tren yolculuğu sırasında bir polisiye romana kendini öyle kaptırmıştı ki alacakaranlıkta okumayı sürdürdü. Gideceği yere yaklaşırken tren tünele girdi. Tünelden çıktığında Borges renkli bir pustan, Milton'ın cehennem sandığı "görülür karanlıktan" başka hiçbir şey göremiyordu artık. Ömrünün sonuna dek öyküler hatırlayarak ya da hayal ederek, Buenos Aires'in Ulusal Kütüphanesi'ni veya evindeki sınırlı kitaplığı zihninde yeni baştan kurarak o karanlığın içinde yaşadı Borges. Hayatının ilk yarısındaki aydınlıkta yazmış ve sessizce okumuştu; karanlık geçen ikinci yarıda yazdırdı, başkalarına okuttu.

1955 yılında General Péron'un diktatörlüğünü deviren askeri darbeden kısa bir süre sonra Borges'e Ulusal Kütüphane'nin müdürlüğü teklif edildi. Bu fikir *Sur* dergisinin müthiş yayın yönetmeni ve Borges'in kaç yıllık arkadaşı Victoria Ocampo'dan çıkmıştı. Borges kör bir adamı kütüphaneci olarak atamanın "çılgınca bir düşünce" olduğunu düşündü, ama sonra tuhaf bir şey hatırladı, daha önceki iki müdür de kördü, hem José Mármol hem de Paul Groussac. Göreve atanma olasılığı ortaya çıkınca, Borges'in annesi birlikte yürüyerek kütüphaneye gitmelerini ve binaya bir göz atmalarını önermiş fakat Borges boş inanca kapılarak buna karşı çıkmıştı. "İşe girene dek olmaz,"[13] dedi. Birkaç gün sonra göreve atanmıştı. Bunu kutlamak için aynı zamanda ona "kitapları ve geceyi" bağışlayan "Tanrı'nın cilvesi" hakkında bir şiir yazdı.[14]

Borges ulusal kütüphaneden emekli olana dek on sekiz yıl görev yaptı, işinden öyle memnundu ki neredeyse bütün

13 Borges, "Autobiographical Notes," *The New Yorker*.
14 Aynı yazar, "Poema de los dones," *El hacedor*.

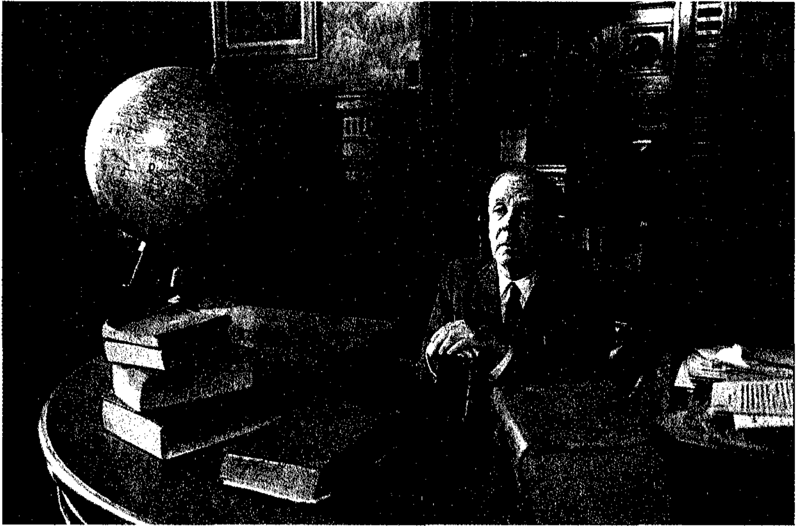
doğum günlerini orada kutladı. Tahta kaplı, zambaklar ve altın yaldızlı yıldızlarla süslü yüksek tavanlı çalışma odasındaki küçük masasında saatlerce otururken sırtını odanın ortasındaki eşyalara dönerdi –Fransa Başbakanı Georges Clemenceau'nunkinin bir örneği, Borges'e göre fazla fiyakalı olan haşmetli, kocaman yuvarlak bir masa. Burada şiirleriyle hikâyelerini dikte ettirir, istekli sekreterlere, ziyarete gelen dostlara, öğrencilere ve gazetecilere kitap okutur, Anglosakson çalışma gruplarını ağırlardı. Kütüphanenin yorucu bürokratik işlerini müdür yardımcısı bilim adamı José Edmundo Clemente yürütürdü.

Borges'in yayımlanmış öykü ve denemelerinin pek çoğunda yazma zahmetine girmeksizin türettiği kitaplardan söz eder. Bunlar arasında tek bir temayı geometrik ilerlemeyle çoğaltarak sonsuz sayıya ulaşana dek çeşitlendiren hayali karakter Herbert Quain'in serüvenleridir; "Bombaylı avukat Mir Bahadur Ali" tarafından yazılmış *El Mutasım'a Yaklaşım* adlı tamamen gerçek Philip Guedalla[15] ve Cecil Roberts[16] tarafından gözden geçirilmiş ve bir o kadar gerçek Victor Gollancz'ın Londra'da, Dorothy L. Sayers[17] tarafından adı değiştirilerek *El Mutasim Adlı Adamla Konuşmalar: Hareketli Aynalarla Oyun* başlığıyla yayımladığı harikulâde polisiye roman; Herbert Ashe'in ölümünden kısa bir süre önce Brezilya'dan taahhütlü gönderilmiş mühürlü bir pakette aldığı *Tlön'ün İlk Ansiklopedisi*'nin on birinci cildi; Jaromir Hladik'in eksik bıraktığı ama idamından önce Tanrı'nın ona bağışladığı uzun bir anda zihninden tamamlamak için izin aldığı *Düşmanlar*; (Borges'in anlattığına göre) Ulusal Kütüphane müdürlüğünden ayrılmadan bir süre önce elinde tuttuğu, cilt sırtında "Kutsal Kitap" ve Bombay"

15 Philip Guedalla: (1889-1944) İngiliz dava vekili, tarih ve gezi kitaplarıyla yaşamöyküsü yazarı. En çok Wellington Dükü Arthur Wellesley'in yaşamöyküsü kitabıyla hatırlanır (Ç.N.)

16 Cecil Edric Mornington Roberts (1892-1976) İngiliz gazeteci ve romancı. I. Dünya Savaşı sırasında savaş muhabirliği ve edebiyat editörlüğü yaptı. II. Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin ABD büyükelçisi Lord Halifax'in yanında çalıştı (Ç.N.)

17 Dorothy Leigh Sayers (1893-1957) Britanyalı yazar, çevirmen, Hıristiyan hümanist. Şiirleri, oyunları, denemeleri, kurgu ve polisiye romanları vardır. Dante'nin *İlahi Komedya*'sını İngilizce'ye çevirmiş, Dante'nin şiirlerini yorumlamıştır (Ç.N.)

Jorge Luis Borges, Buenos Aires Ulusal Kütüphanesi'ndeki çalışma masasında.

sözcüklerinin yer aldığı sayısız sayfalardan oluşan oktavo bir kitap.[18]

Düş ürünü kitaplar toplamak eski çağlardan gelme bir uğraştır. Uydurma bilgin Alcofribas Nasier (François Rabelais[19] adındaki harflerden türetilmiş) adıyla imzalanmış *Koca dev Gargantua'nın oğlu, Dipsods Kralı meşhur Pantagruel'in müthiş ve dehşetli faaliyetleri ve muvaffakiyetleri* başlıklı bir kitap 1532'de Fransa'da ortaya çıkmıştı.[20] İkinci cildin yedinci bölümünde Orléans'da "çok iyi" bir öğrenim görmüş genç Pantagruel Paris'i

18 Aynı yazar, "Examen de la obra de Herbert Quain," "El acercamiento a Almostásim," "Tlön, Uqbar, Orbis Tertius," *El jardín de senderos que se bifurcan* (Buenos Aires : Sur, 1941) ; "El milagro secreto," *Ficciones* ; "El libro de arena," *El libro de arena* (Buenos Aires: Emecé, 1975).

19 François Rabelais (1494-1553) Fransız Rönesansı'nın belli başlı hümanist yazarlarından, aynı zamanda doktor. Bilim kurgu, yergi, fantastik, açık saçık şakalarla dolu acayip romanların öncüsü olarak kabul edilir. Eserlerinde döneminin yasal, siyasal, dinsel ve toplumsal kurumlarını eleştirmiştir. *Gargantua* adlı eseri Türkçe'ye S. Eyuboğlu, A. Erhat ve V. Günyol tarafından çevrildi (Ç.N.)

20 François Rabelais, *Gargantua and Pantagruel*, çev. Sir Thomas Urquhart ve Pierre Le Motteux (1643-94), giriş bölümünü kaleme alan Terence Cave (New York & Toronto: Alfred A. Knopf, 1994).

François Rabelais'nin yarattığı Dev Gargantua.

ve oradaki üniversiteyi ziyaret etmeye karar verir. Gelgelelim, öğrenim kurumu yerine dikkatini çeken içinde en olağanüstü kitapların yer aldığı "pek azametli ve ihtişamlı" bir kütüphane bulunan Aziz Victor Manastırı olur. Rabelais'nin bizler için nüshasını çıkardığı katalog beş sayfalık ve böyle şaheserleri içermekte:

Hukuki Penis Kalkanı
Günah Elması
Kefaret Hardalı kabı
İyi fikirler Nihalesi
Vaizlerin Yatak Güreşi
Roma yolundaki Hacıların Maskaralığı
Avukatların Tüylü Oyuncağı

Papa'nın katırının sadece belli zamanlarda yediği iddiasına karşı adı geçen Yazarların Müdafaası
Dulların çıplak poposu veya sıyrılmış kıçı
Riyakârların miras paylaşımı
Eczacının kıçını pırtlatan fişek
Radnecu Waldenses'den rezaletin aynası
Devlet başlarının koca göbeği

Ütopya'dan oğluna gönderdiği nasihat mektubunda Gargantua, "fani halimizle bize bir nevi ölümsüzlük kazandıran" yeteneklerini iyi kullanmasını tembihliyordu Pantagruel'e. "Bütün dünya bilgili adamlarla dolu," diye yazar, "hepsi en bilge öğretmenlerin elinde ve kocaman Kütüphanelerde yetişmiş: bana öyle geliyor ki ne *Platon* ne *Cicero* ne de *Papinianus*[21] devrinde bugün gördüğümüz rahat çalışma şartları vardı... Haydutların, cellatların, çapulcuların, meyhanecilerin, seyislerin ve halkın en alt tabakasından bu gibilerin benim devrimdeki Doktorlarla Vaizlerden çok daha fazla bilgi sahibi olduklarını görüyorum." Rabelais'nin kurguladığı kütüphane belki de edebiyatta ilk "hayal ürünü kütüphanedir." (Hayran olduğu Erasmus ve Thomas More'un[22] izinden giderek) bilim ve manastır dünyasıyla alay eder, fakat daha önemlisi okura eğlenceli başlıkların arkasında sürdürülen tartışmalarla temaları hayal etme olanağı verir. Gargantua'daki manastır kiliselerinden biri de Rabelais'nin bir yerine *Fays ce que voudra* (Dilediğini Yap) deyişini kazıdığı Thelême'dir. Aziz Victor kütüphanesine de *Lys ce que voudra* (Dilediğin gibi oku). Ben de bu sözleri kendi kütüphanemdeki kapılardan birine yazdım.

Rabelais ya 1483 ya da 1484'te, şimdi yaşadığım Chinon kasabası yakınlarında doğmuştu. Kaldığı eve La Devinière ya da Falcı'nın Evi denirdi; asıl adı Touraine lehçesinde "ya-

21 Aemilius Papinianus (142-212) Papiniano olarak bilinen Romalı hukukçu (Ç.N.)
22 Sir Thomas More (1478-1535) İngiliz devlet adamı, hukukçu, yazar, hümanist bilim adamı. "Ütopya" kavramının babası. 1516'da yazdığı kitapta anlattığı düş ürünü bir adadaki ideal siyasal düzendir ütopya. Kral VIII. Henry'nin İngiliz Kilisesi'nin başına geçmesine karşı çıkması idam edilerek ölmesine yol açmıştı. *Ütopya* adlı bu eser Türkçe'ye S. Eyüboğlu, A. Erhat ve V. Günyol tarafından çevrildi (Ç.N.)

ban kazı" anlamına gelen *crävant* sözcüğünden türemiş Les Cravandières'di. Gelecek hakkında kehanette bulunmak için kazlardan yararlanıldığından evin adı kuşların büyülü özelliği onuruna değiştirilmişti.[23] Ev, onu çevreleyen manzara, kasabalarla anıtlar, hatta bahçemden görünen 11. yüzyılın ince kulesi Marmande bu dev destanın geçtiği yerdi. *Pantagruel*'in başarısı (ilk birkaç aydaki satışı dört bini aşmıştı) Rabelais'yi devlerinin serüvenlerini sürdürmeye yöneltmişti. İki yıl sonra *Pantagruel'in Babası, Büyük Gargantua'nın Pek Müthiş Hayatı* ile birlikte destanın diğer birkaç cildini yayımladı. 1543'te Kilise tarafından Rabelais'nin kitapları yasaklandı ve onun eserini kınayan resmi bir tebliğ çıkarıldı.

Rabelais'nin okuyabildiği diller arasında Latince, Yunanca, İtalyanca, İbranice, Arapça ve Fransızca'nın birçok lehçesi vardı; teoloji, hukuk, tıp, mimarlık, botanik, arkeoloji ve astronomi okumuştu; Fransızca'ya, Kanada'nın eski Acadia bölgesinde hâlâ kullanılan sekiz yüzden fazla sözcükle onlarca deyim kazandırdı.[24] Onun hayali kütüphanesi düşüncelerini durduramayacak ve kayda geçiremeyecek kadar faal bir aklın ürünü, Gargantua destanıysa okura dilediği dizilişi, anlamı, vurguyu, hatta tartışmayı tattıran olaylar çorbasıdır. Rabelais'ye göre bir anlatımın yaratıcısı metne tutarlılık, mantık ya da çözüm getirmek zorunda değildir sanki. Bu (sonradan Diderot'nun anlaşılınasını sağladığı üzere) okurun görevi, özgürlüğünün işaretidir. Eski çağın bilimsel kütüphaneleri klasiklerle ilgili geleneksel yorumları gerçek olarak kabul ederlerdi; yoldaşı hümanistler gibi Rabelais de yetki zekâyla eşdeğerdir varsayımını sorgulamıştı. "Vicdan olmaksızın bilgi," der Gargantua oğluna, "ruhun mahvından başka bir şey değil."

Rabelais'nin yaşadığı dönemdeki dinsel inanışları araştıran tarihçi Lucien Febvre[25] yazarı 16. yüzyıl terimleriyle anlatmaya çalışmıştı. "Rabelais ruhen nasıl biriydi? Akşamları zilzurna sarhoş olup müstehcen şeyler kaleme alan... şaklabanın

23 Henri Lefebvre, *Rabelais* (Paris: Editeurs français réunis, 1955).
24 Antonine Maillet, *Rabelais et les traditions populaires en Acadie* (Laval: Les Presses Université de Laval, 1971).
25 Lucien Febvre (1878-1956) Fransız tarihçi (Ç.N.)

Rabelais'nin Evi, Chinon, Fransa.

teki miydi? Yoksa fevkalâde hafızasını eski zamanlardan gelme harika pasajlarla doldurmuş âlim bir tabip, hümanist bir âlim miydi...? Veyahut daha âlâsı, Theodore Beza ve Louis Le Caron gibiler tarafından takdir edilen büyük bir filozof muydu?" Bu soruları soran Febvre şu sonuca varır, "Atalarımız bizlerden daha şanslıydı. İki fikir arasında tercih yapmazlardı. İkisini de aynı anda kabul ederlerdi, saygın olanla öbürkü."[26]

Rabelais hem sorgulayan bir meşrebe sahipti hem de yerleşmiş hakikat olarak gördüğü şeylere inancı vardı. Aptalların iddialarını araştırıp herkesçe bilinen gerçekliklerin ağırlığını kendi görmek isterdi. Antik insanların bilgelikleriyle donatıl-

26 Lucien Febvre, *Le problème de l'incroyance au seizième siècle: La religion de Rabelais* (Paris : Albin Michel, 1942).

mış bir bilim insanı olarak okuduğu kitaplar yanıtsız kalmış sorular ve hiç kaleme alınmamış bilimsel eserlerle meşgul olan zihnini dengede tutuyordu olasılıkla. Parşömen ve kâğıtlardan meydana gelmiş kendi kütüphanesini unutulmuş ya da savsaklanmış araştırma ve derin düşünme konularını içeren hayali kütüphanesine dayanarak kurmuştu. Avrupa'da gezindiği yirmi yıl boyunca ona eşlik eden bir sandık dolusu "taşınır kütüphanesinde" hangi (gerçek) kitapların bulunduğunu biliriz. Onu sürekli Engizisyon tehdidi altında bırakan listede Hippokrates'ten *Özlü Sözler*, Platon, Seneca ve Lukianos'un[27] eserleri, Erasmus'dan *Deliliğe Övgü* ve More'dan *Ütopya* ile yakın zamanlarda yayımlanmış Lehçe sakıncalı bir kitap olan Kopernikus'dan *De revolutionbus* yer alıyordu.[28] Rabelais'nin Pantagruel için yarattığı kitaplar onların saygısız ama üstü kapalı yorumlarıdır.

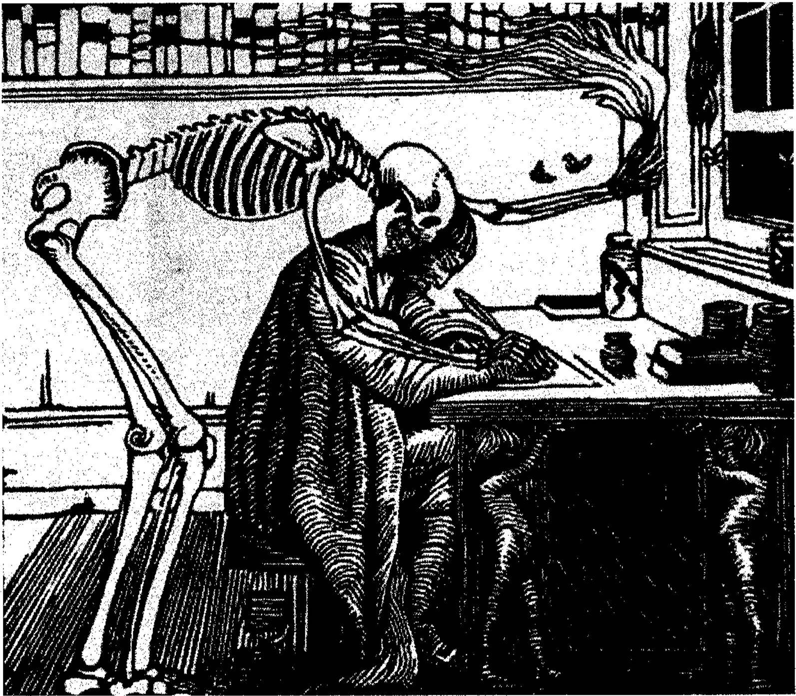
Eleştirmen Mikhail Bahktin, Rabelais'nin düş ürünü kitaplarının öncüsü olarak daha önceki yüzyıllardaki toplu dua parodileriyle gülünç dinsel öğretileri işaret etmiştir. "Ortaçağ parodisi," der, "sadece dinin olumsuz veya kusurlu yönlerini, kilise hukukunu ve akademik bilimi anlatmayı hedefler. Söz konusu parodi yazarları açısından istisnasız her şey eğlence konusudur; kahkaha da ciddiyet kadar evrenseldir ve evrenin tamamını, tarihi, toplumu ve dünya anlayışını kapsar. Onlarınki her şeyi kucaklayan dünya görüşüdür."[29]

Sonraki yüzyılda Rabelais'nin *Gargantua*'sının bir dizi taklidi ortaya çıktı. Bunların arasında en popüler olanlar İç Savaş sırasında İngiltere'de (çoğunlukla siyasal taşlamalar olarak) yayımlanan hayali kütüphanelerin katalog serileriydi, örneğin 1653'te Sir John Birkenhead'e atfedilmiş, içinde *Theopoeia, bütün insanlığın keyfini kaçırdığı için biz ölümlülere Cromwel'i tanrılardan*

27 Lukianos (Latince Lucianus. *yak.* 120-180). Bugün Adıyaman sınırlarında yer alan Samsat doğumlu hatip ve yergi yazarı. Türkçede *Seçme Yazılar* başlıklı, Nurullah Ataç'ın çevirdiği bir derlemesi bulunmaktadır (Ç.N.)

28 Jean Plattard, *La vie et l'œuvre de Rabelais* (Paris: Boivin, 1930).

29 Mijail Bajtin, *La cultura popular en la edad media y en el Renacimiento: El contexto de françois rabelias*, çev. Julio Forcat ve César Conroy (Madrid: Alianza Editorial, 1987).

Gwen Raverat'ın Sir Thomas Browne'u Ölüm'den esinlenirken gösteren tahtaoyması.

biri diye gösteren bir makale.[30] Aynı yıl Sir Thomas Urquhart[31] *Gargantua ve Pantagruel*'in ilk İngilizce çevirisini yayımlamış, bilge Sir Thomas Browne da Rabelais'yi taklit ederek *Musaeum Clausum* ya da *Bibliotheca abscondita* adlı bir derleme çıkarmıştı: *Şimdi yaşayan hiç kimsenin görmediği veya nadiren gördüğü türden hatırı sayılır birtakım Kitap, Eser, Resim ve Nadide şeyler*. Bu "Kapalı Müze ya da Gizli Kütüphane'de" acayip pek çok kitap ve ilginç eşyalar vardı: bunlar arasında Ovidius'un Tomis'teki sürgünlük günlerinde yazdığı bilinmeyen Yunanca bir şiir, Cicero'nun Britanya adasını tasvir eden bir mektubu, Hannibal'in İspanya'dan

30 Edwin H. Carpenter, Jr., *Some Libraries We Have Not Visited: A Paper Read at the Rounce & Coffin Club, August 26, 1947* (Pasadena, CA: Ampersand Press, 1947).

31 Thomas Urquhart (1611-1660) İskoçyalı yazar, çevirmen. En bilinen çevirisi Rabelais'den yaptıklarıdır (Ç.N.)

Charles Dickens Gad's Hill'deki kütüphanesinde.

İtalya'ya yürüyüşünün öyküsü, Kral Mithridates'in düşler üzerine bilimsel incelemesi, on sekiz yaşında bir kızın şaşılası koleksiyonunda yer alan Konfuçyus'un[32] eserlerinin İbranice, Yunanca, Latince ve İspanyolca çevirisi. Sir Thomas "nadide eşyalar" arasında "Dikkat çeken asık bir Surat ile ifade edilmiş Deformite Örneği" ile "Sırtında bir *Zenci* Cüce ile İp üstünde dans eden bir Fil" resmini saymıştı.[33] Asıl niyetin zamanın revaçta olan inanışlarını alaya almak olduğu bellidir, ama sonuç biraz yapmacık olmuştu, örnek aldığı model kadar eğlenceli değildi. Hayal ürünü kütüphaneler bile akademi dünyasının itibarı ve ihtişamı altında ezilebilir.

Bir örnekte hem kütüphane mekânı hem de kitap başlıkları görülebiliyordu, ancak tasvir edilen kitaplar hayal ürünüydü.

32 Konfuçyus (İ.Ö 551-479) Çinli düşünür. Başta kendi ülkesi olmak üzere Japonya, Vietnam, Kore'deki yaşam ve düşünce biçimini derinden etkilemiştir. Her ne kadar Çin'de dinsel bir yaklaşım olarak algılansa ve 20. yüzyıla kadar resmi din olarak kabul edilse de Konfuçyusçuluk'ta ölümden sonra yaşamdan söz edilmediği için onun din olup olmadığıyla ilgili tartışmalar sürmektedir. Taoizm öğretisinin önüne geçmiştir (Ç.N.)

33 Sir Thomas Browne, "Tract XIII," *Certain Miscellany Tracts* (Londra, 1684).

Paul Masson'un portresi.

Charles Dickens (çocukluğunda düşlediği, fakat ancak 1870'teki ölümünden on iki yıl önce satın almayı başardığı) Gad's Hill'deki evinde üretken bir kütüphane kurmuştu. Duvardaki kapı sahte cilt sırtlarının sıralandığı bir panelin arkasına gizlenmişti. Dickens şakacı bir tutumla bu sırtların üstüne her türlü uydurma eserin başlıklarını yazmıştı: Hansard'dan *Zinde Uyku Rehberi* I-XIX. Ciltler, Shelley'den *İstiridyeler*, General Tom Thumb'dan (Victoria döneminin ünlü sirk cücesi) *Modern Harp*, kılıbıklığıyla ün salmış Sokrates'in evlilikle ilgili elkitabı, *Wellington Dükü için yapılmış Heykellerin Katalogu.*[34]

Colette, otuzlu ve kırklı yaşlardaki okurlarını mahcup etmekten zevk aldığı anı kitaplarından birinde, arkadaşı –Bibliothèque Nationale'de çalışmış eski bir koloni yargıcı ve burun deliklerini etere batırılmış pamukla kapattıktan sonra Ren nehrinin kenarında durarak hayatına son vermeye kalkan, bilincini kaybettikten sonra bir karış suda boğularak kendi canını almış acayip biri olan– Paul Masson'un derlediği hayali katalogların öyküsünü anlatır. Colette'in anlattığına göre, Masson yalısında onu ziyarete gelir ve ceplerinden katlanır bir yazı tahtası, dolmakalem ve küçük bir paket boş kart çıkarırdı. "Ne yapıyorsun?" diye sormuştu bir gün adama. "Çalışıyorum," diye yanıtlamıştı Masson kadın yazarı. "İşimin başındayım. Bibliothèque Nationale'in katalog bölümüne atandım. Kitap başlıklarının listesini çıkarıyorum." Hayretler içinde kalan Colette, "Ezberden yapabiliyorsun yani?" demişti. Masson "Ezberden mi? Buna değer mi?" dedikten sonra, "Ben daha iyisini yapıyorum. Kütüphanenin 15. yüzyıldan kalma Latince ve İtalyanca kitaplar

34 Carpenter, *Some Libraries We Have Not Visited.*

açısından bayağı kısır olduğunu gördüm de," diye açıklamıştı. "Eksiklikler şans eseri ve bilgiyle doldurulana kadar yazılmış olması *gereken* çok ilginç eserlerin başlıklarını sıralıyorum..." Colette'in, "Peki ya o kitaplar yazılmazsa...?" diye sorması üzerine, "Ne yapalım," demişti umursamazca, "*Her şeyi* yapmamı bekleyemezler ya!"[35]

Düş ürünü kitapların kütüphaneleri bize keyif verir, çünkü bize araştırma ve yazma zahmetine katlanmaksızın üretme zevkini tattırırlar. Ama aynı zamanda iki misli rahatsızlık verirler –öncelikle bir araya toplanamadıkları, ikincisi okunamadıkları için. Bu umut saçan hazine bütün okurlara kapalı kalmaya mahkûmdur. Her biri Kipling'in genç banka memuru Charlie Mears'ın hiçbir zaman yazılmayacak "Dünyanın En İyi Hikâyesi" masalına verdiği başlık üzerinde hak iddia edebilir.[36] Öte yandan böyle hayali kitapların peşinden koşmak mutlaka sonuçsuz kalsa da belli bir çekiciliğe de sahiptir. Korku hikâyelerine tutkun hangi okur H. P. Lovecraft'in[37] yarattığı karanlık Ktulhu destanının perili elkitabı *Necronomicon*'un[38] bir kopyasını bulmayı hayal etmez? Lovecraft'e göre *El Azif* (kitabın özgün adı) Abdul Alhazret tarafından *yak.* 730 yıllarında Şam'da yazıldı. 950'de *Necronomicon* adıyla Theodoros Philetas'ın Yunanca'ya çevirdiği kitabın biricik kopyası 1050'de Patrik Mikhail tarafın-

35 *"Qu'est-ce que tu fais, Paul?" "Je travaille. Je travaille de mon métier. Je suis attaché au catalogue de la Nationale, je relève des titres." " Oh...Tu peux faire cela de mémoire ?" "De mémoire ? Où serait le mérite ? Je fais mieux. J'ai constanté que la Nationale est pauvre en ouvrages latins et italiens du XVe siècles... En attendant que la chance et l'érudition les comblent, j'inscris les titres d'œuvres extrèmement intéressantes, qui auraient dû étre écrits...qu'au moins les titres sauvent le prestige du catalogue..." "Mais...puisque les livres n'existent pas ?" "Ah ! " dit-il, avec un geste frivole, "je ne peux pas tout faire!"* Colette, *Mes apprentissage,* (Paris : Ferenczi et fils, 1936).

36 Rudyard Kipling, "The Finest Story in the World," *Many Inventions* (Londra: Macmillan & Co, 1893)

37 Howard Philips Lovecraft (1890-1937) Amerikalı korku ve bilimkurgu öykü yazarı. Aydınlanma, Romantizm ve Hümanizm'in değerlerine meydan okuyan kötümser eserler vermiş, kısa hayatına pek çok eser sığdırmış üretken bir yazardı. Kurgu öykülerinin yanı sıra felsefi çalışmaları da vardır (Ç.N.)

38 *Necronomicon* ilk olarak 1922'de Lovecraft'in öykülerinden birinde geçmişti, "Takip"; bir kopyasının nerede bulunduğu "Festival" içerisinde ayrıntılarıyla verilir (1923). Her iki hikâye de H. P. Lovecraft ve Diğerleri'nin, *The Tales of Cthulhu Mythos* kitabında yer alır (Sauk City: Arkham House, 1969).

dan yakıldı. Olaus Latince çevirisini (bugün kayıp olan) özgün kopyadan yapmıştı.[39] Latince eserin Arkham'da bulunan "yasaklanmış belli başlı elyazmalarıyla kitapların saklanarak yüzyıllardır yavaşça biriktiği koloni döneminde temelleri atılan bir kurum olarak tanınmış" Miskatonic Üniversitesi'nde tutuluyor olması gerek. Bu yasak eserler arasında *Necronomicon*'dan başka "von Junzt'tan *Unaussprechlichen Kulten*, Kont Erlette'in *Cultes de Goules*'ü, Ludvig Prinn'den *De Vermiis Mysteriis*, *R'lyeh Text*, *Seven Cryptical Books of Hsan*, *Dhol Chants*, *Liber Ivoris*, *Celaeno Fragments* ve bazıları bölük pörçük halde daha pek çok benzer metin vardı, yerküre geneline dağılmışlardı."[40]

Bütün hayal kütüphanelerde hayali kitaplar olmaz. *Don Quixote*'nin ilk cildinde berberle papazın ateşe verdiği kütüphane; George Eliot'ın *Middlemarch* adlı romanında Bay Casaubon'un akademik kütüphanesi; Huysmans'ın *Tersine* romanında Des Esseintes'nin yorucu kütüphanesi; Umberto Eco'nun *Gülün Adı* romanındaki ölüm saçan manastır kütüphanesi... bunların hepsi heves edilmiş kütüphanelerdi. Eğer yeterli para ve zaman sağlansaydı, böylesi düş kütüphaneler somut bir gerçeklik kazanabilirlerdi. *Denizler Altında Yirmi Bin Fersah*'da Kaptan Nemo'nun Profesör Aronnax'ya gösterdiği kütüphaneye (Aronnax tarafından yazılmış, biri *Les grands fonds sous-marins* başlığını taşıyan ikisi dışında) 19. yüzyılın ortasında varlıklı ve okuryazar herhangi bir Fransız beyefendisi pekâlâ sahip olabilirdi. "İşte," der Kaptan Nemo, "eski ve bugünkü üstatların başlıca eserleri, diğer bir deyişle, Homeros'tan Victor Hugo'ya, Ksenophon'dan Michelet'e[41], Rabelais'den Madam Sand'a[42] kadar tarih, şiir, roman ve bilim dünyalarında insanlığın en güzel ürünleri."[43] Bütün bunlar gerçektir.

39 H. P. Lovecraft, *A History of the Necronomicon* (Oakman, AL: Rebel Press, 1938).

40 H. P. Lovecraft ve August Derleth, "The Shadow Out of Space," *The Shuttered Room* (Londra: Victor Gollancz, 1968.)

41 Jules Michelet (1798-1874) Fransız tarihçi. En büyük ve önemli eseri on dokuz ciltten oluşan, Charlemagne'ın ölümüyle başlayıp Fransız Devrimi'nin patlak verdiği döneme kadar geçen süreyi kapsayan Fransa Tarihi'dir (Ç.N.)

42 George Sand (1804-1876) gerçek adı Amandine Aurore Lucile Dupin. Fransız feminist romancı. Romanlarının yanı sıra oyunları da vardır (Ç.N.)

43 Verne, *Denizler Altında Yirmi Bin Fersah.*

Kaptan Nemo'nun kütüphanesi, Denizler Altında Yirmi Bin Fersah'*ın ilk baskısındaki illüstrasyon.*

Sert ağaç ve kâğıt kardeşlerinin tersine, düş ürünü kütüphanelerin hepsinde yalnızca kitaplar bulunmaz. Zamanın Avrupalı bilim insanlarının anlayışına göre, Kaptan Nemo'nun definesine zenginlik katan iki koleksiyon daha vardır, biri tablo, öbürü "tuhaflıklar" koleksiyonu. *Size Nasıl Geliyorsa* oyununda "ağaçlardaki budaklardan, kitaplar akan derelerden, vaazlar veren taşlardan ve her şeyin içindeki iyiden"[44] yapılmış dükün el değmemiş kütüphanesine kâğıt ve mürekkepten oluşmuş ciltler gerekmiyordu. Collodi'nin[45] romanının on dokuzuncu bölümünde Pinokyo cebinde yüz bin papeli olan zengin bir beyefendi olsaydı ne yapabilirdi

44 Shakespeare, *As You Like It,* II:I (Türkçesi, *Size Nasıl Geliyorsa,* çev. Bülent Bozkurt, Remzi Kitabevi).

45 Carlo Collodi: (1826-1890) Gerçek adı Carlo Lorenzini. İtalyan gazeteci ve yazar. Siyasal sorunlarla ilgiliydi, İtalyan Bağımsızlık Savaşı'nda Garibaldi'nin saflarında yer alarak mücadele etmişti (Ç.N.)

diye düşünmeye çalışır ve "içi meyveli şekerler, pastalar, kekler, bademli bisküviler ve kremalı gofretlerle tıkabasa dolu"[46] kütüphanesi olan güzel bir saray hayal eder.

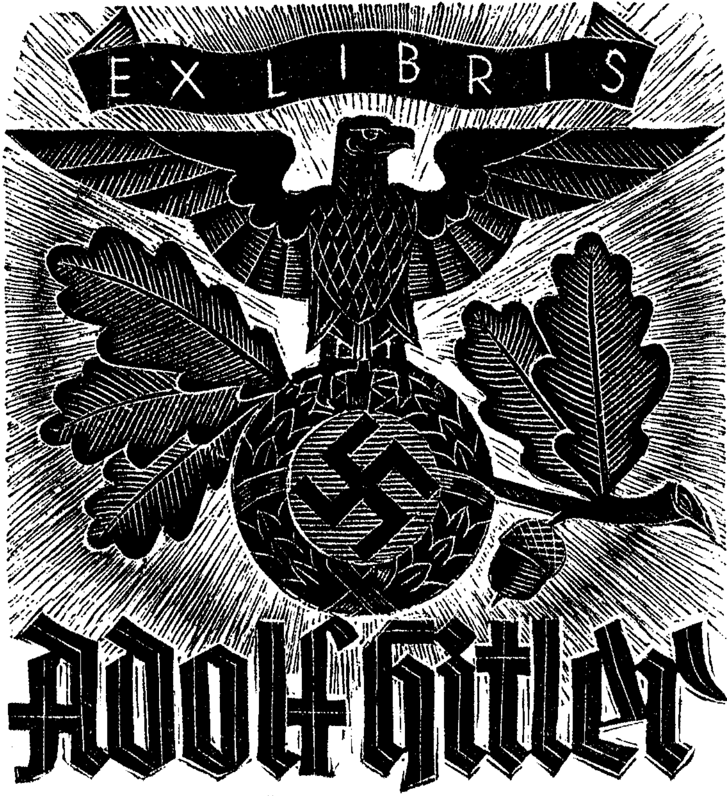
Maddi bir varlığı olmayan kütüphanelerle elle tutabildiğimiz kitaplar ve kâğıtlarla dolu olanlar arasındaki ayrım bazen acayip bir biçimde belirsizleşir. Coleridge'in bilinen tanımıyla kuşkunun ertelenmesinin ürünü oldukları için hayali gibi görünen somut ciltleri olan gerçek kütüphaneler vardır. Bunların içinde Finlandiya'nın kuzeyindeki Oulu Bölgesel Arşivleri'nde Noel Baba Kütüphanesi sayılabilir, oradaki diğer, daha alışılageldik malzemenin tarihi 16. yüzyıla kadar gider. 1950'den beri Fin Postası "Aziz Nikola Posta Hizmeti" yılda yaklaşık yüz seksen fazla ülkeden gelen mektuplara cevap vermek zorundadır. 1996 yılına kadar mektuplar yanıtlanmadan imha edilirdi, fakat 1998'den bu yana Fin Posta Hizmetleriyle bölgesel yetkililer arasındaki anlaşma sayesinde Oulu Arşivleri her yılın aralık ayında, hepsi olmasa bile çoğu çocuklardan gelen mektuplardan bazılarını seçip saklama olanağı bulmuştur. Oulu'nun seçilmesinin nedeni Fin geleneklerine göre Noel Baba o bölgede bulunan Korvatunturi, yani Kulak Dağı'nda yaşamaktadır.[47]

Diğer kütüphanelerin düş ürünü olmaya layık görülmeleri daha önemsiz sebeplere dayanır –örneğin üç yüz kişilik mürettebatla dünyanın her yanına yarım milyon kitap taşıyarak hizmet veren en eski transatlantikte bulunan Doulos Evangelical Kütüphanesi; Fransa'nın güneybatısında, ne suyu, ne ısıtma sistemi ne de elektriği olan dokuz metre karelik bir kulübede edebiyat ve müzik âşığı bir çiftçi olan Etienne Dumont Saint-Priest'in, köyüne okuma ve kitap değiştokuşu yapma armağan etmeyi düşleyerek kurduğu belki de dünyadakilerin en küçüğü, ufacık Geneytouse kütüphanesi.

Ancak kütüphanelerimizin hepsi düş dünyasından gelmez; bazıları kabuslar aleminden çıkarlar. 1945 baharında 101nci

46 Carlo Collodi, *Le avventure di Pinocchio,* haz. Ornella Castellani Pollidori (Pescia: Fondazione nazionale Carlo Collodi, 1983, (Türkçesi ilk olarak *Pinokya, Bir Kuklanın Hikâyesi* adıyla.1944'te yayımlanmıştı, çev. Ragıp Önel).

47 Bu bilgiler Oulu Bölgesel Arşivler Müzesi müdürü Bayan Vuokko Joki'den alınmıştır.

Hitler'in özel kitap arması (ex libris).

Hava Tümeni'nden bir grup Amerikan askeri Berchtesgaden yakınlarındaki bir tuz madeninde Adolf Hitler'in kütüphanesinden geriye kalanları "üzerlerine Reich Şansölyesinin adresi yazılmış *schnapps* kasalarında gelişigüzel saklanmış bir halde"[48] bulmuşlardı. Anlamsız koleksiyondan yalnızca, üzerinde ya Führer'in arınasını taşıyan ya da ismi yazılı bin iki yüz tanesi Washington'da, Jefferson Binası'nın üçüncü katındaki Kongre Kütüphanesi'ne alınmaya değer görüldü. Gazeteci Thomas W.

48 Timothy W. Ryback, "Hitler's Forgotten Library: The Man, His Books and His Search for God," *The Atlantic Monthly* (Mayıs 2003 sayısı).

Ryback'e göre Üçüncü Reich tarihçileri bu savaş ganimetlerini nedense görmezlikten gelmişlerdi. Hitler'in asıl kütüphanesinde on altı bin cilt kitap olduğu tahmin edilmektedir, bunların yedi binden fazlası askeri tarih kitapları, binden fazlası sanat hakkında denemeler, yaklaşık bin kadarı popüler hikâyeler, daha çoğu Hıristiyanların dinsel değerleri ve bazıları da pornografik öykülerdi. Klasik romanlara çok az yer verilmişti: *Gulliver'in Seyahatleri, Robinson Crusoe, Tom Amca'nın Kulübesi, Don Quixote* ile birlikte Hitler'in en beğendiği yazar Karl May'ın serüven öykülerinin çoğu. Kongre Kütüphanesi'nde muhafaza edilen kitaplar arasında yazarı Maïa Charpentier'in *Monsieur Hitler, végétarien* için diye imzaladığı Fransızca vejetaryen yemek kitabı ve sonradan Zyklon B adını alacak prussik asitin (hidrojen siyanür) yararlarını anlatan kimyasal savaş hakkında bilimsel inceleme de vardı. Böyle bir kütüphanenin sahibinin portresini tüyler ürpertecek kadar iğrenç bir doğrulukla çizdiğinizi düşünmek bile zor. Bırakın da sırf okurlarının kötü şöhreti yüzünden düş gücünün lanetlediği kütüphaneler olsun.

Kütüphanelere umutlarımızı ve korkularımızı yansıtırız; kütüphanelerin gölgelerden geldiğini anladığımızı sanırız; kitapların keyfimiz için varolması gerektiğini düşünür ve yanılgıya düşme ya da saçmalama riskine, yazarın kısıtlaması ya da engellemesi korkusuna, zaman ve mekân sınırlarına aldırmaksızın onları üretmeye soyunuruz. Çağlar boyunca masalcıların hayal ettikleri dolayısıyla engel tanımayan kitaplar matbaanın icadından sonra üretilmiş olanlardan çok daha geniş yer tutar –belki de bunun nedeni düş ürünü kitaplar dünyasının henüz yazılmış olmasa bile ayıplanacağını bildiğimiz bütün acemiliklerden ve kusurlardan paçayı kurtaran bir kitaba olanak tanımasıdır. Karanlıkta, bahçemdeki iki ağacın arasında arkadaşlarımla birlikte, gün ağarınca iz bırakmadan kaybolup gidecek mükemmel kitaplarla dolu yepyeni raflar eklemişizdir İskenderiye'nin kataloglarına, hiç utanmadan.

Kimlik olarak Kütüphane

Kütüphanemin dükalığa benzemesi yeterliydi.
William Shakespeare, *Fırtına*

Kütüphanemde eksik olduğunu düşündüğüm kitapların listesini, bir de günün birinde satın almayı umut ettiğim, yararlanmanın ötesinde sahip olmak istediğim ama varolduklarını bile bilmediklerimin listesini tutarım. Bu ikinci listedeki kitaplar *Hayaletlerin Evrensel Tarihi, Yunan ve Roma Kütüphanelerindeki Hayatın Tasviri,* Jill Paton Walsh tarafından tamamlanan Dorothy L. Sayers'ın üçüncü polisiye romanı, Chesterton'dan[1] Shakespeare, *Aristoteles hakkında Averroës'in*[2] *Görüşlerinin Özeti,* reçetelerini yemeğin kurgulu tasvirlerinden alan edebi bir yemek kitabı, Calderón'un *Hayat Bir Rüyadır* adlı eserinin (üslubunun Calderón ile çok iyi uyum sağlayacağını düşündüğüm)

1 Gilbert Keine Chesterton (1874-1936) İngiliz yazar, sanat ve edebiyat eleştirmeni, gazeteci. Felsefe, şiir ve polisiye dışında yaşamöyküleri de yazmıştır. Aykırı düşünceleriyle tanınır. İngiltere'nin sömürgeci politikalarına karşı çıkmıştı. Başta Bernard Shaw olmak üzere H. G. Well, Bertrand Russell ile arkadaştı. Kitaplarından yalnızca birkaçı Türkçe'ye çevrilmiştir (Ç.N.)

2 Averroës: (1126-1198) Batı dillerinde bilinen adıdır, gerçek adı Ebû El-Velid Muhammed Bin Ahmed Bin Muhammed Bin Ahmed Bin Ahmed Bin Rüşd, kısaca İbn Rüşd olarak bilinir. Endülüslü filozof, tıp adamı, çok yönlü alim. İlahiyattan, coğrafya, astronomi, hukuk, fizik, psikolojiye kadar geniş bir ilgi alanı vardı. Etkilendiği düşünürlerden Aristoteles başta geliyordu. Batı Avrupa'da seküler düşüncenin babası olarak tanınır (Ç.N.)

Anne Michaels tarafından çevrilmiş baskısı, Louise Dennys'den *Dedikodu Tarihi, Yayın Dünyasının Gerçek ve Sansürsüz Hatıraları*, Borges'in iyi araştırılmış, ustaca kaleme alınmış yaşamöyküsü, Cervantes'in Cezayir'deki tutsaklık günlerinde tam olarak başına gelenlerin öyküsü, Joseph Conrad'ın henüz yayımlanmamış romanı, Kafka'nın sevgilisi Milena'nın günlüğü.

Henüz yazılmamış olsalar bile okumaktan hoşlanacağımız kitaplar hayal edebilir, ulaşamayacak olsak bile sahip olmak istediğimiz kitaplarla dolu kütüphanelerin düşünü kurabiliriz, çünkü bir bir ilgi alanlarımızı, zaaflarımızın her birini yansıtan bir kütüphane düşlemek hoşumuza gider –çeşitliliği ve karmaşıklığıyla tam anlamıyla nasıl bir okur olduğumuzu yansıtan bir kütüphane. Öyleyse, benzer bir anlayışla, kütüphanenin bir toplumun kimliğinin ya da ulusal kimliğin aynası; orada bir araya gelmiş kitap başlıklarının gerçek ya da simgesel anlamda ortak tanımımız olduğunu varsaymak mantıksız değildir.

Devletin halk kütüphanesine para kaynağı sağlaması gerektiğini ilk düşünen Petrarca'ydı galiba.[3] 1326'da babasının ölümünün ardından hukuk öğrenimini bırakarak, sonunda ona 1341 yılında Roma'daki Capitolino Tepesi'nde şiir ödülüyle taçlandırılmasına varan yolu açacak edebiyat alanında meslek edinmek amacıyla Kilise'ye girmişti. Daha sonraki yıllarda İtalya ile güney Fransa arasında kitaplar toplayıp yazarak, eşi görülmedik bir akademik saygınlık kazanarak geçirdi günlerini. 1353'te Avignon'daki papalık sarayındaki ağız kavgalarından bıkan Petrarca bir süreliğine Milano'ya taşındıktan sonra Padua'ya, sonunda da Venedik'e yerleşti. Burada devlet başkanı tarafından karşılandı, aynı kişi vasiyetinde bugün dillere destan olan kütüphanesini Venedik Cumhuriyeti'ne bağışlaması karşılığında Petrarca'ya Riva delgi Schiavoni kıyısında bir saray armağan etti.[4] Petrarca kitaplarının "mükemmel... bu amaç için kullanılmak üzere ayrılacak yangın ve sele karşı güvenli bir yer-

3 Fikri ortaya atan Panizzi'nin ders notlarını başarıyla araştıran K. W. Humphreys'di. Bkz: bu bölümü yazarken dikkate aldığım *A National Library in Theory and in Practice* (Londra: The British Library, 1987).

4 U. Dotti, *Vita di Petrarca* (Roma ve Bari: Laterza, 1987).

de muhafaza edilmesi" koşuluyla kabul etmişti teklifi. Alçakgönüllülükle kitaplarının ne çok sayıda ne de çok değerli olduğunu belirtmiş olmasına rağmen, "bu muhteşem şehrin kamu ödeneğinden ve özel kişilerin paralarıyla karşılanacak başka kitaplar ekleyeceğini… bunun bir örnek teşkil etmesini..." umut ettiğini dile getirmekten kendini alıkoyamamıştı. "Böylelikle klasik dönemdekine denk, büyük ve ünlü bir kütüphane kurmak pekâlâ mümkün olabilirdi."[5]

Britanya'da ulusal kütüphane kurma fikri geç gelişmişti. 1556'da Kral VIII. Henry tarafından manastırların tasfiye edilmesinin ardından kitaplıklar dağıtılınca, kendi de hatırı sayılır bir kitap koleksiyonuna sahip olan matematikçi ve astrolog John Dee Henry'nin kızı Kraliçe Mary'ye "antik yazarların" elyazmalarıyla kitaplarının bir araya getirildiği bir ulusal kütüphane kurmayı önermişti. Dikkate alınmayan öneri sonraki krallık döneminde Society of Antiquaries[6] tarafından Kraliçe I. Elizabeth'e götürülse de yine sonuç alınamadı. Onun halefi I. James fikri kabul edilebilir bulmuştu ama daha hayata geçirilemeden ölünce bu üçüncü girişim de işe yaramadı. James'in oğlu I. Charles konuyla hiç ilgilenmemişti, her ne kadar onun döneminde kraliyetin gelişigüzel topladığı koleksiyonlara göz kulak olmaları için kraliyet kütüphanecilerine düzenli olarak görev verilmiş de olsa pek azı kütüphane kurmaya yönelik bir çaba içerisindeydi ya da başarılı olamadı.

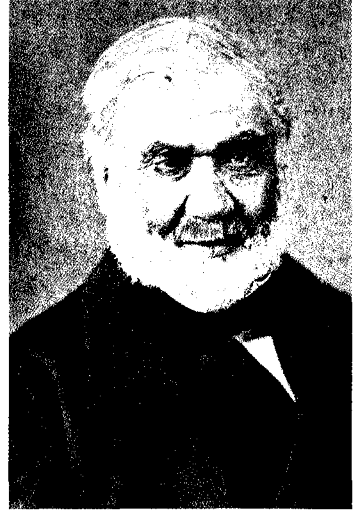
Derken 1694'te Kral III. William zamanında klasik dönem uzmanı Richard Bentley'e[7] kraliyet kitaplarının sorumluluğu verildi. Kütüphanenin içler acısı durumuna hayretler içinde kalan Bentley üç yıl sonra yayımladığı *Kraliyet Kütüphanesi inşa edilmesi ve Parlamento Kararı ile kurulması için Teklif*'te St James Park'ında yalnızca kitapların barınacağı yeni bir bina yapılması ve bunun için Parlamento'nun yıllık ödenek ayırması gerektiğini belirtiyordu. Ricasına olumsuz yanıt verilmiş olması Bentley'i kendini ülkenin kitaplarına adamaktan alıkoymamıştı. 1731'de

5 Alıntı Humphreys, *A National Library in Theory and in Practice.*

6 Britanya'da Anıtlar ve Eski Eserler Dairesi dengi bir kurum (Ç.N.)

7 Richard Bentley (1662-1742) Din adamı, klasik dönem uzmanı, eleştirmen. İlkçağ metinlerinin yeniden düzenlenmesine ve değerlendirilmesine önayak olmuş ve büyük katkılarda bulunmuştu (Ç.N.)

bir gece Cotton Kütüphanesi[8] koleksiyonunda (içinde yukarıda sözünü ettiğimiz Lindisfarne İncilleri'nden başka Yeni Ahit'in en eski iki elyazması, 4. yüzyıl ortasından gelme Sina Yazması ile 5. yüzyılın başından kalma İskenderiye Yazması'nın da bulunduğu) yangın çıkınca kraliyet kütüphanecisinin "başında peruğu ve üstünde geceliğiyle kolunun altında İskenderiye Yazması" ile sokağa fırladığı görülmüştü.[9]

Antonio Panizzi'nin portresi.

Bentley'in sunduğu önerinin sonucu olarak 1739'da Sir Henry Sloane[10] vasiyetinde Britanya Parlamentosu'na bıraktığı şaheser kitaplarla objeler için 1753 yılında Bloombury'deki Montagu Evi tahsis edildi. Yapımından yalnızca birkaç yıl sonra birincisi 1686'da yangınla kül olan Ev'in planı bu defa Marsiyalı bir mimar tarafından Fransız mimarisi denen bir tarzda yapılmıştı, Sloane'un hazinesini sergilemeye elverişli çok sayıda odası ve ziyaretçilerin gezinebilecekleri birkaç dönümlük araziye yerleştirilmiş bahçeleri vardı.[11] Daha sonra II. George kraliyet kitapları koleksiyonunu çoktan British Museum adını almış bulunan kütüphaneye bağışladı. 15 Ocak 1759 günü Müze'deki British Library dev kapılarını açtı. Kralın talebi üzerine içindekiler halka açık olacaktı. "Özellikle eğitimli ve çalışkan hem yerli hem

8 Cotton Kütüphanesi: Aynı zamanda İngiliz devlet adamı olan antikacı ve kitapsever Sir Robert Bruce Cotton (1571-1631) tarafından kurulmuş, biriktirdiği klasik elyazmaları, kitaplar, madeni paralarla madalyonlardan başka VIII. Henry'nin manastırları tasfiyesinden sonra dağılan kitaplıklardan topladığı malzemelerden oluşan koleksiyon (Ç.N.)

9 agy.

10 Sir Henry Sloane (1660-1753) İngiliz doktor, hayırsever. Ünü, bıraktığı zengin kitap koleksiyonundan başka çikolatadan içecek yaparken su yerine süt karıştırarak miras bıraktığı sütlü çikolata içeceğinden gelmektedir (Ç.N.)

11 Harris, *Reading Room.*

yabancı adamların bilginin birkaç alanında yaptıkları araştırmalarda yararlanmaları için düzenlenmişse de ulusal bir kurum olduğu... için yararları olabildiğince genele yayılmalıdır." Ne var ki ilk yıllarında kütüphanecilerin üstlendiği başlıca görev, katalogları derlemek ve yeni kitap başlıkları aramak yerine, ziyaretçilere müzedeki koleksiyonu gezerken rehberlik etmek olmuştu.[12]

British Library destanının kahramanı yukarıda Okuma Salonu'nun şeklinden söz ederken andığımız İtalyan asıllı Antonio Panizzi'dir. İtalya'da hüküm süren Napolyon yönetimine karşı çıkan ve gizli *carbonari*[13] örgütü üyesi olduğu gerekçesiyle tutuklanmaktan korkan yirmi beş yaşındaki devrimci İngiltere'ye kaçmıştı. Bir süre İtalyanca öğretmenliği yaptıktan sonra 1831'de British Museum'da kütüphaneci yardımcılığına getirildi. Bir yıl sonra Britanya yurttaşı oldu ve adını Anthony olarak değiştirdi.

Yurttaşı Petrarca gibi Panizzi de herkesin yararı için devletin ulusal kütüphane kurmaya para kaynağı ayırması gerektiğine inanıyordu. 14 Temmuz 1836 tarihli bir raporda, "İstiyorum ki," demişti, "yoksul bir öğrenci de öğrenme merakını gidermede, akıl yürütmede, aynı kaynaklara başvurmada, en karmaşık araştırınayı yapmayı hayal etmede Birleşik Krallık'taki zengin öğrencilerle aynı olanaklara sahip olsun, kitaplara gelince, Hükümet'in bu açıdan bu öğrencilere en cömert ve sınırsız yardımı yapmak zorunda olduğunun altını çiziyorum."[14] 1856'da Panizzi baş kütüphaneciliğe terfi etti ve doğuştan gelen zekâsı ve idarecilik becerisiyle kurumu dünyanın en büyük kültür merkezine dönüştürmeyi başardı.[15]

Panizzi amacına ulaşmak için önce kütüphanenin katalogunu tasarladı ve uygulamaya koydu; 1842'de Büyük Britanya'da

12 Alıntı: Humphreys, *A National Library in Theory and in Practice.*

13 *Carbonari*: 18. yüzyıl başlarında İtalya'da Napoleon yanlısı kralın yönetimine karşı Napoli'de kurulmuş yurtsever bir gizli örgüt. Üyeliğe giriş törenleri kömür ticareti ortamında yapıldığından İtalyanca kömür anlamına gelen carbone sözcüğünden türemiş olan bu adı almışlardı (Ç.N.)

14 *British Museum hakkında Seçilmiş Kurul Raporu ve Delil Tutanakları, ek ve dizin,* (Londra: Avam Kamarası, 14 Temmuz 1836) kaynaklı alıntı Humphreys, *A National Library in Theory and in Practice.*

15 Edward Miller, *Prince of Librarians: The Life and Times of Antonio Panizzi* (Londra: The British Library Publications, 1988).

yayımlanan her kitabın bir kopyasının kütüphaneye gönderilmesini gerekli kılan Telif Hakkı Yasası'nı zorla kabul ettirdi; hükümetten alınan ödeneğin artırılması için kulis yürüttü; ayrıca çalışanların devlet memuru olarak tanınması gerektiğinde ısrar ederek kütüphanecilerin olasılıkla önceden berbat olan çalışma koşullarının büyük ölçüde iyileşmesine katkıda bulundu. Swinburne,[16] Stevenson ve Henry James'in yakın arkadaşı, yaşamöyküsü yazarı ve denemeci Edmund Gosse 1860'ların sonunda "insan türünün en alçakgönüllü üyesi olarak Matbu Kitaplar Bölümü'ne stajyer yardımcı" atanmıştı. Panizzi'nin başlattığı iyileştirme çabalarından kısa bir süre önce çalıştığı mekânı, aşırı sıcak "çalışma odası denen, demir parmaklıklarla çevrili, fevkalâde korkunç bir dehliz... bugünlerde kendini bilen hiçbir varlığın yaşamasına izin verilmeyen, British Museum personelindeki yazıcıların kör ışıkta hapsedildikleri bir yer" olarak tarif etmişti.[17]

Panizzi (Gosse'a göre "kitaplarla örülü bir ağın ortasında örümcek misali oturan esmer, ufak tefek bir İtalyan")[18] British Museum kütüphanesinin dünyada en iyi, en mükemmel yönetilen bir kurum olmasını, ama her şeyden önce "kitap ağının" Britanya'nın kültürel ve siyasal kimliğinin kalesi olmasını istiyordu. Bu düşünü akla gelebilecek en açık sözlerle dile getirmişti:

> 1nci. Önem arz eden British Library Müdürü'nün dikkati en başta Britanyalıların verdikleri eserlere ve Britanya İmparatorluğu'yla ilgili çalışmalara yönelmelidir; imparatorluğun bilimsel tarihinin yanında dini, siyasal ve edebi tarihi; hukuku, kurumları, tasvirleri, ticareti, sanatı, vb hakkındaki çalışmalara. Bu tarife uygun daha nadide ve daha pahalı bir çalışma da daha makul çabaların kütüphane adına güvenli kılınmasını sağlamaktır.

16 Algernon Charles Swinburne (1837-1909) Victoria dönemi İngiliz şairi. Şiirlerinde sadomazoşizm, ölme isteği, kadın eşcinselliği, dinsizlik gibi temaları işleyerek zamanında epey aykırı görülmüştü (Ç.N.)

17 Edmund Gosse, "A First Sight of Tennyson," *Portraits and Sketches* (Londra: William Heinemann, 1912).

18 Alıntı: Ann Thwaite, *Edmund Gosse: A Literary Landscape* (Londra: Martin Secker ve Warburg, 1984).

2nci. Eski klasiklerin önemli oldukları kadar eski ve nadir bulunan baskıları bu koleksiyonda aramak asla sonuçsuz kalmamalı; iyi yorumlarla günümüz dillerine yapılan çeviriler de eksik olmamalı.

3ncü. Yabancı edebiyat, sanat ve bilimle ilgili olarak kütüphane önemli amaçlar ya da yararlar açısından standart eserlerin en iyi baskılarına sahip olmalıdır. Dahası halk kendi kütüphanesinde edebiyat dergilerini, derneklerin faaliyetlerini, tarih ya da başka konularda büyük koleksiyonları, gazetelerin eksiksiz baskılarıyla hukuk koleksiyonlarını ve bütün bunların yorumları gibi değerli olduğu kadar ciddi yabancı eserleri bulmayı hak eder.[19]

Panizzi'nin gözünde Britanya ulusal kütüphanesi ulusal ruhun portresiydi. Yabancı edebiyatla kültürel malzemenin toplanması gerekirdi (bu nedenle Almanya ve Birleşik Devletler'deki ajansları görevlendirmişti), ama başlıca amaç karşılaştırma yapmak ve da başvuru kaynağı bulmak ya da bir koleksiyonu tamamlamaktı. Panizzi için önemli olan Britanya'daki yaşam ve düşüncenin her yönünün temsil edilmesiydi, böylece kütüphane ülkenin vitrini olabilirdi. Ulusal kütüphanenin ne anlama gelmesi gerektiği konusunda kesin bir fikre sahipti; ama zihninde o kadar belirgin olmayan nokta ondan nasıl yararlanmak gerektiğiydi. Bir ulusal kütüphanede bile okur kapasitesi sınırlı olduğundan, böyle bir kurum en son başvurulacak yer mi olmalıydı? Thomas Carlyle ülkedeki her Tom, Dick ve Harry'nin kütüphaneyi bilim ve araştırmayla hiç bağlantısı olmayan amaçlarla kullandıklarından yakınmıştı. "Sanırım," diye yazmıştı, "British Museum'a okumaya gelenler arasında geri zekâlı birkaç kişi var. Arkadaşlarının başlarından savmak için gönderdiği bazı kimseler olduğu söylendi bana."[20]

Panizzi kütüphanenin her zaman "öğrenme merakını" gidermeye istekli her "fakir öğrenciye" açık olmasını isterdi. Gelgelelim gerçekçi nedenlerden ötürü ulusal bir kütüphane yalnızca gereksindikleri kitapları diğer halk kütüphanelerinde bulama-

19 Alıntı: Humphreys, *A National Library in Theory and in Practice.*
20 Alıntı: Harris, *Reading Room.*

yan o okurlara (öğrenci olsun olmasın) mı açık olmalıydı? Sıradan okura olağan hizmetler de götürmeli miydi, yoksa bulunmaz veya benzersiz olması bakımından daha geniş bir kesime ulaşamadığı gerekçesiyle yalnızca son başvuru arşivi işlevi mi görmeliydi? 2004 yılına dek British Library bir tek aradıkları kitaplara başka yerlerde ulaşamadıklarını kanıtlayan okurlara üye kartı dağıttı, onda bile üyelik tavsiye mektuplarıyla durumlarını açıklayıcı belgeler sunabilen araştırmacılarla sınırlı tutuluyordu. 2005 eylülünde "araştırmacı" olma koşulunu ortadan kaldıran "erişim" programı üstüne yorum yapan bir okur farkında olmaksızın Carlyle'ın şikâyetini tekrarlıyordu: "Kütüphaneyi her gün diğerlerinin yanında uyuklayan kimseler, ödevlerini yapan öğrenciler, film senaryosu yazan uyanık gençler dolduruyor – doğrusunu isterseniz kütüphanedeki kitaplara başvurmaktan başka her türlü işle meşgul oluyorlar."[21]

Bir ulusal kütüphanenin temel işlevi hâlâ tartışmalı. Bugün elektronik teknoloji ulusal kütüphaneyi açarak okurların kendi evlerine götürebilir, hatta karşılaştırmalı kütüphane hizmetleri verebilir; böylelikle yalnızca okuma alanı kütüphane duvarlarının dışına çıkmış olmuyor, aynı zamanda kitaplar da diğer kütüphanelerdeki hemcinsleriyle kaynaşıp onlarla bütünleşiyor. Diyelim ki denizkızı mitolojisi gibi ilgi çekici bir konuyu ele alan bir kitabı, Georges Kastner'in 1858'de Paris'te yayımladığı *Les Sirènes*'e başvurmak istiyorum. Poitiers'deki büyük belediye kütüphanesinde kitabın bir kopyasının bulunmadığını görüyorum. Görüştüğüm kütüphane memuru en yakındaki kütüphaneyi aramamı, kitabın orada bulunabileceğimi söyledikten sonra (elektronik kataloglama sistemi sayesinde) Fransa'daki tek kopyanın Bibliothèque Nationale'de bulunduğunu öğreniyor. Nadide bir kitap olduğu için dışarıya verilmese de fotokopiyle çoğaltılması mümkün. Poitiers kütüphanesi fotokopisi çekilmiş eksiksiz, ciltli bir kopyayı talep edip kendi envanterine ekleyebiliyor, ben de oradan ödünç alabiliyorum. Mükemmel işlemese de bu sistem bana ulusal kütüphanenin –dahası kütüphaneler-

21 Judith Flanders, "The British Library's Action Plan," *The Times Literary Supplement* (Londra, 2 Eylül 2005).

arası anlaşmaya bağlı öbür ülkelerin– kayıtlarında yer alan en nadide kitaplara ulaşma olanağı sağlıyor.

Les Sirènes eski bir kitap, ayrıca telif hakları yasası kapsamı dışında olduğundan, taranıp sanal kütüphane sistemlerinden birine girişi yapılabilirdi, böylelikle ben de onu bilgisayarıma yükleyebilir ve yazıcıdan çıktısını alabilirdim ya da parasını vererek İnternet'ten basılı kopyasını adresime gönderilmek üzere sipariş edebilirdim. Bize yeni gibi gelen bu yöntem yüzyıllar önce ortaçağ üniversiteleri tarafından kurulmuş bir sisteme benziyor, bir öğretmenin tavsiye ettiği bir metnin kopyası, üniversite dışında çalışan ve öğrencilere ücret karşılığı hizmet eden yazmanlara yazdırılabilirdi. Klasik metinlerin aslına uygunluğunu olabildiğince muhafaza etmek adına üniversite yetkilileri zekice bir yöntem geliştirmişlerdi. Özenle denetimden geçirilmiş elyazmaları belirli bir fiyat ya da ücret karşılığında metinleri ya satmak ya da kopya parasını karşılayamayacak kadar yoksul, dolayısıyla çoğaltma işini kendileri üstlenmek olan öğrencilere kiralamak üzere toplayan "kırtasiyecilere" gönderilirdi. Özgün metin (*numune*) tek bir kitap değil, kopyası çıkarıldıktan sonra kırtasiyeciye iade edilmek üzere kısımlar (*cüz*) halinde verilir; sonra yeniden kiralanabilirdi. İlk matbaa makineleri kurulduğunda, üniversite yetkililerin gözünde metinleri çoğaltırken kullanılacak hızı ve doğruluğu biraz daha çok yararlı araçlardan biraz fazlasıydılar.[22]

Lübnan en az on iki farklı din ve kültürü barındırdığıyla övünen bir ülke. Ulusal kütüphanesi yakın bir tarihte, ancak 1921'de Lübnanlı tarihçi ve kitapsever Vikont Phillipe de Tarazi kendi koleksiyonunu "Beyrut Büyük Kütüphanesi'nin esası olması" koşuluyla devlete bağışladığı zaman kurulmuştu. De Tarazi'nin bağışı yirmi bin basılmış kitaptan, birçok değerli elyazmasından ve ulusal gazetelerin ilk baskılarından oluşuyordu. Üç yıl sonra koleksiyonun büyütülmesi için alınan hükümet kararıyla (ülkede basılan her kitabın bir kopyasının takdim edilmesini gerektiren) derleme kanunu çıkarıldı ve kütüphaneye Eğitim Bakanlığı'na

22 Lucien Febvre ve Henri-Jean Martin, *L'apparition du livre* (Paris: Albin Michel, 1958).

bağlı sekiz memur atandı. 1970'lerin ortasından 1980'lerin ortasına kadar ülkeyi kasıp kavuran iç savaş sırasında Ulusal Kütüphane pek çok kez bombalanıp yağmalandı. 1979'da dört yıl süren mücadelenin ardından hükümet kurumu kapattı ve elde kalan elyazmalarıyla belgeleri Ulusal Arşivler'in kasa dairesine sakladı. Günümüzde basılmış kitaplar 1982 ile 1983 arasında ayrı bir binada muhafaza ediliyordu, ama burası da ağır bombardıman altında kaldı ve top atışından kurtulan kitaplar yağmurdan zarar görmüştü ve böceklendi. Sonunda, savaş bittikten sonra ve Fransız Bibliothèque Nationale'den bir grup uzmanın yardımıyla 1994 yılında sağlam kalan koleksiyonların yeni bir yere taşınması planlandı.

Lübnan'daki kurtarılmış kitapları gidip görmek hazin bir deneyimdir. Koleksiyonunu dezenfekte etmek, iyileştirmek, kataloglamak ve yerine koymak için Lübnan'a epey yardım gerek. Eserler nemden uzak tutulamayacak kadar denize yakın bir gümrük binasındaki modern odalara istiflenmiştir. Bir avuç memur ve gönüllü matbu eserlerin sayfalarını gözden geçirerek raflara dizerler; hangilerinin saklanmaya değer olduğu, hangilerinin gözden çıkarılması gerektiğini uzmanlar belirleyecektir. Bir başka binada eski çağlardan kalma metinler konusunda uzmanlaşmış bir kütüphaneci de bozulmanın boyutunu her bir parçayı kırmızıyla (en kötü durumdakileri) beyaz (ufak tefek tamirat gerektirenleri) arasında renklerle işaretlendirerek derecelendirmek için kimi 9. yüzyıla tarihlenen Doğu elyazmalarını incelemektedir. Ama görüldüğü kadarıyla ne personel ne de finans kaynağı bu büyük işi yürütmek için yeterlidir.

Yine de bir umut ışığı var. Eskiden Beyrut'taki Lübnan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin bulunduğu bugün boşaltılmış olan bina Ulusal Kütüphane'nin yeni barınağı olarak tahsis edilmiş olup pek yakında halka açılacak. Kültür bakanlığı danışmanı Profesör Maud Stéphan-Hachem 2004 mayısında projeyle ilgili raporunda kütüphanenin Lübnan'daki bütün kültürel bağları yeniden örerek "çoğulcu bir gerçekliğe rıza gösterilmesine yardım" edebileceğine işaret ediyordu.

Lübnan Ulusal Kütüphanesi'nin özensizce depoya atılmış kitapları.

> Lübnan için ulusal kütüphane projesi bütün aydın kitapseverler tarafından her zaman savunulmuş, desteklenmiş ve beğenilmiştir, fakat bugüne dek her biri projeyi kendine mal etmiş, ona kendi düşlerini ve nice sıkıntılardan geçmiş kültürüne ilişkin kendi kişisel görüşünü yansıtmıştır. Buna rağmen bütün toplumun, özellikle aşırı siyasal boyutu nedeniyle bütün devletin el vermesi gereken bir kamu projesine dönüştürülebilir. Ne salt kitap biriktirmeye ne de dünyada buna benzer diğer kütüphaneleri örnek alan bir kurumu inşa etmeye indirgenmelidir. Bu Lübnanlıların uzlaşması projesidir, envanterler ve kayıtlar aracılığıyla somut olarak hayata geçmiş hem ötekilerin saygı görmesinin hem de onların eserlerinin tanınmasının anısını koruyan bir proje.[23]

Bir kütüphane kimliklerin çoğunluğunu yansıtabilir mi? Küçük bir Fransız köyünde onunla gözle görülür bir bağlantısı

23 Maud Stéphan-Hachem, *La Bibliothèque Nationale du Liban, entre les aléas de l'histoire et l'acharnement de quelques uns.* (Paris : Bulletin des bibliothèques de France, ENSSIB, Ocak 2005).

olmadan kurulmuş, Arjantin, İngiltere, İtalya, Fransa, Tahiti ve Kanada'da geçen gezgin bir yaşantı boyunca parça parça toplanmış kitaplardan oluşan benim kütüphanem değişen kimlikler gösterir. Ben de bir anlamda kütüphanenin yegane yurttaşı sayılırım, dolayısıyla oradaki kitaplarla ortak bağlarım olduğunu iddia edebilirim. Öte yandan pek çok dostum bu karmakarışık kütüphanenin en azından kısmen kendilerine de ait olduğunu hissetmişlerdir. Özel de olsa değişken olduğu için herhangi bir kütüphane birine, isterse, aradığı şeyin bir yansımasını, okur olarak bizlerin kim olduğu hakkında umut verici bir sezgi, benliğin gizli yönlerinin kıpırtısını sunabilir.

Göçmenler bazen sığındıkları ülke hakkında daha çok şey öğrenmek, yalnızca tarihini, coğrafyasını ve edebiyatını, önemli tarihlerini, haritalarını, ulusal marşlarını değil, aynı zamanda genel olarak ülkenin düşünme biçimini ve nasıl örgütlendiğini, dünyayı –göçmenlerin geçmişini de içeren dünyayı– nasıl sınıflandırıp katalogladığını anlamak için kütüphanelere yönelirler. New York'taki Queens Borough Kütüphanesi Birleşik Devletler'in trafiği en yoğun kütüphanesidir; Queens'de yaşayanların neredeyse yarısı evlerinde İngilizce'den başka bir dil konuştuklarından ve üçte biri yabancı bir ülkede dünyaya geldiklerinden öncelikle göçmen nüfus arasında yılda on beş milyonu aşkın kitap, bant kayıtları ve video görüntüleri elden ele dolaşır. Kütüphaneciler Rusça, Hintçe, Çince, Korece, Gucerat dili ve İspanyolca konuşur, yeni okurlarına nasıl ehliyet alabilecekleri ya da İnternet'te nasıl gezinebilecekleri ve nasıl İngilizce öğrenecekleri konularında açıklamalar yapabilirler. En çok aranan kitap başlıkları Amerikalı para babalarının kitaplarının göçmenlerin kendi dillerine yapılan çevirileridir.[24] Bir ülke için Panizzi'nin kafasında tasarladığı kültürel birikim Queens'deki gibi olmayabilir, ama ülkenin ve zamanın çoğulcu, baş döndürücü, meydan okuyan kimliğine ayna tutan pek çok kütüphaneden birine dönüşmüştür.

24 Blaine Harden, "For Immigrants, U.S. Still Starts at a Library," *The International Herald Tribune* (Paris, 29 Nisan 1998).

Yuva olarak Kütüphane

Evren (başkaları Kütüphane de der)...
Jorge Luis Borges, *La biblioteca de Babel*

Herhangi bir ülkenin ulusal kütüphanesinin ötesine geçen ondan çok daha büyük bir kütüphane bulunur, çünkü onlardan pek çoğunu ve her birini kapsamaktadır: şimdiye dek yazılmış bütün kitaplarla henüz taslak halinde bulunan, yeni gelecek ciltleri de içine alan akla sığmayacak kadar uçsuz bucaksız ve ideal bir kütüphanedir bu. Kütüphanelerin meydana getirdiği bu muazzam yığın bağımsız herhangi bir kitap koleksiyonunu gölgede bıraksa da her bir üyesi onu çağrıştırır. Elimdeki *Odysseia* destanının "T. E. Shaw tarafından İngilizce'ye çevrilmiş" (Arabistanlı Lawrence diye ünlenmiştir) baskısı İskenderiye'yi ve Aristarkhos'un[1] sağlam yorumlarını geri getirir, aynı zamanda George Steiner'in Cenevre'de topladığı eliaçık *Odysseys* kütüphanesiyle Montevideo'da isimsiz bir okurun Saraybosna Kütüphanesi'nin yeniden inşa edilmesine katkıda bulunmak amacıyla gönderdiği Homeros'un çeşitli cep baskılarına götürür. Bu okurların her biri farklı bir *Odysseia* okurlar, onların okuma-

1 Aristarkhos: (İÖ 217-145) Semendirekli. Homeros'un metinlerini düzenleyip ortaya çıkardığı sorunlar hakkında eleştirel yazılar yazarak Homeros ile ilgili araştırmalara önemli katkılarda bulunmuş, bir dönem İskenderiye Kütüphanesi'nde görev yapmış Eski Yunanlı eleştirmen ve din bilgini (Ç.N.)

ları Ulysses'in serüvenlerini Talihli Adalar'ın[2] ötesine, sonsuzluğa yayar.

Ulysses'in öyküleri arasından hiçbirinin eve dönüşünü konu eden kadar dokunaklı olmadığını düşünürüm. Sirenler, Kykloplar, büyücü ve yaptığı büyüler fevkalâde hayranlık uyandırır, ama hatırladığı kumsalı görünce gözyaşlarını tutamayan ihtiyarla kalp kırıklığından unutmadığı sahibinin ayaklarının dibinde ölen köpek mucizelerden daha gerçekçi, daha ilgi çekici gelir bana. Destanın onda dokuzu sürprizden oluşur; sonu tanınmadır.

Nedir bu eve dönüş? Dünyayı iki yoldan birini seçerek –ya yabancı topraklar ya da yuva olarak– algıladığımızı, kütüphanelerimizin de bu iki karşıt anlayışı birden yansıttığını ileri sürebiliriz. Kitaplarımız arasında gezinirken, raflardan bir kitabı gelişigüzel alıp sayfalarını karıştırırken, bizim kendi deneyimizden farklı sayfalar ya şaşırtır bizi ya da benzerlikleriyle rahatlatırlar. Agamemnon'un[3] açgözlülüğü ve Kim'in Dalay Lama'sının alçakgönüllülüğü enikonu yabancıdır bana; Alice'in şaşkınlığı veya Sindbad'ın merakıysa üst üste duygularımı yansıtır. Her okurun duraklayan bir gezgin ya da geri dönen bir yolcu olduğu söylenebilir.

Gecenin geç saatleri. Yağmur bardaktan boşanırcasına yağıyor. Uyku tutmadı bir türlü. Kütüphanemde dolaşıyorum, raflarından bir kitap çekip okuyorum. Duvarları yıkık hayaletlerle dolu, mazgallı siperlerdeki ve pencere kanatlarındaki çatlaklardan içeriye soğuk bir rüzgârın girdiği uzaklardaki bir şatoda yıllardır dünyaca tanınmış bir kont yaşar. Dünyayı ekseriyetle kitaplardan öğrenmiş, kendinin de tarihteki yerinden emindir. Bu aristokrat adam gurur duymaya hakkı olduğunu iddia eder çünkü

2 Talihli Adalar: Yunan ve Kelt mitolojilerinde kahramanlarla ölümlülerin tanrılar tarafından karşılandıkları cennet. Yeri çok tartışılmış bu adaların gerçekte varolup olmadığı belli olmasa da hakkında pek çok yorum yapılmıştır (Ç.N.)

3 Agamemnon: Yunan mitolojisinde Troya Savaşı sırasında Akhalıların komutanı (Ç.N.)

> Damarlarımızda egemenlik uğruna aslan gibi dövüşmüş nice cesur ırkın kanları akıyor. Burada, Avrupalı ırkların burgacında Ural-Altay kabilesi Thor ile Vodin'in onlara aşıladığı, Vahşi Savaşçılarının amansızca sergilediği mücadele ruhuyla İzlanda'dan göz koydukları Avrupa'nın, evet bir de Asya ile Afrika'nın sahillerine taşıdılar, öyle ki oradaki halklar kurt adamların geldiğini düşündüler... Eflaklarla Macarların bayrakları Hilal'in ayaklarının altında ezildiğinde halkımın yaşadığı büyük utancın, Kassova'nın [Kosova] utancının intikamı alındığı zaman; kimdi o Tuna'yı aşıp Türkleri kendi topraklarında yerden yere vurmuş kendi ırkımdan olan Voyvoda! Gerçekten bir Drakula olmalıydı![4]

Kont Drakula'nın anayurdu Transilvanya. Burası onun için *umbilicus mundi*, dünyasının göbeği, zaman geçtikçe doğduğu dağlarda taze kan bulması giderek zorlaştığı ve besin kaynağını başka topraklarda aramak zorunda kaldığı için bedenini olmasa bile imgelemini besleyen manzaradır. "Sizin mağrur Londra'nızın kalabalık sokaklarında dolaşmaya can atıyorum," der kont, "insanlığın telaşlı koşuşturmasının ortasında olmaya, hayatını, değişimin, ölümünü ve onu o yapan ne varsa paylaşmaya."[5] Gelgelelim, Drakula nereye giderse gitsin, yuvasından tümüyle kopamaz. Tozlu raflarındaki kitaplarda onun antik tarihinin kayıtları vardır; başka hiçbir kütüphane ona ilgi göstermez. Atalarından kalma kütüphanesinin bulunduğu şatosu gerçek evidir onun, yanında daima bir kutu (ya da tabut) dolusu, derinden bağlı olduğu anayurt toprağı taşır. Antaios[6] gibi o da ya anayurt toprağına dokunacaktır ya da ölecektir.

Bram Stoker'ın[7] romanını kaldırıp ondan birkaç raf yuka-

4 Bram Stoker, *Dracula*, giriş bölümünü, notları ve kaynakçayı yazan Leonard Wolf (New York: Clarkson Potter, 1975), bölüm 3.

5 agy. bölüm 2.

6 Antaios: Yunan mitolojisinde Yer ve Gök tanrılarının yarattığı en güçlü devlerden biri (Ç.N.)

7 Bram (Abraham) Stoker (1847-1912) İrlandalı romancı. Yedi yaşına kadar yürüyememiş olsa da sonradan atletik bir vücuda sahip oldu. Yazdığı tiyatro eleştirileri sayesinde oyuncu Sir Henry Irving ile tanıştı. Londra'ya yerleşerek otuz yıla yakın bir süre onun menajerliğini yaptı. Dünyaca bilinen en ünlü yapıtı *Dracula* birçok sinema ve tiyatro oyununa uyarlanmıştır. Türkçe'ye çevrilmiş romanları *Drakula, Yedi Yıldız Mücevheri* (Ç.N.)

Vlad Drakul ya da Vladislaus Drakula'nın yakın bir tarihte Almanya'daki Würtenberg Devlet Kütüphanesi'nde ortaya çıkarılmış on yedinci yüzyıldan kalma portresi.

rıda, ikinci bir kitaba uzanıyorum. Bu da başka bir gezginin, kitabın hissettirdiği ama pek aksettirmediği canavarca niteliklere sahip birinin öyküsünü konu ediyor. Kont Drakula gibi bu gezgin de kimseye boyun eğmemeye kararlı yalnız bir soyludur, fakat kontun tersine, aristokrat olmasıyla ilgili hayal kurmaz. Ne evi vardır, ne kökleri ne de ataları. "Ne param vardı, ne dostlarım, ne de herhangi bir malım, mülküm,"[8] diye anlatır.

8 Mary Shelley, *Frankenstein,* giriş bölümüyle notları yazan Leonard Wolf (New York: Clarkson Potter, 1977); Cilt II, bölüm 4.

Hiçbir yerden gelmeyen bir sürgün misali dünya üzerinde dolaşır; evrenin yurttaşıdır o, çünkü yersiz yurtsuz bir yurttaştır. "Acılarım sürerken tek başıma acı çekmekten memnunum,"[9] der pes edercesine. Kendini kitaplarla eğitir, belleğinde topladığı tuhaf ve derleme bir kütüphane vardır. İlk okumalarını başkası yapar; bir köylü ailesinin, inanılmaz olsa da evrensel tarih hakkında felsefi bir düşünme olan C.-F. Volney'in[10] *İmparatorluğun Yıkıntıları* çalışmasını yüksek sesle okumalarına kulak verir. "Bu eser sayesinde," diye açıklar, "tarih hakkında üstünkörü bir bilgi ve şu an dünyada varolan birkaç imparatorluk üzerine bir fikir edindim; yeryüzündeki farklı ülkelerin davranışlarının, hükümetlerinin ve dinlerinin içyüzlerini öğrendim." İnsanoğlu nasıl "bir zamanlar böyle güçlü, böyle erdemli ve görkemliyken, aynı zamanda hain ve aşağılık olabilir?" diye merak eder. Buna bir yanıt bulamaz, fakat, kendisinin "insanla aynı doğadan bile gelmediğini"[11] düşünse bile yine de o insanoğlunu sever ve insan alemine ait olmayı diler. İçi giysi ve kitaplarla dolu kayıp bir bavul önüne başka okumalar çıkaracaktır: Milton'ın *Kayıp Cennet*, Plutarkhos'un *Paralel Yaşamlar* ve Goethe'nin *Genç Werther'in Acıları*. "Umutsuzluk ve hüznü" *Werther*'den, "yüce düşünceleri" Plutarkhos'tan öğrenir. Fakat *Kayıp Cennet* onda hayranlık duygusu uyandırır. "Okudukça", der, "kendi duygularıma ve durumuma uyarladım. Kendimi okuduğum varlıklara benzetirken, aynı zamanda tuhaf bir şekilde onlardan ve konuşmalarına kulak misafiri olduğum insanlardan olmadığımı gördüm. Onlarla duygudaşlık kurdum, onları kısmen anladım fakat zihnim henüz gelişmemişti; hiçbirine bağımlı değildim ve hiç kimseyle ilgim yoktu."[12] Günahkâr Âdem'in hikâyesinde kendi öyküsün-

9 agy. Cilt III, bölüm 7.

10 Volney kontu Constantin François de Chassebœuf (1757-1820). Fransız filozof, tarihçi, politikacı, oryantalist. Sahibi oldukları arazinin adından gelen babasından aldığı soyadı Boisgrais'ydi ama sonradan onu Voltaire ve Ferney'i birleştirip kısaltarak türettiği Volney olarak değiştirdi. Özgün adı *Les Ruines, ou méditations sur les révolutions des empires* olan, günün birinde her birinin altında yatan ortak gerçeğin anlaşılmasıyla bütün dinlerin birleşeceğini öngören felsefe tarihi üzerine deneme türündeki kitabını Fransız Devrimi'nin patlak vermesinin ardından yayımlanmıştı (Ç.N.)

11 agy., Cilt II, bölüm 4.

12 agy., bölüm 6.

den ipuçları bulmasına rağmen şaşkına dönmüş bu okur ne kadar çok okusa da insanların kütüphaneleri ona pek bir şey anlatmaz. Evrensel okur kitlesinin bir parçası olma isteğine rağmen bu dünya yurttaşı dünyadan sürülecek, her anlamda yabancı, her toplumdan dışlanmış bir yaratık olarak küçümsenecektir. Perişan, korkulan ve nefret edilen biri olunca da kendi yaratıcısının ölümüne sebep olacak ve Dr. Frankenstein'ın canavarı sonunda Kuzey Kutbu'nun buzlarında, dünyadaki pek çok fantezilerin çöplük yeri, Kanada diye bilinen donuk boş bir sayfada kendinden geçecektir.

Frankenstein'ın canavarı hem tamamen ecnebiydi hem de mükemmel dünya vatandaşı; her yönüyle yabancı, yüzüne bakınca korku duyulan ama baştan aşağı insan parçalarından yapılmış biri. Dünyanın ve kendinin doğasını bir çocuk gibi ilk kez öğrenirken, *lector virgo* ilkörneğidir, önüne açılan sayfadan öğrenmeye istekli tuhaf bir yaratık, dünya kütüphanesinde okumasını renklendirecek hiçbir önyargısı veya deneyimi olmaksızın gezinen bir ziyaretçi. Canavar kör keşişin kulübesine girince, ağzından şu sözler çıkar: "Davetsiz geldiğim için bağışla... biraz istirahata muhtaç bir yolcuyum." Ne hudut, ne milliyet ne uzayın sınırlarını tanıyan bir yolcudur, hiçbir yere ait olmayan canavar isteyerek gelmediği bir dünyaya girince özür bile diler, Milton'daki Âdem'in sözleriyle "karanlıktan çıkarılmıştır".[13] "Davetsiz geldiğim için bağışla" demesi bana çok dokunur.

Frankenstein'ın canavarının gözünde kitaplarda anlatılan dünya yeknesak; bütün kitaplar aynı kütüphaneden gelmedir. Bir yerden öbürüne –İsviçre, Orkney adaları, Almanya, Rusya, İngiltere ve Tataristan'ın tenhaları– yolculuk etse bile buradaki toplumların özelliklerini değil ortak eğilimlerini görür. Ona göre dünya neredeyse ruhsuz bir yerdir. Çeşitli tarih kitaplarından ayrıntılı bilgiler edinmekle birlikte o soyut kavramlara ilgi duyar. "Halkla

13 Bu sözler ("Yaradan, istedim mi senden hamurumdan / Beni insan olarak yoğurmanı? Yalvardım mı sana / Beni karanlıktan çıkarmanı?") *Kayıp Cennet*'in üçüncü kısmındandır ve Shelley'in *Frankenstein* adlı eserinin ilk cildinin başlık sayfasında epigraf olarak yer almıştır. Mary Shelley'in romanının yorumcusu Leonard Wolf canavarın dokunaklı, eşsiz sözleri hakkında şöyle der: " İnsanlık için bir epigraf (ya da epitaf [mezartaşı yazıtı]) olan 'Davetsiz geldiğim için bağışla' sözleri emsalsizdir."

ilişkiler alanındaki insanların kendi türdeşlerine hükmettiğini ya da onları katlettiklerini okudum. Göreceli olsalar da bu terimlerin anlamını kavrayabildiğim kadarıyla onları zevk ve acıya uyarladıkça içimdeki erdem ateşinin alevlendiğini, ahlaksızlığın bende uyandığı tiksintinin yükseldiğini hissettim."[14] Ne var ki aldığı bu dersler sonuçsuz kalacaktır. Canavar, insan kütüphanelerinde yalnızca ona yabancı olan edebiyat bulunduğunu öğrenecektir.

Mary Shelley'in[15] Frankenstein ya da Modern Prometheus *romanının 1831 yılındaki baskısı için Chevalier'nin yaptığı resimleme.*

14 Shelley, *Franskenstein,* cilt II, bölüm 7.

15 Mary Shelley (1797-1851) Britanyalı romancı, kısa öykü yazarı, denemeci. Mary Wollstonecraft Godwin adıyla dünyaya geldi. Evli bir adamken ilişkiye girip uğruna nice zorluklara katlandığı şair ve düşünür Percy Bysshe Shelley ile evlenince kocasının soyadını aldı. En ünlü eseri *Frankenstein ya da Modern Promethues* Türkçe'ye de çevrilmiştir (Ç.N.)

Tek bir yerde kendini yuvanda hissetmekle dünyada kendini yuvanda hissetmek: Her ikisi de olumsuz algılanabilecek iki kavram. Kont Drakula bir tek özel kütüphanesine güvenir. *Boyar* (Rus soylu sınıfı üyesi) olmakla övünürken küçümser bir dille olmadığı bir dizi milliyeti sayıp dökebilir. Kendine ait bir kütüphanesi bulunmayan Frankenstein'in canavarı karşısına çıkan her kitapta kendi yansımasını arar ama o "yabancı" sayfalarda kendi hikâyesini tanımayı bir türlü başaramaz.

Öte yandan her ikisi için de daha büyük ve daha derin bir tecrübe kazanma olasılığı daima vardır. Dört yüz yıl öncesinin Stoacı kavramlarını hatırlatan Seneca önem vermemiz gerekenlerin yalnızca çağdaşlarımızın ve kendi yurttaşlarımızın yazdıkları olduğunu reddediyordu. Seneca'ya göre bir kütüphanede gönlümüzün çektiği herhangi bir kitabı seçebiliriz; her okur, diyordu, kendine ait geçmişi yaratabilir. Ana-babalarımızı kendimiz seçmediğimiz yollu yaygın kanının aslında gerçek olmadığını belirtmişti; kendi atalarımızı seçme gücümüz vardı. Kendi kitaplığına işaret ederek, "İşte doğuştan soylu olan aileler," diye yazar. "Hangisine mensup olmayı diliyorsanız, onu seçin. Böyle bir kabullenme size yalnızca ün kazandırmakla kalmaz, aynı zamanda mal mülk kazandırır, üstelik bunu aşağılık veya değersiz bir ruhla kollamanız gerekmez: ne kadar çok insanla paylaşırsanız, o kadar büyüyecektir... Ölümlülüğünüzü uzatmanın biricik yolu budur, onu ölümsüzlük kılmak değil." Bu gerçeği anlayan herkes," der Seneca, "insanlığın sınırlarından muaftır; bütün çağlar tanrıya hizmet ettikleri gibi ona da hizmet ederler. Zaman akıp gidiyor mu? Belleğine sımsıkı sarılır. Yaşanan şimdi zaman mı? Ondan yararlanır. Dahası gelecek midir? Onu tahmin eder. Bütün zamanları harmanlayarak ömrünü uzatır."[16] Seneca açısından önemli olan üstünlük anlayışı değil, (Plutarkhos Atina'daki ayın Korinthos'taki aydan daha üstün olduğunu düşünenlerle alay etmişti[17]) dayanışmanın üstünlüğü, bir tek tanrısal söz altında ortak bir mantığı bütün insanların paylaşmasıydı. Bunun sonucunda benlik çemberini genişleterek, aile-

16 Seneca, "Hayatın Kısalığı Üzerine," *The Stoic Philosophy of Seneca.*

17 Plutarkhos, *Moralia,* Cilt IV, haz. ve çev. Frank Cole Babbitt (Cambridge, MA ve Londra: Harvard University Press ve William Heinemann Ltd., 1972).

dekilerle arkadaşların yanına düşmanlarla köleleri, barbarları ya da yabancıları ve sonunda insanlığın tamamını içine aldı.

Yüzyıllar sonra Dante bu tanımı kendine uyarlayacaktı: "Nasıl balıkların suyu varsa, benim de yuva olarak dünyam var."[18] Doğduğu Floransa'yı onun uğruna sürgünde acı çekmeyi göze alacak kadar sevmesine rağmen, nice şairi ve nesir yazarını okuduktan sonra yeryüzünün daha soylu ve daha güzel yerlerle dolu olduğunu içtenlikle söyleyebilmişti. Kozmopolit kütüphaneye şiddetle inanması Dante'ye bağımsız bir ulusal kimliği tasvip ederken dünyayı da baba mirası ve ana kaynak olarak görme olanağı vermişti. Kozmopolit bir okur için anayurt mekân içinde siyasal hudutlarla bölünmüş bir yer değil, sınırları olmayan zaman içinde bulunur. Dante'den iki yüzyıl sonra Erasmus'un klasikleri oktavo ciltleri şekline sokan "duvarsız bir kütüphane" sağladığı için Venedikli büyük matbaacı Aldus Manutius'u yüceltmesinin sebebi de buydu.[19]

Kozmopolit kütüphane Yahudi kültürünün de çekirdeğidir. Sözlü gelenek içerisinde doğmuş Yahudiler açısından entelektüel ve dinsel deneyimlerinin merkezinde duran, çatışkılı gibi görünse de Kitap'tır – Tanrı'nın vahiyle gelmiş sözü. Onlara göre, Kutsal Kitap kendi başına bir kütüphanedir, hepsinin içinde en eksiksiz ve en güvenilir, sonu gelmeyen ve her şeyi kapsayan, kökleri zamana yerleşmiş, dolayısıyla geçmiş, şimdiki ve gelecek daimi varoluşu avcunun içine almış bir kütüphane. Sözleri çağın ve insan değişiminin nafile musibetlerinden daha çok ağırlık taşır, bundan dolayı İS 70 yılında İkinci Tapınak'ın yıkımından sonra bile Diyaspora'daki Yahudi din bilginleri uzaklardaki sinagoglarında artık fiziksel olarak varolmayan bir bina içerisinde uyulması gereken somut davranış kurallarını tartışacaklardı.[20] Kütüphanenin içinde durduğumuz zaman ve mekândan daha büyük bir hakikati barındırdığına inanmak: Seneca'nın savunduğu entelektüel ya da

18 Dante, *De vulgari eloquentia*, giriş yazısı, çeviri ve notlar, Vittorio Coletti (Milano: Garzanti, 1991).

19 Erasmus von Rotterdam, "Adagen," (*Festina lente*), *Ausgewählte Schriften*, haz. W. Welzig (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1967-1969), II:I:1.

20 Steven Wilson *Related Strangers: Jewish-Christian Relations, 70 to 170 CE* (Philadelphia: Fortress Press, 1995).

ruhsal bağlılık buydu işte. Aynı zamanda Ortaçağ'ın Arap bilginleri tarafından savunulmuş görüş de buydu, onlara göre kütüphaneler hem "geçmişteki Yunan ve Arap çağlarını bugün örnek alınacak kültürel modeller yaparak zaman içinde" varolmuşlardı, "hem de dağınık olan ne varsa bir araya getirip uzaktakileri yakına getirerek mekân içinde... Görünmezi görünür kılınışlardı ve dünyayı elde tutmakla ilgilenirlerdi."[21]

Bu evrensel duyarlılık konusunda Jean Jacques Rousseau kararsız kalmıştı. *Émile*'de *patrie* (yurt) ve *citoyen* (yurttaş) sözcüklerinin her çağdaş dilden silinmesi gerektiğini savunuyordu. Ama aynı zamanda "Kitaplarının derinliklerinde ülkelerinde yerine getirmeye yanaşmadıkları vazifeleri arayan şu kozmopolitlere itimat etmeyin," diye diretiyordu. "Böyle filozoflar komşularını sevmemeleri mazur görülsün diye Tatarlara ilanı aşk ederler."[22] 17. yüzyılın ortalarında şair Thomas Traherne[23] Londra'da bir kitap sergisinde ortaya çıktığı güne dek iki yüz elli yıl boyunca basılınadan kalmış ve meraklı bir koleksiyoncu tarafından birkaç kuruşa satın alınmış bir elyazmasında, bugün Rousseau'ya vaktinden evvel verilmiş cevap diye yorumlayabileceğimiz bir şeyler kaleme almıştı. Şöyle yazmış Traherne: "Deniz damarlarında akana, gökler seni sarana, yıldızlar başına taç olana kadar asla dünyanın keyfini adamakıllı çıkaramayacaksın: kendini bütün dünyanın yegâne vârisi olarak gör, belki de daha fazlası, çünkü oradaki adamların her biri senin gibi yegâne vâris."[24]

21 *"Alors que dans la modalité du temps, ell présentifiait l'Antiquité grecque et arabe comme modèles culturels exemplaires, dans celle de l'espace, elle s'acharnait à réunir ce qui était dispersé et à rapprocher ce qui était éloigné." "Rendre visible l'invisible...ce souci de possession du monde."* Touati, *L'armoire à sagesse.*

22 *"Défiez-vous de ces cosmopolites qui vont chercher loin dans leurs livres des devoirs qu'ils dédaignent de remplir autour d'eux. Tel philosophe aime les Tartares, pour être dispensé d'aimer ses voisins."* Jean-Jacques Rousseau, *Émile ou de l'éducation*, Kitap I.

23 Thomas Traherne (1636/1637-1674) İngiliz şair ve din yazarı. Sağlığında yayımlanmış edebi çalışması bir tanedir, ölümünden hemen ve kısa bir süre sonra yayımlanmış iki çalışması daha bulunur. Fakat elyazınası olarak bıraktıklarının çoğu ya kaybolmuş ya da yanlışlıkla başka yazarlara ait oldukları ileri sürülmüştü. 19. yüzyıl sonlarında ortaya çıkarılan şiirleri 20. yüzyıl başlarında basılmıştır (Ç.N.)

24 Thomas Traherne, *Centuries of Meditations* (Londra, 1908); I:29.

Kozmopolit geçmiş kavramı yüzyıllardır, olasılıkla pre-Rafaelist akım bugün bize ait olanla geçmiş çağlarda bize ait olmuş şeyler arasına duvar çeken tarih yanılgısı fikrini bize tanıtana kadar bizimle birlikteydi. Sir Thomas Browne'a ya da Erasmus'a göre Platon ile Aristoteles benzeş tartışmacılardı. Platon'un ve Aristoteles'in fikirleri Montaigne ile Petrarca'nın zihinlerinde yenilenmiş ve diyalog aynı döngüsel yolda bilgiye doğru dikey bir zaman çizelgesinde değil yatay bir düzlem temelinde kuşaklar boyunca sürmüştü. Hermann Broch'un *Vergilius'un Ölümü* adlı romanında İmparator Augustus "Atalarımız için gerçeklik ne anlama geldiyse bugün hâlâ öyle ve her türlü sanatın içinde gizli," der.[25]

Sir Thomas Browne 1642'de, "Sanki ruh göçü varmış da" diye yazmıştı, "bir insanın ruhu bir başkasına geçermiş gibi, fikirler de belli Devrimler'den sonra onları ilk peydahlayanlara benzer kimseleri ve zihinleri bulur. Kendimizi yeniden görmek için Platon'un yılına bakmamız gerek; nice Diogenesler, pek çok Timonlar geldi geçti, ama pek azı aynı ismi taşıyordu: insanlar yeniden yaşar, dünya artık geçmiş Çağlarda olduğu gibi; o zaman hiç kimse yoktu, ama onunla benzerlik taşıyan biri vardı, o da onun dirilmiş benliğiydi."[26] Browne'a göre okuma ve düşünme sayesinde geçmiş çağdaşlaşmıştır; geçmiş zaman herkese açık bir kitaplık, layık olduğu değeri vererek bize ait kıldığımız sonsuz bir kaynaktır. Burada telif hakları işlemez, ne yasal sınırlar vardır ne de üzerinde "Özel Mülk, Girmek Yasak" tabelası bulunan barikatlar.

Çağımızın filozofu Richard Rorty[27] Browne'un kozmopolit tarih görüşünden şu sonucu çıkarmıştı. "Bir peygamberin veya

25 Hermann Broch, *Der Tod des Vergil* (1945).

26 Sir Thomas Browne, *Religio Medici*, yayına hazırlayan ve giriş yazısını kaleme alan Geoffrey Keynes (Londra: Thomas Nelson & Sons, 1940); I:6.

27 Richard McKay Rorty (1931-2007) Amerikalı düşünür. Analitik ve pragmatik felsefeden yararlanarak post-yapısalcılığı kuramsal açılımlarla ortaya koydu, postmodern liberalizmin en yetkin temsilcilerinden biriydi. Bir kitabında Derrida'yı eleştirirken onun filozoftan çok mizah yazarı diye okumanın daha iyi olacağını belirtmiştir. Bir düzineyi aşkın kitabından henüz ikisi Türkçe'ye çevrilmiştir (Ç.N.)

evrenin yaratıcısının umut edebileceği en iyi şey, sıklıkla söylenmiş olanları bir kez daha ama biraz daha iyi bir şekilde dile getirmektir."[28] Geçmiş zaman kozmopolitin ana yurdu, evrensel baba yurdu, sonsuz bir kütüphanedir. İçinde katlanılabilir bir gelecek umudu barındırır (Sir Thomas Browne da öyle düşünürdü).

Browne bu sözleri *Religio Medici* adlı eserine yazarken, aşağı yukarı aynı sıralarda Gabriel Naudé[29] de *Kütüphane Kurmak için Tavsiyeler* kitabında bir kütüphanenin kaldırabildiği zenginliklerin tadını çıkarıyordu:

> Eğer bu dünyada üstün bir iyiliğin, belli bir mükemmelliğin ve ona eşlik eden mutluluğun tadını çıkarmak mümkünse, sanırım en çok arzu edilen bilge bir adamın böyle bir Kütüphane'de bulmak isteyeceği diyalog ile bereketli ve hoş bir ziyafetten başka bir şey değildir, zaten Kitapları elinde tutmakta bir acayiplik de yoktur, *ut illi sint coenationum ornamenta, quam ut studiorum instrumenta.* Bu nedenle haklı yere kendini özenle bir kozmopolit ve dünya vatandaşı olarak gördüğünden, her şeyi bilebilir, her şeyi görebilir, hiçbir şeyi gözardı edemez; kısaca, bu gönül rahatlığının kesin efendisi olduğu için onu dilediği gibi kullanabilir, istediği zaman alır, canı çektiğince onunla söyleşebilir, üstelik engeller olmadan, zahmet etmeden ve çaba harcamadan ders görebilir ve *Yeryüzünde, denizde, Cennetin en yüksek gizli yerlerinde / olan, olmuş ve olabilecek Her şeyin* özelliklerini kusursuz bir şekilde bilebilir.[30]

28 Richard Rorty, "The Inspirational Value of Great Works of Literature," *Raritan*, cilt 16, no.I (New Brunswick, NJ: 1996).

29 Gabriel Naudé (1600-1653) Fransız kütüphaneci ve bilim adamı. Siyaset, din, tarih ve doğaüstü konularda pek çok eserler vermiş üretken biriydi. Kardinal Jules Mazarin için kütüphane kurmakla görevlendirilmesiyle birlikte bütün fikirlerini öğüt verircesine ortaya koyma fırsatı da bulduğu kütüphanecilik bilimini etkileyen önemli bir çalışma olan, *L'Advis pour dresser une bibliothèque* (*Kütüphane Kurmak için Tavsiyeler*) idi (Ç.N.)

30 Naudé, *Advis pour dresser une bibliothèque.*

Sonuç

Kitaplar hayattaki en iyi eşyalarımız, bizim ölümsüzlüğümüz
Kendime ait bir kütüphanem olmadığı için nasıl da pişmanım.
Varlam Chalamov, *Mes bibliothèques*

Hep daha fazlasını hatırlamak istemişizdir, bir kitap içinde ya da ekranda dile getirilmiş ne varsa, içinde bir yanıtın ağırlığını taşıyacak bir ses, bir deyiş, açıkça belirtilmiş bir düşünce yakalamak umuduyla şöyle ya da böyle bir şekilde ağları örmeyi sürdüreceğiz diye düşünüyorum. Her yeni teknolojinin kendinden öncekine göre avantajları vardır, ama mutlaka öncülünün niteliklerinden bazılarından yoksun kalır. Saygısızlığı doğurduğuna kuşku duyulmayan aşinalık aynı zamanda rahatlama getirir; aşina olunmayan da güvensizliği. 19. yüzyılın sonunda Rusya'nın kırlarında doğan büyükannem Buenos Aires'te oturduğu mahalleye telefon denen yeni icat ilk geldiğinde onu kullanmaya çekinmişti, çünkü, demişti, konuştuğum kişinin yüzünü bana göstermiyor. "Bana hayaletleri hatırlatıyor."

Hiç sayfa gerektirmeyen elektronik metin elektrik istemeyen sayfayla sorunsuz yan yana durabilir pekâlâ; bize daha iyi hizmet etmek adına birbirlerini dışlamaları gerekmez. İnsan imgelemi tekeşli olmaz, olması da gerekmez zaten, bugün görsel ve işitsel kütüphanelerde kitaplarımızla birlikte duran elektronik kitapların yanına pek yakında yeni aygıtlar gelecek. Eğer İskenderiye Kütüphanesi her yerde bulunma hırsımızı işaret etmiş-

se, İnternet Ağı da her yerde bulunma hırsımızı göstermektedir; her şeyi içine almış kütüphane herhangi bir şeyi içine alan bir kütüphaneye dönüşmüştür. İskenderiye alçakgönüllülükle kendini bilinebilir dünyayla sınırlı bir dairenin merkezi olarak görmüştü; İnternet Ağı ise, ilk olarak 12. yüzyılda hayal edilmiş Tanrı tanımı gibi,[1] kendini merkezi her yer, dış çemberi hiçbir yer olan bir daire olarak görmektedir.

Yine de İnternet'in uyandırdığı yeni sonsuzluk duygusu antik kütüphanelerin aşıladığı eski sonsuzluk duygusunu azaltmamış, yalnızca ona elle tutulabilir bir tür soyutluk kazandırmıştır. Bir zamanlar Paris ve Buenos Aires, Beyrut ve Salamanca, Londra ve Seul'deki ulusal kütüphaneleri barındırmış yaşlı binalar gibi İnternet Ağı'nın da uçsuz bucaklığıyla gözümüze alışıldık ve evimiz gibi gelmesiyle birlikte bilgi toplamanın yeni bir tekniği de ortaya çıkabilir.

Ağaç ve kâğıttan oluşma somut kütüphaneler de, hayalet misali titreşen ekranlardan oluşmuş kütüphaneler de belli belirsiz sezdiğimiz ya da algıladığımız zamansız, her şeyi kapsayan bir düzene olan esnek inancımızın kanıtı olarak durmaktadırlar. 1945 mayısında Naziler'e karşı Çek ayaklanması sırasında Rus orduları Prag'a girerken, Vladimir Nabokov'un kız kardeşi, kütüphaneci Elena Sikorskaya o sırada geri çekilmeye çalışan Alman subaylarının çalıştığı kütüphaneden ödünç aldıkları bazı kitapları iade etmediklerinin farkına varmıştı. İş arkadaşlarından biriyle birlikte kaçırılan kitapları yerine koymaya karar vererek ve kurdukları kurtarma ekibiyle Rus kamyonlarının zafer coşkusuyla doldurduğu sokaklara çıktılar. "Kitapları itirazsız iade eden bir Alman pilotun evine vardık," diye yazıyordu birkaç ay sonra erkek kardeşine gönderdiği mektupta. "Ama artık ana yoldan kimsenin geçmesine izin verilmiyordu, Almanlar makineli tüfekleriyle her yerdeydi."[2] Bu kargaşa ve keşmekeşin ortasında ona öyle geliyordu ki, kütüphanenin düzenini sağla-

1 *El libro de los veinticuatro filósofos*, haz. Paolo Lucentini, çev. Cristina Serna ve Jaume Pòrtulas (Madrid: Siruela, 2000)

2 Bu bilgiyi bana veren Edgardo Cozarinski'ye teşekkür ederim. Vladimir Nabokov/Elena Sikorskaya, *Nostalgia*, 9 Ekim 1945 tarihli mektup (Milano: Rosellina Archinto, 1989)

mak için gösterilen bu zavallı çaba olabildiğince korunmalıydı.

Kâğıttan yapılmış bilinebilir bir evren ve sözlerden oluşmuş anlamlı bir kozmos, boyutları muazzam ya da kapsamı iddialı ve sonsuz bir kütüphane hayali çekici gelse de günlük acılar ve mutlulukların gerçek olduğu yerde önümüze asla "gerçek" bir dünya koyamaz. Onun bize sunduğu (Fransız eleştirmen Jean Roudaut'nun sözleriyle) "kibarca onu algılamamıza izin veren"[3] gerçek dünyanın tartışılabilir suretiyle birlikte bir masal yardımıyla sezdiğimiz, şiirsel veya felsefi düşünmeyle tahmin ettiğimiz bir şeyi yaşama, bilme ve belleme *olanağıdır.*

Aziz Yuhanna bir kafa karışıklığı ânında bize dünyayı ya da dünyada bulunan varlıkları sevmememizi söyler, çünkü "Çünkü dünyaya ait olan her şey, benliğin tutkuları, gözün tutkuları, maddi yaşamın verdiği gurur, Baba'dan değil, dünyadandır."[4] Böyle bir uyarı en iyi olasılıkla mantığa aykırıdır. Bizim alçakgönüllü ve şaşırtıcı mirasımız, kendimize onunla ilgili öyküler anlatarak varoluşunu durmaksızın sınadığımız (ve kanıtladığımız) dünyadır, yalnızca dünya. Hem bizim hem dünyanın mükemmel ve karmakarışık bir biçimde tutarlı kavrayışımızı aşan, bizim de bir parçası olduğumuz bir varlığın sureti olduğu kuşkusu; patlamış kozmosumuzun ve onun kozmik tozu olan bizlerin söze dökülemez bir anlam ve yöntemi olduğu umudu; dünyanın eski mecazi anlamını okuduğumuz ve içinde bizim de okunduğumuz bir kitap misali yeniden yorumlayarak anlatma zevki; gerçeklik hakkında bilebildiğimizin dilden meydana gelmiş bir hayal olduğu kanısı – bütün bunlar kütüphane dediğimiz otoportreye somut olarak yansımıştır. Kıskanç bir tanrının bizim için isteyeceği deliliğin ardındaki bir yönteme duyulan daha sıcak, teselli edici, belki de günahlardan arındırıcı bir inanç başımızı sarmış olsa da, kütüphaneye duyduğumuz sevgi, orada daha fazlasını görme arzumuz ve bize giderek daha çok zevkler sunmayı vaat eden kitaplarla dolu raflar arasında gezindikçe başarılarından duyduğumuz gurur, bu hayatın bütün dertleri ve

3 *"La presence de la bibliothèque est le signe que l'univers est encore tenu pour pensable."* Jean Roudaut, *Les dents de Bérénice: Essai sur la représentation et l'évocation des bibliothèques* (Paris : Deyrolle Éditeur, 1996)

4 Yuhanna'nın ilk mektubu, 2 :16.

acılarına rağmen sahip olduğumuz en mutlu, en dokunaklı kanıtlar arasındadır.

Penelope Fitzgerald,[5] *Mavi Çiçek* adlı romanında şöyle der, "Bir hikâyenin başında buluş varsa, sonunda da arayış olmalıdır."[6] Benim kütüphanemin öyküsü kesinkes bir buluşla başlar: kitaplarımı bulmak, onları koyacak bir yer bulmak, dışarıdaki karanlıkta aydınlanan sessiz bir mekân bulmak. Ama öykünün arayışla sona ermesi gerekiyorsa, o zaman akla şu soru gelir: Neyi aramak? Northrop Frye, eğer İsa'nın doğumunda bulunmuş olsaydım, şarkı söyleyen melekleri duymazdım herhalde, demişti bir zamanlar. "Böyle düşünmemin sebebi şimdi de onları duymuyor olmamdır, buna [şarkılarına] son verdiklerini düşünmem için hiçbir sebep yok."[7] Demek ki ben herhangi bir vahiy arayışında değilim, çünkü bana söylenmiş ne varsa duyma ve anlama yetim sınırlarında kalmak zorunda. Halihazırda, gizli bir yolla, bildiklerimin ötesinde bir bilginin peşine de düşmedim. Ne akla yatkın bir biçimde hedefleyemeyeceğim aydınlanmanın peşindeyim. Ne de deneyim, çünkü zaten yalnızca içimde olanın farkına varabilirim. Madem öyle, kütüphanemin öyküsünün sonunda neyi arıyorum?

Teselliyi belki de. Belki de teselliyi.

5 Penelope Fitzgerald (1916-2000) İngiliz şair, denemeci, yaşamöyküsü yazarı. Yazarlığa 58 yaşında pre-Rafaelist sanatçılardan Edward Burne-Jones'un yaşamöyküsüyle başladı. Daha çok dokuz romanıyla ün yaptı (Ç.N.)

6 Penelope Fitzgerald, *The Blue Flower*, (Londra: Harper Collins, 1995), Türkçesi *Mavi Çiçek*, çev. Püren Özgören, Can Yayınları, 1999.

7 Northrop Frye, *Notebooks.*

Teşekkür

Okuyanlar, okuduklarını
bize söyleyenler,
Kitap sayfalarını
haşur huşur çevirenler,
Kırmızı ve siyah mürekkebin
ve resimlerin
sırrını çözenler,
Onlardır işte bize önderlik eden,
rehberlik eden, yol gösterenler.

Aztek Elyazmaları'ndan, 1524,
Vatikan Arşivleri

Bu kitabı yazarken çok kişiye borçlandım. Alfabetik sırada teşekkür etmek istediğim kimseler:

Dostlarım ve meslektaşların Enis Batur, Anders Björnsson, Antoine Boulad, Roberto Calasso, Juan Gustavo Cobo Borda, Viviane Flament, Dieter Hein, Chris Herschdorfer, Patricia Jaunet, Marie Korey, Richard Landon, Lilia Moritz Schwarcz, Hubert Nyssen, Felicidad Orquín, Lucie Pabel and Gottwalt Pankow, Dominique Papon, Fabrice Pataut, Arturo Ramoneda, Sylviane Sambord, Alberto Ruy Sánchez, Maud Stéphan-Hachem ve Jean-Luc Terradillos'a.

Londra Kütüphanesi ile Mediathèque de Poitiers persone-

line, Bibliothèque Cantonale et Universitaire de Lausanne'dan Anne-Catherine Sutermeister ile Silvia Kimmeier'e.

Ajanslarıma, Paris'te Michèle Lapautre'a, Barselona'da Guillermo Schavelzon'a, Zürih'te Ruth Weibel'e, Toronto'da Bruce Westwood ile Nicole Winstanley'e ve Westwood Creative Artists personeline.

Eleştirel gözle, aman vermeyen ve titiz okuması sayesinde kitabı pek çok yanlış ve anlamsızlıktan kurtaran Gena Gorrell'a. Elle yazılan müsvetteyi kılı kırk yaran bir özenle baskıya hazırlayan Deirdre Molina'ya. Eşsiz kitap tasarımlarına bir yenisini ekleyen C.S. Richardson'a. Mükemmel bir düzelti yapan Liba Berry'ye. Dört dörtlük fotoğraf araştırmaları için Michelle MacAleese'e. Kapsamlı dizin için Barney Gilmore'a.

Editörlerim Rosellina Arquinto, Hans-Jürgen Balmes, Valeria Ciompi, Carmen Criado, Haye Koningsveld, Luiz Schwarcz, Marie-Catherine Vacher'e ve öncelikle alfabenin kurallarını çiğnemeyi göze alan Louise Dennys.

Son olarak Berlin'de S. Fischer Stiftung ile New York'ta Simon Guggenheim Vakfı'na minnet borçluyum, onların geçmiş yıllardaki mali desteği olmasaydı, bu kitap hâlâ sürüncemede kalırdı.

Resim Kaynakları

s. 6-7 Aby Warburg'un Kütüphanesi, Yazarın koleksiyonundan;
s. 9 yazıt, Yazarın koleksiyonundan;
s. 16 *üstte* Le Presbytère'deki kütüphane, Yazarın koleksiyonundan; *altta* Colegio Nacional de Buenos Aires Kütüphanesi, Yazarın koleksiyonundan;
s. 17 vitray, Yazarın koleksiyonundan;
s. 18 Long Hall kütüphanesi, Yazarın koleksiyonundan;
s. 21 tekne saray, fotoğraf www.downtheroad.org, The Ongoing Global Bicycle Adventure;
s. 22 Montaigne'in kulesi, fotoğraf, Michael Sympson;
s. 27 Babil Kulesi, Copyright © The British Library, Egerton, 1894;
s. 28 İskenderiye Kütüphanesi, Mohamed Nafea / Bibliotheca Alexandrina;
s. 41 Pepys'nin kitaplığı, http://www.furniturestyles.net/european/english/misc/oak-bookcase-pepys.jpg;
s. 51 *literatura de cordel,* Yazarın koleksiyonundan;
s. 53 Yongle Dadian, © Wason Doğu Asya Koleksiyonu, Cornell Üniversitesi;
s. 60 tomar rafları, Yazarın koleksiyonundan;
s. 61 Melvil Dewey, © 2003, Winifred B. Linderman'ın Encyclopedia of Library and Information Science. Yayın iznini veren Routledge/Taylor & Francis Group, LLC;
s. 71 kütüphane basamakları, Percy D. Macquoid, *Dictionary of English Furniture,* (Wappingers' Falls, N.Y., 2000), s. 390;
s. 74 Patrice Moore'un dairesi, http://www.gothamist.com/archives/2004/01/06/disposophobia.php;
s. 77 Kongre Kütüphanesi, Jim Higgins, Kongre Kütüphanesi;

s. 78 Kıyamet Kitabı, Ulusal Arşivler, ref. E31/1, E31/2;
s. 81 başlık sayfası, Yazarın koleksiyonundan;
s. 82 bir *stupa*, © Trustees of Chester Beatty Library, Dublin;
s. 88 "Yazma," maddesi, Thomas Fisher Nadir Kitaplar Kütüphanesi/ Toronto Üniversitesi;
s. 91 Wolfenbüttel'deki kütüphane, Ölgemälde der Rotunde, Innenansicht;
s. 93 Assurbanipal, © The Trustees of the British Museum;
s. 100 Carnegie karikatürü, HarpWeek;
s. 101 kitap arması, fotoğraf, G. Blaikie;
s. 103 Indiana, Warsaw'da kitap yakılırken, Times-Union (Warsaw, IN);
s. 106 kitap yakmayla ilgili karikatür, Yazarın koleksiyonundan;
s. 107 uyarı tabelası, Yazarın koleksiyonundan;
s. 113 Başpiskopos Juan de Zumárraga, http://www.latinamericanstudies.org/juan-zumarraga.htm;
s. 122 Toronto Başvuru Kütüphanesi, Toronto Public Library (TRL);
s. 124 *üstte* Kral Kütüphanesi, copyright © The British Library, 60.g.12; *altta* Biblioteca de Catalunya, fotoğraf, Søren Lauridsen, 2006;
s. 126-27 *üstte* Freie Universität, © Foster and Partners;
s. 128 Bibliothèque Nationale de France, © Dominique Perrault/SODRAC (2006);
s. 129 *üstte* Wolfenbüttel'deki zemin planı, Lambert Rosenbusch, Wolfenbüttel, Kütüphanenin Eski Kubbeli Binası, Orantı Çizimi, Serlio, Primo Libro de Geometria s. 13v, Nicolini Vinetia (1551) Industrial Design 04, Thomas Helms Verlag Schwerin 2000, s. 7; *altta* Charlemagne'ın manastır kütüphanesinin planı, Yazarın koleksiyonundan;
s. 130-31 Boullée'nin ideal kütüphane tasarımı, Yazarın koleksiyonundan;
s. 132 Labrouste Salonu, fotoğraf Diane Asseo Griliches © *Library: The Drama Within* (University of New Mexico Press, 1996);
s. 134 Okuma Odası, Yazarın koleksiyonundan;
s. 135 Panizzi'nin karakalem taslağı, Yazarın koleksiyonundan;
s. 136 raflar, Yazarın koleksiyonundan;
s. 137 Michelangelo'nun çizimi, Yazarın koleksiyonundan;
s. 140 merdiven, Biblioteca Medicea Laurenziana, n. 226/2006, Vesibolo (Scala di Michelangelo)/Microfoto;
s. 143 Pergamon (Bergama) Kütüphanesi'nin zemin kat planı, Yazarın koleksiyonundan;
s. 148 Habott Kütüphanesi, David Sauveur /Agence VU;
s. 151 Dunhuang Mağaraları, www.worldtravelgate.net;
s. 154 Elmas Sutra, copyright© The British Library, Or 8210/s. 2;
s. 159 Kipling'in portresi, Kongre Kütüphanesi, Carpenter Kipling Koleksiyonu, (LC-USZ62–59457);
s. 170 Mahşer Günü freskosu, fotoğraf, Thomas Hallon Hallbert;

s. 174 Aby Warburg, fotoğraf: Warburg Institute;
s. 186 Mnemosyne panosu, Aby Warburg, Mnemosyne Atlası pano 32: 'Moreska,' fotoğraf: Warburg Institute;
s. 190 Robinson Crusoe, Yazarın koleksiyonundan;
s. 203 Biblioburro, © Oscar Monsalve, 2005;
s. 206 Almanca dua kitabı, Yazarın koleksiyonundan;
s. 210 Birkenau, Rusya Devlet Film ve Görsel Belge Arşivleri;
s. 218 Jacob Edelstein, Jacob Edelstein'ın portresi, negatif no. 5144 © Prag Yahudi Müzesi;
s. 219 Theresienstadt Ghetto'daki kütüphane, Yazarın koleksiyonundan;
s. 227 Şah Muhammed Reis, fotoğraf, Ole Berthelsen, TV 2 Nettavisen, Norveç;
s. 226 Booker T. Washington, Cheynes Studio, Hampton, Virginia, 1903;
s. 228 Cossitt Kütüphanesi, Special Collections, University of Maryland Libraries;
s. 230 Bağdat'taki kütüphane, Joel Preston Smith, www.joelprestonsmith.com;
s. 231 Hammurabi Kanunu, http://employees.oneonta.edu/farberas/arth/Images/ARTH200/politics/hammurabi.jpg;
s. 239 Borges, © Eduardo Comesana;
s. 240 Gargantua, C Lebrecht Music & Arts;
s. 243 Rabelais'nin evi, Yazarın koleksiyonundan;
s. 245 Sir Thomas Browne, Gwen Raverat, Sir Thomas Browne, 1910, © ACS/SODART 2006;
s. 246 Dickens, Kongre Kütüphanesi, Baskı ve Fotoğraf Bölümü, (LC-USZ62–117829);
s. 247 Paul Masson, Yazarın koleksiyonundan;
s. 250 Kaptan Nemo'nun kütüphanesi, Yazarın koleksiyonundan;
s. 252 Hitler'in kitap arması, Üçüncü Reich koleksiyonu, Nadide Kitaplar ve Özel Koleksiyonlar Bölümü, Kongre Kütüphanesi;
s. 257 Sir Anthony Panizzi, Picture History, Elliott & Fry, 1870;
s. 264 Lübnan Ulusal Kütüphanesi'nin kitapları, Yazarın koleksiyonundan;
s. 269 Drakula, Yazarın koleksiyonundan;
s. 272 Frankenstein, Yazarın koleksiyonundan.

Dizin

İtalik sayfa numaraları resimlerin bulunduğu yerleri göstermektedir.